

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БАБАНІНА ВІКТОРІЯ ВІКТОРІВНА

УДК 343.211(343.214)

**ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ:
МЕХАНІЗМ СТВОРЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ**

12.00.08 «Кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **В. В. Бабаніна**

Науковий консультант **Шакун Василь Іванович**,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
заслужений діяч науки і техніки України

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Бабаніна В. В. Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2021.

Дисертація є монографічним дослідженням, у якому запропоновано розв’язання наукової проблеми, що полягає в розробленні концептуальних засад комплексної моделі механізму створення та реалізації кримінального законодавства України. Сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення системи кримінального законодавства, що відповідає конституційному ладу держави, слугує захисту прав і свобод людини й громадянина, інтересів суспільства та держави.

Аргументовано, що найсуттєвіших змін кримінальне законодавство України зазнавало у зв’язку зі зміною державного устрою, політичного режиму чи економічної формації, і це позначалося на законодавчій техніці, спрямованості кримінально-правової охорони, правозастосуванні тощо. Саме принцип кодифікації було закладено в основу розвитку кримінального законодавства, яке діяло на теренах України. Удосконалено наукові позиції щодо розуміння таких ключових термінів, як право, кримінальне право, кримінальний закон, кримінальне законодавство.

Обґрунтовано доцільність визначення системи кримінального законодавства України як сукупності взаємопов’язаних і взаємозалежних елементів структури кримінального законодавства, що ґрунтуються на принципах кримінального законодавства та спрямовані на реалізацію завдань Кримінального кодексу України. Розроблено систему його принципів: законності, гуманізму, справедливості, рівності всіх перед законом, винної відповідальності, недопустимості подвійного інкримінування, відповідності призначеного покарання суспільній небезпечності фактично вчиненого діяння, невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру, аргументовано необхідність їх законодавчого закріплення.

Окреслено зміст поняття механізму створення кримінального законодавства України, надано характеристику його мети й завдань. Доведено, що основоположними його елементами є суб'єкти та процедура створення кримінального законодавства, юридична техніка. Визначено й досліджено коло суб'єктів механізму створення кримінального законодавства України.

На підставі аналізу юридичної техніки виокремлено чинники, що негативно позначаються на реалізації кримінального законодавства, зокрема це: відсутність нормативного визначення в Кримінальному кодексі України принципів кримінального законодавства України; наявність значної кількості конкуруючих кримінально-правових норм; відсутність офіційного тлумачення передбаченої в Кримінальному кодексі України термінології, яку використовують під час викладання кримінально-правових норм; наявність оціночних понять у кримінально-правових нормах; тлумачення змісту ознак складу злочину переважно в постановках Пленуму ВС України та правових позиціях ВС, а не в КК України. Аргументовано, що для якісної реалізації норм кримінального законодавства юридична конструкція не повинна становити виняток із загальних юридичних положень, а має бути узгодженою з ними, і рішення покладених на неї завдань є необхідним логічним висновком.

Окреслено зміст поняття механізму реалізації кримінального законодавства України, охарактеризовано його мету й завдання. Визначено, що базовими елементами цього механізму є: 1) кримінально-правові відносини; 2) юридичні факти, що їх породжують; 3) кримінально-правові норми; 4) суб'єкти реалізації кримінального законодавства; 5) акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм. Класифіковано суб'єктів реалізації кримінального законодавства України на чотири категорії: 1) уповноважені державні органи; 2) особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння; особи, які вчинили діяння за обставин, що виключають його злочинність; юридична особа, від імені та в інтересах якої вчинила злочин її уповноважена особа; 3) особа, потерпіла від злочину; 4) інші особи.

На підставі сформульованої дефініції поняття прогалин у кримінальному законодавстві та їх видів розроблено процедуру виявлення, а також визначено способи й етапи усунення прогалин у кримінальному законодавстві України: фіксація прогалини у кримінальному законодавстві України; аналіз причин і умов виникнення такої прогалини, визначення подальших шляхів подолання та її усунення; розроблення законопроекту про внесення змін до кримінального законодавства з метою усунення виявленої прогалини та врегулювання певних суспільних відносин; перевірка законопроекту шляхом проведення відповідних експертиз (наукової, антикорупційної, кримінологічної тощо), проведення соціологічних досліджень серед правозастосувачів і науковців з приводу врегулювання певних суспільних відносин (усунення прогалини); доопрацювання законопроекту відповідно до результатів проведених досліджень; внесення законопроекту на розгляд Верховної Ради України; прийняття закону, який усуватиме виявлену прогалину.

Обґрунтовано необхідність проведення реформи чинного національного кримінального законодавства. Запропоновано спершу виконати підготовчу роботу, яка передбачатиме: наукове розроблення тексту кримінального закону; проведення наукової, антикорупційної, кримінологічної та інших експертиз; аналіз і врахування судової практики застосування положень Кримінального кодексу України; дослідження статистики кримінальних проваджень за кожним із видів злочинів; проведення ґрунтованого, логічного та змістовного соціологічного опитування; дослідження зарубіжного досвіду створення і вдосконалення кримінального законодавства тощо.

Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до чинного законодавства, зокрема запропоновано доповнити Кримінальний кодекс України ст. 2¹ «Потерпілий від злочину» та ст. 2² «Принципи кримінального законодавства України», а також змінити редакції статей 3, 5, 74 КК України та статті 58 Конституції України.

Ключові слова: кримінальне законодавство, механізм створення та реалізації, система кримінального законодавства, джерела кримінального законодавства, кримінально-правові відносини, кримінальна відповідальність, кримінально-правова норма, прогалини, колізії, конкуренція кримінально-правових норм.

SUMMARY

Babanina V. V. Criminal legislation of Ukraine: mechanism of creation and realization. – Qualification work as manuscript.

Dissertation on Doctor of Legal Sciences degree on specialty 12.00.08 – criminal law and criminology; penitentiary law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2021.

This dissertation is a monographic research in which the solution of the scientific problem of conceptual framework development of a complex model of mechanism of creation and realization of criminal legislation of Ukraine has been suggested. Proposals aimed at improvement of the system of criminal legislation which correspond the constitutional order of the state, serve to protect human and civil rights and freedoms, interests of society and state, have been formulated.

It has been argued that criminal legislation of Ukraine's most prominent changes are related to state system, political regime and economical formation perturbations which impinged lawmaking techniques, orientation of criminal legal protection, implementation of legislation etc. Namely the doctrine of codification was accepted as the basis of development of criminal legislation being in force in Ukraine's territory. Scientific views of understanding of such key definitions as law, criminal law, criminal legislative act, and criminal legislation have been improved.

Practicability of definition of the system of criminal legislation of Ukraine as an assemblage of interconnected and interrelated elements of structure of criminal legislation based on criminal legislation principles and aimed at realization of tasks of the Criminal code of Ukraine has been proved. Such principles' system includes legitimacy, humanity, justice, equality, fault-based responsibility, inadmissibility of double imputation, proportionality of punishment to social danger of the crime actually committed, inevitability of criminal responsibility and other measures of criminal legal nature. The necessity of their legislative consolidation has been substantiated.

The content of definition of mechanism of creation of criminal legislation of Ukraine, its aim and tasks have been characterized. It has been argued that main

(definite) elements of mechanism of creation of criminal legislation of Ukraine are subjects and procedure of creation of criminal legislation, as well as juridical technique. Circle of subjects of mechanism of creation of criminal legislation of Ukraine has been outlined and described.

Based on juridical techniques analysis, certain factors have been defined as having negative impact on realization of criminal legislation namely: absence of normative definition of principles of criminal legislation in the Criminal code of Ukraine; presence of significant amount of competitive criminal legal norms; absence of official interpretation of terminology used in the Criminal code of Ukraine for construction of criminal legal norms; presence of evaluative terms in criminal legal norms; interpretation of features of bodies of crimes primarily in resolutions of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine and legal opinions of the Supreme Court, but not in the Criminal code of Ukraine. It has been argued that to make realization of the norms of criminal legislation more efficiently juridical construction should not be an exception from general juridical provisions; instead it should be agreed with them, and solution of tasks assigned to it is a necessary logical conclusion.

The content of the definition of mechanism of realization of criminal legislation of Ukraine, its aim and tasks have been outlined. It has been defined that basic elements of such mechanism are: 1) criminal legal relations; 2) juridical facts generating them; 3) criminal legal norms; 4) subjects of realization of criminal legislation; 5) acts of realization (implementation) of criminal legal norms. A circle of subjects of realization of criminal legislation of Ukraine has been formed consisting of four groups: 1) empowered state bodies; 2) persons who committed socially dangerous acts; persons who committed acts under circumstances which exclude their criminality; legal entities on behalf of and in whose interests the crime was committed by empowered person; 3) victim; 4) other persons.

Based on definition formulated of gaps in criminal legislation and their types the procedure of such gaps' identification has been developed, methods and phases of

elimination of gaps in criminal legislation of Ukraine have been defined, e.g.: fixation of gaps in criminal legislation of Ukraine; analysis of causes and conditions of such gaps' origin, definition of further steps to overcome and eliminate them; preparation of the draft of the law on amendments to criminal legislation aimed at elimination of the gap and regulation of certain social relations; verification of the draft of the law by conducting of the relevant examinations (scientific, anti-corruption, criminological etc.), survey among law implementators and researchers concerning regulation of social relations in question (elimination of the gap); revision of the draft of the law according to the results of examinations and surveys; submission of the draft of the law to consideration of the Verkhovna Rada of Ukraine; adoption of the law to eliminate the gap defined.

The reasonability of the reform of domestic criminal legislation has been argued. It has been suggested to conduct firstly the preparatory work which includes: scientific development of the draft of the law; conducting of scientific, anti-corruption, criminological and other examinations; analysis (and taking into account) of judicial practice of the provisions of the Criminal code of Ukraine; research of the statistics of criminal proceedings on every type of crimes; conducting of voluminous, logical and meaningful sociological survey; detailed research of foreign experience of creation and development of criminal legislation etc.

Suggestions to amend current legislation namely to supplement the Criminal code of Ukraine with Art. 2¹ "Victim of the crime", 2² "Principles of the criminal legislation of Ukraine" and to amend Art. 3, 5, 74 of the Criminal code of Ukraine and Art. 58 of Constitution of Ukraine have been substantiated.

Key words: criminal legislation, mechanism of creation and realization, system of criminal legislation, sources of criminal legislation, criminal legal relations, criminal responsibility, criminal legal norm, gaps, collisions, competing criminal legal norms.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

монографії

Бабаніна В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 512 с.

Рецензії:

Костенко О. М. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України. *Наше право*. 2020. № 2. С. 200–202.

Кузнецов В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України : рецензія на монографію В. В. Бабаніної. *Наше право*. 2019. № 4. С. 208–210.

статті в наукових фахових виданнях України

1. Бабаніна В. В. Історичні аспекти становлення та розвитку кримінального законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Спец. вип. С. 88–91.

2. Бабаніна В. В. Дослідження механізму створення закону про кримінальну відповідальність через призму підготовки до прийняття проекту Кримінального кодексу України 2001 року. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 1. С. 189–194. (Серія «Право»).

3. Бабаніна В. В. Розвиток кримінального законодавства в період роздробленості Київської Русі (XII–XIII ст.). *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4. Т. 2. С. 242–248. (Серія «Юридичні науки»).

4. Бабаніна В. В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі Закону України «Про внесення змін до КК України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 року. № 194-VIII). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 309–318.

5. Бабаніна В. В. Концепції проектів кримінальних кодексів України: історико-правове дослідження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1 (5). С. 1–7.

6. Бабаніна В. В. Огляд концепцій праворозуміння у контексті механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 19–24.

7. Бабаніна В. В. Суб'єкти реалізації кримінального законодавства України: поняття, види. *Європейські перспективи*. 2017. № 2. С. 216–223.

8. Бабаніна В. В. Співвідношення кримінального права та кримінального закону. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 160–165.

9. Бабаніна В. В. Закони України про кримінальну відповідальність як складова системи кримінального законодавства. *Право UA*. 2017. № 3. С. 222–228.

10. Бабаніна В. В. Системи кримінального законодавства України: поняття та елементи. *Європейські перспективи*. 2017. № 4. С. 62–67.

11. Бабаніна В. В. Щодо розуміння права у контексті наукового дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Наше право*. 2018. № 2. С. 117–122.

12. Babanina V. Significance of some legal principles at the stage of creation of criminal legislation. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 163–171.

13. Babanina V. Definition of criminal legislation and its correlation with criminal law. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 133–145.

14. Babanina V. Conceptual Basis of Mechanism of Criminal Legislation Creation and its Realization. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 13–21.

15. Babanina V. Structure of mechanism of implementation of Criminal legislation. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 81–86.

16. Бабаніна В. В. Значення міжнародних договорів у системі кримінального законодавства України. *Право UA*. 2019. № 2. С. 215–228.

17. Бабаніна В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства в механізмі кримінально-правового регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 2. С. 37–43.

18. Бабаніна В. В. Конституція України як основа системи кримінального законодавства. *Наше право*. 2019. № 3. С. 195–201.

19. Бабаніна В. В. Елементи механізму реалізації кримінального законодавства. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 202–206.

статті в наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях

України, які включені до міжнародних наукометричних баз

1. Бабаніна В. В. Норма кримінального законодавства України як основа його реалізації. *Верховенство права*. 2016. № 3. С. 220–228.

2. Babanina V. International Agreements as Sources of Criminal Legislation of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2017. № 3. P. 80–74.

3. Babanina V. The Role of the Laws of Ukraine on Criminal Responsibility in the System of Criminal Legislation. *European Reforms Bulletin*. 2017. № 4. P. 80–85.

4. Бабаніна В. В. Концептуальні засади механізму реалізації кримінального законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 1. P. 160–164.

5. Бабаніна В. В. Реалізація кримінального законодавства: поняття, ознаки та механізм. *Верховенство права*. 2019. № 1. С. 118–123.

6. Babanina V. Definition and Elements of the Criminal Legislation System of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 1. P. 57–62.

7. Babanina V. Definition and types of the subjects of realization of the criminal legislation. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 2. P. 59–64.

8. Бабанина В. В. Понятия «уголовный закон», «уголовное законодательство», «уголовное право» и их соотношение. *Закон и жизнь*. 2019. № 2/2. С. 12–17.

9. Babanina V. The norm of criminal legislative of Ukraine as basis of realization. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 3. P. 63–67.

10. Babanina V. The procedure of ratification of international treaties as a component of the mechanism of creation of criminal legislation of Ukraine. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. P. 10–15.

11. Бабаніна В. В. Соотношение понятий «механизм уголовно-правового воздействия», «механизм уголовно-правового регулирования», «механизм реализации уголовного законодательства», «механизм реализации уголовно-правовой нормы» и «механизм реализации уголовной ответственности». *Закон и жизнь*. 2019. № 4/2. С. 8–13.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Бабаніна В. В. Церковні устави як складова частина кримінального законодавства Київської Русі. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 20 берез. 2014 р.). Київ, 2014. С. 210–213.

2. Бабаніна В. В. Руська правда як історичне джерело кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми юридичної психології*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ, 2013. С. 13–17.

3. Бабаніна В. В. Особливості регулювання суспільних відносин під час зародження кримінального законодавства України. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів*: матеріали круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 187–189.

4. Бабаніна В. В. Принципи стабільності та динамізму як передумови створення кримінального законодавства. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 197–201.

5. Бабаніна В. В. Необхідність наукового дослідження механізму прийняття законодавства про кримінальну відповідальність у контексті гармонійного

поєднання принципів стабільності та динамізму. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали V міжвуз. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 153–156.

6. Бабаніна В. В. Поняття джерела кримінального права та кримінального законодавства. *Українська мова в юриспруденції* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 153–155.

7. Бабаніна В. В. Початковий етап розвитку кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми розслідування злочинів* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 223–225.

8. Бабаніна В. В. Порівняльний аналіз системи покарань за проєктами Кримінального кодексу України 2001 року. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 274–276.

9. Бабаніна В. В. Вимоги щодо створення закону про кримінальну відповідальність як фундаментальна основа дослідження питань механізму його створення та реалізації. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 106–108.

10. Бабаніна В. В. Праворозуміння як основоположна категорія дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 250–255.

11. Бабаніна В. В. Філософсько-правовий аспект розуміння поняття «закон». *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 10 черв. 2016 р.). Кривий Ріг, 2016. С. 47–50.

12. Бабаніна В. В. До співвідношення понять «кримінальний закон», «закон про кримінальну відповідальність» та «карний закон». *Актуальні проблеми*

юридичної науки : матеріали Міжнар. наук. конф. «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21–22 жовт. 2016 р.). Хмельницький, 2016. С. 69–70.

13. Бабаніна В. В. Розуміння поняття «закон» як базисної категорії для дослідження специфіки співвідношення кримінального права та законодавства. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 118–121.

14. Бабаніна В. В. До питання про коректність формулювання назви «кримінальний закон». *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку* : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті О. Ф. Граніна). Київ, 2017. С. 11–13.

15. Бабаніна В. В. Щодо визначення основних критеріїв розвитку періодизації кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 80–82.

16. Бабаніна В. В. Поняття та межі принципу справедливості в кримінальному законодавстві України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали IX Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ, 2018. С. 26–30.

17. Бабаніна В. В. Співвідношення понять: «механізм реалізації кримінального законодавства», «механізм кримінально-правового впливу» та «механізм кримінально-правового регулювання». *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький, 2019. С. 83–87.

18. Бабаніна В. В. Реалізація кримінального законодавства: поняття та виміри існування. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ, 2019. С. 188–192.

19. Babanina V. The concept of criminal law in the doctrine of criminal law. *Application of English Language in the Teaching of Criminal Legal Disciplines* : матеріали міжвуз. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 5 черв. 2019 р.). Київ, 2019. С. 10–14.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ПРАВОВІ	
ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ	
ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	39
1.1. Стан теоретичного дослідження механізму створення	
та реалізації кримінального законодавства України.....	39
1.2. Методологічні засади дослідження механізму створення	
та реалізації кримінального законодавства України.....	64
1.3. Історико-правовий аналіз кримінального законодавства	
на території України.....	76
1.4. Кримінальне законодавство та його співвідношення	
з кримінальним правом.....	115
Висновки до розділу 1.....	146
 РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО	
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	150
2.1. Поняття та елементи системи кримінального	
законодавства України.....	150
2.2. Конституція України як основа системи	
кримінального законодавства.....	162
2.3. Закони України про кримінальну відповідальність	
як складова системи кримінального законодавства.....	172
2.4. Міжнародні договори як джерела кримінального	
законодавства України	182
Висновки до розділу 2.....	196

РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМ СТВОРЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО

ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ.....200

3.1. Загальна характеристика механізму створення

кримінального законодавства України.....200

3.2. Суб'єкти створення кримінального законодавства України.....209

3.3. Процедура створення кримінального законодавства України.....223

3.4. Юридична техніка як засіб створення

кримінального законодавства України.....246

Висновки до розділу 3.....264

РОЗДІЛ 4. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО

ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ,

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ЕЛЕМЕНТІВ.....268

4.1. Поняття механізму реалізації кримінального законодавства,

його сутність, гарантії та місце в системі

суміжних правових механізмів.....268

4.2. Структура механізму реалізації

кримінального законодавства.....290

4.3. Норма кримінального законодавства України

як основа його реалізації306

4.4. Суб'єкти реалізації кримінального законодавства України.....322

4.5. Місце юридичного факту в механізмі реалізації норм

кримінального законодавства України.....333

4.6. Форми реалізації норм кримінального законодавства України

під час його взаємодії з іншими галузями законодавства.....348

Висновки до розділу 4.....365

РОЗДІЛ 5. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ	
ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....	371
5.1. Прогалини в кримінальному законодавстві України	
та способи їх усунення.....	371
5.2. Колізії та конкуренція норм в кримінальному	
законодавстві України: проблеми їх вирішення.....	386
5.3. Формування сучасної моделі механізму створення	
та реалізації кримінального законодавства України.....	402
Висновки до розділу 5.....	412
ВИСНОВКИ.....	417
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	429
ДОДАТКИ.....	511

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВР	Верховна Рада
ВС	Верховний Суд
ЄКПЛ	Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
КВК	Кримінально-виконавчий кодекс
КК	Кримінальний кодекс
КС	Конституційний Суд
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
ООН	Організація Об'єднаних Націй
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Розв'язання проблем забезпечення верховенства права, законності, безпеки держави та її громадян від суспільно небезпечних посягань, розроблення правових засобів впливу на злочинність і запобігання їй є одним з основних завдань кримінального законодавства України та практики його застосування. Саме досконалість кримінального закону безпосередньо позначається на ефективності кримінально-правової охорони суспільних відносин, застосуванні кримінально-правових норм із дотриманням принципу законності.

Дотримання цього принципу в процесі створення та реалізації кримінального законодавства стало визначальною темою для обговорення як у колах вчених у галузі юридичних наук, так і серед працівників правоохоронних органів. Ігнорування цього принципу в процесі створення кримінального законодавства негативно позначається на кримінально-правовій охороні суспільних відносин, послаблює авторитет органу законодавчої влади та знижує рівень довіри громадян до державних інституцій загалом. Прийняті закони повинні бути дієвими та не суперечити один одному. Свідченням дієвості законів про кримінальну відповідальність є чіткість й узгодженість їх норм щодо ініціювання, розгляду та прийняття. Про наявність якісної системи кримінального законодавства можна стверджувати лише за умови її створення відповідно до конституційного ладу держави, з метою захисту прав і свобод людини й громадянина, інтересів суспільства, її спрямованості на реалізацію та захист національних інтересів України. Серед чинників, що впливають на формування та вдосконалення системи кримінального законодавства, визначальними є міжнародні, політичні, економічні, соціальні, культурні тощо.

Проблеми в процесі створення кримінального законодавства спричинені як фрагментарністю, так і суперечностями законодавства останніх років,

неузгодженістю законодавчих новел із суспільними потребами, поглибленням розриву між законодавчими актами та економічними, організаційними, технічними можливостями їх реалізації, що призводить до виникнення конкуренції норм, колізій чи прогалин у кримінальному законодавстві.

Низький рівень юридичної техніки створення кримінального законодавства негативно позначається на правозастосуванні, зокрема як у слідчій, так і в судовій практиці, що спричиняє зневажливе ставлення до законодавства з боку суб'єктів правовідносин, унаслідок чого знижується рівень законності й правопорядку в країні. З огляду на це постає необхідність прийняття нових чи внесення змін до вже наявних законів про кримінальну відповідальність. Кількісні показники прийняття законів про внесення змін до КК України й тих, що набрали чинності протягом останніх років, засвідчують різну динаміку їх збільшення. Загальна кількість запроваджених законодавчих змін нині становить кілька сотень (якщо 2002 року прийнято 2 такі закони, то 2009 року – уже 20, 2011 – 18, а 2014 – аж 29).

Така тенденція обумовлена, зокрема, недосконалим рівнем законотворчого процесу. З метою вдосконалення кримінального законодавства та розроблення належної процедури нормативного регулювання законодавчих новацій нагальним є розроблення ефективного механізму створення національного кримінального законодавства.

Однак наявність лише дієвого механізму створення кримінального законодавства України без належної його реалізації не забезпечить оптимального, ефективного та результативного виконання завдань щодо правового забезпечення охорони конституційного устрою України, прав і свобод людини й громадянина, власності, публічного порядку та безпеки, довкілля від злочинних посягань, миру й безпеки людства, а також запобігання злочинам. Тому важливе значення має також і дослідження проблем реалізації кримінального законодавства.

Складнощі на шляху реалізації кримінального законодавства, а також помилки, що їх припускаються при цьому процесі, послаблюють насамперед

ефективність дії закону про кримінальну відповідальність, дискредитують правозастосовну діяльність відповідних органів державної влади. Отже, результативність покладеного на державу обов'язку щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини й громадянина може бути реалізована шляхом запровадження та дотримання належного, логічного, чіткого, зрозумілого, правового, демократичного, цілісного механізму створення та реалізації кримінального законодавства України.

Аспекти механізму створення та реалізації кримінального законодавства розглядали у своїх роботах такі вітчизняні вчені: П. П. Андрушко, Д. О. Балабанова, В. С. Батигарєєва, Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, В. І. Борисов, О. М. Броневицька, І. А. Вартилицька, Р. В. Вереша, Є. М. Вечерова, А. А. Вознюк, П. А. Воробей, Б. М. Головкін, О. П. Горох, В. К. Грищук, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, Г. В. Єпур, Н. П. Ждиняк, В. І. Женунтій, О. О. Житний, З. А. Загине́й-Заболотенко, А. П. Закалюк, О. О. Кваша, М. І. Колос, О. Л. Копиленко, М. Й. Коржанський, О. М. Костенко, В. В. Кузнецов, О. М. Литвин, С. Я. Лихова, О. К. Марін, В. К. Матвійчук, М. І. Мельник, О. В. Микитчик, А. А. Музика, В. О. Навроцький, О. В. Наден, В. І. Осадчий, М. І. Панов, Є. П. Попович, А. В. Савченко, В. М. Смітєнко, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. О. Туляков, В. І. Тютюгін, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Ю. Б. Хім'як, В. В. Черней, С. С. Чернявський, В. І. Шакун, С. Д. Шапченко, С. С. Яценко та ін.

У дослідженнях зазначених правників феномен створення та реалізації кримінального законодавства не розглянуто як цілісне правове явище. Попри значну кількість дисертацій і монографій з деяких питань механізму створення та реалізації кримінального законодавства, комплексного його дослідження досі не здійснено. Це засвідчує актуальність загальнотеоретичного аналізу широкого кола питань щодо чіткої розробленості (формулювання концепції законопроекту, створення та обговорення його, урахування думок та інтересів різних соціальних верств, співвідношення з іншими нормативними актами, адаптування його до

наявної правової системи, економічне підґрунтя для його функціонування та реального застосування), упорядкованості системи прийомів, методів підготовки законів про кримінальну відповідальність, ухвалення їх та набрання чинності, а також забезпечення належного правового регулювання законодавчого процесу з огляду на позитивний досвід інших країн, що позначиться на якості створення законодавчих актів кримінально-правового спрямування.

Дотримання суб'єктами законотворення належної процедури створення кримінального законодавства можливе тільки на підставі наукового пізнання теоретичних засад законодавчого процесу, а також характеру та способів його впливу на формування кримінального законодавства й розроблення на цій підставі заходів, необхідних для його вдосконалення.

Відсутність механізму створення та реалізації кримінального законодавства негативно позначається на законотворчій і правозастосовній діяльності уповноважених суб'єктів. Підтвердженням окресленої позиції є думка більшості респондентів (89,9 %) стосовно вдосконалення процедур створення та реалізації кримінального законодавства України. Крім того, без належного механізму створення та реалізації кримінального законодавства законодавча і правозастосовна діяльність позбавлена чітких теоретичних орієнтирів, що призводить до негативних наслідків як для суспільства, так і держави загалом.

Зазначене зумовлює необхідність здійснення комплексного доктринального дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, яке надасть можливість сформулювати науково обґрунтовані концептуальні положення і рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності кримінального законодавства України та практики його реалізації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до положень Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, ратифікованої Законом України від 21.11.2002 № 228-IV; Порядку офіційного

оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності (Указ Президента України від 10.06.1997 № 503/97); Концепції реформування кримінальної юстиції України (Указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008); Плану заходів щодо реалізації цієї Концепції (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.08.2008 № 1153-р); Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на 2015–2019 роки (наказ МВС України від 16.03.2015 № 275); Переліку перспективних напрямів кандидатських та докторських дисертацій за юридичними спеціальностями (рішення Президії НАПрН України від 18.10.2013 № 86/11); Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки (постанова загальних зборів НАПрН України від 03.03.2016); Основних напрямів наукових досліджень НАВС на 2014–2017 роки (рішення Вченої ради НАВС від 29.10.2013, протокол № 28) та Основних напрямів наукових досліджень НАВС на 2018–2020 роки (рішення Вченої ради НАВС від 26.12.2017, протокол № 28/1).

Тему дисертації затверджено Вченою радою НАВС 29.10.2013 (протокол № 28) і зареєстровано відділенням кримінально-правових наук НАПрН України (п. 920, 2013 рік).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є комплексне розроблення концептуальних положень, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на розроблення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України.

Для досягнення зазначеної мети дисертаційного дослідження необхідно вирішити такі *задачі*:

- з’ясувати сучасний стан наукового розроблення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України;
- виокремити та обґрунтувати методологічні засади дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України;
- охарактеризувати генезу національного кримінального законодавства;

- встановити співвідношення кримінального законодавства з кримінальним правом;
- з огляду на сучасні досягнення теорії вітчизняного кримінального права, визначити систему кримінального законодавства України;
- визначити роль конституційно-правових норм для системи кримінального законодавства;
- розглянути в загальнотеоретичному аспекті закони України про кримінальну відповідальність як складову системи кримінального законодавства;
- сформулювати підстави застосування міжнародно-правових актів як джерел системи кримінального законодавства України;
- розкрити загальну характеристику механізму створення кримінального законодавства України з урахуванням сучасного міжнародного досвіду законотворення;
- охарактеризувати суб'єктів створення кримінального законодавства України;
- виявити найскладніші та найсуперечливіші питання теорії та практики створення кримінального законодавства України;
- з'ясувати зміст юридичної техніки як засобу створення кримінального законодавства України;
- визначити поняття механізму реалізації кримінального законодавства, розкрити його сутність, гарантії та місце в системі суміжних правових механізмів з урахуванням досвіду зарубіжних країн;
- сформулювати пропозиції стосовно оптимізації механізму реалізації кримінального законодавства;
- розглянути поняття та види кримінально-правових норм як основи реалізації кримінального законодавства України;
- висвітлити правоздатність суб'єктів реалізації кримінального законодавства України;

- розробити теоретичні основи визначення місця юридичного факту в механізмі реалізації норм кримінального законодавства України;
- надати розгорнуту характеристику форм реалізації норм кримінального законодавства України;
- окреслити проблеми взаємодії кримінального законодавства України з іншими галузями законодавства під час його реалізації;
- з огляду на наявні прогалини в кримінальному законодавстві України, вивчити їх юридичний аспект і сформулювати пропозиції щодо їх усунення;
- запропонувати шляхи оптимального розв’язання дискусійних проблем, що стосуються колізій та конкуренції норм у кримінальному законодавстві України;
- обґрунтувати необхідність розроблення цілісного механізму створення та реалізації кримінального законодавства України.

Об’єкт дослідження – система суспільних відносин, що виникають у процесі створення та реалізації кримінального законодавства України.

Предмет дослідження – кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації.

Методи дослідження репрезентовані системою загальнонаукових і спеціально-наукових методів, що забезпечили об’єктивний аналіз предмета дослідження та формування на цій підставі ґрунтовних висновків. Зокрема, з огляду на специфіку теми, мети, окреслених задач, об’єкта й предмета дослідження, використано такі методи: *історико-правовий (історичний, логіко-історичний, історико-лінгвістичний)* – для вивчення та висвітлення правових, організаційних та інших засад створення та реалізації кримінального законодавства на різних етапах його розвитку, що надав можливість глибше з’ясувати юридичний зміст зазначених явищ, окреслити перспективні напрями їх удосконалення (підрозділ 1.3); *діалектичний* – з метою з’ясування підстав криміналізації його деяких норм на етапі їх створення та формулювання конкретних пропозицій з удосконалення шляхів їх реалізації (у всіх розділах

дисертації); *компаративістський* (*порівняльно-правовий, порівняльний, компаративний*) – під час аналізу проблеми юридичної науки та практики інших держав з метою врахування як позитивного, так і негативного юридичного досвіду інших країн у законотворчості та правозастосуванні (розділи 3–5); *догматичний* (*логіко-юридичний, формально-логічний, юридичний*) – для визначення змісту деяких юридичних термінів, тлумачення кримінально-правових положень, а також під час розроблення пропозицій з удосконалення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України (у всіх розділах дисертації); *системний* (*структурного аналізу, системного аналізу, структурно-системного аналізу, структурно-функціональний, функціональний*) – для встановлення взаємозв'язку та співвідношення кримінального права та кримінального законодавства, злочинів, системи кримінально-правових норм з понятійним апаратом кримінального права загалом (у всіх розділах дисертації); *соціологічний* (*анкетування, опитування, інтерв'ювання, експертних оцінок, соціологічного вимірювання*) – для вивчення думки респондентів (осіб, які мають необхідні знання та досвід щодо створення та реалізації кримінального законодавства) з досліджуваних питань (у всіх розділах дисертації); *статистичний* (*математичний*) – під час дослідження кількісних і якісних параметрів механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, узагальнення статистичних даних (у всіх розділах дисертації); *моделювання* (*прогнозування*) – під час розроблення процедур створення та реалізації кримінального законодавства, а також механізмів подолання конкуренції, колізій кримінально-правових норм, прогалин у кримінальному законодавстві України (розділи 3–5); *логіко-семантичний* – під час формулювання авторських визначень, понять тощо, а також зіставлення різних наукових позицій учених (у всіх розділах дисертації); *абстрагування* – під час розгляду конструктивних ознак кримінального законодавства, його системи, механізму створення та реалізації (розділи 1–4); *індукції* – для формулювання висновків у розділах дисертаційного дослідження

загалом, а також під час вивчення відповідної судової практики (у всіх розділах дисертації); *дедукції* – під час аналізу конкретних процедур створення та реалізації кримінального законодавства, а також для визначення його механізму загалом (розділи 3, 4); *морфологічний* – для швидкого й точного орієнтування в масиві понять, правильного використання тих із них, що пов’язані з механізмом створення та реалізації кримінального законодавства України (у всіх розділах дисертації); *аналізу* – під час розроблення авторських наукових позицій, тлумачення понять, що стосуються предмета дослідження (у всіх розділах дисертації); *синтезу* – під час розгляду механізму створення та реалізації кримінального законодавства України шляхом поєднання окремих процедур його створення чи реалізації (розділи 3, 4).

Емпіричну базу дослідження становлять результати анкетування 480 працівників Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, прокуратури, суддів, адвокатів у м. Києві та 12 областях України стосовно проблем створення та реалізації кримінального законодавства; узагальнені результати вивчення 346 кримінальних проваджень (справ) за період 2009–2019 років; статистичні дані МВС України та Генеральної прокуратури України за 2013–2019 роки; відомості Єдиного державного реєстру судових рішень щодо 350 кримінальних проваджень, у яких було призначено покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання чи його відбування за 2013–2019 роки; статистичні дані Міністерства юстиції України щодо звільнення від покарання чи його відбування з підстав амністії чи помилування за 2013–2019 роки; дані Верховної Ради України щодо зареєстрованих, прийнятих та відкликаних законопроектів щодо внесення змін до кримінального законодавства України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першою в Україні комплексною монографічною працею, у якій розроблено механізм створення та реалізації кримінального законодавства України.

Конкретний внесок дисертантки полягає в науковому формулюванні нових концептуальних положень, пропозицій і рекомендацій щодо механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, зокрема:

вперше:

- з огляду на сучасні досягнення теорії кримінального права, визначено, що: система кримінального законодавства України – це сукупність взаємопов’язаних і взаємозалежних елементів структури кримінального законодавства, які ґрунтуються на принципах кримінального законодавства та спрямовані на реалізацію завдань КК України; складовими системи кримінального законодавства України є елементи його структури, принципи та джерела кримінального законодавства;

- науково доведено, що не лише КК України визначає порядок і підстави притягнення до кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності чи звільнення від покарання та його відбування, а (відповідно до норм міжнародного права) й міжнародні договори України, згода на обов’язковість яких надана ВР України;

- сформульовано поняття механізму створення кримінального законодавства України, його мету та завдання, зокрема, констатовано, що: а) механізм створення кримінального законодавства – діяльність суб’єктів законотворення, спрямована на кримінально-правове регулювання та охорону суспільних відносин, яка реалізовується через відповідну процедуру в системі кримінального законодавства України; б) мета – забезпечення ефективної, науково обґрунтованої, соціально обумовленої законотворчості суб’єктами створення кримінального законодавства України; в) завдання: створення умов для залучення науковців та громадськості до обговорення законопроектів кримінально-правового спрямування; встановлення обов’язковості проведення експертиз (наукової, кримінологічної, антикорупційної тощо) законопроектів кримінально-правового спрямування; недопущення утворення прогалин та колізій у кримінальному законодавстві України, а також зменшення конкуренції кримінально-правових норм;

– запропоновано в механізмі створення кримінального законодавства України виокремити два напрями, які забезпечують його цілісність, повноту та системність: механізм укладення або ратифікації міжнародних договорів і механізм створення норм Конституції України, КК України та законів, які вносять зміни до них;

– обґрунтовано, що основоположними елементами механізму створення кримінального законодавства України є: а) суб'єкти створення кримінального законодавства; б) процедура створення кримінального законодавства; в) юридична техніка як засіб створення кримінального законодавства;

– визначено чинники, які впливають на процес створення кримінального законодавства, а саме відсутність: а) офіційної кримінально-правової політики в Україні; б) налагодженого механізму внесення змін до КК України у зв'язку з прийняттям КС України рішень про визнання неконституційними окремих його положень;

– виокремлено основні чинники, які справляють негативний вплив на реалізацію кримінального законодавства: а) відсутність нормативного визначення в КК України принципів кримінального законодавства України; б) наявність значної кількості конкуруючих кримінально-правових норм; в) відсутність офіційного тлумачення передбаченої в КК України термінології; г) наявність оціночних понять у кримінально-правових нормах; ґ) зміст ознак складу злочину розкривається переважно в постановах Пленуму ВС України та правових позиціях ВС, а не у передбачених КК України правилах кваліфікації злочинів;

– сформульовано поняття механізму реалізації кримінального законодавства України, його мету та завдання, зокрема, констатовано, що: а) механізм реалізації кримінального законодавства України – це сукупність процесів (система або метод чи спосіб) закріплення в кримінально-правових нормах прав й обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у формі дотримання, виконання, використання та застосування; б) мета – передбачає ефективне здійснення (утілення в реальні кримінально-правові відносини) суб'єктами кримінально-

правових відносин їх прав й обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність; в) завдання – це розширення правової активності суб'єктів кримінально-правових відносин щодо втілення в кримінально-правові відносини їх прав та обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність; підвищення рівня їхньої правової культури та правової культури суспільства;

– визначено рівні механізму реалізації кримінального законодавства України: загальний (кримінального законодавства загалом), спеціальний (однієї або кількох кримінально-правових норм у межах як одного, так і кількох кримінально-правових інститутів) та індивідуальний (кримінально-правових норм у конкретній життєвій ситуації);

– констатовано, що систему механізму реалізації кримінального законодавства утворюють окремі її складові: механізми реалізації кримінальної відповідальності, обмежувальних заходів, примусових заходів виховного характеру, примусових заходів медичного характеру, звільнення від кримінальної відповідальності, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, звільнення від покарання та його відбування тощо;

– з огляду на зміст і сутність механізму реалізації кримінального законодавства, визначено його базові елементи: кримінально-правові відносини; юридичні факти, що їх породжують; кримінально-правові норми; суб'єкти реалізації кримінального законодавства; акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм;

– доведено, що механізм реалізації кримінального законодавства передбачає такі складові: нормативну – охоплює положення закону про кримінальну відповідальність, які визначають поведінку суб'єктів реалізації кримінального законодавства; інструментальну – становить сукупність кримінально-правових засобів, методів і способів, за допомогою яких відбувається реалізація кримінального законодавства; суб'єктну – суб'єкти, що беруть участь у різних формах реалізації кримінально-правових норм; функціональну – відображає

динамічний взаємозв'язок та взаємодію структурних елементів механізму реалізації кримінального законодавства;

– виявлено невідповідність деяких норм КК України деяким положенням міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, у зв'язку з чим обґрунтовано доцільність внесення змін до ч. 1 та 3 ст. 3 КК України, ст. 5 КК України, ч. 2 ст. 74 КК України, а також акцентовано на необхідності певного корегування положень ст. 58 Конституції України;

– розроблено поняття механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, який слід розуміти як цілісну систему складних організаційно впорядкованих процесів, спрямованих на кримінально-правове регулювання та охорону суспільних відносин уповноваженими на те суб'єктами, що полягають у формуванні кримінального законодавства шляхом прийняття законів, які містять кримінально-правові норми, що передбачають права й обов'язки суб'єктів кримінально-правових відносин стосовно дотримання, виконання, використання та застосування норм кримінального законодавства України;

– встановлено, що: 1) метою механізму створення та реалізації кримінального законодавства України є забезпечення єдності та взаємозв'язку процесів створення та реалізації кримінального законодавства України всіма уповноваженими на те суб'єктами; 2) завданнями зазначеного механізму є: дотримання законності законотворчої діяльності суб'єктами створення кримінального законодавства України; створення умов для залучення науковців, фахівців-практиків і громадськості до обговорення законопроектів кримінально-правового спрямування; встановлення обов'язковості проведення відповідних експертиз законопроектів кримінально-правового спрямування; недопущення утворення прогалин та колізій у кримінальному законодавстві України, а також мінімізація конкуренції кримінально-правових норм; забезпечення взаємозв'язку суб'єктів створення та реалізації кримінального законодавства щодо виявлення в

ньому недоліків; розширення правової активності суб'єктів кримінально-правових відносин щодо забезпечення їх прав та обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність; підвищення рівня правової культури цих суб'єктів і правової культури суспільства загалом;

удосконалено:

– наукові позиції, відповідно до яких: 1) *кримінальне право* та *кримінальний закон* співвідносяться як відповідне правило поведінки та одна із форм вираження (існування) такого правила поведінки; 2) *кримінальний закон* і *кримінальне законодавство* – як система форми існування кримінального права, виражених у нормативно-правових актах, та окремої форми існування кримінального права, що виражена в нормативно-правовому акті, який видає вищий законодавчий орган за відповідною процедурою; 3) *кримінальне право* та *кримінальне законодавство* – як формально (нормативно) виражені правила поведінки, які є загальнообов'язковими, видаються державою та забезпечуються її примусом, і система форм існування права, які виражаються у виді нормативно-правових актів вищої юридичної сили;

– наукове положення, що система принципів кримінального законодавства України містить принципи законності, гуманізму, справедливості, рівності всіх перед законом, винної відповідальності, заборони подвійного інкримінування, відповідності призначеного покарання суспільній небезпечності фактично вчиненого діяння, невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру (з обґрунтуванням необхідності їх законодавчого закріплення);

– позицію розглядати Конституцію України як основу системи кримінального законодавства за двома аспектами: безпосередньому (матеріальному) – встановлює специфіку суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності; опосередкованому (формальному) – закріплює норми, які безпосередньо регулюють кримінально-правові відносини;

– науковий погляд щодо впливу конституційних норм на встановлення кримінально-правової охорони суспільних відносин, у цілому, та щодо безпосередньої реалізації положень Конституції України під час регулювання кримінально-правових відносин через обмеження або виключення кримінальної відповідальності;

– систему суб'єктів створення кримінального законодавства України, до якої запропоновано включити, крім нормативно визначених суб'єктів законодавчої ініціативи, додатково: КС України; інші органи влади та місцевого самоврядування; народ України;

– поняття механізму реалізації кримінально-правової норми як встановленої кримінальним законодавством України діяльності суб'єктів кримінально-правових відносин щодо реалізації їх взаємних прав та обов'язків, які закріплені в кримінально-правовій нормі;

– положення щодо поділу суб'єктів реалізації кримінального законодавства України на чотири категорії: 1) уповноважені державні органи – Президент України, ВР України, суд і правоохоронні органи; 2) особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння (суб'єкти злочину; неосудні особи; особи, які вчинили суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність); особи, які вчинили діяння за обставин, що виключають його злочинність; юридична особа від імені та в інтересах якої вчинено злочин її уповноваженою особою; 3) потерпілий (фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або держава (в особі державних органів), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди); 4) інші особи (фізичні чи юридичні), які безпосередньо пов'язані з реалізацією кримінального

законодавства (особи, які не порушують заборонні норми КК України, представники та законні представники);

– поняття та класифікацію прогалин у кримінальному законодавстві процедуру та етапи їх усунення, зокрема, констатовано, що: 1) прогалинами слід розуміти повну або часткову відсутність у кримінальному законі нормативних приписів щодо фактичних обставин, які потребують кримінально-правового регулювання, а також невизначеність кримінально-правових норм; 2) класифікацію здійснюють за такими критеріями: елементами складу злочину; структурними елементами статті КК України; структурними елементами КК України; часом виникнення; причинами виникнення; ставленням законодавця; ступенем відсутності законодавчої регламентації; можливістю подолання прогалин під час правозастосування; обсягом прогалин і способом їх заповнення;

дістало подальший розвиток:

– тлумачення понять: 1) *кримінальне право* – система загальнообов’язкових, формально виражених (нормативно закріплених) правил поведінки, які забезпечуються, гарантуються та охороняються державою і стосуються здійснення охорони суспільних відносин від злочинних посягань, регулювання суспільних відносин, які виникають у зв’язку з вчиненням злочину; 2) *кримінальний закон* – форма існування кримінального права, яка виражається в прийнятому вищим законодавчим органом державної влади нормативно-правовому акті вищої юридичної сили щодо забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань і регулювання суспільних відносин, які виникають у зв’язку з вчиненням злочину; 3) *кримінальне законодавство* – система законоположень, яка охоплює чинний КК України, що ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, спрямована на реалізацію завдань щодо правового забезпечення охорони конституційного устрою України, прав і свобод людини й громадянина, власності, публічного порядку та безпеки, довілля від

злочинних посягань, миру й безпеки людства, а також запобігання злочинності в цілому;

– позиція про юридичну сутність акта ратифікації міжнародних договорів як остаточного трансформаційного акта, що надає договору сили закону й переадресовує зобов'язання щодо його виконання суб'єктам реалізації кримінального законодавства;

– розуміння системи юридичного інструментарію юридичної техніки механізму створення кримінального законодавства, що охоплює змістовні правила, правила логіки, структурні правила, мовні правила, формальні (реквізитні) вимоги та процедурні правила;

– поняття кримінально-правової норми, яку слід розуміти як загальнообов'язкове правило суспільної поведінки, встановлене в кримінальному законі й охоронюване силою державного примусу шляхом контролю за його дотриманням і застосування покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру в разі його порушення;

– позиція, за якою юридичний факт у системі кримінально-правових відносин доцільно розглядати за двома аспектами: широкому – породжує виникнення кримінально-правових відносин та є початковим етапом реалізації кримінального законодавства шляхом приведення в дію механізму правового регулювання суб'єктами кримінально-правових відносин, які набувають суб'єктивних прав й обов'язків через реалізацію кримінально-правових норм; вузькому – передбачає злочинне посягання, зокрема на суспільні інтереси;

– твердження, що реалізація норм кримінального законодавства України здійснюється в чотирьох формах: дотримання, виконання, використання та застосування;

– визначення поняття колізій та конкуренції норм кримінального законодавства, зокрема: 1) колізіями є суперечність двох або більшої кількості правових положень різних частин одного законодавчого акта чи різних

законодавчих актів однакової чи різної юридичної сили, що однаково спрямовані на регулювання конкретної правової ситуації, проте по-різному їх регулюють і спричиняють різні правові наслідки; 2) конкуренцією норм кримінального законодавства є наявність двох або більшої кількості статей (норм) Особливої частини КК України, які однаково визначають межі кримінальної відповідальності за вчинення подібного суспільно небезпечного діяння, яке визначене чинним КК України як злочин, але встановлюють різні правові наслідки;

– наукове положення, що в разі наявності колізії між заборонними нормами міжнародного кримінального законодавства та національного застосуванню підлягають останні, натомість у випадку колізії регулятивних норм – норми міжнародного договору, згода на обов’язковість яких надана ВР України;

– твердження, що усувати правову конкуренцію можливо як на етапі створення відповідних законопроектів, їх обговорення та проведення експертиз, так і в кримінально-правових нормах, які прийняті та набрали законної сили, розроблено відповідні рекомендації із цього приводу.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції мають прикладний характер, використовуються та можуть бути використані в:

законотворчій сфері – під час удосконалення положень законодавства, розроблення (опрацювання) законопроектів про внесення змін і доповнень до чинного КК України (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 08.07.2019 № 04-18/12-1182);

практичній діяльності – для правильного застосування кримінального законодавства України в процесі його реалізації: кваліфікації злочинів (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 31.05.2019); підготовки висновків до проєктів підзаконних нормативно-правових актів (акт Департаменту юридичного забезпечення МВС України від 22.05.2018);

освітньому процесі – під час викладання та вивчення кримінально-правових дисциплін (акт Національної академії внутрішніх справ від 05.08.2019);

науково-дослідній діяльності – у подальших дослідженнях механізму створення та реалізації кримінального законодавства України (акт Національної академії внутрішніх справ від 06.08.2019).

Особистий внесок здобувачки. Викладені в дисертації висновки та положення, що становлять її новизну, розроблені авторкою особисто. З метою обґрунтування окремих положень дослідження використано праці інших учених, на які зроблено посилання. Наукові результати, отримані в кандидатській дисертації, повторно на захист докторської дисертації не виносяться.

У Науково-практичному коментарі Кримінального кодексу України, підготовленому у співавторстві, здобувачці належить розділ III «Суб'єкт злочину».

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, висновки й рекомендації оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських і міжвузівських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, круглих столах, а саме: «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (Київ, 2014); «Актуальні проблеми юридичної психології» (Київ, 2014); «Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів» (Київ, 2014); «Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків» (Харків, 2014); «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)» (Київ, 2014); «Українська мова в юриспруденції» (Київ, 2014); «Актуальні проблеми розслідування злочинів» (Київ, 2015); «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (Київ, 2015); «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, 2015); «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, 2016); «Актуальні проблеми кримінального права та процесу» (Кривий Ріг, 2016); «Актуальні проблеми юридичної науки» (Хмельницький, 2016); «Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан,

перспективи розвитку (присвячена пам'яті видатного науковця О. Ф. Граніна)» (Київ, 2017); «Актуальні проблеми кримінального права та процесу» (Кривий Ріг, 2017); «Актуальні проблеми кримінального права (пам'яті професора П. П. Михайленка)» (Київ, 2018); «Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності» (Хмельницький, 2019); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення (Київ, 2019); «Application of English Language in the Teaching of Criminal Legal Disciplines» (Kyiv, 2019).

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 52 наукових працях, серед яких монографія, 19 наукових статей у наукових фахових виданнях України, 11 – у наукових періодичних виданнях інших держав (Люксембург, Молдова, Німеччина) та у виданнях України, що включені до міжнародних наукометричних баз, 19 тезах доповідей на конференціях і круглих столах, а також двох працях, які додатково відображають результати дослідження.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів, що об'єднують 21 підрозділ, висновків, списку використаних джерел (900 найменувань на 82 сторінках) і 10 додатків на 90 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 600 сторінок, із них обсяг основного тексту – 410 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ, МЕТОДОЛОГІЧНІ Й ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

1.1. Стан теоретичного дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України

Питання створення та реалізації кримінального законодавства України в науці кримінального права було предметом дослідження багатьох вчених, що відображено в численних дисертаційних, монографічних та інших наукових працях. Для визначення рівня теоретичної розробленості різних аспектів механізму створення та реалізації кримінального законодавства доцільно проаналізувати наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців з окресленої проблематики.

Відповідно до специфіки теми, мети, окреслених задач, об'єкта й предмета дослідження, наукові праці вчених можна згрупувати за такими напрямками аналізу: 1) виникнення, становлення та розвиток національного кримінального законодавства; 2) співвідношення кримінального законодавства з кримінальним правом; 3) система кримінального законодавства; 4) створення кримінального законодавства; 5) реалізація кримінального законодавства; 6) прогалини, колізії та конкуренції норм у кримінальному законодавстві.

Розглянемо наукові роботи, які належать до першої групи, а саме дослідження, що стосуються *виникнення, становлення та розвитку національного кримінального законодавства*. Окреслені напрями досліджували Т. Ф. Байрака [76], І. Й. Бойко [121], М. В. Галабала [176], О. А. Герцензон [298], В. П. Діденко [233], М. В. Єпур [261], М. І. Колос [352; 353; 354], С. В. Кудін [405; 406], Д. І. Любченко [447], П. П. Михайленко [438], П. Г. Мишунин [492],

В. О. Навроцький [508], А. А. Піонтковський [773], Т. О. Подковенко [596], Н. В. Сухицька [743], П. Л. Фріс [793], С. В. Хилюк [801; 802], О. А. Чуваков [829; 830], В. І. Шакур [618; 4; 839–842], О. Ф. Шишов [852], А. І. Яковлів [877].

Здійснений аналіз зазначених наукових праць дає підстави для висновку, що більшість із них стосувалася загальних питань виникнення, становлення та розвитку національного кримінального законодавства.

З огляду на предмет нашого дослідження в частині історико-правового аналізу кримінального законодавства на території України, особливої уваги потребують праці, у яких це питання було розглянуто, зокрема М. В. Галабали «Розвиток науки кримінального права України в період після відновлення державної незалежності (питання Загальної частини)» (2013) [176]; М. І. Колоса «Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність» (2019) [352; 353], В. О. Навроцького «Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.)» (2001) [508]; С. В. Хилюк «Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини)» (2007) [802].

У дисертації М. В. Галабали досліджено проблеми Загальної частини кримінального права України, що охоплює двадцятирічний період з 1991 до 2011 роки. Вчений проаналізував розвиток і стан вивчення положень Загальної частини кримінального права України, окреслено тенденції розвитку кримінально-правової науки (питань Загальної частини) в нашій державі, висловлено припущення щодо подальших шляхів її вдосконалення. Крім того, М. В. Галабала окреслив перспективні напрями наукових досліджень щодо впровадження в законодавство України таких новел, як інститут кримінальних проступків, гармонізація кримінального законодавства із законодавством Європейського Союзу (зокрема в частині дій кримінального закону в часі та просторі, питань криміналізації, покарання, судимості тощо). Він також обґрунтував плюралізм джерел кримінального права та визначив, що закон про кримінальну

відповідальність не є єдиним джерелом кримінального права, а застосування норм кримінального законодавства не відповідає умовам сучасності [176].

М. І. Колос проаналізував рівні історичного розвитку українського кримінального права, яке формувалося на підставі звичаїв, традицій, законів для забезпечення належного регулювання й охорони суспільних правовідносин. Удосконалення вітчизняного кримінального права, на думку вченого, здійснюють шляхом імплементації найнеобхідніших і найдоцільніших норм чи законів, які на належному рівні функціонують у правових системах інших держав [354]. На його переконання, реформування вітчизняного кримінального законодавства (пеналізація, депеналізація, криміналізація, декриміналізація) слід здійснювати керуючись науково обґрунтованими підставами, що відповідатимуть потребам суспільства й держави [354].

В. О. Навроцький дослідив деякі положення КК України 2001 року, порівнявши їх з положеннями КК України 1960 року. Основними змінами в новому КК України, на думку науковця, є назви розділів і статей; запровадження нових інститутів (форми вини, види замаху, обмежена осудність тощо), що закріплені в Загальній частині КК України; скасування смертної кари; запровадження норм, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності чи відбування покарання, тощо. Зміни в КК України позначаються на загальному стані захисту прав і законних інтересів громадян, однак реальний вплив здійснюють безпосередньо через реалізацію кримінально-правових норм. Тому В. О. Навроцький акцентує на закріпленні в КК України 2001 року положень процесуального характеру, зокрема застосування: 1) примусових заходів медичного або виховного характеру; 2) заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; 3) обмежувальних заходів [508]. Учений досліджує джерела кримінального законодавства й обґрунтовує доцільність нормативного закріплення переліку його основоположних принципів [508].

Натомість С. В. Хилюк у своєму дослідженні зосереджує увагу на вирішенні таких питань: 1) розроблення, формулювання та уніфікація змісту наскрізних понять кримінального права; 2) взаємозв'язок Загальної та Особливої частин КК України; 3) усунення невиправданої конкуренції статей КК України; 4) диференціація кримінально-правової відповідальності, а саме виокремлення спеціальних норм; 5) переведення окремих видів злочинів у категорію інших правопорушень; 6) відмежування складів злочинів від суміжних та від інших правопорушень; 7) встановлення відповідності положень Загальної та Особливої частин КК України міжнародним зобов'язанням нашої держави [802]. Авторка акцентує на поверховості та безсистемності кримінально-правових досліджень в Україні: наукові доробки авторів спрямовані переважно на з'ясування назв статей та розділів, визначення родового об'єкта, місця відповідних статей у системі Особливої частини КК України тощо. Водночас поза увагою залишаються питання караності відповідних посягань, необхідність відмежування злочинів від правопорушень, передбачених іншими галузями права. Стаття КК України чи розділ його Особливої частини розглядаються як об'єкт, самотійність якого абсолютизується, причому переважно не враховується, що вони є елементами складніших систем – системи кримінального права та системи законодавства України [802].

У проаналізованих наукових працях було досліджено історію становлення кримінального права та законодавства України від найдавніших часів до сьогодення, відображено різні етапи їх розвитку, а також окреслено пріоритетні напрями вдосконалення кримінального законодавства України. Однак, попри значну кількість дисертаційних і монографічних досліджень, не було розроблено уніфікованої концепції щодо періодизації розвитку кримінального законодавства України, не визначено основні напрями вдосконалення кримінального законодавства на сучасному етапі, з огляду на позитивні аспекти його історичного розвитку. Про це свідчать назви та зміст зазначених робіт.

Далі розглянемо наукові дослідження, у яких простежується *співвідношення кримінального законодавства з кримінальним правом*. Концептуальні позиції щодо цього напряму висвітлювали у своїх працях В. І. Борисов [388, с. 21], В. О. Гацелюк [181, с. 152], В. К. Грищук [204; 205; 206], Є. П. Євграфова [259; 260], С. І. Дячук [249, с. 7], В. А. Клименко [388, с. 21], А. М. Ковтонюк [331, с. 32–37], О. М. Костенко [370, с. 83–92], П. С. Матишевський [463, с. 21], О. М. Миколенко [771, с. 19], В. О. Навроцький [392; 506], О. О. Пащенко [127, с. 4], А. А. Пінаєв [584, с. 29], Ю. А. Пономаренко [608, с. 29, 40], Т. І. Присяжнюк [623, с. 66], П. М. Рабінович [660, с. 25–35], П. Л. Фріс [789, с. 17], Н. В. Чернишова [826, с. 15], В. Л. Чубарев [828, с. 27–28], Г. З. Яремко [882, с. 6].

У контексті дослідження співвідношення кримінального законодавства з кримінальним правом слід детальніше розглянути праці Є. П. Євграфової «Формування системи національного законодавства (деякі питання теорії і практики)» (2005) [259; 260], О. М. Костенка «Що є право? Про основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму» (2010) [370], В. О. Навроцького «Кримінальне право України. Особлива частина» (2000) [507] та «Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять» (2011) [506].

Так, Є. П. Євграфова у своєму дисертаційному дослідженні визначила, що законодавство – це система правових норм, які встановлюються лише вищими органами державної влади – парламентом, Президентом, Урядом. Прийняття правових норм усіма органами влади призводить до зниження авторитету закону як визначальної в системі юридичних актів форми права. Тому традиційні уявлення щодо законодавства як сукупності всіх нормативно-правових актів не відповідають загальносуспільним інтересам і є відображенням давно сформованої тенденції посилення в правовій системі держави актів виконавчої влади [259; 260]. Право, на її переконання, є єдиним джерелом законодавства, що сприяє забезпеченню формування системи національного законодавства та відповідає

принципам демократичної, соціальної, правової держави. Законодавство своєю чергою є формою права. Таке функціональне призначення законодавства є логічним і відповідає конституційній моделі правової держави та принципу верховенства права, найважливішим виявом якого є закони [259; 260].

На переконання вченої, у методологічному і практичному аспектах законодавство – це форма права; один із провідних у суспільстві способів вираження, встановлення та організації правових норм. Таке визначення законодавства надає можливість коректно вирішувати питання щодо його співвідношення зі змістом права, уникати їх протиставлення на структурному рівні, зокрема системи права й системи законодавства [259; 260].

Водночас О. М. Костенко тлумачить право крізь призму соціально-натуралістичної концепції як засіб узгодження суспільного життя людей із законами соціальної природи. На переконання автора, основним призначенням права є узгодження соціального життя людей із законами природи. Сутність права полягає в «природних правах й обов'язках», що визначені законами природи та закріплені у формі звичаїв, релігійних норм, законодавства, а також писаних чи неписаних інших правил. Соціально-натуралістичне тлумачення права має важливе значення для науки та практики, оскільки сприяє його розвитку. Право – це закони соціальної природи, а законодавство – форма закріплення норм права [370].

З приводу співвідношення кримінального права та кримінального законодавства В. О. Навроцький зазначає, що кримінальне право – це сукупність кримінально-правових норм, які становлять систему визначених суспільством протягом його розвитку стабільних положень, що окреслюють певні межі закону та законотворчої діяльності. Кримінальне право втілює позицію суспільства щодо тлумачення злочинності, караності тощо [392; 506].

Слід зауважити, що принцип верховенства права призначений саме для законотворчої діяльності, а принцип законності – для правозастосовної. Тому В. О. Навроцький стверджує, що всі прогалини та колізії між кримінальним

правом і кримінальним законодавством законодавець має усувати під час створення законів, а не на стадії застосування такого закону. Під час застосування кримінального закону головним є принцип законності [392; 506].

Проаналізувавши наукові праці, можна дійти висновку, що хоча питання кримінального права та кримінального законодавства вивчали різні вчені, однак уніфікованої позиції щодо його поняття, ознак, змісту, співвідношення кримінального закону і кримінального законодавства кримінального права та кримінального закону, кримінального права й кримінального законодавства так і не було сформовано. Окреслена проблематика потребує детального дослідження.

Розглянемо наукові праці, що належать до третьої групи, а саме: дослідження, що стосуються *системи кримінального законодавства*. Ці питання вивчали П. П. Андрушко [16; 17; 18; 19], В. М. Баранов [85], Л. П. Брич [135], Є. П. Євграфова [259; 260], І. І. Митрофанов [480], В. О. Навроцький [506; 509; 513], В. М. Сирих [710; 728], З. А. Тростюк [765; 766], М. І. Хавронюк [795; 798].

Слід зосередити увагу на працях учених, які в межах предмета своїх досліджень вивчили й деякі питання системи кримінального законодавства: Є. П. Євграфової «Формування системи національного законодавства (деякі питання теорії і практики)» (2005) [259; 260]; М. І. Хавронюка «Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації» (2007) [798].

Є. П. Євграфова стверджувала, що до національного законодавства належать закони, рішення КС України про тлумачення законів або визнання їх неконституційними чи окремих положень таких законів, висновки зазначеного суду про відповідність міжнародних договорів Конституції України, декрети Кабінету Міністрів України [259; 260]. На її думку, важливими у формуванні системи національного кримінального законодавства є науково-теоретичні засади, які становлять досягнення теорії кримінального права з проблем пізнання закономірностей права, зокрема його структури, форми тощо [259; 260].

М. І. Хавронюк доводить, що надзвичайно актуальними в контексті глобальних інтеграційних процесів для кримінального законодавства України є не лише Конституція, а й міжнародні договори та «загальноєвропейське кримінальне законодавство» [797, с. 12].

Слід виокремити вчених, які предметно досліджували елементи системи (джерела) кримінального законодавства: П. П. Андрушко [18, с. 21], М. І. Бажанов [74, с. 119–120], М. І. Борисов [388, с. 37–38], О. М. Броневицька [136], В. М. Василяш [144, с. 356], В. О. Гацелюк [180, с. 193; 181, с. 151–213], С. В. Гізімчук [190, с. 219], В. К. Грищук [210, с. 56], В. А. Клименко [391, с. 21], П. В. Кобзаренко [389, с. 25–26], М. І. Колос [351, с. 63], С. П. Кучевська [429], О. П. Куцевич [428, с. 225], С. Я. Лихова [443, с. 95], П. С. Матишевський [389, с. 25–26], В. О. Навроцький [509, с. 118], А. О. Пінаєв [584, с. 38], Ю. А. Пономаренко [608, с. 29–48], А. В. Савченко [686, с. 14–15; 688], В. П. Тихий [758, с. 63], М. І. Хавронюк [527, с. 16–18; 797; 798], Ю. Б. Хім'як [803, с. 7], Н. В. Чернишова [826, с. 16].

У контексті аналізу елементів системи (джерел) кримінального законодавства в межах нашого дослідження слід зосередити увагу на працях П. П. Андрушка «Джерела кримінального права України: поняття, види» (2011) [16; 17; 18; 19], О. М. Броневицької «Відповідальність кримінального законодавства України чинним міжнародним договорам» (2011) [826], В. К. Грищука «Кримінальне право України. Загальна частина» (2006) [207] та «Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права» (2009) [210], В. О. Навроцького «Кримінальне право України. Особлива частина» (2000) [507] та «Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять» (2011) [506], А. В. Савченка «Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки» (2007) [688], Ю. Б. Хім'яка «Гармонізація

кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини» (2011) [803].

П. П. Андрушко тлумачить «джерело права» як зовнішнє вираження та закріплення правових норм, що визначає їх загальнообов'язковий характер. Джерелами кримінального права, на переконання автора, є правові позиції, які зазначені в актах (документах) відповідних органів, а не власне документи [16; 17; 18; 19]. Учений визнає судовий прецедент джерелом кримінального права, проте він має або рекомендаційний, або обов'язковий характер застосування, головною метою якого є вирішення суперечностей у кримінальному законодавстві, що склалися в процесі нормотворчості [16; 17; 18; 19].

Одним із джерел кримінального законодавства О. М. Броневицька визнає міжнародний договір кримінально-правового характеру, що, на її думку, є міжнародною домовленістю, вираженою в єдиному формальному акті (незалежно від назви: угода, конвенція, пакт, протокол тощо), укладеною між сторонами, дві чи всі з яких є суб'єктами міжнародного права, котрі володіють міжнародною правосуб'єктністю укладати міжнародні договори, метою якої є боротьба з певними злочинними діями та запобігання їм. Учена виокремлює такі види міжнародних договорів кримінально-правового характеру за їх призначенням: 1) договір, що містить зобов'язання у сфері матеріального кримінального права; 2) договір, що регламентує порядок процесуальних зносин між правоохоронними органами; 3) договір, що зобов'язує захищати певні суспільні відносини (предмет, потерпілого) кримінально-правовими засобами; 4) договір, що зобов'язує поставити під охорону кримінального закону елементи, які належать до об'єктивної сторони складу злочину; 5) договір, що визначає ознаки суб'єкта та суб'єктивної сторони складу злочину; 6) договір, що визначає вид і межі покарання [136].

До джерел кримінального права В. К. Грищук відносить: КК України 1960-го та 2001 року, Конституцію України, міжнародно-правові угоди, ратифіковані ВР України, норми права інших галузей права України (бланкетні норми

КК України), опосередковані джерела, рішення КС України, постанови Пленуму ВС України [207, с. 21; 210].

Джерелами кримінального права В. О. Навроцький вважає як писані, так і неписані акти, джерелом кримінального законодавства – лише конкретний нормативно-правовий акт. Він вважає, що, на відміну від кримінального права, кримінальне законодавство – це сукупність статей, що об'єднані в розділи й частини, які характеризують систему розроблених державою положень, що виражають інтереси законодавця в певний історичний період існування держави. Учений акцентує увагу на тому, що кримінальне право є природним, а тому закон не може його утворювати. Закон про кримінальну відповідальність є лише нормативним втіленням кримінального права [392; 506].

А. В. Савченко стверджує, що спільним для кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства США є наявність Конституції як фундаментального джерела кримінального законодавства. Автор встановив взаємозв'язки кримінально-правових джерел України та США в структурі відповідного національного законодавства, а також виявив і проаналізував нові їх види (в Україні: правові звичаї, традиції, релігійні норми, правова доктрина, правові принципи; у США: екстрадиційний договір і право індіанських племен) [688]. Учений виявив певну схожість джерел порівняльного законодавства [688]. Важливим у США, на переконання А. В. Савченка, є прецедентне право, сфера дії якого вужча, ніж в Англії, однак воно все одно відіграє значну (а подеколи – визначальну) роль серед кримінально-правових джерел [688]. Учений окреслив спільні й відмінні риси джерел кримінального законодавства обох держав [688].

Ю. Б. Хім'як зазначає, що джерела кримінального права мають множинний характер, до них належать не лише КК України, а й міжнародні договори, Конституція України, рішення КС України, загальновизнані принципи й норми міжнародного права, нормативно-правові акти інших галузей права, конвенції та

практика ЄСПЛ (правові позиції ЄСПЛ як у справах проти України, так і проти інших держав – учасниць Конвенції), прецедент, звичай, доктрина [803, с. 7].

Ураховуючи викладене вище, можна підсумувати, що вітчизняні вчені досліджували майже всі проблемні аспекти, які стосуються джерел кримінального права, однак питання щодо чіткого розподілу джерел кримінального права та кримінального законодавства залишилося дискусійним. Це обумовлено відсутністю монографічних і дисертаційних досліджень із цієї проблематики. Необхідність ґрунтовного аналізу системи джерел кримінального законодавства пов'язана з її вагомим значенням для механізму створення та реалізації кримінального законодавства України.

Також слід розглянути виокремлену нами четверту групу, яку становлять дослідження, що стосуються *створення кримінального законодавства*. Цей напрям досліджували Т. О. Анцупова [23], Ю. Г. Арзамасов [24], Д. О. Балобанова [81; 82], О. В. Богачова [117; 119], В. О. Гацелюк [180, с. 194; 181; 182; 183], М. І. Гошовський [196, с. 68], Ю. В. Градова [197; 198], В. К. Гришук [211, с. 113], Д. Елдер [861], Г. В. Єпур [261], І. В. Жужгов [271], О. В. Зайчук [494; 751], Л. О. Іванова [290; 291], О. Л. Копиленко [282], В. М. Косович [368], Л. В. Левицька [434, с. 39], А. А. Митрофанов [476], В. О. Навроцький [512, с. 109], В. П. Нагребельний [516], Я. Є. Наконечний [523; 524], О. О. Невєсьолов [535], Н. Р. Нижник [540], В. П. Попович [612; 613], Г. В. Рибікова [662], А. М. Ришелюк [283], І. С. Терлецька [754], З. А. Тростюк [767, с. 62], А. С. Фадєєва [779], П. Л. Фріс [790; 791], М. І. Хавронюк [794, с. 64], Н. І. Цись [810], М. М. Черногор [620; 827], С. Д. Шапченко [845, с. 21], І. Д. Шутак [857] та ін. [283; 367; 495].

З огляду на предмет нашого дослідження, у частині аналізу створення кримінального законодавства особливу увагу слід зосередити на працях, у межах яких це питання було розглянуто, а саме: Д. О. Балобанової «Теорія криміналізації» (2007) [81; 82], В. К. Гришука «Кодифікація кримінального

законодавства України: проблеми історії, методології та теорії» (1992) [204; 205], Г. В. Єпура «Впровадження міжнародно-правових актів в кримінальне законодавство України» (2005) [261], В. П. Попович «Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України» (2010) [613], Н. І. Цись «Імплементация норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України (Загальна частина)» (1994) [810], С. Д. Шапченка «Системне узгодження окремих положень Загальної та Особливої частини Кримінального кодексу України як один з напрямів його комплексного удосконалення» (2006) [845].

На переконання Д. О. Балобанової, до підстав криміналізації суспільно небезпечних діянь слід відносити: 1) суспільну небезпеку, якою охоплюється наявність достатньо серйозної матеріальної або моральної шкоди, заподіяваної потерпілому; 2) типовість і достатню поширеність антигромадської поведінки, але з урахуванням ступеня її суспільної небезпеки та страху перед злочинністю; 3) динаміку суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин й умов, що їх породжують; 4) необхідність впливу кримінально-правовими заходами; 5) урахування можливостей системи кримінальної юстиції в протидії певним формам антигромадської поведінки і як їхню складову – наявність матеріальних ресурсів для реалізації кримінально-правової заборони; 6) співвідношення позитивних і негативних наслідків криміналізації; 7) рівень суспільної правосвідомості та психології, історичні традиції [81, с. 14; 82, с. 177–178].

Учена зауважує, що в процесі криміналізації після вирішення питання про допустимість, можливість і доцільність встановлення кримінально-правової заборони наступним етапом є формулювання кримінально-правової норми, що також підпорядковується певним правилам і вимогам законодавчої техніки. Після формування рішення по суті (законодавчої волі) його втілюють у праві. Оскільки до процесу формування законодавчої волі належить прийняття рішення про криміналізацію діянь, вона містить підстави криміналізації та декриміналізації, пеналізації, депеналізації тощо [81, с. 14; 82, с. 178–179].

У докторській дисертації В. К. Грищук проаналізував сутність кодифікації та її правове значення [205]. Дослідник розглядає кодифікацію законодавства за двома напрямками, зокрема: 1) самостійну галузь науки, що розвивається на емпіричному підґрунті; 2) вид, форму правотворчої діяльності, що має наукову основу [204, с. 24].

Міжнародне співробітництво та розвиток інтеграційних відносин, аргументує Г. В. Єспур, сприяв утворенню інституційного механізму щодо формування нормативно-правової бази ефективної реалізації міжнародно-правових стандартів правоохоронної діяльності [261, с. 15]. На думку вченого, правотворчий і правозастосовний процеси ґрунтуються на нормативному дослідженні кримінального законодавства України та зарубіжних країн з метою здійснення якіснішої імплементації норм міжнародно-правових актів. Науковець визначив принципи (верховенства Конституції України, законів України, міжнародно-правових актів, які ратифіковані Україною відповідно до міжнародних зобов'язань, доцільності застосування міжнародно-правових норм і стандартів у практичній діяльності державних органів, зваженості механізму забезпечення суб'єктами правотворчої діяльності міжнародних положень у національному законодавстві, системності, науковості, відповідності світовим стандартам у галузі забезпечення прав людини) і методи (адаптації, апроксимації, імплементації, рецепції) упровадження міжнародно-правових актів у національне кримінальне законодавство України [261, с. 16].

У цьому контексті В. П. Попович стверджує, що істотне значення для процесу імплементації норм міжнародного права в чинне кримінальне законодавство мають міжнародно-правові норми в національній правовій системі [613, с. 88]. На думку вченої, імплементацією норм міжнародного права в кримінальне законодавство України слід вважати впровадження норм міжнародного права до правової системи України відповідно до взятих Україною на себе міжнародних зобов'язань у сфері кримінально-правових відносин, що

здійснюється без внесення змін до національного законодавства, так і, за необхідності, із внесенням таких змін. Імплементация завжди супроводжується проведенням відповідних організаційних дій, спрямованих на безпосередню реалізацію міжнародно-правових норм [613, с. 89].

Натомість Н. І. Цись розглядає інститут національної імплементації як сукупність засобів забезпечення реалізації міжнародно-правових норм, що створюються державою [612, с. 14]. Дослідниця визначає такі складові національної системи імплементації: національно-правові засоби; національні інститути, тобто органи державної влади та управління із законодавчо оформленою регламентацією їх діяльності з імплементації, специфічні (внутрішньодержавні та галузеві) методи [612, с. 14]. Зазначені методи, а також основоположні принципи галузей права Н. І. Цись пропонує покласти в основу галузевого механізму імплементації міжнародних норм [612, с. 14].

С. Д. Шапченко окреслив напрями узгодження національного кримінального законодавства із законодавством зарубіжних країн: 1) статті, частини, примітки КК; 2) інститути Загальної частини КК; 3) розділи Особливої частини КК; 4) Загальна частина загалом; 5) Особлива частина загалом; 6) КК загалом [845, с. 21].

На підставі зазначеного слід констатувати, що питання стосовно гармонізації чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, з національним кримінальним законодавством у сфері правового забезпечення прав і законних інтересів людини та громадянина не дістали належного висвітлення в науці кримінального права. Потребує окремого вивчення і механізм створення кримінального законодавства України як під час ратифікації, підписання, прийняття, затвердження міжнародного договору (що стосується забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з учиненням злочину) або приєднання до нього, так і в процесі створення Конституції України, КК України й законів, які вносять зміни до них. Потребує вдосконалення і процедура створення

кримінального законодавства України в частині: участі громадськості в його створенні, внесення законодавчої ініціативи та підготовки проєктів законів кримінально-правового спрямування, місця наукової експертизи в механізмі його створення, громадського обговорення законопроєктів кримінально-правового спрямування, процедури ухвалення та внесення змін до законів кримінально-правового спрямування. Також слід ґрунтовно проаналізувати питання щодо юридичної техніки як засобу створення кримінального законодавства України.

Концептуальні позиції щодо *реалізації кримінального законодавства* простежуються в працях таких вчених, як Ю. В. Баулін [92, с. 35], В. М. Бурдін [140, с. 64, 69], А. В. Виговська [159, с. 339], І. М. Вишневецька [161], П. А. Воробей [172, с. 17], Т. А. Гончар [771, с. 38–39], Ю. В. Грачова [200], М. Є. Григор'єва [202, с. 9], В. К. Грищук [209, с. 372; 211, с. 95], О. В. Грошев [213], О. О. Дудоров [240, с. 151, 156], В. К. Дуюнов [246], Г. О. Єремій [262, с. 5], О. О. Житний [270, с. 147], С. В. Канцір [307; 308], О. С. Козак [335, с. 8], О. В. Козаченко [340, с. 43], Ю. Ю. Коломієць [345; 346], І. В. Красницький [378; 379; 380], М. М. Кропачов [399; 400], С. Я. Лихова [444, с. 16], С. О. Маркунцов [548], Н. В. Маслак [461, с. 4], П. С. Матишевський [463, с. 57], В. М. Мельничок [470, с. 94], В. О. Меркулов [471, с. 108], І. І. Митрофанов [482, с. 89–91], В. О. Навроцький [515], Є. С. Назимко [521, с. 117], Т. Б. Ніколаєнко [542, с. 114], В. І. Осадчий [391, с. 58–59], М. І. Панов [567, с. 47], Є. О. Письменський [588, с. 262], А. О. Пінаєв [584, с. 71–74], Ю. А. Пономаренко [607, с. 146], І. О. Рощина [681], Д. С. Смоков [473, с. 108, 111], Я. І. Соловій [722; 723; 724], А. Х. Степанюк [737, с. 61], В. І. Терентьєв [753, с. 8], П. Л. Фріс [789, с. 48–53], О. В. Чепелюк [814; 815], Н. В. Чернишова [826, с. 32–35], І. І. Чугуников [831; 832; 833], С. Д. Шапченко [389, с. 74, 77], С. М. Школа [853; 854], Н. В. Шульгін [856, с. 14, 17], С. С. Яценко [883, с. 53].

Аналіз цих робіт засвідчує, що в теорії кримінального права досі немає ґрунтовних розробок щодо механізму реалізації кримінального законодавства України. Натомість слід виокремити вчених, які предметно вивчали окремі

напрями реалізації кримінального законодавства. Кримінально-правові відносини досліджували Л. В. Багрій-Шахматов [71; 72], Ю. В. Баулін [92, с. 43; 95, с. 27], М. І. Блум [179], А. Г. Братко [134], В. М. Бурдін [140, с. 71], А. А. Вознюк [168, с. 146], Р. Р. Галіакбаров [177], В. М. Галкін [179], Т. А. Гончар [771, с. 41], В. К. Грищук [209, с. 373], О. О. Дудоров [240, с. 159], Ю. С. Жаріков [265], О. О. Кваша [315, с. 239–240], В. М. Коган [333], О. В. Козаченко [340, с. 43], Г. О. Котляр [374, с. 146–147], Т. С. Коханюк [375], М. М. Кропачов [400], Н. Ф. Кузнецова [418], С. Я. Лихова [444, с. 16], С. О. Маркунцов [549], П. С. Матишевський [463, с. 57], Ю. Б. Мельникова [469], І. І. Митрофанов [486, с. 110], О. В. Наден [519], Т. Б. Ніколаєнко [542, с. 116], І. С. Ной [544], М. О. Огурцов [554], В. І. Осадчий [391, с. 61], М. І. Панов [567, с. 47], Г. О. Петрова [580], Є. О. Письменський [588, с. 262], А. О. Пінаєв [584, с. 72], А. А. Піонтковський [585], В. С. Прохоров [655], О. І. Санталов [696], П. П. Сердюк [701], Я. І. Соловій [725, с. 83], П. Л. Фріс [789, с. 51], Н. В. Чернишова [826, с. 34], О. О. Ямкова [880, с. 88].

На нашу думку, доцільно також опрацювати певні дослідження кримінально-правових відносин, зокрема: Ю. В. Бауліна «Кримінально-правове регулювання: основні проблеми» (2018) [95], О. М. Куракіна «Поняття механізму правового регулювання в семантичному розрізі» (2015) [421], О. В. Наден «Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні» (2012) [519], С. Д. Шапченка «Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура» (2000) [844].

Ю. В. Баулін визначає такі структурні елементи механізму кримінально-правового регулювання: 1) норми кримінального права; 2) юридичний факт; 3) акти застосування певної кримінально-правової норми [95, с. 27].

Водночас О. М. Куракін розглядає механізм правового регулювання загалом, який тлумачить як нормативно організований, послідовно здійснюваний

комплексний процес, спрямований на результативне втілення правових норм у життя за допомогою адекватних правових засобів [421, с. 22].

На думку О. В. Наден, механізм правового регулювання містить такі елементи: норма права, юридичний факт, кримінальні правовідносини, акти реалізації прав та обов'язків [519, с. 95–96].

Розглядаючи кримінальне право в загальному значенні, С. Д. Шапченко до структури механізму кримінально-правового регулювання відносить такі основні елементи, як кримінально-правові норми, кримінально-правові відносини та юридичні факти, а також акти застосування та реалізації кримінального права [844, с. 64].

Кримінально-правові норми досліджували Ю. В. Баулін [92, с. 25–26; 95, с. 27], П. С. Берзін [844, с. 46], В. І. Борисов [388, с. 46, 49], Є. М. Вечерова [158, с. 94–100], П. А. Воробей [171, с. 115], В. В. Глазирін [409], В. К. Гришук [211, с. 59], О. В. Замудрякова [284, с. 47], В. А. Клименко [391, с. 23, 25], В. С. Ковальський [328, с. 96–97], М. В. Костицький [372, с. 80–81], В. М. Кудрявцев [409], М. П. Куцевич [427, с. 151], О. М. Миколенко [771, с. 22], В. О. Навроцький [509, с. 119], О. В. Наден [518, с. 124], В. І. Нікітінський [409], А. О. Пінаєв [584, с. 34–42], І. С. Самощенко [693], І. О. Рощина [681, с. 9], Ю. В. Філей [786, с. 32, 34], М. І. Хавронюк [798], Н. В. Чернишова [826, с. 19, 21], М. Д. Шаргородський [846], С. Д. Шапченко [844].

У контексті вивчення кримінально-правових норм слід виокремити праці П. С. Берзіна «Механізм кримінально-правового регулювання: загальнотеоретичні аспекти» (2014) [844], Є. М. Вечерової «Норми кримінального права як основа нормативності кримінального права» (2018) [158], М. І. Хавронюка «Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації» (2007) [798], С. Д. Шапченка «Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура» (2000) [844].

П. С. Берзін зазначає, що кримінально-правові норми – це елемент механізму кримінально-правового регулювання, завданням якого є закріплення правомірної та допустимої поведінки особи, а також її кримінально-правової активності (аномалії), різних наслідків такої поведінки й активності (аномалії), а також визначення особливостей функціонування інших елементів механізму кримінально-правового регулювання [844, с. 46].

На думку Є. М. Вечерової, кримінально-правова норма – це елемент кримінального права, що забезпечує опредмечування функцій і принципів кримінального права в конкретних заборонених суспільством та державою моделях поведінки, наслідках їх учинення (санкціях), а також підставах й умовах їх застосування [158, с. 94–100].

Конституційні норми кримінально-правового характеру М. І. Хавронюк поділяє за їх змістом на такі, що стосуються: 1) принципів кримінального права; 2) інших загальних положень кримінального права; 3) покарання та інших кримінально-правових заходів; 4) криміналізації певних діянь; 5) амністії, помилування та припинення кримінального переслідування; 6) імунітету й інших особливостей кримінальної відповідальності вищих посадових осіб держави. Автор акцентує увагу на тому, що в Загальній частині кримінального законодавства держав континентальної Європи є інститути й окремі положення, які не мають аналогів у КК України, однак доцільно визначати в КК України: принципи кримінального права; правила кваліфікації злочинів; невинне заподіяння шкоди; поняття та правові наслідки юридичної і фактичної помилки; обопільну вину; особливості кримінальної відповідальності у кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення, а також визначити кримінально-правові терміни [798].

Кримінально-правову норму С. Д. Шапченко тлумачить як основу механізму кримінально-правового регулювання, за допомогою якої фіксують певні орієнтири правомірної поведінки людей, моделюють різні вияви суспільно небезпечної їх активності, передбачають різноманітні наслідки такої поведінки [844, с. 64].

З-поміж учених, які досліджували юридичний факт, слід назвати П. С. Берзіна [844, с. 50; 107, с. 215], В. І. Борисова [388, с. 60], В. М. Бурдіна [141, с. 56], В. М. Василяша [145, с. 14], Т. М. Данилюк [226, с. 14], А. М. Завального [274, с. 60], В. А. Клименка [391, с. 33], П. С. Матишевського [529, с. 10], О. М. Миколенко [771, с. 19], А. О. Пінаєва [584, с. 51], Ю. А. Пономаренка [608, с. 132], М. І. Хавронюка [527, с. 20], С. Д. Шапченка [844, с. 64–65].

Найґрунтовнішими дослідженнями щодо юридичного факту слід вважати праці П. С. Берзіна «Механізм кримінально-правового регулювання: загальнотеоретичні аспекти» (2014) [844], А. М. Завального «Юридичні факти в сфері здійснення правоохоронної діяльності» (2007) [274], С. Д. Шапченка «Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура» (2000) [844].

На думку П. С. Берзіна, юридичний факт – це конкретні соціальні, життєві обставини (події, дії), що зумовлюють відповідно до правових норм певні правові наслідки, а саме: виникнення, зміну або припинення правовідносин [844, с. 50].

А. М. Завальний тлумачить це поняття як детермінований соціальними чинниками фрагмент дійсності, який має значення для суб'єктів права, зафіксований у тексті нормативно-правового акта як знання про спеціальні умови, за наявності яких відбувається реалізація норми (норм) права з метою регулювання суспільних відносин [274, с. 60].

С. Д. Шапченко стверджує, що юридичні факти в механізмі кримінально-правового регулювання – це різні за спрямуванням і змістом життєві обставини, з якими кримінально-правові норми пов'язують насамперед виникнення, існування, зміна чи припинення кримінально-правових відносин [844, с. 64–65].

Форми реалізації кримінального законодавства досліджували Л. В. Багрій-Шахматов [72, с. 187], Ю. В. Баулін [757], В. М. Бурдін [140, с. 69], Я. М. Брайнін [132, с. 27], А. В. Вигорська [159, с. 344], С. Є. Віцин [160, с. 154],

В. К. Гришук [209, с. 372], О. О. Дудоров [240, с. 160], Н. П. Ждиняк [267, с. 301], М. І. Загородніков [279, с. 44], І. В. Красницький [379, с. 5], В. І. Курляндський [422, с. 33], Ж. В. Мандриченко [452, с. 10], В. О. Меркулова [473, с. 109], А. В. Наумов [530, с. 45], А. О. Пінаєв [584, с. 72–73], В. Г. Смірнов [718, с. 159], Д. С. Смоков [473, с. 109], П. Л. Фріс [789, с. 53], Н. В. Шульгін [856, с. 17].

З огляду на предмет нашого дослідження, у частині аналізу форм реалізації кримінального законодавства слід акцентувати увагу на працях, у яких це питання було розглянуто: Ю. В. Бауліна «Применение уголовно-правовых норм органами досудебного расследования (общий подход)» (2012) [757], Н. П. Ждиняк «Реалізація та застосування забороняючих кримінально-правових норм: співвідношення понять» (2012) [267], А. В. Наумова «Применение уголовно-правовых норм (по материалам следственной и прокурорско-судебной практики)» (1973) [530].

Реалізацію кримінально-правових норм, на думку Ю. В. Бауліна, здійснюють у формах дотримання, виконання, використання та застосування [757, с. 893]. Дотримання як форма реалізації визначає правомірну пасивну поведінку суб'єктів щодо непорушення кримінальних заборон, виконання – правомірну активну поведінку суб'єктів щодо обов'язкового виконання законодавчих приписів [757, с. 893]. Використання як форма реалізації полягає в активній поведінці шляхом здійснення своїх суб'єктивних прав та обов'язків усіма суб'єктами кримінально-правових відносин [757, с. 893]. Застосуванням автор вважає форму фактичного втілення приписів кримінально-правових норм у суспільні відносини, що здійснює владний суб'єкт кримінальних правовідносин (держава) шляхом правомірної поведінки уповноважених нею органів щодо кваліфікації вчиненого діяння та визначення правових наслідків для особи, яка його вчинила [757, с. 893–894].

Реалізація заборонних кримінально-правових норм, вважає Н. П. Ждиняк, – це форма дії, прояву їхніх якісних властивостей, спрямованих на досягнення певного результату [267, с. 301].

Водночас А. В. Наумов стверджує, що кримінально-правові норми теоретично реалізуються в різних формах (дотримання, виконання, використання, застосування), однак на практиці – виключно у формі застосування, а інші форми реалізації норм кримінального законодавства не застосовують [533, с. 45].

Проаналізувавши значну кількість наукових праць, що стосуються реалізації кримінального законодавства, можна дійти висновків, що в науці кримінального права України немає уніфікованої позиції щодо тлумачення понять кримінально-правового регулювання, механізму реалізації кримінального законодавства та їх елементів (норми кримінального права, юридичного факту, кримінально-правових відносин, суб'єктів реалізації кримінального законодавства, актів його реалізації тощо). Учені не розробили єдиної концепції щодо визначення елементів механізму реалізації кримінального законодавства, а також їх кількісного та якісного складу. Істотно різняться наукові позиції щодо вирішення кожного з раніше окреслених питань, тому необхідно дослідити зазначену проблематику з метою уніфікації наукових поглядів і позицій, формування концепції для вирішення нагальних питань механізму реалізації кримінального законодавства.

Шоста група об'єднує дослідження, що стосуються *прогалин, колізій та конкуренції норм у кримінальному законодавстві*. У кримінальному праві окреслені проблемні питання вивчали М. І. Бажанов [73], Є. В. Благоев [114; 115], В. І. Борисов [386], М. О. Власенко [164], І. О. Зінченко [287], Л. В. Іногамова-Хегай [295], А. П. Козлов [341], М. Й. Коржанський [363], В. М. Кудрявцев [407], В. В. Кузнецов [415], Н. Ф. Кузнецова [417], В. П. Малков [450], О. К. Марін [453; 454], Т. М. Марітчак [455; 456], О. В. Москалюк [498], В. О. Навроцький [510; 514], З. О. Незнамова [538], С. П. Погребняк [595], А. В. Савченко [415], В. Я. Тацій [386], В. І. Тютюгін [386], О. В. Ус [777].

Вагомими в частині дослідження прогалин, колізій та конкуренції норм у кримінальному законодавстві є праці Л. В. Іногамової-Хегай «Концептуальные основы конкуренции уголовно-правовых норм» (2015) [295], М. Й. Коржанського

«Кваліфікація злочинів» (1998) [363], В. М. Кудрявцева «Общая теория квалификации преступлений» (2004) [407], В. В. Кузнецова та А. В. Савченка «Теорія кваліфікації злочинів» (2013) [415], О. К. Маріна «Конкуренція кримінально-правових норм» (2001) [454], В. О. Навроцького «Основи кримінально-правової кваліфікації» (2006) [510], В. Я. Тація, В. І. Борисова та В. І. Тютюгіна «Кримінальне право України. Загальна частина» (2015) [386].

Л. В. Іногамова-Хегай обґрунтовує тотожність понять «колізія» та «конкуренція». На її переконання, з огляду на «консерватизм» у науці кримінального права, колізія норм – це коли норми, які належать до правових систем різних країн чи передбачені різними галузями національного права, суперечать одна одній [295, с. 9].

Із цього приводу М. Й. Коржанський стверджував, що конкуренція норм кримінального законодавства виникає в разі вчинення одного злочину, який має ознаки, передбачені двома чи більше кримінально-правовими нормами [363, с. 54].

В. М. Кудрявцев зазначає, що, крім прогалин у кримінальному законодавстві, наявні схожі (тотожні) кримінально-правові норми, що призводить до дублювання положень КК [415, с. 210].

На думку В. В. Кузнецова й А. В. Савченка, колізія кримінально-правових норм виникає внаслідок недоліків побудови системи кримінального законодавства [415, с. 173]. Натомість конкуренція є наслідком розвитку кримінального законодавства, створення нових кримінально-правових норм, виокремлення конкретизованих норм із загальних [415, с. 175].

Конкуренція кримінально-правових норм, доводить О. К. Марін, – це явище, яке може відбуватися лише між охоронюваними правовими нормами й неможливе між нормами регулятивними. Таким чином, конкуренція кримінально-правових норм наявна лише під час кваліфікації, а не в разі вирішення інших питань застосування кримінального закону (звільнення від кримінальної відповідальності чи відбування покарання, призначення покарання тощо) [454, с. 8–9].

В. О. Навроцький визначає такі види кримінально-правових колізій: темпоральна (часова); просторова (територіальна); ієрархічна (субординаційна). Остання своєю чергою поділяється на два види: 1) ієрархічна колізія кримінально-правових норм і приписів Конституції України або кримінально-правових норм і норм інших галузей права; 2) ієрархічна колізія кримінально-правових норм та норм міжнародних правових актів [510, с. 393]. Утім у КК України є колізії, які не підпадають під жоден із видів, що традиційно виокремлюють. Це колізії між окремими складовими кримінального закону, а саме: а) між статтями Загальної та Особливої частин КК України; б) між назвами розділів та їхнім змістом, між назвами статей та їхніми диспозиціями; в) між окремими положеннями Особливої частини КК України [510, с. 393].

В. І. Борисов, В. Я. Тацій та В. І. Тютюгін стверджують, що конкуренція кримінально-правових норм наявна, коли в КК України є дві чи більше статей, які рівною мірою встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення того самого діяння, тобто один і той самий одиничний злочин одночасно підпадає під ознаки декількох норм КК України [386, с. 282].

Підсумовуючи зазначене, можна констатувати, що, попри значну кількість дисертаційних і монографічних досліджень з проблемних питань, пов'язаних із прогалинами, колізіями та конкуренцією норм у кримінальному законодавстві, досі не було на належному рівні вирішено більшість з них, зокрема їх сутність, співвідношення, значення, а також удосконалення процедури створення кримінального законодавства з метою недопущення утворення в ньому прогалин, колізій та конкуренції. Крім того, як для науки кримінального права, так і для практики його застосування лишається актуальною проблема щодо правильного застосування норм міжнародного кримінального законодавства чи кримінального законодавства України при конкуренції охоронюваних і регулятивних норм.

На підставі здійсненого аналізу стану теоретичного дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України можна дійти таких **висновків**.

Наукові праці вчених, що стали підґрунтям для комплексного й системного вивчення предмета дослідження, можна згрупувати за такими напрямками аналізу: виникнення, становлення та розвиток національного кримінального законодавства; співвідношення кримінального законодавства з кримінальним правом; система кримінального законодавства; створення кримінального законодавства; реалізація кримінального законодавства; прогалини, колізії та конкуренція норм у кримінальному законодавстві.

Наукові доробки авторів переважно спрямовані на з'ясування історичного розвитку вітчизняного кримінального права, які мали значення для забезпечення належного регулювання й охорони суспільних правовідносин. Учені обґрунтовують позиції з удосконалення кримінального права України шляхом імплементації найбільш необхідних і доцільних норм чи законів, які на належному рівні функціонують у правових системах інших держав, повинні мати наукові підстави й відповідати потребам людини, суспільства та держави.

Окреслено перспективні напрями вдосконалення кримінального законодавства в частині: розроблення, формулювання та уніфікації змісту наскрізних понять кримінального права; взаємозв'язку Загальної та Особливої частин КК України; усунення невиправданої конкуренції статей КК України; диференціації кримінально-правової відповідальності, зокрема виокремлення спеціальних норм; переведення окремих видів злочинів у категорію інших правопорушень; відмежування складів злочинів від суміжних та інших правопорушень; встановлення відповідності положень Загальної та Особливої частин КК України міжнародним зобов'язанням нашої держави.

Автори пропонують створити галузевий механізм імплементації міжнародних норм права до національного кримінального законодавства,

окреслюють напрями узгодження національного кримінального законодавства із законодавством зарубіжних країн (статті, частини, примітки КК; інститути Загальної частини КК; розділи Особливої частини КК; Загальна частина загалом; Особлива частина загалом; КК загалом). Аргументовано, що правотворчий та правозастосовний процеси ґрунтуються на нормативному дослідженні кримінального законодавства України та зарубіжних країн з метою якіснішої імплементації норм міжнародно-правових актів.

Учені не сформулювали уніфіковану позицію щодо поняття, ознак, змісту, співвідношення кримінального закону та кримінального законодавства, кримінального права й кримінального закону, кримінального права і кримінального законодавства. Залишилося дискусійним і питання чіткого розмежування джерел кримінального права та джерел кримінального законодавства.

Не дістали належного висвітлення в науці кримінального права питання щодо гармонізації чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала ВР України, з національним кримінальним законодавством у сфері правового забезпечення прав і законних інтересів людини та громадянина. Потребує окремого вивчення механізм створення кримінального законодавства України як в процесі ратифікації, підписання, прийняття, затвердження міжнародного договору або приєднання до нього (які стосуються забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з учиненням злочину), так і в процесі створення Конституції України, КК України й законів, які вносять зміни до них. Об'єктивно вимагає вдосконалення також і процедура створення кримінального законодавства України в частині участі громадськості в його створенні, внесенні законодавчої ініціативи та підготовки законопроектів кримінально-правового спрямування, їх громадського обговорення, місця наукової експертизи в механізмі його створення, процедури ухвалення та внесення змін. Немає уніфікованої позиції щодо тлумачення понять кримінально-правового регулювання, механізму реалізації

кримінального законодавства та їх елементів (норми кримінального права, юридичного факту, кримінально-правових відносин, суб'єктів реалізації кримінального законодавства, актів його реалізації тощо). Не сформовано єдиної концепції щодо визначення елементів механізму реалізації кримінального законодавства, а також їх кількісного та якісного складу.

Удосконалення процедури створення кримінального законодавства мінімізує утворення в ньому прогалин, колізій та конкуренції. Тому лишається на порядку денному проблема подолання прогалин, колізій та конкуренції норм у кримінальному законодавстві. Досі на належному рівні не було вирішено проблемні питання правильного застосування норм міжнародного кримінального законодавства та кримінального законодавства України при конкуренції охоронюваних і регулятивних норм. Окремі положення розглянутих вище дисертаційних, монографічних та інших наукових праць потребують детального вивчення і подальшого розвитку в науці кримінального права України, зокрема й у нашому дослідженні. З огляду на зазначене, постала необхідність не лише розроблення теорії механізму реалізації кримінально-правової норми (як пропонують у теорії кримінального права), а й створення теорії реалізації кримінального законодавства. Крім того, слід констатувати, що комплексних досліджень механізму реалізації кримінального законодавства України досі не здійснено, що засвідчує актуальність обраної нами тематики дисертаційного дослідження.

1.2. Методологічні засади дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України

Одним з найважливіших у процесі дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства є питання методології. Оскільки саме від правильного вибору конкретних методів наукового дослідження, з'ясування їх сутності й призначення залежать унікальність і цінність кожної праці у сфері

кримінального права. Чітко визначене методологічне підґрунтя обумовлює логічність, наукову обґрунтованість дослідження, яке підкріплене емпіричними даними. Тому важливою передумовою наукового дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства є встановлення методологічних засад його проведення.

Проблеми методології кримінального права та кримінально-правових досліджень вивчали вітчизняні й зарубіжні науковці, зокрема: Ю. А. Бельський [99], Р. Р. Галіакбаров [178], Н. О. Гудорова [219], О. О. Дудоров [241], А. Е. Жалінський [263], Л. В. Іногамова-Хегай [770], В. І. Касьян [310], Д. А. Керимов [322], Х. Кетц [807], О. В. Козаченко [339], О. Г. Колб [99], М. І. Колос [350], М. В. Костицький [371], В. В. Кузнецов [413], Н. М. Кушнарєнко [848], А. В. Наумов [531], М. І. Панов [568], О. О. Пащенко [575], В. М. Попович [611], О. І. Рарог [770], А. В. Савченко [99; 689], С. В. Савчук [690], О. Д. Тихомиров [759], Ю. О. Тихомиров [760], С. В. Хилюк [800], К. Цвайгерт [807], О. І. Чучаєв [770], В. М. Шейко [848] та ін.

Однією із сучасних тенденцій розвитку юридичної науки є фундаменталізація її методології. У теорії права методологію наукового дослідження визначають як системну єдність прийомів, методів і засобів наукового мислення, яка становить комплекс історично сформульованих раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від явища до сутності, від припущення до істини [539; 12; 322, с. 7; 848; 570; 568, с. 68; 77; 413, с. 37;]. Стосовно визначення методології закономірно є чимало наукових позицій [398, с. 11; 194, с. 11; 98, с. 200; 227, с. 140, 142].

У цьому контексті В. С. Батиргарєєва зазначає, що концептуальні (теоретичні) та процедурні (практичні) підстави організації й здійснення досліджень є основними елементами методології [88, с. 77]. Не можна зводити методологію лише до окремого (одного) методу або до вчення лише про певні засоби, методи, методики, оскільки за їх межами безпідставно залишатимуться

інші, унаслідок чого й методологію не буде визначено цілком вичерпно [227, с. 140; 884, с. 162]. Отже, методологія існує як система чи сукупність методів, що локалізує в різних блоках суспільну свідомість і може або чинити істотний вплив на кримінально-правове дослідження, програмуючи та аргументуючи його, або відігравати роль формального, однак необхідного в тексті дисертації.

Досягнення наукового результату та спрямування пошукового процесу є першочерговими орієнтирами під час організації кримінально-правових досліджень.

Однією з проблем методології кримінального права досі залишаються несформованість єдиного розуміння змісту та призначення окремих методів, універсального визначення методу наукового пошуку, а також термінологічна неоднозначність у позначенні відповідних прийомів (способів) дослідження [175, с. 5].

Тому залежно від обсягу, змісту та значення кримінально-правового дослідження обирають необхідні наукові методи й окреслюють межі їх використання. Цілком можливо, що правильно підібрана методологічна основа дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України сприятиме очікуваній трансформації кримінально-правової теорії, зокрема підвищенню якості створення та ефективності реалізації кримінально-правових норм, зниженню рівня злочинності, покращенню правового захисту законних інтересів потерпілого. У будь-якому разі вдосконалення кримінального законодавства без цього неможливе.

Визначення методології наукового пізнання надасть можливість забезпечити результативність нашого дослідження, правильність розуміння його концепції, змісту й сутності, а також дійти значущих висновків. Для вибору методів пізнання важливо чітко окреслити можливості кожного з них відповідно до конкретного етапу дослідження. Оптимальний комплекс методів є визначальним під час наукового дослідження кримінально-правового явища, якому притаманні певні ознаки. З'ясування таких ознак, систематизація їх, а також специфіка предмета й

об'єкта мають важливе методологічне та практичне значення, оскільки від цього залежить вибір конкретних методів пізнання.

На переконання Н. О. Гуторової, під час дослідження проблемних питань кримінального права доцільно використовувати такі методи: діалектичний, структурно-системного аналізу, догматичний, історико-порівняльний, порівняльно-правовий (компаративістський), соціологічний [219, с. 16–28]. Водночас О. О. Дудоров обирає такі наукові методи: історичний, порівняльно-правовий, догматичний, системний, статистичний, спостереження [241, с. 5], М. І. Колос визначив, що найчастіше застосовують системно-структурний, догматичний, порівняльно-правовий, історичний, діалектичний, соціологічний, статистичний методи [350, с. 329].

Свою чергою М. І. Панов пропонує інші методи кримінально-правового дослідження: спостереження, статистичного аналізу, синтезу, індукції, дедукції, експерименту, аналогії, ідеалізації, а також системний, соціологічний, історичний (історико-правовий), формально-юридичний (догматичний), порівняльний (порівняльно-правовий), діалектичний [568, с. 68–69, 78]. На думку О. О. Пащенко, для дослідження кримінально-правової сфери слід використовувати такі методи: діалектичний, соціологічний, логіко-історичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, юридичний (догматичний), системно-структурний, функціональний, психологічний, лінгвістичний, формально-логічний, логіко-семантичний, герменевтичний, а також методи синтезу, аналізу, системного аналізу, правового моделювання, алгоритмізації та формалізації [575, с. 15–17]. Науковці Ю. А. Бельський, П. А. Воробей, А. В. Савченко, О. Г. Колб стверджують, що під час вивчення кримінально-правових явищ доцільно використовувати такі методи наукового пізнання: історичний, порівняльно-правовий (компаративістський), діалектичний, морфологічний, юридичний (догматичний), соціологічний, статистичний та метод системного аналізу [99, с. 25–27].

Зарубіжні вчені для здійснення кримінально-правових досліджень обирають такі методи: філософський, догматичний, соціологічний, історично-правовий, порівняльно-правовий [178, с. 21–23; 531, с. 30–35; 770, с. 5–7; 864, с. 715; 413, с. 38–39].

Цікавою є позиція І. М. Панова, за якою створення та реалізацію кримінального законодавства слід вивчати у двох напрямках. Перший напрям полягає у встановленні відповідності законодавчого визначення в Особливій частині КК України суспільно небезпечного діяння як злочину, виду й розміру покарання за його вчинення, а також його наукового обґрунтування (наукових позицій). Другий напрям передбачає визначення ефективності кримінально-правових норм та їх відповідності потребам правозастосовної практики. Під час такої діяльності слід застосовувати методи аналізу, порівняння, оцінки та аксіологічний метод [568, с. 72, 82–83].

Ще одним важливим питанням є з'ясування кількості рівнів методології кримінального права та їхніх складових. У науковій літературі з філософії виокремлюють чотири рівні методології: філософський, загальнонауковий, конкретно-науковий, методики й техніки дослідження [435, с. 44; 865, с. 40–43]. У юридичній літературі немає уніфікованої позиції щодо визначення рівнів методології. Учені виокремлюють такі: 1) теоретичний та емпіричний [88, с. 98–100; 787, с. 5]; 2) філософський; загальнонауковий і конкретно-науковий [322, с. 41; 800, с. 43–53; 808; 3, с. 25–27]. Деякі науковці пропонують визначати більшу кількість рівнів методології [5, с. 44, 45]. Ми поділяємо позицію більшості вчених-правників, які стверджують, що методологія кримінального права має три рівні [322, с. 41; 800, с. 43–53; 808; 3, с. 25–27]. Оскільки це питання виходить за межі предмета нашого дослідження, ми не будемо ґрунтовно його вивчати. Крім того, поділ методів за конкретними рівнями не позначиться на результатах нашого дослідження, саме тому доцільно визначити методологічну базу без урахування рівнів методології.

На нашу думку, для глибокого вивчення об'єкта та предмета нашого дослідження, зокрема генези національного кримінального законодавства й обґрунтованого визначення його системи, об'єктивного та змістовного дослідження механізму створення і реалізації кримінального законодавства України, його елементів, форм, формулювання логічних висновків необхідно використовувати такі методи наукового пізнання, які зазначено нижче.

Діалектичний метод є універсальним методом дослідження будь-якого соціально-правового явища. У філософії права його визнають як такий, що надає можливість відобразити конкретні правові явища та процеси об'єктивно, у всій їхній повноті, єдності та динамічному розвитку [568, с. 93]. Цей метод дає змогу здійснювати пізнавальний процес від абстрактного до конкретного та навпаки, шляхом аналізу й синтезу, узагальнення та абстрагування, аналогій, індукції, дедукції [573; 568, с. 84]. Окреслений метод забезпечує з'ясування соціальної сутності діянь та їхньої суспільної небезпечності, на підставі чого можна визначити доцільність їх криміналізації. Використовуючи цей метод, спочатку розглянемо норми кримінального законодавства як окремі явища; потім перейдемо до утворення складних абстрактних понять кримінального законодавства України. Дослідження основних його ознак, надасть можливість згодом чітко окреслити підстави криміналізації його окремих норм на етапі їх створення та сформулювати конкретні пропозиції з удосконалення шляхів їх реалізації.

Історико-правовий метод (історичний, логіко-історичний, історико-лінгвістичний) полягає у з'ясуванні сутності досліджуваного об'єкта за допомогою аналізу його історії з огляду на багатогранність [801, с. 42; 413, с. 46] явищ і процесів сучасності та співвідношення їх з тими явищами й процесами, які їм передували [99, с. 25]; надає можливість розглянути генезу певних проблемних питань кримінального права [568, с. 106]. У нашому дослідженні зазначений метод може бути використано для вивчення виникнення, становлення та розвитку кримінального законодавства України. Висвітлення проблем створення та

реалізації кримінального законодавства на різних етапах його розвитку надасть можливість глибше з'ясувати юридичний зміст зазначених явищ, окреслити перспективні напрями їх удосконалення.

Хронологічний метод використовують для вивчення правових явищ у чітко визначеній хронологічній послідовності. Такий метод доцільно застосовувати у взаємозв'язку з історичним (історико-правовим) методом під час аналізу генези кримінального законодавства України.

Метод періодизації використовують для вивчення певного правового явища за допомогою виокремлення конкретних проміжків часу – періодів. Такий метод також застосовують у взаємозв'язку з історичним (історико-правовим) і хронологічним методами під час аналізу історичного розвитку (генези) кримінального законодавства України й поділу його на конкретні періоди.

Компаративістський (порівняльно-правовий, порівняльний, компаративний) полягає у з'ясуванні якостей або властивостей явища шляхом порівняння з іншими його якостями чи властивостями або якостями чи властивостями іншого явища, визначенні невідомого шляхом порівняння з відомим, встановленні закономірностей шляхом порівняння об'єктів у різний час, зіставлення їхніх якостей у минулому з тими самими якостями в сучасному стані для встановлення змін чи тенденцій розвитку [756, с. 11–12; 413, с. 43]. Зазначений метод надає можливість проаналізувати проблеми юридичної науки та практики інших держав, урахувати як позитивний, так і негативний юридичний досвід інших країн у законотворчості та правозастосуванні, на підставі якого викласти пропозиції з удосконалення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України [568, с. 107].

Порівняльний метод є одним із провідних й універсальних у методології наукових досліджень, який надає можливість зіставляти систему міжнародного кримінального права із системою національного кримінального права конкретної держави, виявляти соціальний і правовий зміст українського кримінального права,

а також пропонувати напрями використання зарубіжного досвіду правотворення для вдосконалення вітчизняного закону про кримінальну відповідальність [689, с. 20]. Тому слушною є позиція А. А. Музики, згідно з якою порівняльно-правовий метод (компаративістський) є одним із найпоширеніших під час дослідження кримінально-правових явищ [501, с. 8].

Догматичний метод (логіко-юридичний, формально-логічний, юридичний) надає можливість логічно структурувати й поетапно здійснювати дослідження. Слушно зауважує М. І. Панов, що саме цей метод сприяє з'ясуванню обґрунтованості й відповідності побудови кримінально-правових норм, юридичних конструкцій та інших нормативно-правових утворень кримінального права законам і правилам формальної логіки [568, с. 102]. З огляду на викладене, ми вважаємо, що цей метод може бути застосовано для визначення змісту окремих юридичних термінів, тлумачення кримінально-правових положень, а також під час розроблення пропозицій з удосконалення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України.

Системний метод (структурного аналізу, системного аналізу, структурно-системного аналізу, структурно-функціональний, функціональний) використовують під час дослідження складних цілісних систем (об'єктів), елементи (частини) яких утворюють підсистеми. Він дає змогу аналізувати будь-яке питання науки кримінального права як мікросистему, а конкретну проблему – як макросистему. За допомогою цього методу можна з'ясувати внутрішній механізм взаємодії не лише його компонентів, а й системи (об'єкта) з іншими системами (об'єктами) на різних рівнях [568, с. 94]. Від складових залежить специфіка порівняння конкретних систем і визначення їх співвідношення (частини статті КК України розглядають як мікросистему стосовно статті, яка буде макросистемою тощо). Окреслений метод у нашому дослідженні буде використано для встановлення взаємозв'язку та співвідношення кримінального права та кримінального законодавства, злочинів, системи кримінально-правових норм з понятійним апаратом кримінального права

загалом. Крім того, на підставі системного методу буде визначено зміст, структуру й елементи кримінально-правової норми, кримінально-правових відносин, механізму створення та реалізації кримінального законодавства, а також з'ясовано суперечності та прогалини в кримінальному законодавстві, що допоможе сформулювати пропозиції стосовно його змін і доповнень тощо.

Соціологічний метод (анкетування, опитування, інтерв'ювання, експертних оцінок, соціологічного вимірювання) дає змогу ґрунтовніше пізнати сутність злочину та покарання за його вчинення, визначити ефективність кримінально-правових норм у забезпеченні прав і законних інтересів людини й громадянина [568, с. 104]. За його допомогою вивчають думку респондентів (осіб, які мають необхідні знання та досвід щодо створення та реалізації кримінального законодавства) з досліджуваних питань [568, с. 105], на підставі яких можна сформулювати пропозиції з удосконалення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України. Такий метод ми будемо використовувати у формі опитування.

Статистичний метод (математичний) полягає в з'ясуванні кількісного співвідношення однотипних об'єктів або їх параметрів, які характеризують певні властивості [561, с. 56; 413, с. 55]. Його може бути застосовано для огляду наукової літератури, присвяченої механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, під час дослідження кількісних і якісних параметрів його норм, узагальнення статистичних даних.

Метод моделювання (прогнозування) полягає в дослідженні об'єктів, явищ і процесів не безпосередньо, а за допомогою їх замінників – моделей [403, с. 80; 413, с. 61]. Такий метод може бути використано під час розроблення процедур створення та реалізації кримінального законодавства, а також механізмів подолання конкуренції, колізій кримінально-правових норм, прогалин у кримінальному праві України.

Логіко-семантичний метод передбачає визначення понять шляхом аналізу його ознак, співвідношення між теоретичним, реальним і практичним. Цей метод може бути використано під час формулювання авторських визначень, понять тощо, а також зіставлення різних наукових позицій учених.

Метод ідеалізації полягає в конструюванні віртуального ідеального об'єкта, якого насправді не існує [403, с. 69; 413, с. 55]. Зазначений метод буде застосовано для визначення сучасних підстав (факторів) криміналізації та декриміналізації злочинів, а також під час розроблення пропозицій з удосконалення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України.

Метод абстрагування – уявний відхід від несуттєвих властивостей, зв'язків, відношень предметів з одночасним виокремленням, фіксуванням однієї чи декількох найважливіших рис, які цікавлять дослідника [413, с. 61; 849, с. 70]. Такий метод може бути використано в процесі розгляду конструктивних ознак кримінального законодавства, його системи, механізму створення та реалізації.

Метод індукції використовують для формування загального висновку про ознаки множини елементів на підставі вивчення цих ознак у частині елементів однієї множини [413, с. 61; 808, с. 41]. Зазначений метод буде застосовано для формулювання висновків у розділах і дисертаційного дослідження загалом, а також під час вивчення відповідної судової практики.

Метод дедукції полягає у формуванні логічного висновку від загального до окремого [413, с. 62; 808, с. 41]. Цей метод може бути використано шляхом застосування правила співвідношення загального й часткового під час аналізу конкретних процедур створення та реалізації кримінального законодавства, а також для визначення його механізму загалом.

Лінгвістичний метод полягає в тлумаченні термінів (понять). Такий метод може бути використано під час з'ясування термінологічного апарату предмета дослідження.

Морфологічний метод надає можливість швидко й точно орієнтуватися в значній кількості понять, правильно використовувати ті з них, що пов'язані з механізмом створення та реалізації кримінального законодавства України (наприклад, «криміналізація», «декриміналізація», «пеналізація», «депеналізація», «імплементация», «ратифікація» тощо).

Кібернетичний метод передбачає використання комп'ютерної техніки й мережі Інтернет під час наукового дослідження. Такий метод може бути використано під час пошуку, опрацювання та аналізу статистичної інформації на вебпорталах, що має важливе значення для нашого дослідження, а також створення графіків, гістограм, діаграм, таблиць, схем тощо.

Метод аналізу ґрунтується на поділі правових явищ на окремі частини, виокремленні в них головних, істотних рис, на підставі чого формують конкретну наукову позицію [556, с. 38]. Цей метод може бути використано під час розроблення авторських наукових позицій, тлумачення понять, що стосуються предмета й тематики нашого дослідження.

Метод синтезу застосовують у процесі вивчення правових явищ на підставі об'єднання їх частин [556, с. 38]. Цей метод може бути використано під час розгляду механізму створення та реалізації кримінального законодавства України шляхом поєднання окремих процедур його створення чи реалізації.

Окреслені методи ми будемо використовувати не ізольовано, а у взаємозв'язку, що, на нашу думку, буде сприяти здійсненню всебічного, ґрунтовного дослідження, формулюванню логічних висновків і необхідних пропозицій з удосконалення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України.

Таким чином, зазначені методи наукового пізнання становлять методологічне підґрунтя вивчення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, за допомогою яких буде визначено основні положення предмета дослідження.

На підставі ґрунтовного аналізу теоретичних і методологічних засад дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України можна дійти таких *висновків*.

Методологія дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України визначена як система чи сукупність методів, що локалізує в різних блоках суспільну свідомість і здійснює істотний вплив на предмет дослідження, програмуючи та аргументуючи його. Основними її елементами є підстави організації та здійснення досліджень. Підстави організації можуть бути двох видів: концептуальні (теоретичні) та процедурні (практичні).

Повноту методології забезпечують завдяки використанню системи методів дослідження, її не можна зводити до окремого (одного) методу або до вчення про лише деякі засоби, методи, методики. Оптимальний комплекс методів є визначальним під час проведення наукового дослідження кримінально-правового явища, якому притаманні певні ознаки. Визначення таких ознак, їх систематизація, а також специфіка предмета й об'єкта має важливе методологічне та практичне значення, оскільки від цього залежить вибір конкретних методів пізнання. Підтримано концепцію визначення трьох основних рівнів методології, що дало змогу використати відповідні окремі методи пізнання.

Для отримання якісно нових наукових результатів унаслідок дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, з огляду на специфіку мети, окреслених задач, предмета дослідження, буде застосовано такі методи: історико-правовий (історичний, логіко-історичний, історико-лінгвістичний, хронологічний, періодизації), діалектичний, компаративістський (порівняльно-правовий, порівняльний, компаративний), догматичний (логіко-юридичний, формально-логічний, юридичний), системний (структурного аналізу, системного аналізу, структурно-системного аналізу, структурно-функціональний, функціональний), соціологічний (анкетування, опитування, інтерв'ювання, експертних оцінок, соціологічного вимірювання), статистичний (математичний),

модельовання (прогнозування), логіко-семантичний, ідеалізації, абстрагування, індукції, дедукції, морфологічний, кібернетичний, аналізу, синтезу.

Пріоритет застосування методологічних засад предмета дослідження слід визначати на підставі пріоритетності досягнення кінцевої мети – розроблення ефективного цілісного механізму створення та реалізації кримінального законодавства України. З метою отримання нових наукових результатів, пріоритет надано таким методам як синтез та модельовання.

1.3. Історико-правовий аналіз кримінального законодавства на території України

З метою виокремлення основних положень, які необхідно враховувати для подальшого вдосконалення національного кримінального законодавства та визначення послідовних етапів його реформування, важливе значення має дослідження генези кримінального законодавства на території України. Ми поділяємо думку із В. К. Грищука, який вважає, що історія української кримінально-правової науки є зовсім не вивченою [208, с. 136]. Брак досліджень з генези кримінального законодавства на території України, зауважив П. Л. Фріс, призводить до того, що вчені вимушені звертатися до не цілком об'єктивних для дослідження української історії джерел російського походження [332, с. 65].

Вивчення історії кримінального законодавства України слід здійснювати шляхом виокремлення стадій (періодів, етапів) його розвитку, оскільки без визначеної періодизації таке дослідження перетвориться на безсистемний опис історичних нормативних актів кримінально-правового спрямування. Своєю чергою з'ясуванню стадій (періодів, етапів) такого розвитку має передувати обрання відповідного критерію, що закладається в основу періодизації.

Заперечувати множинність таких критеріїв, на переконання

В. В. Кузнецова, не можна, оскільки ракурс дослідження може залежати від різних факторів і підпорядкований меті наукового пошуку [908, с. 145–146]. На нашу думку, до основних критеріїв класифікації належать: 1) розвиток держави і права; 2) розвиток права; 3) чинність джерел кримінального права та кримінального законодавства; 4) об'єкт злочину в контексті розвитку норми, що передбачає відповідальність за його вчинення; 5) законодавче закріплення норми в частині її кримінально-правової охорони.

Найпоширенішою є періодизація історії кримінального законодавства в контексті розвитку держави і права: 1) період Київської Русі та феодальної роздробленості; 2) період приналежності українських земель до складу Польщі, Литви, Речі Посполитої (кінець XIV – перша половина XVII ст.); 3) період Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.); 4) період приналежності України до складу Російської імперії (XIX–XX ст.); 5) період Української революції (1917–1921); 6) право України за радянських часів (1922–1990); 7) період становлення та розвитку вищих представницьких органів влади України (з 1991 року й донині) [618, с. 5–6; 541, с. 10].

Дослідник А. С. Чайковський виокремлює такі періоди розвитку держави і права: 1) ранньофеодальний період української державності; 2) період державного будівництва в Україні; 3) період розбудови Української держави; 4) радянський період розвитку Української державності; 5) період завершення творення власної незалежної держави [618, с. 4–9; 541, с. 35].

Згідно з позицією С. Ф. Денисова, доцільно виокремити сім періодів розвитку кримінального законодавства України: 1) заснування Київської держави – XI ст.; 2) період Київської держави – XI–XV ст.; 3) литовсько-польська доба – XV–XVI ст.; 4) доба козацтва – XVI–XVIII ст.; 5) занепад козаччини й українського життя – XVIII ст. – 1917 рік; 6) радянський період – 1917–1991 роки; 7) українське відродження – 1991 рік – сьогодення [228, с. 10].

Поширеною є класифікація історії розвитку кримінального законодавства за чинністю джерел кримінального права та кримінального законодавства. За таким критерієм В. В. Кузнецов виокремлює такі періоди розвитку кримінального законодавства України: 1) період Руської Правди (1017–1054); 2) період церковного права (Статут князя Ярослава про церковні суди (коротка та розширена редакції), Смоленська статутна грамота, Новгородський статут великого князя Всеволода про церковні суди, людей та міри торгіві тощо); 3) період Судебника 1497 року; 4) період статутів Великого князівства Литовського (1529-го, 1566-го, 1588 років); 5) період Соборного уложення 1649 року; 6) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 років; 7) період Артикулу військового 1715 року; 8) період «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (проект); 9) період наказу комісії про складення проекту нового уложення» 1767 року (проект); 10) період Уставу благочиння, або поліцейського» 1782 року; 11) період Зводу законів 1832 року (Кримінальне уложення); 12) період Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року; 13) період Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями, 1864 року; 14) період Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 року; 15) період Уголовного уложення 1903 року; 16) період КК УСРР 1922 року; 17) період КК УСРР 1927 року; 18) період КК УРСР 1960 року; 19) період проектів КК України 1993–2001 років; 20) період КК України 2001 року [413, с. 146; 541, с. 38–39].

Своєю чергою М. Й. Коржанський пропонує такі періоди розвитку кримінального законодавства до набрання чинності КК України 2001 року: 1) Руської Правди; 2) Статуту князівства Литовського; 3) Зерцала Саксонського; 4) магдебурзького права; 5) акта «Порядок»; 6) Прав установ Малоросії; 7) КК УРСР 1922 року; 8) КК УРСР 1927 року; 9) КК УРСР 1960 року [385, с. 8].

Запропоновані періодизації, на нашу думку, є правильними, але в межах відповідних досліджень з огляду на специфіку їх предмета дослідження. З огляду

на специфіку предмета й тематики нашого дослідження, а також поставлених завдань, доцільно умовно поділити на етапи історію кримінального законодавства України за критерієм чинності джерел кримінального законодавства. Спробуємо запропонувати авторську періодизацію історії кримінального законодавства на території України, у межах якої виокремимо такі етапи: 1) період Лаврентіївських літописів; 2) період міжнародних договорів з Візантією (X ст.); 3) період Руської Правди (1017–1054); 4) період княжих уставів й уставних грамот (Устав князя Володимира Святославовича про десятини, суди та людей церковних (XII ст.), Устав князя Ярослава про церковні суди (середина XII ст.), Новгородський устав великого князя Всеволода про церковні суди, людей і мірила торгіві (1136), Смоленські уставні грамоти (1136-го, 1150 року), Уставна грамота володимир-волинського князя Мстислава Даниловича (1289); 5) період Псковської (1397) і Новгородської (XV ст.) судних грамот; 6) Судебники 1497-го і 1550 років; 7) період Стоглава 1551 року; 8) період статутів Великого князівства Литовського (1529-го, 1566-го, 1588 років); 9) період Соборного уложення 1649 року; 10) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 років; 11) період Артикулу військового 1715 року; 12) період «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (проект); 13) період наказу комісії про складення проекту нового уложення Катерини II 1767 року (проект); 14) період «Уставу благочиння, або поліцейського» 1782 року; 15) період Кримінального уложення 1813 року (проект); 16) період Зводу законів 1832 року (Уголовне уложення); 17) період Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року; 18) період Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями, 1864 року; 19) період Уложення про покарання кримінальні та виправні в редакціях 1866-го та 1885 року; 20) період Кримінального уложення 1903 року; 21) період КК УСРР 1922 року; 22) період КК УСРР 1927 року; 23) період КК УРСР 1960 року; 24) період проектів КК України 1993–2001 років; 25) період КК України 2001 року (Додаток Е).

У запропонованій періодизації виокремлено найбільш значущі нормативні акти, їх проекти, а також літописи (як виняток), які мали найвагомійший вплив на формування кримінального законодавства України.

Зародження та становлення кримінального законодавства України було тривалим і складним процесом як для суспільства загалом, так і для держави [48, с. 187]. Під час дослідження кримінального законодавства України здебільшого акцентують увагу на Руській Правді, ігноруючи одне з перших джерел становлення права – **Лаврентіївські літописи**. Вони містять положення про звичаї, що регулювали відносини між людьми на теренах України до утворення державності (Київської Русі) та появи перших писемних нормативно-правових актів. Оскільки звичаї формував народ, їх реалізація не потребувала застосування примусових заходів. На той час, зазначає М. С. Жук, звичаї були цілком ефективним засобом нормативної регламентації суспільного життя [273, с. 8]. Саме звичай, який не документували, і був першою формою вираження правової норми.

У період VII–IX ст. у праслов'янському суспільстві кожен племінний союз мав власні звичаї. Основними звичаями були заборона на вбивство всередині роду й обов'язок родичів помститися за вбивство [796, с. 68; 269, с. 34]. Однак за певних порушень право помститися мав кожен, тому така реакція на порушення набувала форм особистого свавілля [233, с. 21]. Отже, звичаї обумовлювали не власне покарання, а одну з його форм – помсту, що залежала від суб'єктивного ставлення потерпілого до діяння та безпосередньо до порушника.

Зміст кримінального законодавства втілюється в каральній системі, а дія кримінального права обмежується колом осіб, які утворюють общину або рід [692, с. 143]. Однак із розвитком суспільства постала потреба в удосконаленні нормотворчості [48, с. 187] внаслідок змін умов життя. Першими такими змінами стали писані норми, до яких учені відносили договори Київської Русі з Візантією [792, с. 68; 791, с. 98; 820, с. 24].

Міжнародні договори з Візантією (X ст.). Між Київською Руссю та Візантією було укладено міжнародні договори (911-й, 945 рік), що регулювали також і кримінально-правову охорону життя, здоров'я, свободи людини, власності тощо. Було визначено «обіди»¹ (злочини). Зокрема, було передбачено кримінальну відповідальність за вбивство (ст. 4 договору 911 року та ст. 13 договору 945 року), майнові злочини (ст. 6–7 договору 911 року), покарання за їх учинення (останнє призначалося переважно тій особі, яка безпосередньо вчиняла злочин, тобто формувався принцип індивідуалізації покарання).

У міжнародному договорі 911 року було зазначено про взаємні зобов'язання сторін стосовно притягнення винних до кримінальної відповідальності. Стали закріплювати елементи майбутнього інституту екстрадиції: у разі втечі злочинця з Русі до Візантії з метою ухилення від покарання візантійська сторона після отримання відповідного клопотання Київської Русі була зобов'язана затримати втікача та примусово повернути його на руську землю (ст. 14 договору 911 року та ст. 12 договору 945 року) [792, с. 69; 791, с. 99; 799, с. 128; 404, с. 128]. Договір 945 року дублював більшість положень договору 911 року, хоча містив і низку новел: зокрема, забороненим був самосуд над убивцею на місці вчинення злочину, встановлено м'якші санкції за замах на грабіж і крадіжку, покарання визначали залежно від розміру викраденого майна. Також у договорах визначали межі дії закону про кримінальну відповідальність у просторі [687, с. 42], зазначалося про попередню злочинну діяльність (зокрема, замах на злочин), запроваджували норми про необхідну оборону (наприклад, звільняли від смертної кари особу, що вбила злодія, який чинив опір під час затримання) [799, с. 128], тощо.

Аналіз зазначених норм засвідчує наявність взаємозумовленої структури: суспільно небезпечне діяння – покарання за нього (диспозиція та санкція). У договорах з Візантією вже було закріплено норми кримінально-правового

¹ Тлумачення цього слова було неоднозначним: для простих людей злочин полягав в образі, яка порушувала особисті права. Однак з часом об'єкт кримінально-правової охорони став розширюватися і

спрямування, які полягали в регулюванні суспільних відносин і реалізації законодавства. Міжнародні договори Київської Русі з Візантією стимулювали розвиток кримінального законодавства України. Зміни, що відбувалися в суспільстві, відображалися в кримінальному законодавстві, що спочатку мало виключно охоронну функцію, а з удосконаленням нормотворчості стало виконувати й регулятивну – крізь призму регулювання суспільних відносин [48, с. 189].

Руська Правда. Першим кодифікованим збірником законів Київської Русі є Руська правда [65, с. 213]. Залежно від часу написання, авторства й обсягу виокремлюють три її редакції: «Коротку правду» (найдавнішу), «Розширену правду» та «Скорочену правду». Своєю чергою «Коротка правда» мала чотири частини: «Правда Ярослава», «Правда Ярославовичів», «Покон вірний», «Урок мостникам». «Розширена Правда» містить дві частини: «Суд Ярослава Володимировича. Правда Руська» й «Устав великого князя Володимира Всеволодовича Мономаха». «Скорочена правда» є стислим викладом «Короткої правди» та «Розширеної правди» [65, с. 213].

Руська Правда охоплювала норми цивільного, кримінального та процесуального права. Злочином («обідою») вважали спричинення потерпілому матеріальної чи моральної шкоди. Усі злочини поділяли за об'єктом посягання на такі групи: а) злочини проти особистих прав й інтересів особи (вбивство, тілесні ушкодження, побої, образа, крадіжка, грабіж, незаконне користування чужим майном тощо); б) злочини проти інтересів державної влади та служби (повстання проти князя), а також інтересів зовнішньої безпеки держави (перевід – перехід на бік ворога); в) злочини проти громадського порядку й моральності (грабування померлих); г) злочини проти встановленого порядку умов проживання (псування межових знаків); д) злочини проти устою релігійних догм (двоєженство, зв'язки з таємними силами, зневага до символів релігії, шлюб між родичами, викрадення нареченої, розлучення, не освячене єпископом, тощо) [616; 65, с. 210–213].

окрім особистих інтересів, під нього підпадали також інтереси суспільства й державної влади.

У кримінальному законодавстві Київської Русі не діяв принцип рівності осіб перед законом. Якщо потерпілим від злочину був холоп, то він взагалі не був захищений законом. Натомість посягання на життя, здоров'я, честь і майно дружинників, бояр тягнуло за собою більш суворе покарання, ніж зазіхання на звичайну вільну людину.

Суб'єктом злочину визнавали будь-яку особу, крім холопа (у разі вчинення останнім злочину відповідальність ніс його господар). Не було визначено вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, і психічний стан особи під час вчинення злочину.

У Руській Правді формувалися перші кримінально-правові терміни, зокрема: «вира», «продажа», що є видами покарання у вигляді штрафів; «обіда», «мука», «сором», що характеризували злочинне діяння та заподіяну шкоду; окремі інститути – повторності, рецидиву («коневий тать»), співучасті (напад «скопом»), попередньої злочинної діяльності (ст. 24 Просторової редакції). У разі вчинення злочину групою осіб відповідальність була однаковою для всіх. Водночас уже став зароджуватися інститут індивідуальної відповідальності та покарання (ст. 38 Короткої редакції) [59, с. 15–16]. Єдиної системи обставин, що виключали злочинність діяння, сформовано не було, однак до них уже належали окремі випадки спричинення правомірної шкоди у вигляді необхідної оборони чи крайньої необхідності.

Техніка юридичної нормотворчості була казуальною, тобто ґрунтувалася на фіксації юридичних фактів, які потім узагальнювали. Кримінально-правові норми відображали емоційне ставлення до злочинного діяння. Диспозиції норм Руської Правди переважно були описовими, а санкції – абсолютно визначеними. Чітке встановлення виду й розміру санкцій надавало можливість відмежовувати одне покарання від іншого.

Ми поділяємо позицію Е. В. Георгієвського в тому, що давньоруське кримінальне законодавство було виключно народним і відображало в більшості

своїх положень юридичні погляди наших предків, формуючи основні об'єкти кримінально-правової охорони, зокрема життя, здоров'я, честь, власність, релігійні догми, моральність, основи державності та сімейні відносини [187, с. 665].

Руська правда вплинула на формування кримінального законодавства Литви, Польщі та Росії. Її положення лягли в основу Псковської (1397) і Новгородської (XV ст.) судних грамот, Судебників 1497-го та 1550 року, Стоглава (1551), Литовських статутів (1529-го, 1566-го, 1588 років) і навіть Соборного уложення 1649 року.

Княжі устави й уставні грамоти. Розвиток феодальних відносин, які в IX ст. сприяли утворенню Київської держави, у XII ст. спричинив її розпад [57, с. 243]. Після розпаду Київської Русі втрачає цілісність і її законодавство, що стало охоплювати переважно устави великих й удільних князів [57, с. 243]. Зокрема, було прийнято такі устави: а) Устав князя Володимира Святославовича про десятини, суди та людей церковних (XII ст.); б) Устав князя Ярослава про церковні суди (середина XII ст.); в) Новгородський устав великого князя Всеволода про церковні суди, людей і мірила торгіві (1136); г) Смоленські уставні грамоти (1136-го, 1150 року); д) Уставна грамота володимир-волинського князя Мстислава Даниловича (1289) [57, с. 243].

Розмежування сфер державного та церковного судочинства безпосередньо визначалося в церковних уставах Володимира Святославовича (X ст.) та князя Ярослава (XI ст.). Зазначені пам'ятки права посідали важливе місце в кримінальному законодавстві Київської Русі: вони ґрунтувалися на основних церковних заборонах, візантійських збірниках канонічного права. Так, у ст. 9 Уставу Володимира Святославовича було встановлено основні релігійні заборони, а ст. 12 передбачала покарання, що не було чітко визначеним і полягало в «непрощенні від закону божого та горе собі отримає» [859, с. 23]. Візантійські ж збірники канонічного права було коментовано та перероблено відповідно до

особливостей менталітету руського народу; вони мали назву кормчих книг і діяли паралельно з Руською правдою та протягом тривалого часу після неї [273, с. 10].

Устав князя Володимира Святославовича про десятини, суди та людей церковних (XII ст.) було прийнято на підставі згоди між державною та церковною владою, він мав декілька редакцій. У документі вже йшлося про дію кримінального закону в просторі (ст. 7 Оленінської редакції) та принцип індивідуальної відповідальності (ст. 7 Синодальної редакції) [678, с. 140, 148]. Устав князя Володимира Святославовича містив перелік проступків, які ототожнювали зі злочинами, зокрема: не освячене церквою сумісне проживання чоловіка та жінки, тілесні ушкодження, незаконна лікувальна діяльність, наклеп, канібалізм (магічне людодіство), крадіжка, розбій, статеві зносини з тваринами, залишення в небезпеці (ст. 9 Синодальної редакції); зрада дружини чоловікові (ст. 22 Синодальної редакції); зґвалтування (ст. 25–29 книги «Второзаконіє» розділу XXII); заборона статевих стосунків між близькими родичами (ст. 6–21 книги «Левіт» розділу XVIII; ст. 10–21 книги «Левіт» розділу XX). Вид і розмір покарання за ці злочини визначали на підставі візантійського законодавства.

Устав князя Ярослава про церковні суди (середина XII ст.). У ньому містився перелік церковних судів у розгорнутому вигляді, було прописано порядок порушення норми церковного права [678, с. 163]. Більшість правопорушень (зокрема сімейно-побутові) були кримінально караними. Передбачено було кримінальну відповідальність за: 1) крадіжку (ст. 27–28 Короткої та ст. 32–33 Розширеної редакцій); 2) вбивство (ст. 29 Короткої та ст. 34 Розширеної редакцій); 3) різні види дітовбивств (ст. 5 Розширеної редакції); 4) бійки (ст. 30 Короткої та ст. 39 Розширеної редакцій); 5) зґвалтування дівчини, заміжньої жінки або її побиття (ст. 2, 3 Розширеної редакції); 6) підпал (ст. 13 Короткої та ст. 14 Розширеної редакцій); 7) наклеп та образу чужої дружини щодо розпусних дій та зради чоловікові (ст. 25 Короткої та ст. 30 Розширеної редакцій) або її побиття (ст. 31 Короткої та ст. 42 Розширеної редакцій) чи побиття

дружиною чоловіка чи жінки жінкою (ст. 40, 41 Розширеної редакції) або побиття дітьми своїх батьків (ст. 43 Розширеної редакції) тощо [57, с. 244]. Покарання призначали здебільшого відповідно до світських законів, водночас паралельно застосовували й церковні покарання – переважно майнового характеру [678, с. 166].

Устав князя Ярослава мав досконалішу структуру, порівняно з Уставом Володимира Святославовича, тобто було вдосконалено юридичну нормотворчість, і загалом кримінальне законодавство.

Новгородський устав великого князя Всеволода про церковні суди, людей і мірила торгіві 1136 року. Зазначений нормативний документ містився у двох трактатах – Археографічному (XIV ст.) [27] і Соловецькому (XV ст.) [720]. Він фактично дублював усі кримінально-правові заборони Уставу князя Володимира про десятини, суди та людей церковних (XII ст.).

Смоленські уставні грамоти 1136-го та 1150 року. Відображали становище державної та церковної організації одного з найбільших російських князівств у період феодальної роздробленості. Це були чотири грамоти: Уставна грамота Ростислава, грамота єпископа Мануїла, княжий дарований запис, анонімний уставний запис про обсяги митних надходжень єпископу з міст Смоленської землі [678, с. 212–213]. У них було передбачено такі злочинні діяння, як: самовільні розлучення; двоєженство; шлюб, у якому подружжя знаходяться у близьких родинних зв'язках; викрадення нареченої для шлюбу; образа жінки словом і ділом; вбивства із застосуванням зілля чи ліків; бійка між жінками; конфлікти між церковними слугами; спадкові справи, пов'язані з особами, які служать у церкві (ст. 11 грамоти Ростислава) [26]. Також формувалася норма щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканість держави (ст. 16 грамоти Ростислава) [26].

Уставна грамота володимир-волинського князя Мстислава Даниловича 1289 року відтворювала соціально-економічні умови існування Галицько-

Волинського князівства. Вона містила перелік злочинів у тій самій формі й того самого типу, що були передбачені в Руській Правді [600; 678, с. 210].

Кримінальне законодавство цього періоду суттєвих змін не зазнало. З огляду на характер злочинів, передбачених в аналізованих пам'ятках права, під кримінально-правовою охороною знаходилися здебільшого християнські засади сімейного права й моральності. Регулювання зазначених відносин було розділено між князями та церковною владою, кожен з яких мав власне законодавство. Княжі устави й уставні грамоти розвивали основні положення Руської Правди, відображаючи соціально-політичні умови періоду роздробленості Київської Русі.

Псковська (1397) та Новгородська (XV ст.) судні грамоти. Лише у двох феодальних республіках, які виникли на руїнах Київської держави (Псковській та Новгородській), було видано важливі законодавчі документи – Псковську судну грамоту [14] та Новгородську судну грамоту [146; 101]. Руська Правда продовжувала діяти паралельно (хоча й укладали нові її редакції (III–V), це не передбачало створення нового законодавства, а лише творчий підхід до попереднього) [678, с. 19, 25].

Питання систематизації норм зазначених грамот є дискусійним, оскільки система права на той час була ще примітивною. Законодавця цікавили переважно норми кримінального законодавства, тому на них і було акцентовано увагу. Якщо в Руській Правді диференціацію злочинів здійснювали за об'єктом, то в Новгородській судній грамоті – за суб'єктом злочину. На відміну від Руської Правди і Новгородської судної грамоти, Псковська судна грамота не передбачала соціальної диференціації в застосуванні кримінального законодавства [14, с. 67, 68, 70; 678, с. 19].

У зазначених нормативних актах сформувалося поняття злочину, яким позначали будь-яке заборонене посягання на особу, власність і державну владу. Суб'єктом злочину визнавали будь-яку особу (про холопів згадок не було).

Конкретизовано покарання за вчинення злочину; найтяжчим була смертна кара, яку призначали і за злочини проти власності (підпал).

Судебники 1497-го і 1550 років. Кримінальне законодавство періоду XIV ст. – початку XVI ст. повсякчас зазнавало суттєвих змін. Цілком інакше стали тлумачити поняття злочину. Так, у Судебнику 1497 року його було визнано «лихою справою» [740]. Злочини поділяли на посягання проти держави, особи та власності. До першої групи належали державна зрада та публічні заклики до повстання проти влади. За вчинення таких злочинів було передбачено покарання у вигляді смертної кари. До діянь проти особи було віднесено вбивство, образу дією або словом; до зазіхань на власність – розбій, татьбу (грабіж), знищення або пошкодження чужого майна. Суб'єктом злочину визнавали будь-яку особу. Судебник 1497 року передбачав два основні види покарання – смертну кару (повішання, утоплення тощо) і торгову кару (побиття винного батоном на торговій площі). Було також і покарання у вигляді продажу, яке застосовували як додаткове до торгової кари.

Судебник 1550 року було доповнено новими видами злочинів: шахрайством, винесенням неправильного рішення у зв'язку з отриманням неправомірної вигоди (хабаря), неправдивими доносами на суддів з приводу здійснення правосуддя, добровільною здачею міста ворогу [741]. Було окреслено ознаки грабежу як відкритого заволодіння майном і розбою як викрадення, пов'язаного з насильством. Це допомагало точніше застосовувати норми законодавчого акта, розмежовуючи зазначені склади.

Стоглав 1551 року. Станом на 1551 рік частина земель сучасної України належала до складу Московського царства, у якому законодавча влада належала не тільки державним органам, а й церкві. У Стоглаві, що був виданий Московським собором, містилися норми сімейного, цивільного та кримінального права. Зібрання правових норм різних галузей права в одному нормативному акті

забезпечувало належний правовий захист законних інтересів церковних людей і регламентування суспільних відносин у зазначеній сфері.

Хоч Стоглав регулював переважно сімейні та цивільні відносини, на думку деяких учених, саме він є першим законодавчим актом, що визначав правове становище психічно хворих осіб у разі вчинення ними суспільно небезпечних діянь [520, с. 10; 610, с. 12–13]. Свідченням цього є зміст глави 93, яка містить положення про психічно хворих людей, зокрема їхні права й порядок притягнення чи звільнення від кримінальної відповідальності [738].

Статути Великого князівства Литовського (1529-го, 1566-го, 1588 років). Статут 1529 року містив 13 розділів, кожний з яких мав артикули [732]. Кожен розділ було названо відповідно до суспільних відносин, які він охороняв, й охоплював кримінально-правові норми, що встановлювали відповідальність за діяння проти державного устрою, життя та здоров'я, честі й гідності, власності, у сфері обігу державних документів, штампів, печаток тощо. У санкціях було передбачено вид і розмір покарання. Закріплено принцип рівності всіх людей перед законом й індивідуалізації покарання. Було заборонено покарання невинних осіб. Діяли інститути необхідної оборони та співучасті.

Статут 1566 року містив три привілеї, 14 розділів й артикули [733]. У більшості положень Статут 1566 року дублював положення Статуту 1529 року. Слід зауважити, що в 14-му розділі Статуту було передбачено вік, з якого настає кримінальна відповідальність, – 14 років, причому особа повинна була бути чоловічої статі.

Статут 1588 року містив 14 розділів і 488 артикулів [734]. Він передбачав нове кримінально каране діяння – проведення абортів, скасовував смертну кару щодо вагітних жінок. Одночасно посилював відповідальність за спричинення шкоди здоров'ю чи життю вагітної жінки. Запроваджував кримінально-правову охорону осіб, залучених з боку держави до правосуддя.

Соборне уложення 1649 року. Соборне уложення охоплювало 25 глав і 967 статей [764, с. 1–51]. В Уложенні вперше з'явилися наскрізна нумерація глав і статей, терміни «злочин», «покарання», «вина», «умисел». Було виокремлено види співучасників злочину (ініціатор, виконавець, пособник, укривач), а також види діянь залежно від вини (умисні, необережні й випадкові), готування як стадію вчинення злочину. Істотно розширено перелік обтяжуючих та пом'якшуючих обставин, порівняно з попередніми пам'ятками законодавства. Необхідну оборону та крайню необхідність було визначено як обставини, що виключають злочинність діяння. Кримінально-правові норми було згруповано в глави за родовим об'єктом злочинного посягання. Основними були злочини проти релігії, держави, особи, власності й військові злочини. Також було запроваджено інститут покарань, у якому окреслено мету покарання та встановлено класифікацію покарань (основні й додаткові). Головними видами покарань були тілесні ушкодження, тюрма, заслання та смертна кара, додатковим – штраф, однак його застосовували зрідка.

Писане та звичаєве кримінальне право козацької держави 1648–1654 років. На початку існування Запорозької Січі козаки не мали власного кодифікованого кримінального законодавства, тому використовували писане право Московського царства, Литви та Польщі. Однак паралельно з розбудовою козацької держави на теренах України з'явилося звичаєве право козаків. Згодом було створено систему кримінально-правової охорони різних суспільних відносин (життя, здоров'я, власності, статевої свободи тощо). Кримінальне право козацької держави передбачало конкретизовані види кримінальних покарань: завдання тілесних ушкоджень; вилучення майна; смертну кару тощо [350, с. 138–140].

Кримінальне право козацької держави 1648–1654 років розвивалося поступово. Єдиного нормативного, тим паче кодифікованого, акта кримінально-правового спрямування не було, що дає підстави констатувати недосконалість нормотворчості в окреслений період. Основні кримінально-правові положення

(злочини, кримінальна відповідальність, покарання тощо) ґрунтувалися на звичаях і не мали законодавчого закріплення.

Артикул військовий 1715 року фактично був компіляцією європейського військового та кримінального законодавства. Це перший нормативний акт, що містив кримінально-правові норми про військові злочини – дезертирство, ухилення від військової служби, зловживання військовим командуванням своїми повноваженнями [25]. Водночас він передбачав і положення про злочини проти віри й государя, вбивство, зґвалтування, крадіжку, грабіж, підпал тощо. Діяння було поділено за формою вини на умисні, необережні й випадкові. Покарання застосовували з метою залякування: смертну кару було передбачено безальтернативно за 74 види злочинів. Було запроваджено «шельмование» – публічне оголошення особи злочинцем з метою принизити її честь і гідність. Розвивався інститут необхідної оборони та крайньої необхідності.

Позитивними аспектами Артикулу є закріплення положень про обтяжуючі та пом'якшуючі обставини, пом'якшення покарання за вчинення злочину в стані сильного душевного хвилювання (натомість вчинення злочину в стані сп'яніння обтяжувало покарання). До обтяжуючих обставин також належали вчинення вбивства з особливим знущанням, катуванням, вбивства батька, матері, дитини та рецидив злочинів.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (проект). Проект містив законодавчі акти різних галузей права, зокрема і кримінального. Він мав 30 глав, що склалися з артикулів. Кожен артикул містив пункти, які передбачали одну або декілька кримінально-правових норм про регулювання (охорону) конкретних (однорідних) суспільних відносин, сутність яких було відображено в назві глави. Кримінально-правові норми було закріплено в главах 20–24, які містили 123 артикули [325].

Глава 20 містила 59 артикулів про відповідальність за вбивства, побої, насильство, зґвалтування, а також покарання за їх вчинення. Визначено обставини

необхідної оборони, умови правомірності та перевищення її меж. Запроваджено відповідальність за злочини проти психічно хворих осіб. Глава 21 містила 5 артикулів про відповідальність за злочини проти людей різних соціальних статусів (класів). Глава 22 охоплювала 22 артикули про злочини, пов'язані з господарськими тваринами. Було встановлено відповідальність господарів тварин за заподіяння останніми шкоди іншим особам. Глава 23 складалася з 14 артикулів про відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, суспільної моралі тощо. Глава 24 містила 23 артикули про кримінально-правову охорону власності. У ній, на відміну від попередніх, були як норми кримінально-правові, так і кримінально-процесуальні. Злочини проти власності було доповнено кваліфікуючими ознаками – вчинення повторно та групою осіб.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року стали результатом тривалого розвитку нормотворчості та кодифікації. Водночас цей проєкт мав і певні недоліки, серед яких – відсутність: 1) визначень кримінально-правових понять; 2) загальних положень про злочин, вину, необхідну оборону тощо; 3) взаємозв'язку норм різних пунктів, артикулів, глав; 4) відокремлення кримінально-правових норм від кримінально-процесуальних.

«Наказ комісії про складення проєкту нового уложення» Катерини II 1767 року (проєкт). Проєкт нового уложення містив 63 глави (49 з яких охоплює кримінально-правові норми, а 14 – кримінально-процесуальні норми). Усі злочини поділяли на два види – злочини суспільні та злочини народні, що своєю чергою поділяли за родовим об'єктом на чотири групи: проти безпеки громадян, проти закону або віри, проти тиші та спокою, проти звичаїв [522].

Хоча наказ так і не став законом, слід зауважити, що його положення містили демократичні засади побудови кримінального законодавства, запозичені з кримінального законодавства провідних європейських держав. Їх було покладено в основу створення подальших нормативних актів кримінально-правового спрямування.

«Устав благочиння, або поліцейський» 1782 року було прийнято 8 квітня 1782 року, він містив 14 глав і 274 статті [778]. Передбачав суспільно небезпечні діяння, які були підслідні поліції: невиконання вимог закону, посягання проти православної церкви, громадського порядку, правосуддя, особи, торгівлі та майнові правопорушення. В Уставі не було чіткого розподілу суспільно небезпечних діянь на проступки та злочини, їх поділяли за фактом спричиненої шкоди.

Кримінально-правові норми «Устава благочиння, або поліцейського» 1782 року стали підґрунтям для кодифікованого Зводу законів 1832 року та діяли аж до 1903 року. Він був головним джерелом кримінального права зазначеного періоду.

Кримінальне уложення 1813 року (проект). Він містив три частини й 585 статей. Перша частина охоплювала п'ять глав і 111 параграфів, відповідала положенням сучасної Загальної частини кримінального закону. Було виокремлено дві форми вини (умисна й необережна), стадії вчинення злочину (замах і закінчений злочин), добровільну відмову від доведення злочину до кінця, перелік пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, а також обставини, що виключають злочинність діяння.

Друга і третя частини Кримінального уложення передбачали суспільно небезпечні діяння. Їх поділяли за об'єктом посягання на державні, суспільні та приватні. Були норми, які роз'яснювали значення кожної із цих груп. До складу другої частини належали злочини проти держави й суспільства. Третя частина визначала злочини проти особи та майнові злочини. До другої та третьої частин як додаток було передбачено дві таблиці, що містили перелік видів злочинів і покарання за їх вчинення.

Більшість положень Кримінального уложення 1813 року стали підґрунтям для Зводу законів 1832 року. Майже незмінними лишилися норми про склади злочинів, покарання та його види, порядок призначення покарання та звільнення від нього, а також дію кримінального закону в просторі. Проект Уложення

1813 року в частині систематизації службових злочинів відіграв важливу роль у подальшому законотворчому процесі.

Звід законів 1832 року (Кримінальне уложення). Звід законів містив 15 томів, об'єднаних у 8 книг. Книга 8-ма (том 15) визначала кримінальні закони й охоплювала 18 розділів. Суспільно небезпечні діяння поділяли на проступки та злочини; відмінність між ними полягала в тяжкості покарання. Усі злочини поділяли на умисні, необережні й випадкові. Було передбачено інститути необхідної оборони, крайньої необхідності, множинності злочинів, пом'якшення покарання малолітніх. Визначали різні види психічних захворювань особи, що виключали кримінальну відповідальність. Виокремлювали злочини проти віри, державні злочини, злочини проти влади, службові злочини, злочини проти безпеки, життя та прав осіб, злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості, майнові злочини, проступки. З-поміж недоліків Кримінального уложення слід виокремити: 1) відсутність чітко визначеної системи покарань; 2) неконкретність деяких видів покарань, що ускладнювало розмежування їх; 3) неточність викладення деяких положень Загальної та Особливої частин (за сучасним бажанням структури закону про кримінальну відповідальність).

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року мало 12 розділів і додаток. Розділи поділялися на глави, а глави – на відділення та підрозділи; загалом налічувалося 2304 статті.

Перший розділ майже відповідав сучасній Загальній частині. У першій главі було визначено поняття злочину та проступку, форми вини (умисна, неумисна), стадії вчинення злочину (готування, замах і закінчений злочин), поняття та види співучасників (головні винуватці, учасники злочину, яких поділяли на співучасників, підмовників (підбурювачів), зачинщиків, пособників, потурачів, укривачів) [776]. У другій главі диференційовано покарання та проступки. Виокремлено особливості покарання за службові злочини й проступки, підстави та умови заміни одного покарання іншим, регламентовано порядок компенсації

завданої шкоди. У третій главі визначено порядок призначення покарань судом за вчинення готування до злочину, умови його призначення, зокрема у випадку доведення всіх фактичних обставин справи, коли конкретне діяння поставлене у вину підсудному. Передбачено заборону притягнення особи до кримінальної відповідальності через малозначність діяння, неосудність, малолітство, необхідну оборону [776]. У четвертій главі було встановлено підстави звільнення від покарання: смерть особи, яка вчинила злочин; примирення винного з потерпілим; у зв'язку із закінченням строків давності; помилування і прощення (амністія). Останні дві підстави застосовували вищі органи державної влади (імператор). П'ята глава містила положення про дію зазначеного акта в просторі та за колом осіб.

Розділи II–XII містили конкретні склади злочинних діянь і покарання за них. У другому розділі було передбачено злочини проти віри (розкопування могил, пограбування мертвих, ухилення від виконання письмових розпоряджень церкви). Третій розділ охоплював кримінально-правові норми про злочини проти держави й імператора (повстання проти влади, державна зрада). У четвертому розділі було передбачено злочини та проступки проти порядку управління (опір представнику влади, складання підроблених документів, втеча ув'язнених із місць позбавлення волі). У п'ятому розділі запропоновано перелік службових злочинів і проступків (перевищення влади або службових повноважень, службова недбалість). Шостий розділ містив кримінально-правові норми про відповідальність за посягання на встановлений порядок державних і земських повинностей (ухилення від військової служби, дезертирство). Сьомий розділ встановлював відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності (підроблення грошових знаків, порушення митних правил, підроблення державних кредитних паперів). У восьмому розділі окреслено злочини й проступки проти громадського благоустрою (порушення громадського порядку, неправдиві доноси, бродяжництво). Норми дев'ятого розділу стосувалися посягань на стан особи (продаж у рабство). У десятому розділі було передбачено злочини проти життя,

здоров'я, свободи та честі особи (вбивство, тілесні ушкодження, залишення в небезпеці). Одинадцятий розділ містив норми про відповідальність за посягання на сімейні права (злочини проти шлюбу та сім'ї). Дванадцятий розділ встановлював відповідальність за злочини проти власності (крадіжка, грабіж, розбій, викрадення). У додатку містилися положення про перелік осіб, до яких можна застосовувати покарання у вигляді тілесних ушкоджень; встановлено обмеження щодо застосування цього Уложення до осіб окремих національностей та правила його застосування в деяких адміністративно-територіальних одиницях.

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року мало форму кодифікованого нормативного акта. Одним із вагомих його недоліків була відсутність розмежування злочинів та адміністративних правопорушень. Це не давало змоги окремо встановлювати кримінальну й адміністративну відповідальності. На території земель сучасної України зазначене Уложення діяло (зі змінами та доповненнями) до 1917 року.

Статут про покарання, що накладаються мировими судьями, 1864 року мав 13 глав і 181 статтю [116]. У першій главі містилися норми, що передбачали види покарань, підстави звільнення від покарання (добровільна відмова від доведення проступку до кінця на стадії замаху), обтяжуючі та пом'якшуючі обставини, строки давності. Не притягували до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили проступок, у таких випадках: 1) у віці до десяти років; 2) у стані необхідної оборони; 3) випадково (казус); 4) у стані неосудності; 5) у зв'язку із фізичним або психічним примусом [860].

Друга глава окреслювала проступки проти порядку управління (невиконання законних вимог представника влади). Третя глава встановлювала відповідальність за проступки проти громадського порядку (хуліганство, поява в громадському місці в нетверезому стані). Четверта глава містила положення про відповідальність за посягання на громадський благоустрій (неосвітлення вулиць або несправність системи їх освітлення, вивіз сміття в невстановлене місце). П'ята

глава передбачала відповідальність за порушення уставів про паспорти (неповідомлення поліції про зареєстрованих або виписаних осіб з будинку, проживання в столиці без реєстрації). У шостій главі було встановлено відповідальність за порушення уставів будівництва та шляхів сполучення (будівництво без передбачених законом дозволів, утримання в несправному стані мостів і доріг). Сьома глава містила норми про проступки за порушення Уставу пожежного (будівництво камінів і димових труб без дотримання встановлених правил, недотримання правил поведження з вогнем). Восьма глава передбачала порушення уставів поштового і телеграфного (пошкодження телеграфного обладнання). У дев'ятій главі встановлено відповідальність за проступки проти народного здоров'я (захоронення в невстановлених місцях, виготовлення для продажу їжі та напоїв, небезпечних для здоров'я). Десята глава містила проступки щодо особистої безпеки (зберігання та носіння забороненої зброї, стрільба в заборонених місцях). В одинадцятій главі визначено відповідальність за приниження честі особи (погрози або насильство щодо особи,клеп, порушення таємниці листування, погрози вбивством). Дванадцята глава встановлювала відповідальність за порушення сімейних прав (невиконання батьківських обов'язків по догляду за дитиною, невіплата аліментів непрацездатним батькам). Тринадцята глава містила положення про посягання на власність (крадіжка, шахрайство, придбання майна, отриманого злочинним шляхом) [366].

Цей нормативно-правовий акт вирізнявся високим рівнем законотворчості, чітко визначав ознаки складів конкретних діянь. Водночас він спричинив складнощі в правозастосуванні внаслідок одночасної дії з Уложенням про покарання кримінальні та виправні 1845 року. Це спонукало до суттєвої зміни зазначеного Уложення.

Уложення про покарання кримінальні та виправні в редакціях 1866-го та 1885 року. Реформа поліції 1862 року та судова реформа 1864 року зумовили розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності шляхом

внесення змін до чинних законодавчих актів кримінально-правового спрямування. Так, до Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року було внесено зміни 1866 року: виключено 652 статті про незначні злочини та проступки, покарання у вигляді тілесних ушкоджень, а також поняття «проступок» [366].

Подальші зміни було внесено 1885 року. Нумерацію статей збережено, однак замість виключених статей була відмітка про їх виключення, кожен нову статтю позначали номером попередньої із зазначенням порядкового номера праворуч зверху. Уложення в редакції 1885 року містило 1560 статей (загальна нумерація досягла 1811 статей). Принципових змін зазнали статті, які передбачали відповідальність за злочини проти держави й порядку управління [366].

Кримінальне уложення 1903 року. Уложення містило 687 статей (72 статті формували Загальну частину, 615 – Особливу). Воно мало складну структуру: частини, розділи, глави, відділення та статті. Загальна частина містила вісім відділень, що охоплювали положення про: поняття злочину; види покарань; дію кримінального закону в просторі; обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Уложення передбачало класифікацію суспільно небезпечних діянь за тяжкістю покарання на: тяжкі злочини, злочини та проступки. До першої категорії належали діяння, за вчинення яких передбачено покарання у вигляді смертної кари, каторги або заслання. До другої категорії – діяння, за які встановлено покарання у вигляді ув'язнення. До третьої категорії – діяння, за які передбачено покарання у вигляді арешту або штрафу. Було передбачено поняття неосудності та встановлено вік, з якого настає кримінальна відповідальність (з 10 років). Сформовано систему обставин, що виключають злочинність діяння (виконання закону, виконання наказу, необхідна оборона, крайня необхідність, непридатний замах). Вина характеризувалася умислом і необережністю. Було вдосконалено норми щодо співучасників злочину [769].

Особлива частина містила 36 глав: I глава передбачала відповідальність за злочини проти релігії; II глава встановлювала відповідальність за злочини проти

сім'ї; III, IV та V глави передбачали відповідальність за злочини проти держави й імператора; VI глава містила статті, які встановлювали відповідальність за невиконання вимог представників влади. У VII главі була передбачена відповідальність за злочини проти правосуддя. Глави XIII–XV, XVII, XX, XXI встановлювали відповідальність за злочини проти порядку управління, громадської безпеки та суспільного здоров'я. У главах XVI та XXXIV містилися норми, які встановлювали відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності. Глава XVIII містила норми, які передбачали склади злочинів проти трудових прав людини. Глава XIX об'єднувала статті, які визначали відповідальність за злочини проти сім'ї. Глави XXII, XXVIII та частково XXIX склалися з норм, які встановлювали відповідальність за злочини проти особи. Глави XXX–XXXIII та частково XXXVI встановлювали відповідальність за злочини проти власності. У главі XXXV було передбачено норми, які встановлювали відповідальність за злочини проти авторських прав. Глава XXXVI об'єднувала статті, які встановлювали відповідальність за службові злочини.

Оскільки ст. 1 Кримінального уложення визначала, що «злочинним визнається діяння, за вчинення якого законом передбачено покарання», можна стверджувати, що застосування кримінального закону за аналогією заборонялося. Слід визнати, що Загальна частина вирізнялася високим рівнем законодавчої техніки та відповідала рівню законодавчих актів провідних європейських держав (Франції, Німеччини тощо). Особлива частина за рівнем нормативного викладу та юридичною конструкцією відставала від Загальної частини, що спричинено значною кількістю бланкетних норм і неточним викладенням у статтях ознак окремих складів злочинів. Нормативна визначеність кримінального закону, кримінальна відповідальність винних осіб і встановлені за вчинення таких злочинів покарання відповідали кримінально-правовій політиці тодішнього періоду.

КК УСРР (1922) мав дві частини – Загальну й Особливу. Кожна частина поділялася на розділи, а Особлива містила ще й глави. Загальна частина

охоплювала положення про межі дії закону про кримінальну відповідальність, покарання та його види, загальні засади призначення покарання та порядок його відбування. Було запропоновано визначення поняття злочину – суспільно небезпечної дії або бездіяльності, що загрожувала основам радянського ладу й правопорядку, встановленому робочо-селянською владою на перехідний до комуністичного суспільства період. Вчинення злочину, суспільна небезпека особи та її зв'язки зі злочинним середовищем вважали підставами кримінальної відповідальності. Передбачено види покарань (видворення, позбавлення волі, примусові роботи, умовне засудження, штраф, розстріл тощо), підстави та принципи їх призначення. Визначено також заходи соціального захисту (примусове лікування, видворення з певної місцевості, примусове поміщення в заклади для лікування психічно чи розумово хворих осіб, заборона обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю), які суд міг застосовувати як основне покарання, так і у вигляді додаткового. Вдосконалено й кримінально-правові інститути попередньої злочинної діяльності (готування, закінчений та незакінчений замах), множинності злочинів, обставин, що виключають злочинність діяння (необхідної оборони та крайньої необхідності) [148].

Особлива частина містила глави: 1) «Державні злочини» (розділи «Протрреволюційні злочини» та «Про злочини проти порядку управління»); 2) «Посадові злочини»; 3) «Порушення правил про відділення церкви від держави»; 4) «Злочини господарські»; 5) «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи» (розділи «Вбивства», «Тілесні ушкодження та насилля над особою», «Залишення в небезпеці», «Злочини у сфері статевих відносин»); 6) «Майнові злочини»; 7) «Військові злочини»; 8) «Порушення правил, що охороняють народне здоров'я, громадську безпеку і публічний порядок».

Поняття злочину за КК УСРР 1922 року було настільки широким і неоднозначним (фактично це було будь-яке суспільно небезпечне діяння, що загрожувало основам радянського устрою та правопорядку), що надавало

можливість правоохоронним органам визнавати злочинним будь-яке діяння та притягувати винних осіб до кримінальної відповідальності. Крім того, КК УСРР 1922 року мав зворотну силу й узаконював застосування положень кримінального закону за аналогією.

КК УСРР (1927) набув чинності 1 липня 1927 року. Його Загальна частина містила 6 розділів, що об'єднували положення про завдання та межі чинності Кодексу, принципи кримінальної політики, види заходів соціального захисту (покарання) та підстави їх застосування, засади умовного засудження й умовно-дострокове звільнення. Кожного співучасника злочину притягували до відповідальності нарівні з виконавцем, а покарання у виді смертної кари застосовували навіть за неповідомлення про вчинення злочину, який містив ознаки контрреволюційної діяльності чи бандитизму.

Особлива частина мала 9 розділів, які охоплювали: 1) контрреволюційні злочини; 2) злочини проти порядку управління; 3) службові злочини; 4) злочини щодо порушення правил відділення церкви від держави; 5) господарські злочини; 6) злочини проти життя, здоров'я, волі й гідності особи; 7) майнові злочини; 8) злочини проти народного здоров'я, громадської безпеки та публічного порядку; 9) військові злочини [148].

У вигляді покарання застосовували заходи соціального захисту, які поділяли на: 1) судово-виправні (позбавлення громадянства та видворення, позбавлення волі, примусова праця, обмеження прав, штраф, конфіскація майна тощо); 2) медичні (примусове лікування); 3) медично-педагогічні (встановлення опіки, поміщення до спеціальних закладів). У примітці до ст. 21 КК УСРР було зазначено, що у виключних випадках за вчинення особливо тяжких злочинів застосовують смертну кару у виді розстрілу; водночас її не можна було застосовувати до осіб, які не досягли віку 18-ти років. Особи, які відбули третину покарання у виді позбавлення волі, могли бути умовно-достроково звільнені за умови, що вони виправилися.

КК УСРР 1927 року спочатку переважно дублював положення попереднього Кодексу, за аналогією в ньому не було структурованості норм за ознакою родового об'єкта. Однак після внесення в нього змін (зокрема, у зв'язку з прийняттям Конституції УРСР 1937 року) почали вдосконалювати кримінальне законодавство УСРР. Попри відносну досконалість побудови норм і Кодексу загалом, залишалися проблеми щодо застосування його положень. З огляду на тогочасну політику, діяльність правоохоронних органів передусім була спрямована на захист державного устрою; життя, здоров'я, честі, свободи особи, інші права людини та громадянина залишалися другорядними об'єктами кримінально-правового захисту.

КК УРСР (1960) було прийнято 28 грудня 1960 року, він набув чинності 1 квітня 1961 року. Кодекс мав Загальну й Особливу частини, які поділялися на глави й статті. У додатку було розміщено перелік майна, що не підлягало конфіскації за вироком суду.

Загальна частина містила п'ять глав. Перша глава визначала завдання КК і підстави кримінальної відповідальності. Друга глава об'єднувала положення про чинність КК у часі та просторі. У третій главі містилися норми, які закріплювали поняття злочину, форми вини (умисел і необережність), особливості відповідальності неповнолітніх, перелік та підстави застосування примусових заходів виховного й медичного характеру, ознаки неосудності, відповідальність за злочин, вчинений у стані сп'яніння, попередню злочинну діяльність (готування та замах на злочин), добровільну відмову від доведення злочину до кінця, співучасть та види причетності до злочину (переховування та недонесення). Четверта та п'ята глави визначали мету покарання, його види (штраф, позбавлення волі, заслання, смертна кара тощо), підстави призначення та звільнення від покарання, обставини, що пом'якшують й обтяжують покарання, строки давності.

Особлива частина мала 11 глав, які містили норми про відповідальність за:

- 1) державні злочини (державна зрада, шпигунство, диверсія, антирадянська

агітація); 2) злочини проти соціалістичної власності (розкрадання державного або громадського майна шляхом крадіжки, грабежу, або шахрайства); 3) злочини проти життя, здоров'я, волі й гідності особи (умисне вбивство, вбивство з необережності, умисне тяжке тілесне ушкодження, зґвалтування); 4) злочини проти політичних і трудових прав громадян (порушення таємниці голосування, порушення таємниці листування); 5) злочини проти особистої власності громадян (крадіжка, грабіж, розбій, шахрайство); 6) господарські злочини (зайняття приватною підприємницькою діяльністю, підроблення знаків поштової оплати й проїзних квитків); 7) службові злочини (зловживання владою або службовим становищем, службова недбалість, отримання хабаря); 8) злочини проти правосуддя (притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, завідомо неправдиве показання); 9) злочини проти порядку управління (викрадення або пошкодження документів, штампів, печаток, самоуправство, пошкодження морського телеграфного кабелю); 10) злочини проти громадської безпеки, громадського порядку й народного здоров'я (хуліганство, глум над могилою, незаконне носіння, виготовлення, зберігання або збут вогнепальної чи холодної зброї або вибухових речовин); 11) військові злочини (непокора, невиконання наказу, насильницькі дії щодо начальника, погроза начальникові) [394].

За період дії КК УРСР 1960 року в нього неодноразово вносили зміни. Найсуттєвіші з них були пов'язані з прийняттям Конституції СРСР 1977 року та УРСР 1978 року, а також зі зміною Конституції СРСР та УРСР 1983 року. З 1990 року у зв'язку з проголошенням суверенітету України зміни до КК УРСР вносили законами України. Зокрема, 1992 року було змінено назву КК УРСР на КК України. Загалом за час дії зазначеного Кодексу з нього було виключено 46 статей.

Цікавим аспектом було регулювання в КК УРСР 1960 року суспільних відносин. Застосування кримінального закону за аналогією заборонялося, проте часто траплялися помилки під час кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я

особи, власності, громадського порядку тощо, унаслідок чого судові органи призначали винним покарання, неадекватні вчиненому. Тому поступово сформувалася практика застосування кримінального законодавства, яка хоч і не була обов'язковою для застосування, однак стала основою для здійснення офіційної кваліфікації.

У випадку ексцесу виконавця, коли винний вчинив суспільно небезпечне діяння, що не охоплено спільним умислом усіх співучасників, відповідальність за вчинене ніс лише виконавець; інші співучасники відповідали тільки за злочин, про вчинення якого була попередня домовленість. Звільняли від кримінальної відповідальності особу, яка відмовилася від доведення злочину до кінця на стадії готування чи замаху, крім випадків вчинення на зазначених стадіях іншого злочину [394].

Непоодинокими були випадки призначення винним покарань, що не відповідали характеру й ступеню суспільної небезпечності вчиненого злочину, зокрема смертної кари. Оскільки смертна кара була крайньою мірою покарання, то вона могла бути застосована лише за вчинення особливо тяжких злочинів за наявності обтяжуючих обставин та до суспільно небезпечних осіб (рецидивістів). У виняткових випадках смертну кару застосовували не лише до виконавців злочину, а й до співучасників. Проте судам не було дозволено змінювати кваліфікацію злочинних діянь, якщо це тягло за собою зміну формулювання обвинувачення в бік погіршення становища винного.

Таким чином, КК УРСР 1960 року був відображенням рівня законодавчої техніки радянського періоду та відтворював ті зміни, що відбувалися в суспільстві та які доцільно було охороняти на законодавчому рівні. Однак зі зміною державного устрою, а також після прийняття Конституції України 1996 року потребували змін і доповнень інші закони, які діяли на території держави. Тому постало питання узгодження Основного Закону з нормами кримінального законодавства.

До набрання чинності КК України 2001 року було розроблено декілька проєктів КК України (1993–2001). Найважливішими з них були: 1) основний – підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України (1994); 2) альтернативний – підготовлений робочою групою Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю (1993).

Проекти КК України 1993–2001 років. Проєкт КК України (№ 1029 від 12 травня 1998 року) був прийнятий ВР України в першому читанні 10 вересня 1998 року [34, с. 190]. Фактично із цього моменту розпочалася тривала робота щодо його підготовки та прийняття, що передбачала численні експертні обговорення, опрацювання поправок і доповнень [34, с. 190].

Хоча підготовка проєкту до другого і третього читань відбувалася комплексно, проте прийняття його у відповідних читаннях по суті було розділено (окремо приймали рішення про прийняття в другому читанні Загальної та Особливої частин КК України) [34, с. 190].

Загалом під час підготовки до другого читання проєкту КК України до нього було внесено 1722 поправки, з яких 1146 було враховано (зокрема 180 – частково), а 576 – відхилено. Водночас: 1) до Загальної частини було подано 538 поправок, серед яких 311 враховано (з них 81 – частково), а 227 – відхилено [614]; 2) до Особливої частини було подано 1168 поправок, з них 819 враховано (зокрема 99 – частково), а 349 – відхилено; 3) до Прикінцевих та перехідних положень було подано 16 поправок, усі враховано [614; 34, с. 190].

У процесі підготовки проєкту КК України до третього читання було подано 1996 поправок, з яких 1100 було враховано (зокрема 321 – частково), а 896 – відхилено. Водночас: 1) до Загальної частини було подано 258 поправок, з них ураховано 142 (серед них 54 – частково), відхилено – 116 [614; 34, с. 190]; 2) до Особливої частини було подано 1737 поправок, з них враховано 957 (зокрема 267 – частково), відхилено – 780; 3) до Прикінцевих та перехідних положень подано одну поправку, що була врахована [614].

Аналіз цих даних засвідчує, що більшість поправок було подано до третього читання (54 %), вони стосувалися положень Особливої частини проєкту КК України (у третьому читанні це співвідношення становило 87 % та 13 % відповідно, а в другому – 68 % і 32 %) [34, с. 190]. Переважна більшість поданих поправок була врахована профільними комітетами Верховної Ради України, і їх було відображено в тексті чинного КК України [34, с. 190]. Під час підготовки проєкту до другого читання було враховано 67 % поданих поправок, а під час підготовки до третього читання – 55 % [34, с. 190].

Подані поправки стосувалися майже всіх статей проєкту КК України й утілювали різні намагання суб'єктів законодавчої ініціативи (виключення окремих норм проєкту, доповнення проєкту новими нормами, уточнення змісту окремих кримінально-правових понять, ознак окремих складів злочинів, звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання тощо). Утім такі поправки не мали й за своєю сутністю не могли мати концептуального характеру, вони були «вузько орієнтованими», не виходили за межі основних засад проєкту КК України.

Найцікавішими поправками, які було враховано під час підготовки Загальної частини проєкту КК України до другого читання, на нашу думку, були такі: визначення поняття суб'єкта та спеціального суб'єкта злочину в одній статті; об'єднання в одному розділі Загальної частини норм, що визначають злочин, його види й стадії [34, с. 191]; закріплення в окремій нормі особливостей (правил) кваліфікації діянь співучасників; зміна назви видів співучасників з «підмовника» на «підбурювача» та з «посібника» на «пособника»; доповнення статтею про правові наслідки повторності, сукупності та рецидиву злочинів; зміна назви обставини, яка виключає злочинність діяння, із «виправданий ризик» на «діяння, пов'язане з ризиком» [34, с. 191]; доповнення переліку обставин, які виключають злочинність діяння, обставиною «виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи»; виключення можливості застосування смертної кари у випадках, передбачених

спеціальним законом, і тільки в умовах воєнного стану; виключення можливості застосування до військовослужбовців строкової служби покарання у вигляді службових обмежень для військовослужбовців [34, с. 191]; зміна назви обставин, які пом'якшують або обтяжують відповідальність, на обставини, які пом'якшують чи обтяжують покарання; поширення застосування примусового лікування на всіх осіб, які засуджені та мають відповідні захворювання, а не тільки на осіб, які вчинили злочин у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння [34, с. 191].

З-поміж урахованих поправок, які стосувалися Особливої частини цього проєкту КК України та подані під час його підготовки до другого читання, найбільш значущими є: включення вбивства заручника до кваліфікованих видів вбивства; виключення зі складу побоїв і мордування кваліфікуючої ознаки спричинення тілесних ушкоджень [34, с. 191]; включення до кваліфікуючих ознак складу ненадання допомоги такої ознаки, як ненадання допомоги малолітньому; криміналізація порушення прав пацієнта, незаконного проведення дослідів над людиною, насильницького донорства, підміни дитини, експлуатації дітей, перешкоджання здійсненню підприємницької діяльності; доведення до банкрутства, незаконних дій з радіоактивними речовинами, проєктування чи експлуатації споруд без систем захисту довкілля [34, с. 192]; декриміналізація мужолозтва; уточнення назви розділу V Особливої частини; розширення змісту об'єктивної сторони фальшивомонетництва; визнання суб'єктом порушення вимог законодавства про охорону праці суб'єкта підприємницької діяльності; зміна диспозиції незаконного заволодіння транспортним засобом тощо [34, с. 192]. Крім цього, такими поправками було частково змінено вид і розмір покарання за вчинення відповідних злочинів, уточнено низку понять та ознак окремих складів злочинів [34, с. 192].

Поміж урахованих поправок до проєкту КК України, які подавали під час підготовки до третього читання, слід виокремити такі: нове визначення ознак готування до злочину; уточнення ознак замаху й видів замаху [34, с. 192]; удосконалення поняття спеціального суб'єкта злочину; повернення норми про

ознаки та правове значення обмеженої осудності; удосконалення законодавчого визначення форм співучасті; визнання суду єдиним суб'єктом звільнення особи від кримінальної відповідальності; доповнення системи покарань громадськими роботами; визначення кола осіб, до яких не може бути застосовано покарання у виді обмеження волі [34, с. 192]; уточнення змісту норми про зняття судимості; розширення переліку осіб, до яких можуть застосовувати примусові заходи медичного характеру; виключення норми про кримінальну відповідальність за шкідництво; об'єднання в одній статті Особливої частини КК України відповідальності за просте та кваліфіковане умисне вбивство [34, с. 192]; уточнення законодавчого формулювання окремих кваліфікуючих ознак умисного вбивства; уточнення диспозиції статті про торгівлю людьми; криміналізація незаконних дій з документами на переказ, платіжними картками й обладнанням для їх виготовлення; декриміналізація клевети та образи [34, с. 192]; уточнення особливостей визначення розмірів значної, великої та особливо великої шкоди в злочинах проти власності; розширення кола потерпілих від погрози або насильства щодо державного чи громадського діяча; уточнення об'єктивної сторони підроблення документів, печаток, штампів [34, с. 193].

Ураховуючи загальну змістовну характеристику внесених поправок (пропозицій), можна констатувати, що вони не змінили концепції проєкту КК України, його логіки й системи побудови [34, с. 193]. Аналіз поправок, які вносили під час підготовки проєкту КК України до другого читання, засвідчує про їх ширше змістове навантаження [34, с. 193]. Такі поправки стосувалися окремих сутнісних питань і пропонували конкретні способи їх вирішення [34, с. 193]. Водночас поправки (пропозиції), які подавали під час підготовки проєкту до третього читання, мали переважно редакційно-технічний, ніж змістовий характер, а отже, не так істотно вплинули на проєкт КК України [34, с. 193].

Деякі пропозиції, не враховані під час підготовки та прийняття КК України, згодом все ж таки було відображено в ньому [34, с. 193]. Однак відбулося це

шляхом прийняття в різний час (з 2002 року й дотепер) окремих законів про внесення змін і доповнень до КК України [34, с. 193–194].

КК України 2001 року. У КК України 2001 року збереглися основні ознаки КК УРСР (1960), що визначають як змістову, так і формальну його характеристики. Залишилися незмінними назва та структура законодавчого акта, кримінально-правові інститути, обсяг суспільних відносин, що знаходяться під кримінально-правовою охороною. Суттєвими слід вважати зміну системи й систематизацію розділів Особливої частини, диференціацію суспільно небезпечних діянь, більш гуманну та гнучку систему покарань (розміщення видів покарань від м'якшого до суворішого, передбачення більшої кількості альтернативних покарань тощо), розширення переліку обставин, які виключають злочинність діяння. КК України 2001 року був орієнтований на основні засади правової держави та сучасні цінності європейської демократії. Основними недоліками структури, на нашу думку, є відсутність комплексного підходу під час визначення юридичної сутності інститутів кримінального законодавства (невідповідність назв розділів Загальної частини їхньому змісту: наприклад, у розділі II «Закон про кримінальну відповідальність» ідеться про КК як джерело кримінального права й інші закони, що становлять кримінальне законодавство України).

У КК України чітко визначено його завдання, підстави кримінальної відповідальності, поняття злочину та його видів. Закріплено принципи індивідуальної та винної відповідальності, інші принципи кримінального права. Удосконалено систему покарань, підстави їх призначення та звільнення від відбування. Розширено перелік пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Запроваджено чимало заохочувальних норм. Посилено відповідальність учасників організованих груп і злочинних організацій [393]. Попри форсований режим і недотриманням процедури прийняття КК України, він мав порівняно високий рівень юридичної техніки. Однак його положення потребують удосконалення,

оскільки наявні недоліки негативно позначають на реалізації кримінально-правових норм під час правозастосування.

Проаналізувавши в історичній ретроспективі нормативно-правові акти кримінально-правового спрямування, можна дійти таких **висновків**.

Вдосконалення кримінального законодавства України здійснювали шляхом переходу від принципу Таліона до загальноприйнятих демократичних принципів. Основою розвитку кримінального законодавства, що діяло на території України, був принцип кодифікації. Кримінальне законодавство України змінювалося перманентно на різних історичних етапах. Найсуттєвіших змін воно зазнавало у зв'язку зі зміною державного устрою, політичного режиму чи економічної формації, що позначалося на законодавчій техніці, спрямованості кримінально-правової охорони, правозастосуванні тощо. Радикальні зміни відбулися під час переходу українських земель під владу Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської імперії, а згодом – Радянського Союзу. З прийняттям КК України було сформовано нову кримінально-правову доктрину, що ознаменувало початок нової кримінально-правової політики держави.

За періодами розвитку національне кримінальне законодавство слід поділити на підставі критерію прийняття джерел кримінального законодавства на такі етапи: 1) період Лаврентіївських літописів; 2) період міжнародних договорів з Візантією (X ст.); 3) період Руської Правди (1017–1054); 4) період княжих уставів й уставних грамот (Устав князя Володимира Святославовича про десятини, суди та людей церковних (XII ст.), Устав князя Ярослава про церковні суди (середина XII ст.), Новгородський устав великого князя Всеволода про церковні суди, людей і мірила торгіві (1136), Смоленські уставні грамоти (1136-го, 1150 року), Уставна грамота володимир-волинського князя Мстислава Даниловича (1289); 5) період Псковської (1397) і Новгородської (XV ст.) судних грамот; 6) Судебники 1497-го і 1550 років; 7) період Стоглава 1551 року; 8) період статутів Великого князівства Литовського (1529-го, 1566-го, 1588 років); 9) період Соборного

уложення 1649 року; 10) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 років; 11) період Артикулу військового 1715 року; 12) період «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (проект); 13) період наказу комісії про складення проекту нового уложення Катерини II 1767 року (проект); 14) період «Уставу благочиння, або поліцейського» 1782 року; 15) період Кримінального уложення 1813 року (проект); 16) період Зводу законів 1832 року (Уголовне уложення); 17) період Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року; 18) період Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями, 1864 року; 19) період Уложення про покарання кримінальні та виправні в редакціях 1866-го та 1885 року; 20) період Кримінального уложення 1903 року; 21) період КК УСРР 1922 року; 22) період КК УСРР 1927 року; 23) період КК УРСР 1960 року; 24) період проектів КК України 1993–2001 років; 25) період КК України 2001 року.

У Руській Правді було вдосконалено положення про: а) поняття злочину й класифікацію злочинів за видами; б) спосіб, місце час, знаряддя вчинення злочину, види та розміри заподіяної шкоди; в) диференціацію суб'єктів злочину. Формувалися перші витoki класифікацій вини на форми та види; розвивалися інститути кримінального права (повторності, рецидиву, співучасті, попередньої злочинної діяльності) [59, с. 14]. Розглядали питання обставин, що виключають злочинність діяння (необхідної оборони, а згодом – крайньої необхідності). Розпочалося формування пом'якшуючих та обтяжуючих обставин. Покарання призначали відповідно до ієрархічного поділу суспільства на класи. Руська Правда вплинула на формування таких нормативних актів, як: Псковська (1397) та Новгородська (XV ст.) судні грамоти; Судебники 1497-го та 1550 років; законодавчий акт Стоглав 1551 року, Литовські статuti (1529-го, 1566-го, 1588 років), навіть Соборного уложення 1649 року.

У Новгородській та Псковській судних грамотах не було соціальної диференціації в застосуванні кримінального законодавства. У зазначених

нормативних актах встановлено кримінально-правову охорону суспільних відносин у сфері державної влади та суду.

Кримінальне законодавство Київської Русі регулювало й охороняло певні сфери суспільних відносин [59, с. 16]. Міжнародні договори, Руська Правда, церковні устави, Кормча книга, а також звичаї утворили стійку систему кримінально-правових норм, яка відповідала рівню розвитку тогочасного суспільства й держави [59, с. 16]. Норми у світських і канонічних джерелах доповнювали одна одну й були підґрунтям для подальшого розвитку кримінального законодавства, причому розвиток стосувався переважно конкретних складів злочинів [59, с. 16].

Судебники 1497-го і 1550 років були відображенням централізації влади, подолання феодалної роздробленості, посилення економіки. Усі злочини поділяли за об'єктом посягання на: злочини проти держави; злочини проти особи; злочини проти власності. Було запроваджено відповідальність службових осіб, посилювалося покарання за вчинення злочинів.

Стоглав 1551 року містив положення щодо осудності (неосудності) особи, підстав притягнення до кримінальної відповідальності чи звільнення від неї, порядку застосування примусових заходів медичного характеру тощо.

У Статутах Великого князівства Литовського (1529-го, 1566-го, 1588 років) було закріплено принцип рівності всіх людей перед законом й індивідуалізації покарання. Заборонено було покарання невинних осіб, діяли інститути необхідної оборони та співучасті.

У Соборному уложенні 1649 року було систематизовано кримінально-правові норми про підстави й порядок притягнення до відповідальності за посягання на життя, здоров'я та честь государя, підроблення печаток, грошових знаків, а також за злочини проти суддів, інших людей.

Основні кримінально-правові положення козацької держави 1648–1654 років ґрунтувалися на звичаях і не передбачали законодавчого закріплення. Єдиного

нормативного (а тим паче кодифікованого) акта кримінально-правового характеру не було.

Артикул військовий 1715 року фактично був компіляцією європейського військового та кримінального законодавства. Позитивним аспектом зазначеної правової пам'ятки була диференціація відповідальності осіб, які вчинили злочин, за допомогою законодавчого закріплення обтяжуючих та пом'якшуючих обставин.

«Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року стали результатом тривалого розвитку нормотворчості. Цей проєкт мав певні недоліки (відсутність визначення кримінально-правових понять, загальних положень про злочин, вину, необхідну оборону, взаємозв'язку норм різних пунктів, артикулів, глав, відокремлення кримінально-правових норм від кримінально-процесуальних).

Положення наказу комісії про складення проєкту нового уложення Катерини II 1767 року містили демократичні засади побудови кримінального законодавства, запозичені з кримінального законодавства провідних європейських держав. На них ґрунтувався «Устав благочиння, або поліцейський» 1782 року. Аналогічно більшість положень Кримінального уложення 1813 року стали засадничими для Зводу законів 1832 року.

Кримінальне уложення 1832 року визначало два види суспільно небезпечних діянь – проступок і злочин, поділяло всі злочини на умисні, необережні й випадкові. Було визначено положення щодо інститутів необхідної оборони, крайньої необхідності, множинності злочинів, пом'якшення покарання малолітніх. Розтлумачено поняття різних психічних захворювань особи, що виключають кримінальну відповідальність.

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року не було систематизоване, проте за структурою та змістом мало форму кодифікованого нормативного акта. У ньому не було чіткого розмежування злочинів й адміністративних правопорушень. Норми про карані діяння, види та розмір покарання за їх вчинення, що містилися в Уложенні, були передбачені різними

статутами. Це не давало змоги окремо встановлювати кримінальну й адміністративну відповідальність.

Статут про покарання, що накладаються мировими суддями, 1864 року вирізнявся високим рівнем законотворчості, порівняно із попередніми законодавчими актами відповідного спрямування. Було чітко описано ознаки складів проступків у диспозиціях статей.

З Уложення про покарання кримінальні та виправні в редакції 1866 року значну кількість норм, що стосувалися проступків, було виключено. Зміни, внесені 1885 року, стосувалися складів злочинів, що посягали на державну владу та порядок управління. Зазначені зміни допомогли вирішити низку питань щодо правозастосування, оскільки всі кримінально-правові норми було зібрано в один нормативний акт. Положення Кримінального уложення 1903 року відповідали кримінально-правовій політиці періоду, коли суспільство було зацікавлене в охороні державного устрою.

КК УСРР 1922 року мав зворотну силу й узаконював застосування положень кримінального закону за аналогією. КК УСРР 1927 року спочатку переважно дублював попередній Кодекс, у ньому не було структурованості норм за ознакою родового об'єкта. Однак після внесення до нього змін у зв'язку з прийняттям Конституції УРСР 1937 року було змінено наявні склади злочинів і доповнено новими складами злочинів. КК УРСР 1960 року містив ті зміни, які відбувалися в суспільстві. Він передбачав кримінально-правову охорону найважливіших суспільних відносин.

До набрання чинності КК України 2001 року було розроблено проекти: основний – підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України; альтернативний – підготовлений робочою групою Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю. Дослідження загальних тенденцій, притаманних створенню закону про кримінальну відповідальність на етапі його опрацювання та підготовки до прийняття, дає підстави для таких

висновків [34, с. 191–192]. По-перше, основоположна концепція (ідея) законопроекту залишається сталою, попри численні поправки (пропозиції) [34, с. 194]. По-друге, значна частина поправок (пропозицій) збігалися і дублювалися. По-третє, кількісна характеристика поправок (пропозицій), зокрема й урахованих законодавцем, не завжди була пов'язана з їхнім змістовим наповненням [34, с. 194]. По-четверте, частину найбільш значущих і суспільно обумовлених пропозицій, що були відхилені законодавцем під час прийняття основного проєкту, згодом було відображено в тексті закону (шляхом внесення змін) [34, с. 194].

КК України не є досконалим законодавчим актом, однак став вершиною всього попереднього процесу кодифікації з його численними перевагами. У зв'язку з розвитком техніки правотворчості, інтерпретації та реалізації юридичних, зокрема кримінально-правових норм, постає необхідність встановлення відповідності КК України загальним тенденціям сучасних кодифікацій. Убачається за доцільне, щоб під час прийняття відповідних змін до кримінального законодавства України законодавець не декларував його демократизм і гуманізм, а конкретно вказав, як саме зазначені цінності реалізуються в процесі забезпечення чи охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

1.4. Кримінальне законодавство та його співвідношення з кримінальним правом

Вивчення механізму створення та реалізації кримінального законодавства потребує з'ясування сутності права, закону й законодавства. У сучасних умовах це є актуальним, оскільки для того щоб належно дослідити сутність кримінального законодавства, необхідно знати, як воно співвідноситься з кримінальним правом.

Передусім слід з'ясувати зміст поняття «право». Так, згідно з твердженням Цицерона, природу права слід шукати в природі людини [811, с. 190]. Право нерозривно пов'язане із суспільними відносинами, а тому їхню специфіку доцільно

вивчати в контексті осмислення ролі людини, суспільства та держави в процесі їх створення.

Перші спроби пізнання права, його відмінностей від закону, а також певні висновки про співвідношення права із суспільством, особою та державою здійснили давньогрецькі філософи. Право, на їхню думку, першочинне за позитивне законодавство, встановлюється природою, а отже, є об'єктивним явищем [193, с. 11]. З огляду на це, право, хоча і є похідним від сутності людей та суспільних відносин, регулює і впорядковує останні, проте є сталим, фактично не залежним від людини [53, с. 251].

З іншого боку, право тлумачили не тільки як вищі правила поведінки, гарантії прав і свобод, а й як право позитивне, тобто формально виражене, закріплене у формах (джерелах) права, а отже, створене (формалізоване, описане) людиною, тому залежне від неї [47, с. 20].

Сучасне трактування поняття «право» охоплює різноманітні підходи та концепції. На думку В. М. Кравця, у правовій науці досі не сформульовано єдиної позиції стосовно поняття права, його істинного змісту й сутності, свідченням того є плюралізм теорій, концепцій, учень у сучасному правознавстві, що вирізняється різноманітністю підходів до визначення права, серед яких переважають: нормативний, природно-правовий (моральний), соціологічний, аксіологічний, антропологічний [376, с. 7–8].

Своєю чергою С. І. Алаїс, досліджуючи сучасні наукові школи правового розуміння, диференціює їх на дві групи: 1) правові школи, що визначають право як явище надпозитивне (наддержавне), до них належать: а) природна школа права; б) історична школа права; в) психологічна школа права; г) соціологічна школа права; 2) неопозитивістські школи, які однією з основоположних ознак визнають формальну визначеність права: а) нормативістська; б) аналітична [6, с. 11–16]. Водночас існування таких шкіл є відображенням наявності різних напрямів

правового розуміння, у межах яких і сформульовано відповідні концепції (теорії, вчення) розуміння права.

На противагу такому підходу, в інших джерелах виокремлено три напрями (наукові школи, концепції) праворозуміння: 1) природно-правовий; 2) позитивно-правовий; 3) соціологічний [706, с. 423; 332, с. 54–58; 370, с. 83–92].

Усі концепції, теорії праворозуміння є надзвичайно важливими, намагаються різносторонньо пояснити феномен права, виокремивши його найбільш значущі з позицій певної концепції ознаки. У сучасних дослідженнях формують тезу про необхідність або доцільність розроблення інтегративної концепції праворозуміння, яка за своєю сутністю має об'єднати найвдаліші аспекти наявних концепцій, відкинувши суперечливі їхні положення [331, с. 32–37].

Водночас П. М. Рабінович зазначає, що в кожному випадку використання поняття «право» слід конкретизувати, в якому сенсі його вжито [660, с. 34]. Специфіка кримінального законодавства та наявність принципу законодавчого визначення злочину, його караності й інших кримінально-правових наслідків (ч. 3 ст. 3 КК України) зумовлюють необхідність розглядати право саме з позиції нормативістської концепції (вчення). Таким чином, важливе значення мають твердження Г. Кельзена, що право має цінність саме тому, що є нормою [319, с. 56].

Згідно з авторським праворозумінням Г. Кельзена, право є тільки тим, що створене людиною та має нормативне вираження (закріплене у відповідних нормах). Правознавство вчений тлумачить як правові норми, які розроблені актами людської поведінки й застосовуються, реалізуються завдяки цим нормам, а право вимагає, дозволяє, уповноважує, але не «повчає» [330, с. 29]. Отже, право має бути позбавлене певних моральних оцінок справедливості й інших, не притаманних йому ознак (ознак, не притаманних праву як закріпленій нормі поведінки). Це обумовлює формулювання «чистої теорії права», зокрема – правознавства, де право вивчають окремо від інших суміжних соціальних явищ, які хоча і впливають на його формування (створення) чи реалізацію, проте не є правом, не відображають

норми поведінки та не мають закріплення. Правознавство повинно бути вільним (незалежним) від психології, економіки, соціології та інших наук.

Це безпосередньо і формує цілісне уявлення про нормативістську теорію праворозуміння Г. Кельзена, згідно з якою право – це насамперед закріплені (нормативно виражені) правила поведінки, і без такого вираження ці правила не можуть визнаватися правом. Водночас у контексті предмета нашого дослідження слід зазначити про тлумачення Г. Кельзенем понять «правотворчість» і «правозастосування». На переконання А. М. Ковтонюк, правотворчість Г. Кельзен розглядав ширше, ніж творення власне закону, й охоплює також творення права судами, безпосередньо в судових рішеннях, які також є своєрідним закріпленням нового права в конкретній життєвій ситуації [332, с. 56].

На наш погляд, поняття правотворчості та правозастосування все-таки необхідно чітко розмежовувати. Застосування права хоча й передбачає видання окремого акта уповноваженим суб'єктом, однак такий акт за своєю сутністю не створює нового (відмінного від наявного та вже закріпленого) правила поведінки, а тільки фіксує факт застосування попереднього правила. Це виразно простежується на рівні створення та застосування закону про кримінальну відповідальність. Застосування положень КК України передбачає видання правозастосовного акта, утім цей акт не формує нового кримінально-правового положення та не здійснює його нормативного закріплення, а тільки фіксує факт застосування вже наявної кримінально-правової норми. Тобто факт застосування права (правової норми) судом не створив нового правила поведінки, тобто не створив право, хоча й застосував відповідне правило поведінки до конкретного випадку чи життєвої ситуації. Тому ми вважаємо, що правотворчість і правозастосування є відмінними поняттями й не можуть збігатися, навіть якщо за основу дослідження обирати нормативістську концепцію праворозуміння [47, с. 22].

З огляду на це, дослідження механізму створення та реалізації законодавства про кримінальну відповідальність буде ґрунтуватися саме на нормативістській

концепції правового розуміння [53, с. 252]. Водночас ми не заперечуємо правильність і важливість усіх інших концепцій (теорій) правового розуміння та цілком схвалюємо необхідність існування плюралізму таких концепцій і наукових шкіл [53, с. 252–253].

Обраний підхід може спричинити заперечення, які здебільшого стосуватимуться упущень розуміння права як складного соціального явища, що є вищим за державу, закон і власне нормативне закріплення (вираження). Утім відхід від нормативістського розуміння права в аспекті дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства буде тільки сприяти поглибленню вивчення відмінностей права й закону на філософсько-правовому рівні [185, с. 418], що, на наш погляд, є не цілком вдалим у зв'язку з прикладним спрямуванням самого закону про кримінальну відповідальність [47, с. 22]. Доцільніше видається не стільки акцентувати увагу на філософському розумінні поняття «право» та його вищій сутності, скільки розглянути відмінності права й закону на прикладному рівні (рівні кримінального права та кримінального закону), ураховуючи конкретну сутність права, яке має набувати формального вираження, а не існувати абстрактно як вища соціальна цінність [47, с. 22].

В. О. Навроцький обґрунтовує позицію розуміння права в розрізі концепцій природного права й визначення на цій підставі його співвідношення з кримінальним законом. На думку вченого, кримінальне право слід розглядати значно ширше, ніж сукупність передбачених законом норм поведінки [47, с. 22]. Це стосується визначення права як вищої міри справедливості, що не завжди збігається з положеннями сучасного кримінального закону, який часто може не відповідати критеріям справедливості, а подеколи навіть суперечить логіці, загальним принципам права й техніці нормотворчості [506, с. 20–24; 47, с. 22].

Безумовно, запропоновані В. О. Навроцьким аргументи є цілком логічними, справедливими, частково ми поділяємо наукову позицію щодо тлумачення сутності кримінального права [47, с. 22]. Однак, повертаючись до предмета

нашого дослідження, слід говорити не стільки про право як міру вищої справедливості й вище соціальне явище, скільки саме про правові норми, закріплення правил поведінки, механізм створення правових чи законодавчих приписів та їх реалізацію [47, с. 22–23].

Згідно з твердженням Г. О. Борисова, нормативне вираження права є невід'ємною ознакою його сутності, оскільки саме право потребує юридичного опосередкування [47, с. 23]. Навіть якщо йдеться про глибоке коріння та соціальну обумовленість надпозитивного права як вищої абсолютної цінності й міри справедливості, то необхідно визнати, що таке право повинно набувати зовнішньої форми вираження, без чого воно не може бути реалізоване [130, с. 141; 47, с. 23].

Пильну увагу науковців привертає також і новітня інтегративна концепція правового розуміння [331, с. 32–37], проте навряд чи вона може бути прийнята нами за основу, оскільки використання такого об'єднавчого підходу формує доволі розмите уявлення про право та його обов'язкові ознаки [47, с. 23]. Неможливість точного визначення сутності права та його ознак, на наш погляд, не може сприяти ефективному дослідженню як кримінального законодавства, так і механізму його створення та реалізації [47, с. 23].

Визначення поняття «право» має ґрунтуватися саме на тих його ознаках, які позбавлені зайвих, не притаманних праву, виявів (моральних оцінок, економічних передумов, суспільно-політичних перетворень, суджень щодо справедливості та її міри) [47, с. 23]. Тому доцільніше послуговуватися визначенням, яке запропоновано в теорії держави та права, оскільки, на переконання В. Д. Бабкіна, теорія держави і права переводить результати філософського пізнання на рівень конкретного висвітлення об'єктивної сутності суспільних явищ, реалій правового життя [69, с. 56; 47, с. 23].

З огляду на це, виправданим є прийняття за основу визначення поняття «право», яке міститься у вітчизняних підручниках (навчальних посібниках) із теорії держави та права й визнано найбільш усталеним [47, с. 23]. Ідеться, зокрема,

про трактування права як системи загальнообов'язкових, формально визначених норм, що відображають по-державному організовану волю народу, гарантуються та охороняються державою, є регулятором суспільних відносин [276, с. 101; 47, с. 23].

Схоже визначення пропонує і О. Ф. Скакун, яка право тлумачить як систему норм (правил поведінки) та принципів, встановлених або визнаних державою як регулятори суспільних відносин, що формально закріплюють міру свободи, рівності й справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу [706, с. 216; 47, с. 23]. Таке визначення стало поширеним не тільки у вітчизняній, а і в зарубіжній (зокрема країн СНД) правовій науці [47, с. 23].

Так, на думку І. М. Колкарьової, правом є система загальнообов'язкових норм, визнаних або встановлених чи охоронюваних державою [47, с. 23]. З-поміж ознак права вчена виокремлює: його вольовий характер; формальну визначеність; загальнообов'язковість; нормативність; зв'язок з державою; системність [344, с. 21–22; 47, с. 23]. Г. О. Борисов право визначає як систему нормативних приписів, які формуються чи санкціонуються державою, обумовлені природою людини та суспільства, відображають баланс інтересів соціальних пластів (верств) і груп населення, встановлюють міру свободи громадян та інших суб'єктів соціальних зв'язків, регулюють суспільні відносини в напрямі подолання соціального напруження на досягнення рівноваги й добробуту, забезпечені потенційною примусовою силою державного примусу [130, с. 142; 47, с. 23–24].

У навчальних виданнях із теорії держави та права Республіки Білорусь також сформульовано схоже визначення права, яке потлумачено як систему загальнообов'язкових і нормативно визначених приписів, що регулюють суспільні відносини, видаються та санкціонуються державою [562, с. 67; 47, с. 24].

На противагу такому підходу, Р. З. Лівшиц тлумачить право як нормативно закріплену справедливість [437, с. 50; 47, с. 24]. Така дефініція хоча й не визначає

суттєвих змістових ознак права, однак регламентує обов'язковість нормативного закріплення права [47, с. 24].

Розглянуті визначення поняття «право» так чи інакше стосуються ознак його зовнішнього вираження, тобто закріплення відповідних правил поведінки в конкретному писаному вигляді [47, с. 24]. У більшості наукових дефініцій такі ознаки права описано як формальну визначеність і нормативну закріпленість. Автори не вдаються до поглибленого розмежування ознак формального визначення (вираження) і нормативного закріплення, здебільшого ототожнюючи їх [47, с. 24].

Вирізняється в цьому контексті позиція І. М. Колкарьової, яка доводить принципову відмінність між цими ознаками, стверджуючи, що формальна визначеність свідчить, що право має зовнішньо виражену письмову форму і воно обов'язково повинно бути об'єктивовано втілене в цю форму. Натомість нормативність як ознака права вказує на те, що право об'єднує норми, тобто загальні правила поведінки, які регулюють численні суспільні відносини [344, с. 21; 47, с. 24].

Проте цей підхід не цілком співвідноситься зі змістом нормативістської концепції правового розуміння, фундаментальною ідеєю якої є існування права саме як закріпленого правила поведінки, що і є нормативністю його вираження (існування) [47, с. 24]. Тобто нормативність вказує не стільки на загальні правила поведінки, скільки на нормативне закріплення відповідних правил [47, с. 24].

Нормативна характеристика, зазначає Г. О. Борисов, стає визначальною у позитивному праві в блоці реального законодавства, про що свідчать такі ознаки. По-перше, право виявляється в системі нормативних вказівок. По-друге, право походить від держави. По-третє, право виражає узгоджену волю різних верств населення та соціальних груп. По-четверте, право встановлює міру свободи в поведінці громадян. По-п'яте, право регулює поведінку людей через встановлення видів і меж можливої та необхідної (обов'язкової) поведінки. По-шосте, право забезпечується та гарантується державою [276, с. 141–142; 47, с. 24].

З огляду на викладене вище, право слід тлумачити як систему загальнообов'язкових і формально визначених (нормативно закріплених) правил поведінки, які видаються чи санкціонуються державою і забезпечуються силою державного примусу [53, с. 254].

У контексті вивчення співвідношення кримінального права та кримінального законодавства необхідно дослідити поняття «закон», яке своєю чергою є базовим щодо поняття «законодавство», і тільки крізь призму розуміння поняття «закон» може бути вивчено специфіку співвідношення права та законодавства [58, с. 118]. Адже якість закону передусім залежить від дотримання в ньому основних принципів права, що превалює над ним.

Як і поняття «право», поняття «закон» передбачає чимало визначень і підходів до тлумачення як на філософському, так і на прикладному рівнях [58, с. 118]. Основоположним є, безумовно, розуміння поняття «право», на якому й ґрунтуються закон і законодавство [58, с. 118]. Тому цілком логічним буде розглянути поняття «закон» саме в контексті нормативістської концепції праворозуміння [58, с. 118].

З позицій філософії закон – це верховне джерело правового регулювання вищої форми, що гармонійно поєднує всі інші правові джерела, наявні в суспільстві [203, с. 8]. У контексті онтології закон є однією із форм вираження права, оскільки законодавство містить юридичні норми. Згідно із ґносеологічною концепцією, право усвідомлюють як багатоаспектне складне явище, яке не тільки співвідноситься з державою, а й дає змогу відобразити механізм становлення та реалізації правової форми суспільних відносин, а закон є суттєвою, однак не єдиною і не основоположною його характеристикою.

Водночас поняття «правовий закон» тлумачать як формальне закріплення права, що ґрунтується на гуманістичних і прогресивних поглядах, із максимальною реалізацією суспільних ідей розвинутого громадянського суспільства, демократичної та правової держави [203, с. 10].

Сучасне розуміння закону обов'язково пов'язують з актом представницького органу державної влади чи безпосередньо народу, тому державу наділяють повноваженнями не тільки охороняти, а й створювати право [244, с. 7, 12].

Схоже визначення поняття закону пропонує також І. М. Овчаренко: це нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади або самого народу, який регулює найважливіші суспільні відносини шляхом встановлення загальнообов'язкових правил (норм), що приймається із додержанням законодавчої процедури та має вищу юридичну силу [552, с. 6–7].

На аналогічних ознаках закону акцентує увагу О. Ф. Скакун, яка стверджує, що закон – це нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади (або громадянського суспільства / безпосередньо народу), який регулює найважливіші питання суспільного життя, установлює права й обов'язки громадян, має вищу юридичну силу і приймається з дотриманням особливої законодавчої процедури [706, с. 316].

На думку І. М. Колкарьової, закон – це нормативно-правовий акт вищої юридичної сили (порівняно з іншими нормативно-правовими актами), який є (поряд із Конституцією) основним джерелом права. Серед ознак закону вчена виокремлює такі: спеціально уповноважений суб'єкт прийняття закону; суворий процесуальний порядок прийняття закону; закон регулює найважливіші та найбільш значущі суспільні відносини; закон є стабільним (сталим) завдяки специфічній та порівняно складній процедурі його прийняття; закон має вищу юридичну силу [344, с. 22].

Крім цього, вчена зауважує про таку ознаку закону, як його загальна обов'язковість, що, на її думку, не є тотожним вищій юридичній силі, тому цю ознаку необхідно виокремити [344, с. 12–13, 15, 22]. Частково таку позицію поділяємо і ми, оскільки наявність вищої юридичної сили ще безпосередньо не свідчить про загальну обов'язковість відповідного правила поведінки, хоча закон за своєю сутністю є обов'язковим для всіх учасників суспільних відносин,

незалежно від їхнього правового статусу, повноважень, політичного чи фінансового становища. Водночас така ознака може стосуватися не тільки закону, а й інших форм існування права. Тому застосування цієї ознаки не є визначальним для закону. Із проаналізованих вище визначень поняття «право» (у контексті нормативістської концепції праворозуміння) випливає, що ця ознака притаманна саме закону [58, с. 120]

Так само не слід ураховувати й інші ознаки закону, які не є визначальними для нього та не відмежовують його від права й інших можливих форм його існування [58, с. 120]. Утім обов'язково слід зважати на таку ознаку закону, як його нормативне закріплення (формальне визначення) [58, с. 120]. Про зміст цієї ознаки та її роль у формулюванні визначення поняття «право» або «закон» уже було зазначено вище [58, с. 120]. Доречність вказівки саме на цю ознаку закону зумовлена тим, що закон як форма вираження права обов'язково повинен набувати нормативного закріплення та є нормативно-правовим актом вищої юридичної сили [58, с. 120].

На підставі проаналізованих визначень обґрунтованим видається тлумачення закону як однієї з форм (причому не єдиної) існування права [58, с. 120]. Крім закону, існують й інші нормативні приписи, які можуть бути формою вираження права [58, с. 120]. До таких приписів насамперед належать підзаконні нормативно-правові акти та норми міжнародного права, які, хоча й закріплюють (установлюють) певні правила поведінки, проте є відмінними від закону за способом створення (процедурою прийняття) та юридичною силою [58, с. 120].

Такі ознаки відрізняють закон від інших форм існування права, забезпечують закріплення його найважливіших і ціннісних правових приписів (правил поведінки), які не можуть закріплюватися в інших нормативно-правових актах чи інших формах вираження (існування) права [58, с. 120]. Зокрема, ідеться про питання, що підлягають виключно законодавчому регулюванню та визначенню тільки в законі [58, с. 120–121]. Наприклад, злочинність діяння, його

кримінальна караність й інші кримінально-правові наслідки визначає тільки закон (КК України) [58, с. 121].

Доходимо висновку, що обов'язковими ознаками закону є його чітке нормативне закріплення, вища юридична сила, особливості законодавчої процедури, прийняття прямо або опосередковано (через вищі представницькі органи державної влади) [58, с. 121].

Очевидними є риси, що відрізняють закон від права, навіть у контексті нормативістської концепції праворозуміння. Так, право хоча й має формальне вираження, проте не завжди наділене вищою юридичною силою, не завжди створюється (приймається) народом чи представницьким органом і не має специфіки законодавчої процедури. Безумовно, таких відмінностей може бути визначено чимало, якщо трактувати право як вище соціальне явище та вищу міру справедливості. Утім ми намагаємося виокремити відмінні риси закону й права, а не протиставляти їх та визначати їх первинність чи вищу сутність.

Вивчаючи право й закон у методологічному аспекті, Г. П. Іванова стверджує, що закон найбільш чітко й адекватно відображає такі властивості (ознаки) права, як нормативність, загальність, загальнообов'язковість і примусовість. У формі закону, у процесі його створення та функціонування, у характері державної гарантії знаходить найбільш концентроване вираження класова сутність права [289, с. 161].

У правовій науці пропонують різноманітні критерії класифікації законів, розглядають їх види, певні внутрішні відмінності одних законів від інших. Наприклад, Г. І. Дутка вважає, що основоположним критерієм класифікації законів має бути юридична сила, яка надає можливість провести як зовнішню, так і внутрішню розмежувальну лінію між законами й іншими нормативно-правовими актами. Із цієї позиції вчена виокремлює три основні групи законів як своєрідні підсистеми: конституції, конституційні закони, звичайні закони [244, с. 9]. Очевидно, що така класифікація законів є не єдиною, і закони можна поділяти на

певні види за іншими критеріями (часом і сферою дії, характером, змістом норм і правил поведінки, які в них закріплено, тощо).

Наукова класифікація законів не заперечує та не протиставляється загальним ознакам закону як форми існування права. Розглянута вище класифікація законів за юридичною силою не заперечує тієї ознаки закону, яка засвідчує його вищу юридичну силу, порівняно з іншими нормативно-правовими актами. Однак за юридичною силою законів також можлива певна градація, яка визначає більшу чи меншу юридичну силу власне закону, водночас не заперечує вищості такої юридичної сили відносно інших нормативно-правових актів.

На цій підставі доходимо висновку, що кримінальний закон (закон про кримінальну відповідальність) повинен набувати таких самих ознак, як і будь-який інший закон. Отже, кримінальний закон (закон про кримінальну відповідальність) є формою існування кримінального права, яка втілена в нормативно-правовому акті вищої юридичної сили, що приймає законодавчий орган державної влади. Він суттєво відрізняється від інших галузей законодавства, а також від кримінального законодавства УРСР до 1960 року, у якому було можливим застосування інших кримінальних законів, крім Кодексу [243, с. 75].

У цьому контексті визначення кримінального закону (закону про кримінальну відповідальність) може бути також конкретизовано ознаками сфери правового регулювання власне закону, тобто вказівкою, що кримінальний закон (закон про кримінальну відповідальність) стосується саме забезпечення правової охорони суспільних відносин від злочинних посягань і регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину.

На переконання О. О. Дудорова та М. І. Хавронюка, кримінальним законом (закон про кримінальну відповідальність) слід вважати нормативно-правовий акт, що приймає Верховна Рада України, визначаючи ним, які суспільно небезпечні діяння є кримінально караними, встановлює, які покарання застосовують до осіб, що їх учинили [243, с. 84].

Також у межах дослідження поняття кримінального закону необхідно зазначити про дискусію щодо формулювання назви закону. Така дискусія ґрунтується на етимологічному значенні слова «кримінал» («кримінальний»), що походить від англійського «crime» – злочин [32, с. 11]. Водночас значення слова «кримінальний», згідно з дефініцією, що міститься в академічному словнику української мови, зводиться до того, що «кримінальний» тотожний «карному», а «карний» означає «той, що підлягає покаранню» [716, с. 108, 347]. Тому дослівне тлумачення слова «кримінальний» мало б передбачати значення «злочинний», а кримінальний закон – «злочинний закон», що не є правильним. Отже, «кримінальний закон» слід розуміти як карний закон або закон про покарання, що відповідає сутності розглядуваного нами закону [32, с. 11].

Закон як форма існування права та вид нормативно-правового акта, який приймає орган законодавчої влади за спеціальною процедурою, не можна визнавати злочинним [32, с. 11]. Безумовно, деякі закони, які приймають у нашій державі, не є цілком справедливими, не завжди відповідають інтересам суспільства, однак у жодному разі такі закони не можна визнати злочинними [32, с. 11]. Тому формулювання «злочинний закон» є юридично й логічно неправильним [32, с. 11].

Схожі аргументи наводив також народний депутат України В. Д. Швець щодо запропонованої ним поправки до назви КПК України під час підготовки його проєкту до другого читання, яку пропонував викласти саме як «Карно-процесуальний кодекс» [32, с. 11], однак зрештою ця пропозиція не дістала належної підтримки.

Крім того, під час підготовки проєкту КК України до другого читання висловлювали й інші позиції щодо зміни його назви. Зокрема, за поправкою народного депутата України О. М. Бандурки було запропоновано назву «Кодекс законів про кримінальну відповідальність (Кримінальний кодекс)», а за поправкою народного депутата України З. В. Ромовської – «Карний кодекс України» [32, с. 11]. Однак ці пропозиції також не було підтримано. Водночас у процесі

підготовки проєкту КК України до другого читання назву розділу II Загальної частини КК України, а також назви та зміст деяких статей цього розділу було змінено. Зокрема, за пропозицією народних депутатів України М. Ю. Бродського, С. В. Ківалова та В. Й. Розвадовського слова «кримінальний закон» було замінено словами «закон про кримінальну відповідальність» [32, с. 11].

На підставі цього слушною видається думка, що доцільніше використовувати не поняття «кримінальний закон», а «закон про кримінальну відповідальність» [32, с. 11]. Причому саме таке формулювання закріплено в тексті чинного закону (КК України) [32, с. 11].

Однак слід урахувати, що ця теза ґрунтується лише на етимологічному та буквальному тлумаченні слова «кримінальний» [32, с. 11–12].

Таким чином, застосування поняття «кримінальний закон» є виправданим, а слово «кримінальний» в українській мові можна трактувати не тільки як «злочинний», а і як «караний» [32, с. 12]. Якщо обрати за основу буквально-етимологічне значення слова «кримінальний», це буде спотворювати не тільки тлумачення поняття «кримінальний закон», а й розуміння інших суміжних понять: «Кримінальний кодекс», «Кримінальний процесуальний кодекс», «кримінальне право», «кримінальне законодавство», «кримінальний процес», «криміналізація» тощо [32, с. 12].

Водночас аналіз сучасних наукових і навчальних джерел засвідчує, що поняття «кримінальний закон» та «закон про кримінальну відповідальність» застосовують як абсолютно рівнозначні синоніми [609; 102; 762; 201; 843; 606; 847; 419; 247; 314; 591; 103; 601; 32, с. 12]. Такий підхід обґрунтовано в опублікованих раніше авторських працях [414; 32, с. 12]. З огляду на це, протиставляти аналізовані поняття недоцільно.

На наше переконання, поняття «кримінальний закон» цілком виправдано можна використовувати для позначення форми існування кримінального права у вигляді нормативно-правового акта вищої юридичної сили, який приймає законодавчий орган державної влади за відповідною процедурою і стосується

забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань та регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину [32, с. 12; 889, с. 144]. Тобто поняття «кримінальний закон» вживають у тому самому значенні, що й поняття «закон про кримінальну відповідальність» [32, с. 12]; такий підхід є науково виправданим з позицій як їхнього лексичного значення, так і юридичного змісту [32, с. 12].

Отже, поняття «кримінальний закон» і «закон про кримінальну відповідальність» будемо використовувати в тексті дисертаційного дослідження як синоніми, визначення яких запропоновано вище. Те саме стосується і співвідношення понять «кримінальне законодавство» й «законодавство про кримінальну відповідальність», які також ми вважаємо рівнозначними синонімами.

Слід зважати, що законодавець не визначає поняття «кримінальний закон» (закон про кримінальну відповідальність), як і поняття «законодавство про кримінальну відповідальність», констатує лише, що його становить КК України (ч. 1 ст. 3 КК України) [32, с. 12]. Це, на наш погляд, спричиняє додаткові складнощі для тлумачення досліджуваних понять [32, с. 12].

Водночас у ч. 2 ст. 3 КК України закріплено положення, згідно з яким закон про кримінальну відповідальність, прийнятий після набрання чинності КК України, включають до нього після набрання ним чинності [32, с. 12]. Поглиблене тлумачення цього положення дає підстави для висновку, що КК України є своєрідним систематизованим (кодифікованим) збірником кримінальних законів [32, с. 12]. Слід зауважити, що КК України також приймав законодавчий орган держави в порядку, визначеному для прийняття законів [32, с. 12]. У зв'язку із цим КК України відповідає всім ознакам кримінального закону, тому він є кримінальним законом і водночас кодифікованим збірником кримінальних законів, прийнятих після набрання Кодексом чинності [32, с. 12].

Отже, КК України є одночасно й кодифікованим збірником кримінальних законів, і власне кримінальним законом [32, с. 12].

У цьому контексті ми не будемо вдаватися до детального дослідження сутності кодифікації та її правового значення, оскільки це питання, по-перше, уже ґрунтовно висвітлено в докторській дисертації та монографічних працях В. К. Грищука [205; 206; 211]; по-друге, не охоплено предметом нашого дисертаційного дослідження. Тому в межах вивчення механізму створення та реалізації кримінального законодавства КК України будемо розглядати саме як кримінальний закон, попри те, що він є систематизованим збірником інших кримінальних законів. Тобто КК України ми досліджуватимемо з позиції створення його як кримінального закону, а не в контексті систематизації інших кримінальних законів. Проте очевидно, що розглядати ці аспекти цілком відмежовано один від одного неможливо.

Зважаючи на викладене вище, одразу обумовимо доцільність визначення поняття «кримінальне право». Його тлумачать у чотирьох аспектах: 1) галузь законодавства; 2) галузь права; 3) наука; 4) навчальна дисципліна. У нашому дослідженні кримінальне право ми будемо трактувати як галузь права, визначимо співвідношення його з кримінальним законом і кримінальним законодавством.

На думку Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова та деяких інших учених, кримінальне право як галузь права слід тлумачити як систему (сукупність) юридичних норм (власне законів), прийнятих ВР України, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили [390, с. 5]. Схоже визначення міститься також у наукових і навчальних джерелах із кримінального права. Зокрема, В. І. Антипова розглядає кримінальне право як систему взаємопов'язаних і побудованих на певних принципах юридичних норм, які: мають форму кримінальних законів; прийняті для правового забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності й інших законодавчо визначених суспільних відносин і цінностей; встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовують до осіб, що

їх вчинили; регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину [387, с. 10; 61, с. 163].

Водночас П. Л. Фріс, визначаючи поняття «кримінальне право», конкретизує його можливі вияви і стверджує, що позитивним (об'єктивним) кримінальним правом України слід вважати сукупність правових норм, що визначають загальні принципи, умови й підстави кримінальної відповідальності; коло діянь, які внаслідок високого рівня суспільної небезпечності визнають злочинами; види і розміри покарання та інші види кримінально-правового впливу, що застосовують до осіб, які визнані винними в їх вчиненні, а також підстави й умови звільнення від відповідальності та від покарання [788, с. 9; 61, с. 163].

На думку А. А. Вознюка, кримінальне право як галузь права – це система кримінально-правових норм, закріплених у КК України, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину [167, с. 13].

Також кримінальне право трактують як: 1) сукупність норм (правил поведінки), що встановлюються та реалізуються державною владою, визначають конкретне діяння як злочинне та розмір покарання за їх порушення [327, с. 18]; 2) галузь права, яка складається із сукупності правових норм, що встановлюють, які діяння визнаються злочинними, визначають вид і розмір покарання за порушення зазначених норм, заходи кримінально-правового характеру, підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності чи відбування покарання [680, с. 10]; 3) сукупність юридичних норм, які встановлені законодавчим органом і визначають принципи, завдання, умови й підстави кримінальної відповідальності [772, с. 11]; 4) галузь права, яка складається із системи правових норм, що призначені для охорони найважливіших суспільних відносин, визначають, яке діяння є суспільно небезпечним, і покарання за його вчинення [451, с. 115]; 5) сукупність правових норм, що визначають певні діяння як злочинні, встановлюють вид і розмір покарання за їх вчинення [264, с. 575]; 6) галузь права як підсистема системи права, що охоплює кримінальне

законодавство (систему норм, які визначають принципи та завдання кримінальної відповідальності, злочинні діяння та встановлюють за їх вчинення вид і розмір покарання) та кримінально-правові відносини, що пов'язані із законотворчістю і правозастосуванням [424, с. 1–2]; 7) різновид суспільних відносин, який необхідно розглядати як відносини між членами суспільства з приводу кримінально-правових заборон [730, с. 39]; 8) система юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, у яких один суб'єкт вчиняє соціально небезпечне діяння щодо іншого, шляхом встановлення категоричної заборони й можливості застосування покарання [581, с. 75; 864, с. 173]; 9) самостійна галузь системи права, що становить засновану на ідеях законності, рівності, провини, справедливості й гуманізму систему правових норм, прийнятих вищим органом представницької влади, що визначають злочинність і караність суспільно небезпечних діянь, які регулюють за допомогою заборони, зобов'язання, дозволу або заохочення та виникають на їх підстав із моменту вчинення злочину правовідносини між особою, яка вчинила злочин, і державою в особі її компетентних органів [864, с. 167–170, 204].

Проаналізувавши наявні підходи вчених, слід констатувати, що відмінність між ними полягає в трьох основних аспектах: 1) норми кримінального права утворюють систему або сукупність норм; 2) кримінальне право обмежується лише нормами або охоплює і правові відносини; 3) для визначення кримінального права як галузі достатньо перерахування правових інститутів, що її утворюють, чи воно потребує конкретизації функцій цієї галузі.

Слушною є позиція дослідників, які стверджують, що сучасне розуміння кримінального права має бути єдністю трьох його компонентів: аксіологічного, інституційного та функціонального [156, с. 27]. Його структурними елементами повинні бути кримінально-правові ідеї (принципи), кримінально-правові норми та кримінально-правові відносини [156, с. 27]. Окреслена позиція є поширеною в

науці кримінального права [272, с. 133; 96, с. 297; 459, с. 286; 229, с. 94; 369, с. 31–39; 420, с. 9–11; 120, с. 441; 313, с. 34; 157, с. 684–701].

Зазначене, на наш погляд, обумовлено тим, що кримінально-правові ідеї (принципи) відіграють важливу роль у законодавчій діяльності як щодо створення кримінального законодавства, так і в процесі його вдосконалення, а також здійснюють регулятивний вплив на поведінку осіб, мають суттєве значення для формування їхньої правосвідомості. Досягненню загальнообов'язковості сприяє формальне закріплення правил поведінки (кримінально-правові норми) у відповідних джерелах і надання їм юридичної сили. Реалізація кримінально-правових норм, тобто втілення їх у конкретних кримінально-правових відносинах, відображає функціональний аспект кримінального права.

Важливим залишається не стільки предмет кримінального права та його завдання, скільки саме розуміння кримінального права як певної структурованої сукупності (системи) взаємопов'язаних норм, що мають своє зовнішнє вираження (закріплення) [47, с. 25]. Сферою дії цих норм є, по-перше, охорона суспільних відносин від злочинних посягань, а по-друге, регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину. Таке регулювання може охоплювати: встановлення виду та розмірів покарань, підстав звільнення від кримінальної відповідальності, підстав звільнення від покарання, особливостей призначення покарання та суті правових обмежень, яких зазнає винна особа, можливості застосування інших заходів впливу тощо [47, с. 25]. Очевидно, що спектр суспільних відносин, які регулює кримінальне право, власне, як і спектр суспільних відносин, що воно охороняє, є достатньо широким, однак у загальних рисах предмет кримінального права та його головні завдання окреслено у відповідних визначеннях [47, с. 25].

Проте саме такі предмет і завдання відмежовують кримінальне право від інших галузей права та від загального поняття «право» [47, с. 25]. Структура й ознаки кримінального права визначають з огляду на його властивості. Структура

кримінального права – це система взаємопов’язаних елементів: функцій, принципів і норм кримінального права, що відображають його внутрішню будову. Ознаки кримінального права вчені визнають як сутнісні характеристики, що є зовнішнім вираженням властивостей кримінального права. Основна ознака кримінального права – це його нормативний характер (тобто формальна визначеність), що відображений у формі кримінального законодавства [111, с. 4; 545, с. 16–17; 411, с. 7]. Тому ознаки кримінального права надають можливість реалізовувати його властивості в реальній дійсності. Своєю чергою структура кримінального права забезпечує стабільність його властивостей незалежно від зовнішніх і внутрішніх факторів.

Із цього випливає, що кримінальним правом слід вважати тільки ті норми та положення, які мають зовнішнє вираження та відповідне нормативне закріплення і стосуються охорони суспільних відносин від злочинних посягань, регулювання суспільних відносин, які виникають у зв’язку із вчиненням злочину [47, с. 25].

Отже, кримінальне право слід тлумачити як систему загальнообов’язкових, формально виражених (нормативно закріплених) правил поведінки, які забезпечуються, гарантуються та охороняються державою і стосуються здійснення охорони суспільних відносин від злочинних посягань, регулювання суспільних відносин, які виникають у зв’язку з вчиненням злочину [61, с. 163; 889, с. 145]. Це засвідчує, що кримінальний закон співвідноситься з кримінальним правом як форма та зміст. Кримінальне право – це система нормативних приписів, а кримінальний закон – юридичне закріплення таких приписів. Можна стверджувати, що кримінальний закон є частиною кримінального права.

На наш погляд, співвідношення кримінального права та кримінального закону полягає в такому.

1. Кримінальне право є системою загальнообов’язкових формально виражених (нормативно закріплених) норм і правил поведінки, які забезпечуються, гарантуються й охороняються державою та стосуються охорони

суспільних відносин від злочинних посягань і регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину. Натомість кримінальний закон визначають як форму існування кримінального права, яка виражається в нормативно-правовому акті вищої юридичної сили, що приймає законодавчий орган державної влади за відповідною процедурою, він стосується забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань і регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину [889]. Водночас спільними ознаками кримінального права та кримінального закону є їх нормативне вираження (формальне закріплення), а також предмет регулювання й охорони. Кримінальний закон складається із двох частин (Загальної та Особливої), які містять розділи, Прикінцеві та перехідні положення, а кримінальне право – з норм.

2. За своєю сутністю кримінальний закон є лише формою вираження (існування) кримінального права, причому не єдиною. Зокрема, навіть за умов тлумачення права з позицій нормативістської концепції (право є нормативно вираженим) його може бути закріплено в інших формах (джерелах), таких як: норми міжнародного права, підзаконні нормативно-правові акти, правозастосовні орієнтири, сформульовані вищими національними судовими інстанціями, правові позиції міжнародних судів тощо [16, с. 12–17; 17, с. 13–33; 18, с. 10–22; 19, с. 25–41; 22, с. 264–269]. Кримінальний закон має вищу юридичну силу відносно інших форм існування кримінального права.

3. Суб'єктом прийняття кримінального закону є законодавчий орган державної влади, а безпосередньо прийняття кримінального закону передбачає відповідну процедуру. На відміну від цього, суб'єктом прийняття інших форм існування кримінального права можуть бути й інші суб'єкти, а процедура їх прийняття (створення) суттєво відрізняється від процедури прийняття кримінального закону.

4. Кримінальне право є відповідним правилом поведінки, а кримінальний закон – лише однією із зовнішніх форм вираження кримінального права. Таким чином, співвідношення кримінального права та кримінального закону може бути

представлене як співвідношення змісту й форми існування (вираження) цього змісту.

Продовжуючи дослідження питання співвідношення кримінального права та кримінального законодавства, необхідно з'ясувати зміст й ознаки поняття «законодавство» з позицій теорії держави та права.

Поняття «законодавство» має в правовій науці різноманітні визначення. Зокрема, юридична енциклопедія пропонує такі його дефініції:

1. Законодавство – це система законів України, що створюється ВР України і складається з Конституції 1996 року, конституційних і поточних законів, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана парламентом.

2. У широкому значенні – це система законів, інших нормативних актів, що приймаються ВР України та вищими органами виконавчої влади (постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови і декрети Кабінету Міністрів України, які конкретизують відповідні закони й не повинні їм суперечити, на основі Конституції, ратифікованих міжнародних договорів [702, с. 212]. Саме так потлумачив термін «законодавство», використаний у ч. 3 ст. 21 Кодексу законів про працю, КС України своїм рішенням від 9 липня 1998 року.

3. У найширшому значенні законодавство – це система законів і постанов Верховної Ради України, указів Президента України, постанов, декретів і розпоряджень Кабінету Міністрів України, а також нормативних актів міністерств і відомств, місцевих рад та місцевих державних адміністрацій (Конституція Автономної Республіки Крим, закони Верховної Ради і постанови Ради Міністрів Автономної Республіки Крим), міжнародних договорів [702, с. 212].

4. Інколи законодавство визначають також як один з основних методів здійснення правотворчої функції держави, який полягає в діяльності відповідних державних органів влади з розроблення, розгляду, прийняття та оприлюднення законів й інших нормативних актів, їх зміни і скасування [867, с. 499].

Відповідні позиції (підходи до трактування поняття «законодавство») відображено й у спеціальних наукових дослідженнях і навчальних джерелах, зокрема: Д. Д. Лилак зазначає, що законодавство України має ґрунтуватися тільки на нормативних правових актах, які розраховані на неодноразове застосування, мають універсальний характер за своєю дією в просторі, часі та за колом осіб, прийнятих у межах повноважень ВР України і всеукраїнським референдумом, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Національним банком України, центральними та місцевими органами державної виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, а також чинних міжнародних договорів [438, с. 6]. Як сукупність усіх нормативно-правових актів, виданих державою, тлумачать законодавство А. І. Граціанов та О. В. Майстренко [199, с. 7; 449, с. 12].

На противагу такій позиції, Н. В. Пронюк обстоює вузьке визначення поняття «законодавство», тобто як сукупності (системи) Конституції України, усіх законів і міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана парламентом [653, с. 9]. Схожим є підхід Є. П. Євграфової, яка обґрунтовує визначення обсягу законодавства лише як законів і правових актів, що за своїми конституційними ознаками мають силу закону (рішення та висновки КС України, чинні декрети уряду), прийнятих відповідно до Конституції України. Здійснено своєрідну класифікацію нормативно-правових актів, які включені до законодавства: традиційні (їх приймають за законодавчою процедурою) і нетрадиційні, які мають схожу із законом юридичну силу, однак процедура їх прийняття різниться (рішення та окремі висновки КС України, чинні декрети уряду) [259, с. 7–8]. Така позиція видається правильною та логічно послідовною, оскільки, з одного боку, забезпечує вузьке розуміння поняття «законодавство», а з іншого – охоплює нормативні акти, які хоча й не є законами та приймаються (приймалися) за відмінною процедурою, а також іншими суб'єктами, проте за юридичною силою максимально наближені до законів.

Водночас слід зауважити, що поняття «законодавство» не має законодавчої дефініції, а його зміст у різних нормативно-правових актах визначено через сукупність опосередкованих ознак. Наприклад, на думку А. П. Зайця, О. В. Петришина та Д. В. Лук'янова, аналіз Конституції України дає змогу дійти висновку, що термін «законодавство» вживають як у вузькому (ст. 9, 19, 92, п. 12 Перехідних положень), так і широкому значеннях (ч. 8 ст. 118) [577, с. 14; 280]. Деякі дослідники (Є. П. Євграфова, Д. Д. Лилак) обстоюють необхідність нормативного закріплення визначення поняття «законодавство», що, на їхнє переконання, буде сприяти однозначному застосуванню цього поняття в усіх нормативно-правових актах, забезпечувати його єдине загальноповжиттєве значення та відповідність цього визначення (розуміння поняття) єдиним вимогам [259, с. 7; 438, с. 6].

Цим, власне, і зумовлене існування різних підходів до трактування поняття «законодавство». Утім поглиблене дослідження таких підходів порушує питання доцільності та виправданості тлумачення законодавства в широкому значенні, а саме як масиву нормативно-правових актів, що охоплює як закони, так і підзаконні нормативно-правові акти, зокрема відомчого спрямування.

Обґрунтованим є твердження про певну недосконалість і суперечливість трактування законодавства як масиву нормативно-правових актів, що пов'язано з юридичною силою закону й інших нормативно-правових актів. Очевидно, що такий підхід призведе до ототожнення юридичної сили різних груп нормативно-правових актів, а це навряд чи можна визнати виправданим. Тобто віднесення підзаконних нормативно-правових актів до поняття «законодавство» може призвести до нівелювання ієрархії юридичної сили відповідних актів і, як наслідок, до потенційного грубого прирівнювання підзаконних нормативно-правових актів до законів.

Водночас широке тлумачення поняття «законодавство» є зручним для органів виконавчої влади. Зокрема, Ю. О. Бойко та О. І. Ющик вважають, що такий підхід призведе до можливої підміни закону різними підзаконними актами, а отже,

до неоднозначного правового регулювання певних ситуацій. Така тенденція, на їхнє переконання, наявна навіть в актах офіційного тлумачення права (роз'яснення президії Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних з визнанням угод недійсними» 1999 року) [122, с. 12; 871, с. 161]. Це є неприпустимим і небезпечним явищем, оскільки значення закону як акта вищої юридичної сили знижується, його специфіка розчиняється в інших нормативно-правових актах, що призводить до розширення дискретних повноважень правозастосовних органів і неоднакового застосування права.

Тому доцільно було б звужити значення поняття «законодавство» та розглядати його лише як систему взаємопов'язаних законів і прирівняних до них нормативно-правових актів. У цьому контексті також слід зауважити, що така наукова позиція не є новою для правової науки, її вже обґрунтовано в наукових працях С. С. Алексєєва, А. П. Зайця, П. Б. Євграфова, В. В. Медведчука, А. С. Піголкіна, Ю. О. Тихомирова, С. П. Погребняка та ін. [594, с. 13; 466, с. 69; 250, с. 10].

Утім очевидно, що неможливо одномоментно змінити підхід до розуміння поняття «законодавство», як і до опосередкованих ознак, через які визначають його зміст у нормативно-правових актах. Слід урахувати, що зміна такого підходу до трактування поняття «законодавство» буде потребувати внесення численних змін до Конституції України та різних нормативно-правових актів. Натомість О. С. Лисенкова стверджує, що відмова від широкого тлумачення поняття «законодавство» та перехід до вужчого протягом стислого періоду часу є неможливими [439, с. 93].

У правовій науці обґрунтовують й іншу позицію щодо визначення поняття «законодавство», згідно з якою його тлумачать як сукупність нормативних актів, виданих вищими органами державної влади й управління, що виключає із законодавства відомчі акти й акти місцевих органів влади [550, с. 313]. Таким чином, з одного боку, начебто зберігається «розширений» підхід до змісту поняття

«законодавство», а з іншого – забезпечується стабільність ієрархії юридичної сили нормативно-правових актів.

Натомість І. М. Сенякін і С. В. Поленіна, поділяючи «вузьке» трактування поняття «законодавство», визначають його виключно як сукупність законів. Вони обґрунтовують висновок, що з метою забезпечення в суспільстві верховенства законів надалі раціональніше дотримуватися саме такого однозначного тлумачення поняття «законодавство», а отже, запропоноване визначення має дістати й відповідне нормативно-правове закріплення [699, с. 10–11; 679, с. 97].

Важливо також акцентувати, що законодавство може охоплювати тільки чинні нормативно-правові акти. Це стосується всіх підходів до визначення поняття «законодавство». Так, незалежно від того, чи законодавство буде охоплювати тільки закони, чи й підзаконні нормативно-правові акти, їх можна вважати законодавством лише за умови їх чинності, тобто з моменту набрання ними чинності й до моменту втрати чинності чи скасування. Нормативно-правові акти, які ще на набрали чинності, а також ті, які втратили чинність чи були скасовані, не можна вважати законодавством, оскільки закріплені в них правила поведінки є нелегітимними й не можуть впливати ні на охорону суспільних відносин, ні на забезпечення їх регулювання.

Доходимо висновку, що поняття «законодавство» охоплює не всю сукупність нормативно-правових актів, а тільки систему, до якої належать чинні Конституція України, закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України.

Саме такий підхід буде обрано як основу дослідження кримінального законодавства.

Кримінальне законодавство² слід трактувати як чинні Конституцію України, КК України, закони, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана

² У межах дисертаційного дослідження поняття «кримінальне законодавство» застосовано як рівнозначний синонім поняття «законодавство про кримінальну відповідальність». Аргументи щодо

ВР України та які стосуються забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з вчиненням злочину [889, с. 144].

Утім таке визначення не цілком відповідає положенням ч. 1 ст. 3 КК України, згідно з якими законодавство про кримінальну відповідальність (кримінальне законодавство) України становить КК України, що ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Тобто до кримінального законодавства належить тільки КК України, а сама Конституція України та міжнародні договори є лише фундаментальними основами та своєрідними передумовами існування КК України і формально (відповідно до буквального тлумачення ч. 1 ст. 3 КК України) не належать до кримінального законодавства. Проте зауважимо, що це тільки буквальне трактування редакційно не цілком вдалого нормативного положення.

Своєю чергою у спеціальних наукових дослідженнях ідея віднесення Конституції України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, до кримінального законодавства не заперчується, а, навпаки, знаходить логічні аргументи на свою користь.

Про доцільність такого визначення кримінального законодавства свідчать безпосередньо норми Конституції України (ст. 8 та 9). Насамперед ідеться про те, що, відповідно до ст. 8 Конституції України, її норми є нормами прямої дії, а отже, прямо забезпечують правову охорону чи регулювання суспільних відносин, незалежно від наявності чи відсутності окремого закону, який деталізував би конституційні положення. Крім того, Конституція України має найвищу юридичну силу, а закони й інші нормативно-правові акти, прийняті на її підставі, також повинні відповідати їй. Цілком логічно, що Конституція України має належати до законодавства про кримінальну відповідальність, а її положення

оптимальності такого підходу збігаються з аргументами щодо визначення співвідношення понять «кримінальний закон» і «закон про кримінальну відповідальність», які висвітлено в цьому підрозділі.

забезпечують правову охорону суспільних відносин від злочинних посягань. Наприклад, ст. 27 Конституції України визначає, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а також встановлює обов'язок держави захищати життя людини. Таким чином, ця конституційна норма забезпечує пряму охорону життя людини від злочинних посягань.

Стосовно чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, слід зазначити, що, відповідно до ст. 9 Конституції України, такі договори визнаються частиною національного законодавства, і кримінальне законодавство не може бути винятком. Якщо Конституція України відносить до національного законодавства чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, то однозначно такі договори, які стосуються забезпечення правової охорони суспільних відносин від злочинних посягань і регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з вчиненням злочину, мають належати до кримінального законодавства України.

Схожий підхід до трактування кримінального законодавства обґрунтовано в працях А. В. Савченка та М. І. Хавронюка, які до кримінального законодавства (як України, так й інших держав) відносять не тільки кримінальні закони, а й Конституцію та акти міжнародного права. На думку А. В. Савченка, спільним для кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства США є наявність Конституції як фундаментального джерела кримінального законодавства [688, с. 13]. Водночас М. І. Хавронюк визначає роль для кримінального законодавства не тільки Конституції, а й міжнародних договорів і загальноєвропейського кримінального законодавства, що є надзвичайно актуальним у контексті глобальних інтеграційних процесів [797, с. 12].

Слід також зауважити про потенційну можливість віднесення до кримінального законодавства не тільки КК, а й інших законів про кримінальну відповідальність. Передусім це стосується випадків «дуалізму» кримінального законодавства, коли кримінальне право (правила поведінки) виражається не тільки

в КК, а й в інших законах. Безумовно, це не цілком притаманно кримінальному законодавству України, однак у кримінальному законодавстві країн континентальної Європи така тенденція доволі поширена, зокрема в Австрії, Андоррі, Бельгії, Голландії, Данії, Італії, Кіпрі, Фінляндії, Франції, ФРН, Швейцарії, Швеції [797, с. 12].

Таким чином, цілком виправданим й обґрунтованим є віднесення до кримінального законодавства кримінальних законів. Тому кримінальне законодавство визначають як систему, що охоплює чинний КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, що стосуються забезпечення правової охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, які виникли у зв'язку з вчиненням злочину [889, с. 144].

Слушною є позиція вчених, що кримінальне право охоплює кримінальне законодавство та кримінально-правові відносини [451, с. 79]. Крім того, Н. Ф. Кузнецова зазначає, що кримінальне право об'єднує кримінальне законодавство, кримінально-правові відносини, що пов'язані з законотворчістю та правозастосуванням [424, с. 2].

На підставі цього можна констатувати, що *кримінальне право та кримінальне законодавство співвідносяться між собою як система формально (нормативно) виражених правил поведінки, які є загальнообов'язковими, видаються державою і можуть забезпечуватися її примусом, та система форм існування права, які виражаються у вигляді нормативно-правових актів вищої юридичної сили (Додаток Е) [889, с. 145].* Тобто кримінальне право та кримінальне законодавство співвідносяться як відповідні правила поведінки й система форм вираження цих правил поведінки [889, с. 145]. Саме в процесі законотворчості, а не реалізації кримінального закону необхідно долати колізії між кримінальним правом і кримінальним законодавством. Оскільки під час його

реалізації положення кримінального права можуть втілюватися лише в межах і в спосіб, що визначені законом.

Здійснивши дослідження питань співвідношення кримінального права, кримінального закону та кримінального законодавства, можемо сформулювати такі узагальнення.

1. *Право* – це система загальнообов’язкових та формально визначених (нормативно закріплених) правил поведінки, які видаються чи санкціонуються державою та забезпечуються силою державного примусу [53, с. 254].

2. *Кримінальне право* – це система загальнообов’язкових, формально виражених (нормативно закріплених) правил поведінки, які забезпечуються, гарантуються та охороняються державою і стосуються здійснення охорони суспільних відносин від злочинних посягань, регулювання суспільних відносин, які виникають у зв’язку з вчиненням злочину [889, с. 144]. Тобто змістом кримінального права є його норми, а зовнішньою формою вираження – КК України.

3. *Кримінальний закон* – це форма існування кримінального права, яка виражається в нормативно-правовому акті вищої юридичної сили, його приймає вищий законодавчий орган державної влади за відповідною процедурою, він стосується забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань і регулювання суспільних відносин, які виникають у зв’язку з вчиненням злочину.

4. *Кримінальне законодавство* – система, яка охоплює чинний КК України, що ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, які стосуються забезпечення правової охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, що виникли у зв’язку з вчиненням злочину.

5. *Кримінальне право та кримінальний закон співвідносяться* як відповідне правило поведінки й одна із форм вираження (існування) такого правила поведінки. Тобто зазначені категорії підлягають загальним правилам розмежування, що притаманні праву та закону, тому співвідносяться як зміст і форма (Додаток Е).

Водночас *співвідношення кримінального закону та кримінального законодавства* може бути представлене як співвідношення *системи форм існування кримінального права*, виражених у нормативно-правових актах вищої юридичної сили, й *окремої форми існування кримінального права*, що виражена в нормативно-правовому акті, який видає вищий законодавчий орган за відповідною процедурою і має вищу юридичну силу (Додаток Е) [889, с. 145].

Натомість *співвідношення кримінального права та кримінального законодавства* – це співвідношення формально (нормативно) виражених *правил поведінки*, які є загальнообов’язковими, видаються державою і можуть забезпечуватися її примусом, та *системи форм існування права*, які виражаються у вигляді нормативно-правових актів вищої юридичної сили (Додаток Е) [889, с. 145]. У процесі законотворчості необхідно долати колізії між кримінальним правом і кримінальним законодавством. Під час реалізації кримінального законодавства положення кримінального права можуть втілюватися лише в межах і в спосіб, що визначені законом. Таким чином, кримінальне право та кримінальне законодавство співвідносяться як відповідні правила поведінки й система форм вираження цих правил поведінки.

Висновки до розділу 1

Науково доведено, що вдосконалення процедури створення та реалізації кримінального законодавства України мінімізує утворення в ньому прогалин, колізій і конкуренції, а також сприяє подоланню та усуненню наявних прогалин і колізій.

Обґрунтовано, що під час дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України доцільно застосовувати такі методи: діалектичний, історико-правовий (історичний, логіко-історичний, історико-лінгвістичний), хронологічний, періодизації, компаративістський (порівняльно-правовий, порівняльний, порівняльного правознавства, компаративний),

догматичний (логіко-юридичний, формально-логічний, юридичний), системний (структурного аналізу, системного аналізу, структурно-системного аналізу, структурно-функціональний, функціональний тощо), соціологічний (соціальний, анкетування, опитування, інтерв'ювання, експертних оцінок, соціологічного вимірювання), статистичний (математичний), моделювання (прогнозування), логіко-семантичний, ідеалізації, абстрагування, індукції, дедукції, лінгвістичний, морфологічний, кібернетичний, аналізу, синтезу.

Аргументовано, що розвиток національного кримінального законодавства відбувався за такими етапами: 1) період Лаврентіївських літописів; 2) період міжнародних договорів з Візантією (X ст.); 3) період Руської Правди (1017–1054); 4) період княжих уставів й уставних грамот (Устав князя Володимира Святославовича про десятини, суди та людей церковних (XII ст.), Устав князя Ярослава про церковні суди (середина XII ст.), Новгородський устав великого князя Всеволода про церковні суди, людей і мірила торгіві (1136), Смоленські уставні грамоти (1136-го, 1150 року), Уставна грамота володимир-волинського князя Мстислава Даниловича (1289); 5) період Псковської (1397) і Новгородської (XV ст.) судних грамот; 6) Судебники 1497-го і 1550 року; 7) період Стоглава 1551 року; 8) період статутів Великого князівства Литовського (1529-го, 1566-го, 1588 року); 9) період Соборного уложення 1649 року; 10) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 років; 11) період Артикулу військового 1715 року; 12) період «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (проект); 13) період наказу комісії про складення проекту нового уложення Катерини II 1767 року (проект); 14) період «Уставу благочиння, або поліцейського» 1782 року; 15) період Кримінального уложення 1813 року (проект); 16) період Зводу законів 1832 року (Уголовне уложення); 17) період Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 року; 18) період Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями, 1864 року; 19) період Уложення про покарання кримінальні та виправні в редакціях 1866-го та 1885 року;

20) період Кримінального уложення 1903 року; 21) період КК УСРР 1922 року; 22) період КК УСРР 1927 року; 23) період КК УРСР 1960 року; 24) період проєктів КК України 1993–2001 років; 25) період КК України 2001 року.

З огляду на розвиток техніки правотворчості, інтерпретації та реалізації кримінально-правових норм, доведено необхідність встановлення відповідності КК України загальним тенденціям сучасних кодифікацій.

Запропоновано *право* розуміти як систему загальнообов’язкових і формально визначених (нормативно закріплених) правил поведінки, які видаються чи санкціонуються державою і забезпечуються силою державного примусу [53, с. 254]. На підставі цього *кримінальне право* слід трактувати як систему загальнообов’язкових, формально виражених (нормативно закріплених) правил поведінки, які забезпечуються, гарантуються та охороняються державою і стосуються здійснення охорони суспільних відносин від злочинних посягань, регулювання суспільних відносин, які виникають у зв’язку із вчиненням злочину [889, с. 144]. Тобто змістом кримінального права є його норми, а зовнішньою формою вираження – КК України.

Обґрунтовано пропозицію в контексті основоположного підходу до логічної нормалізації структури норм КК України визначити, що *кримінальний закон* – це форма існування кримінального права, яка виражається в нормативно-правовому акті вищої юридичної сили, його приймає вищий законодавчий орган державної влади за відповідною процедурою, він стосується забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань і регулювання суспільних відносин, які виникають у зв’язку із вчиненням злочину.

Відповідно до тлумачення поняття «кримінальний закон», *кримінальне законодавство* слід розглядати як систему, яка охоплює чинний КК України, що ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, які стосуються забезпечення правової охорони суспільних

відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, що виникли у зв'язку із вчиненням злочину.

Аргументовано, що, з огляду на співвідношення змісту нормативних і теоретичних конструкцій *«кримінальне право»* та *«кримінальний закон»*, вони *співвідносяться* як відповідне правило поведінки й одна із форм вираження (існування) такого правила поведінки. Водночас *співвідношення кримінального закону та кримінального законодавства* може бути представлене як співвідношення *системи форм* існування кримінального права, виражених у нормативно-правових актах вищої юридичної сили, й *окремої форми* існування кримінального права, що виражена в нормативно-правовому акті, який видає вищий законодавчий орган за відповідною процедурою та має вищу юридичну силу [889, с. 145]. Натомість *співвідношення кримінального права та кримінального законодавства* – це співвідношення формально (нормативно) виражених *правил поведінки*, які є загальнообов'язковими, видаються державою та можуть забезпечуватися її примусом, і *системи форм* існування права, які виражаються у вигляді нормативно-правових актів вищої юридичної сили [889, с. 145].

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

2.1. Поняття та елементи системи кримінального законодавства України

Стрімкий розвиток науки і техніки, переосмислення соціальних цінностей зумовлюють появу нових чи зміну вже усталених суспільних відносин, які потребують правового регулювання та охорони. У зв'язку із цим постає необхідність прийняття нових чи внесення змін до вже наявних законодавчих актів. Передусім змін потребує кримінальне законодавство України, яке встановлює кримінально-правову охорону зазначених відносин. З метою обґрунтованого внесення змін до національного кримінального законодавства слід розробити відповідний механізм його створення. Окремлене питання доцільно вивчати з одночасним дослідженням системи кримінального законодавства України та її елементів.

Систему кримінального законодавства України чи окремі її елементи аналізували у своїх працях вітчизняні та зарубіжні вчені: П. П. Андрушко [18, с. 21], М. І. Бажанов [74, с. 119–120], М. І. Борисов [390, с. 37–38], О. М. Броневицька [136], В. М. Василяш [144, с. 356], В. О. Гацелюк [180, с. 193; 181 с. 151–213], С. В. Гізімчук [190, с. 219], В. К. Грищук [210, с. 56], В. А. Клименко [391, с. 21], П. В. Кобзаренко [389, с. 25–26], М. І. Колос [351, с. 63], С. П. Кучевська [429], О. П. Куцевич [428, с. 225], С. Я. Лихова [443, с. 95], П. С. Матишевський [389, с. 25–26], В. О. Навроцький [509, с. 118], А. О. Пінаєв [584, с. 38], Ю. А. Пономаренко [608, с. 29–48], А. В. Савченко [686, с. 14–15; 688], В. П. Тихий [758, с. 63], М. І. Хавронюк [527, с. 16–18; 797; 798], Ю. Б. Хім'як [803, с. 7],

Н. В. Чернишова [826, с. 16]. Однак, попри вагомий внесок зазначених науковців, у теорії кримінального права немає ґрунтовних розробок щодо системи кримінального законодавства України та її елементів як основи для механізму його створення. У зв'язку із цим постає об'єктивна необхідність висвітлити питання системи кримінального законодавства України та її елементів.

Передусім слід визначити, що таке система загалом і система законодавства зокрема.

Система – це не проста сукупність певних частин, а поєднання взаємопов'язаних, розміщених у певному порядку елементів цілісного утворення, які часто виконують спільну функцію [60].

У тлумачному словнику української мови поняття «система» визначено як: порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь; сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин [60; 705; 306, с. 108; 604, с. 39].

У юридичній літературі поняття «система» тлумачать як: 1) складну цілісність, що виникла внаслідок об'єктивного, закономірного процесу поєднання елементів, що її формують [309, с. 220–221]; 2) множину об'єктів, у яких реалізуються певні відносини з фіксованими особливостями, або множину об'єктів, що наділена заздалегідь визначеними особливостями із фіксованими між ними відносинами [774, с. 22–64]; 3) остаточну множину функціональних елементів і відносин між ними, яка відокремлюється із середовища відповідно до певної мети в межах конкретного інтервалу часу [691, с. 5].

На нашу думку, системою слід вважати взаємопов'язану сукупність закономірно розміщених і функціональних елементів (одиниць, частин), об'єднаних за спільною ознакою (призначенням).

Поняття «законодавство» в розділі 1.4 дисертації визначено як систему взаємопов'язаних законів (Конституція та закони України) і прирівняних до них нормативно-правових актів (міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України). Такий підхід обрано як основу дослідження кримінального законодавства.

Кримінальне законодавство слід тлумачити як систему, що охоплює чинний Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права [393], що стосуються забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку із вчиненням злочину. Закони України про кримінальну відповідальність повинні *відповідати* положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВР України [393].

Структура кримінального законодавства цілком логічна й охоплює Загальну та Особливу частини, у яких містяться розділи, а в розділах – статті, а також Прикінцеві та перехідні положення. Загальна частина КК України має такі розділи: «Загальні положення» (ст. 1–2), «Закон про кримінальну відповідальність» (ст. 3–10), «Злочин, його види та стадії» (ст. 11–17), «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)» (ст. 18–22), «Вина та її форми» (ст. 23–25), «Співучасть у злочині» (ст. 26–31), «Повторність, сукупність та рецидив злочинів» (ст. 32–35), «Обставини, що виключають злочинність діяння» (ст. 36–43), «Звільнення від кримінальної відповідальності» (ст. 44–49), «Покарання та його види» (ст. 50–64), «Призначення покарання» (ст. 65–73), «Звільнення від покарання та його відбування» (ст. 74–87), «Судимість» (ст. 88–91), «Обмежувальні заходи» (ст. 91-1), «Інші заходи кримінально-правового характеру» (ст. 92–96-2), «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» (ст. 96-3–96-11), «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» (ст. 97–108) [393].

У Загальній частині КК України відповідно до нумерації міститься 108 статей, однак їх кількість становить 120 статей. Це пов'язано зі змінами, внесеними в КК України, а саме доповненням його змісту розділами «Обмежувальні заходи» (ст. 91-1) та «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» (ст. 96-3–96-11). Також було доповнено розділ XIV «Інші заходи кримінально-правового характеру» ст. 96-1 та 96-2 [393].

Особлива частина КК України містить такі розділи: «Злочини проти основ національної безпеки» (ст. 109–114), «Злочини проти життя та здоров'я особи» (ст. 115–145), «Злочини проти волі, честі та гідності особи» (ст. 146–151-2), «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості» (ст. 152–156), «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» (ст. 157–184), «Злочини проти власності» (ст. 185–198), «Злочини у сфері господарської діяльності» (ст. 199–235), «Злочини проти довкілля» (ст. 236–254), «Злочини проти громадської безпеки» (ст. 255–270-1), «Злочини проти безпеки виробництва» (ст. 271–275), «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту» (ст. 276–292), «Злочини проти громадського порядку та моральності» (ст. 293–304), «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення» (ст. 305–327), «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації» (ст. 328–337), «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів» (ст. 338–360), «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» (ст. 361–363-1), «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (ст. 364–370), «Злочини проти правосуддя» (ст. 371–400-1), «Злочини проти встановленого

порядку несення військової служби (військові злочини)» (ст. 401–435), «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст. 436–447) [393].

КК України містив також розділ VII-A «Злочини у сфері службової діяльності в юридичних особах приватного права та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». Він передбачав такі злочини: «Зловживання повноваженнями» (ст. 253-1), «Перевищення повноважень» (ст. 235-2), «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» (ст. 253-3), «Комерційний підкуп» (ст. 253-4), «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» (ст. 235-5). Кодекс було доповнено цим розділом на підставі Закону України від 11 червня 2009 року № 1508-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», однак цей Закон було скасовано відповідно до Закону України від 21 грудня 2010 року № 2808-VI «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції», а зазначений розділ з усіма статтями було виключено з КК України [393; 624; 625].

В Особливій частині КК України відповідно до нумерації міститься 339 статей, однак їх кількість становила станом на 31 грудня 2019 р. 388 статей. Це пов'язано з неоднократними змінами змісту КК України, зокрема криміналізацією та декриміналізацією певних діянь.

Усі статті мають власну нумерацію, яка не повинна змінюватися, навіть якщо в КК України вносять нову або відміняють наявну статтю. Нові статті мають розміщувати в розділах, які близькі до них за змістом, під номером попередньої статті, але з додатковою нумерацією. Статті також мають власну структуру. Значну кількість статей КК України законодавець поділяє на частини, які для зручності користування мають цифрове значення. У межах деяких частин інколи виокремлено пункти. В Особливій частині за допомогою частин статті

законодавець здебільшого³ здійснює диференціацію кримінальної відповідальності залежно від відсутності або наявності кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак. У частині статей КК України містяться примітки, у яких переважно визначено кримінально-правове поняття, про яке йдеться в статті, або сформульовано підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Однак елементи статей уже не є структурними елементами кримінального законодавства.

Структура кримінального законодавства має відповідні складові, систематизація яких передбачає чітко встановлений порядок їх побудови. Виконання зазначеними структурними елементами функцій, які ґрунтуються на основоположних засадах кримінального законодавства й відповідають основним завданням Конституції України, а також положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, утворюють систему.

На цій підставі *системою кримінального законодавства* слід вважати сукупність взаємопов'язаних елементів структури кримінального законодавства, які ґрунтуються на принципах кримінального законодавства, спрямовані на реалізацію завдань КК України (Додаток Ж).

Структурними елементами системи кримінального законодавства є: 1) елементи структури кримінального законодавства (Загальна та Особлива частини, розділи, статті, Прикінцеві та перехідні положення); 2) принципи кримінального законодавства (на підставі яких реалізують завдання КК України); 3) джерела кримінального законодавства (Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність і міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України). Позицію щодо зазначених елементів поділяють 81,0 % респондентів (Додаток Ж).

³ Винятком є ст. 401 КК України, яка не містить складу злочину, у ній сформульовано поняття військових злочинів, окреслено коло осіб, яких можуть притягувати до кримінальної відповідальності за такі злочини, підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Оскільки елементи структури кримінального законодавства ми розглянули вище, доцільно проаналізувати його принципи.

Принципами переважно вважають: 1) основні засади, вихідні ідеї, яким притаманні універсальність, загальна значущість, вища імперативність, вони відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього й міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації [622, с. 110]; 2) першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [621, с. 519]; 3) внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті, у різноманітних сферах діяльності [621, с. 519; 622, с. 110]. Такі визначення є дискусійними, тож вони потребують ґрунтовного дослідження та аналізу, однак це виходить за межі предмета нашого дослідження. Ми поділяємо позицію К. Є. Чередніченко, згідно з якою принципи – це не просто «основоположні (основні) засади, вихідні ідеї», а певні вимоги, обов'язкові для виконання [818, с. 18]. Однак і така позиція видається не беззаперечно правильною.

Учений С. О. Валієв виокремлює такі принципи кримінального законодавства: 1) законності; 2) демократизму; 3) гуманізму; 4) справедливості; 5) економії заходів державного примусу; 6) вини; 7) невідворотності відповідальності; 8) індивідуальності відповідальності; 9) індивідуальності покарання; 10) диференціації відповідальності та покарання [143, с. 23]. Водночас І. Г. Набієв пропонує визначати такі принципи кримінального законодавства: 1) законності; 2) рівності громадян перед законом; 3) вини; 4) справедливості; 5) гуманізму; 6) невідворотності кримінальної відповідальності; 7) індивідуальності кримінальної відповідальності; 8) диференціації кримінальної відповідальності; 9) економії заходів кримінально-правового впливу; 10) стимулювання відмови від продовження злочинної діяльності та позитивної посткримінальної поведінки [505, с. 35]. Своєю чергою Р. С. Бурганов виокремлює такі принципи кримінального законодавства: 1) законності; 2) рівності громадян

перед законом; 3) справедливості; 4) гуманізму; 5) вини; 6) економії заходів кримінальної репресії; 7) невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру; 8) стимулювання відмови від продовження злочинної діяльності та позитивної посткримінальної поведінки; 9) призначення покарання тощо [139, с. 71]. Натомість Т. Р. Сабітов окреслює найширше коло принципів кримінального законодавства, серед яких: 1) законності; 2) винної відповідальності; 3) відповідності; 4) одноразовості притягнення до кримінальної відповідальності; 5) гуманізму; 6) особистої відповідальності; 7) обов'язковості кримінально-правового впливу; 8) доцільності; 9) економії заходів кримінально-правового впливу; 10) диференціації відповідальності; 11) доцільності кримінально-правової заборони та відповідальності за її порушення; 12) економії репресії; 13) повноти кваліфікації; 14) конкретності кваліфікації; 15) точності кваліфікації; 16) індивідуальності покарання; 17) доцільності покарання тощо [60; 684, с. 37]. На нашу думку, усі зазначені позиції не можна визнавати безумовно привальними чи неправильними. Кожний запропонований перелік принципів є доволі дискусійним.

В умовах сьогодення чинний КК України прямо не передбачає жодного принципу. Однак його принципи можна виокремити відповідно до положень деяких кримінально-правових норм: 1) ч. 3, 4 ст. 3 КК України – принцип законності; 2) ч. 2 ст. 2 КК України – принцип вини; 3) ч. 1, 2 ст. 2 КК України – принцип справедливості; 4) ч. 3 ст. 50 КК України – принцип гуманізму тощо.

Закріплення принципів у чинному КК України зумовлено тим, що: 1) принципи кримінального законодавства становлять сукупність ідеологічних, політичних і соціальних вимог; 2) вимоги принципів кримінального законодавства є обов'язковими як для законодавчих, так і для правозастосовних органів; 3) принципи кримінального законодавства як опосередковано, так і безпосередньо позначаються на регулюванні суспільних відносин; 4) принципи кримінального законодавства спрямовані на виконання завдань КК України; 5) зміст принципів

кримінального законодавства відповідає потребам і закономірностям суспільного розвитку [818, с. 12–15].

Законодавцю необхідно визначити перелік основоположних (основних, головних) принципів кримінального законодавства України та внести відповідні зміни в зміст КК України, доповнивши його відповідними положеннями про принципи кримінального законодавства. Найдоцільнішим і логічним, на нашу думку, буде доповнення розділу I Загальної частини «Загальні положення» ст. 2² з вказівкою на принципи кримінального законодавства України. Ми пропонуємо укріпити на нормативному рівні такі принципи кримінального законодавства: 1) законності; 2) рівності всіх перед законом; 3) справедливості; 4) гуманізму; 5) винної відповідальності; 6) відповідності призначеного покарання суспільній небезпечності фактично вчиненого діяння; 7) невідворотності кримінальної відповідальності й інших заходів кримінально-правового характеру. Крім цього, слід внести зміни до КК України шляхом доповнення його змісту ст. 2² «Принципи кримінального законодавства України». Пропозицію щодо доповнення КК України зазначеними принципами схвалюють 83,2 % респондентів.

Таким чином, основоположними *принципами кримінального законодавства України*, на наше переконання, є принципи: законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності; відповідності призначеного покарання суспільній небезпечності фактично вчиненого діяння; невідворотності кримінальної відповідальності й інших заходів кримінально-правового характеру (Додаток Ж).

Наступним структурним елементом системи кримінального законодавства є його джерела. На думку М. І. Хавронюка, часто не цілком правильно розмежовують поняття «джерела кримінального права» та «джерела кримінального законодавства» [795, с. 4–6] або ототожнюють їх [401, с. 69]. Ми вважаємо, що джерела кримінального законодавства доцільно визначати відповідно до елементів, які становлять його систему. Водночас слід урахувати, що в механізмі реалізації

кримінального законодавства мають значення не тільки джерела кримінального законодавства, а й інші джерела як правових норм, так і будь-яких інших неправових джерел, за допомогою яких здійснюють регулювання суспільних відносин.

На підставі змісту ст. 3 КК України та визначеної нами системи кримінального законодавства доходимо висновку, що *джерелами кримінального законодавства України* є Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність і міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України (Додаток Ж). Поділяють позицію про виокремлення саме таких джерел кримінального законодавства 90,8 % опитаних.

Відповідно до ст. 8 Основного Закону, Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони й інші нормативно-правові акти приймають на підставі Конституції України, вони повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [359].

Фактично її можна назвати підґрунтям правової системи України, яка визначає основні напрями й зміст поточного галузевого законодавства, зокрема й кримінального. Таким чином, КК України побудований на основі положень Конституції України й повинен відповідати їм. Положення Основного Закону є визначальними під час створення та реалізації кримінального закону.

КК України як джерело кримінального законодавства визначає злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки. Таким чином, кримінальний закон регламентує, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовують до осіб, що їх учинили [60; 393].

Закони України про кримінальну відповідальність вносять зміни до КК України. Відповідно до ч. 2 ст. 3 КК України, закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включають до нього після набрання ними чинності [393]. Зазначені закони не є самостійними, а

реалізуються шляхом інтеграції їхніх положень у чинний КК України. Тобто в кримінальному законі відображають лише деякі положення законів України про внесення змін до КК України. Отже, закони України про кримінальну відповідальність передбачають кримінально-правові норми, але самотійно їх реалізовувати неможливо. Такі норми можна реалізувати лише після набрання чинності відповідними законами України про кримінальну відповідальність й інтеграції їх положень у чинний КК України.

Міжнародний договір України – це договір, укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який урегульований положеннями міжнародного права, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних документах, а також незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). Водночас чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є частиною національного законодавства, їх застосовують у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародний договір України, що набрав чинності в установленому порядку, передбачає інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовують правила міжнародного договору [638]. Відповідно до ч. 5 ст. 3 КК України, закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що регламентовані в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надала ВР України. Таким чином, положення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, самотійній реалізації підлягають у виключних випадках, передбачених цим договором.

За загальним правилом положення міжнародних договорів повинні бути інтегровані в чинний КК України, і лише після цього відповідні положення реалізуються як частина національного законодавства.

Детальніше сутність і значення джерел кримінального законодавства України буде окреслено в подальших розділах дисертаційного дослідження.

На підставі здійсненого аналізу поняття та елементів системи кримінального законодавства України можна сформулювати такі **висновки**:

1. Система – це взаємопов’язана сукупність закономірно розмішених і функціональних елементів (одиниць, частин), об’єднаних за спільною ознакою (призначенням) [60].

2. Кримінальне законодавство – це система, яка охоплює чинний КК України, що ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, які стосуються забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, що виникають у зв’язку із вчиненням злочину. Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов’язковість яких надана ВР України.

3. Система кримінального законодавства – це сукупність взаємопов’язаних і взаємозалежних елементів структури кримінального законодавства, які ґрунтуються на принципах кримінального законодавства та спрямовані на реалізацію завдань КК України.

4. Структурними елементами системи кримінального законодавства є: 1) елементи структури кримінального законодавства; 2) принципи кримінального законодавства; 3) джерела кримінального законодавства.

5. Структурними елементами кримінального законодавства є Загальна та Особлива частини, у яких містяться розділи, а в розділах – статті, а також Прикінцеві та перехідні положення.

6. Принципами кримінального законодавства України є такі: законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності; відповідності призначеного покарання суспільній небезпечності фактично

вчиненого діяння; невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру.

7. Джерелами кримінального законодавства України є Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність і міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України.

2.2. Конституція України як основа системи кримінального законодавства

Конституцію України було прийнято 28 червня 1996 року в період дії КК 1960 року. Оскільки ці два законодавчі акти були породженням різних політичних, економічних і соціальних систем, поставало чимало суперечностей у змісті їх норм. Відповідно до Конституції України, закони й інші нормативно-правові акти приймають на основі Конституції України, вони повинні відповідати їй [359]. Для встановлення відповідності кримінального законодавства України Основному Закону було порушено питання про необхідність прийняття нового КК України.

З метою подолання розбіжностей між кримінальним законодавством України та Конституцією України вчені обґрунтували потребу визнати норми останньої джерелом кримінального законодавства.

Відповідно до ст. 8 Конституції України, її положення мають найвищу юридичну силу, пряму дію [39; 359]. Закони й інші нормативно-правові акти приймають на її основі [359]. Захист конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [359]. Фактично її можна назвати основою правової системи України, яка визначає основні напрями та зміст поточного галузевого законодавства, зокрема кримінального. Гарантією відповідності чинного законодавства України

положенням Конституції України є конституційний контроль, який здійснює КС України відповідно до ст. 150 Основного Закону.

Однак специфіка Конституції України, порівняно з іншими нормативно-правовими актами, полягає в особливому предметі регулювання. Він хоча й вирізняється всеохопним об'єктом правової регламентації, стосується всіх сфер суспільного життя, проте регулює лише базові, фундаментальні відносини як основа системи законодавства.

Вплив Конституції України на кримінальне законодавство здійснюється через кримінально-правове регулювання за допомогою кримінальної політики та відповідних конституційних принципів. Крім того, конституційні принципи поширюються на всю систему законодавства і форми правосуддя.

Кримінальне законодавство України відповідає конституційним вимогам, зокрема законності, верховенства права, гуманності, справедливості, рівності громадян (іноземців, осіб без громадянства) перед законом, індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання тощо.

Слушною є позиція В. П. Тихого щодо підконституційності (підлеглості Конституції України) КК України й відтворення конституційних принципів на прикладі принципу «*nullum crimen, nulla poena sine lege*» – «немає злочину, немає покарання без вказівки на це в законі» [39; 757, с. 259]. Із цього принципу випливає, що застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією забороняється (ч. 4 ст. 3 КК України) [757, с. 259]. Відсутність в Особливій частині КК України норми, що встановлює кримінальну відповідальність за певне діяння, виключає можливість визнання його злочином, навіть якщо таке діяння становить суспільну небезпечність [757, с. 259].

Отже, фактично Конституція України чинить вплив на кримінальне законодавство через механізм його створення, оскільки вона визначає: 1) систему суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України та їх ієрархію через його норми; 2) неконституційність кримінальної норми.

Для того щоб з'ясувати особливу сутність виокремлення *системи суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України та їх ієрархію через його норми*, необхідно розглянути реальний механізм переходу загальних положень Конституції України в кримінально-правові норми.

Відповідність кримінального закону конституційним положенням слід оцінювати принаймні на трьох рівнях конституційно-правового впливу на зміст кримінально-правових норм. Перший рівень – це норми, що мають принципове значення для правового регулювання всього комплексу суспільних відносин, які наділені юридичним змістом. Другий рівень конституційно-правового впливу формують норми, що мають значення для галузевого правового регулювання охоронювальних суспільних відносин. Третій рівень впливу – це конституційно-правові норми, які створюють безпосередню базу для кримінально-правового регулювання суспільних відносин між державою та особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння [39; 94, с. 19–22].

З огляду на те, що КК України ґрунтується на Конституції України (ч. 1 ст. 3 цього Кодексу), функції низки конституційних норм реалізуються вже на стадії формування кримінально-правових норм, які повинні відповідати Конституції України. Саме конституційні норми визначають сутність охоронюваних кримінальним законодавством суспільних відносин, що втілені в змісті кримінально-правових заборон.

Конституційні норми визначають зміст охоронюваних законом про кримінальну відповідальність інтересів людини, суспільства й держави, що відображено в кримінально-правових нормах. Особливості функцій конституційних норм у сфері кримінально-правової охорони залежать від виду конституційної норми та кримінально-правової норми, з якою вони пов'язані.

У випадку *визнання неконституційності кримінальної норми* основою системи кримінального законодавства слід визнавати не прецедент КС України, а норми Конституції України, які мають безпосередню та опосередковану дію.

Свідченням цього є правові позиції КС України та постанова Пленуму ВС України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». Так, у ч. 2 ст. 152 Конституції України закріплений принцип, за яким закони, інші правові акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення КС України рішення про їх неконституційність. Тобто за цим принципом закони, інші правові акти мають юридичну силу до визнання їх неконституційними окремим рішенням органу конституційного контролю [39; 677].

Відповідно до абз. 3 п. 2 постанови Пленуму ВС України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», у випадку визнання неконституційності норм, тобто коли правовідносини, що розглядає суд, законом України не врегульовані, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України, застосовують безпосередньо норми Конституції України [633]. Тобто до прийняття нової норми кримінального законодавства в таких випадках діють норми Конституції України. Норми Основного Закону можна також застосовувати у випадку прогалин у кримінальному законодавстві України, зокрема як для власне регулювання кримінально-правових відносин, так і як основу для винесення судового рішення. Про це детальніше буде йтися в 5-му розділі роботи.

Неповним видається зміст ст. 58 Конституції України, згідно з якою закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [359]. Хоча її чітко враховано в ст. 5 КК України, відповідно до якої в усіх випадках до особи застосовують ту норму, яка є сприятливішою (скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або в інший спосіб поліпшує становище особи, має зворотну дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, зокрема на

осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість) для неї [393]. Неповнота змісту ст. 58 Конституції України, а отже, і ст. 5 КК України обумовлена тим, що, відповідно до ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ, ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 року, ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, що на час її вчинення становила кримінальне правопорушення за загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями [39; 357].

КС України в рішенні від 9 лютого 1999 року роз'яснив, що за загальновизнаним принципом права закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України, за якою дію нормативно-правового акта в часі слід тлумачити так, що вона починається з моменту набрання цим актом чинності й припиняється із втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовують той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або відбувалися [699]. Відповідальність можлива лише за наявності в законі чи іншому нормативно-правовому акті визначення правопорушення, за яке така юридична відповідальність особи передбачена і яка може бути реалізована у формі примусу з боку уповноваженого державою органу [699]. Конституція України, закріпивши ч. 1 ст. 58 Конституції України положення щодо неприпустимості зворотної дії в часі законів та інших нормативно-правових актів, водночас передбачає їх зворотню дію в часі у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують юридичну відповідальність особи, що є загальновизнаним принципом права [699]. Тобто щодо юридичної відповідальності застосовують новий закон чи інший нормативно-правовий акт, що пом'якшує або скасовує відповідальність особи за вчинене правопорушення під час дії нормативно-правового акта, у якому визначено поняття правопорушення та відповідальність за нього [39; 699].

Тому КС України дійшов висновку, що положення ч. 1 ст. 58 Конституції України про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у

випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, стосується фізичних осіб і не поширюється на юридичних осіб [699].

Хоча зазначене рішення КС України було прийнято пізніше (1999 року), ніж ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (1997 року), однак питання про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів у випадках, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи, що стосується вчинення міжнародних злочинів, конкретно не розглянуто.

Крім того, зміст ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ ратифікований Законом України як щодо вчинення міжнародного злочину, так і відбування покарання за нього. Однак у ч. 2 ст. 74 КК України зазначено, що особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання [393]. Тому постає питання щодо правомірності звільнення особи від відбування покарання за вчинення міжнародного злочину у випадку усунення законом його караності.

З огляду на ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ, а також встановлену відповідно до Конституції України ієрархію нормативно-правових актів (підпорядкованість актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, а також відповідних взаємозв'язків і взаємозалежності між цими актами), доцільно (необхідно) внести зміни до ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України в частині недопустимості застосування до особи норми, яка є сприятливішою для неї у випадку вчинення злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку, а також у ч. 2 ст. 74 КК України щодо непоширення на відбування покарання за вчинення таких злочинів.

КК України на підставі положень Конституції України, за якими юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (ч. 2 ст. 61) та що особу вважають невинуватою у вчиненні злочину й вона не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду, а всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачать на її користь (ч. 1, 3 ст. 62) [359], – закріплює принцип

індивідуальної відповідальності особи за наявності (доведення) її вини за вчинений злочин (ст. 1, ст. 11, 18, 23–25, 50 КК України тощо). Водночас кримінальна відповідальність за спричинення без вини суспільно небезпечних наслідків (казус) виключається. У ч. 3 ст. 2 КК України закріплено принцип недопустимості подвійного інкримінування, що відповідає положенням ч. 1 ст. 61 Конституції України.

Відповідно до ст. 22 Конституції України, у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів не допускається звуження змісту й обсягу наявних прав і свобод [39; 359]. Конституція України встановлює, що кожен зобов'язаний неухильно дотримуватися Основного Закону та законів України, не посягати на права й свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68), тому жодним законним способом такі права не може бути порушено. З метою забезпечення кримінально-правової охорони чи кримінально-правового регулювання закріплених в Основному Законі певних суспільних відносин у КК України було інтегровано такі положення Конституції України: 1) ніхто не може бути свавільно позбавлений життя (ст. 27 Конституції України) [359] – умисне вбивство, вбивство через необережність тощо (ст. 115, 119 КК України тощо) [393]; 2) кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань (ст. 27 Конституції України) [359] – необхідна оборона (ст. 36 КК України) [393]; 3) ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню (ст. 28 Конституції України) [359], – катування тощо (ст. 127 КК України тощо) [393]; 4) ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду й тільки на підставах і в порядку, встановлених законом (ст. 29 Конституції України) [359], – насильницьке зникнення тощо (ст. 146¹ КК України тощо) [393]; 5) не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду (ст. 30 Конституції України) [359], –

порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України тощо) [393]; 6) ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності (ст. 30 Конституції України) [359] – крадіжка, грабіж, розбій тощо (ст. 185, 186, 187 КК України тощо) [393]; 7) шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки й чоловіка (ст. 30 Конституції України) [359] – примушування до шлюбу (ст. 151² КК України) [393]; 8) ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення (ст. 58 Конституції України) [359], – зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі (ст. 5 КК України) [393]; 9) ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази (ст. 60 Конституції України) [359] – виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК України) [393]; 10) захист Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян країни (ст. 60 Конституції України) [359] – наруга над державними символами, ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом (ст. 338, 409 КК України тощо) [393]; 11) кожен зобов'язаний сплачувати податки та збори в порядку й розмірах, встановлених законом (ст. 67 Конституції України) [359], – ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України) [39; 393]. Цей перелік інтегрованих положень Конституції України в КК України не є вичерпним. З огляду на окреслені норми, можна стверджувати, що КК України побудований на основоположних принципах Основного Закону та відповідає Конституції України [39].

Отже, цілком слушною є позиція В. П. Тихого, за якою КК України, ґрунтуючись на Конституції України, забезпечує реалізацію її положень у декількох напрямках: 1) він захищає конституційні цінності від злочинних посягань; 2) кримінальне законодавство слугує запобіганню (профілактиці) злочинів, недопущенню злочинних порушень Конституції України; 3) норми кримінального закону слід не тільки приймати, а й тлумачити та застосовувати

відповідно до Конституції України; 4) норми КК України з їх точними й вичерпними ознаками складів злочинів і встановленими видами та межами покарань забезпечують гарантії щодо обґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності [757, с. 253–254]. Норми КК України чітко визначають обсяг влади держави (державного примусу) стосовно осіб, що вчинили злочини, а також права цих осіб у процесі застосування державного примусу (покарання) [757, с. 254].

Неконкретизованість змісту й відсутність належного механізму реалізації норм Конституції України позначається на ефективності кримінально-правових норм, що були прийняті з метою реалізації конституційних приписів. Безпосередня реалізація положень Конституції України щодо суспільних відносин, що регулюються чинним кримінальним законодавством, можлива лише через обмеження або виключення кримінальної відповідальності.

На нашу думку, з огляду на конституційні норми, які, крім регулювання кримінально-правових відносин, також визначають конституційні принципи, доцільно є сформулювати принципи кримінального законодавства.

Тому Конституцію України як основу системи кримінального законодавства слід розглядати у двох аспектах: *безпосередньому (матеріальному)* – закріплює (встановлює) відповідну специфіку суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності; *опосередкованому (формальному)* – закріплює норми, які безпосередньо регулюють кримінально-правові відносини.

Конституція України чинить вплив на кримінальне законодавство через визначення: 1) системи суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України, та їх ієрархії через його норми; 2) неконституційності кримінально-правової заборони.

У разі визнання неконституційності кримінальної норми прецедент КС України не визнають основою системи кримінального законодавства, а лише норми Конституції України, які мають безпосередню та опосередковану дію.

На підставі викладеного доходимо таких **висновків**.

Конституція України здійснює вплив на кримінальне законодавство за допомогою кримінальної політики й відповідних конституційних принципів через кримінально-правове регулювання. На етапі створення кримінального законодавства, ураховуючи кримінально-правову політику та конституційні принципи, визначають: 1) систему суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України, та їх ієрархію через його норми; 2) неконституційність кримінальної норми.

Зміст охоронюваних законом про кримінальну відповідальність інтересів людини, суспільства й держави, що втілюється в кримінально-правових нормах, визначають конституційні норми. Їхні функції у сфері кримінально-правової охорони залежать від виду конституційної норми та кримінально-правової норми, з якою вони пов'язані. Ефективність кримінально-правових норм залежить від конкретизованості змісту та належного механізму реалізації конституційних норм.

Реалізація положень Конституції України щодо суспільних відносин, які регулює чинне кримінальне законодавство, можливо лише через обмеження або виключення кримінальної відповідальності. Щоб кримінальне законодавство було побудоване на основоположних принципах Основного Закону та відповідало Конституції України, необхідно враховувати їх на стадії його створення.

Рішення чи правові позиції КС України не визнають основою системи кримінального законодавства в разі визнання неконституційності кримінальної норми, а лише норми Конституції України.

З огляду на ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ, а також встановлену відповідно до Конституції України ієрархію нормативно-правових актів (підпорядкованість актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, а також відповідних взаємозв'язків і взаємозалежності між цими актами), доцільно внести зміни до ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України щодо недопустимості застосування до особи норми, яка є сприятливішою для неї, у випадку вчинення злочинів проти миру, безпеки

людства й міжнародного правопорядку, а також у ч. 2 ст. 74 КК України щодо непоширення на відбування покарання за вчинення таких злочинів.

Конституцію України як основу системи кримінального законодавства слід розглядати у двох аспектах: *безпосередньому (матеріальному)* – закріплює (встановлює) відповідну специфіку суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності; *опосередкованому (формальному)* – закріплює норми, які безпосередньо регулюють кримінально-правові відносини.

З метою дотримання конституційних принципів під час реалізації кримінального законодавства доцільним є закріплення його принципів у КК України.

2.3. Закони України про кримінальну відповідальність як складова системи кримінального законодавства

Сучасні суспільні перетворення, зміни суспільних відносин і переосмислення соціальних цінностей обумовлюють внесення численних змін до національного законодавства. Не є винятком і законодавство про кримінальну відповідальність. Упродовж останніх років воно зазнало суттєвих змін, які, на переконання вчених, стали своєрідним «універсальним» інструментом розв’язання найбільш значущих суспільно-політичних проблем [214, с. 105; 824, с. 10]. Ефективність і доцільність таких змін здебільшого видається сумнівною, а прийняття їх зумовлено переважно політичними мотивами, а не потребами правового регулювання (забезпечення правової охорони) [36; 42, с. 308].

Кримінальне законодавство є системою, яка охоплює чинний КК України, що ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права [393], які стосуються забезпечення охорони суспільних

відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку із вчиненням злочину. Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВР України [36; 393; 342, с. 177]. Джерелами кримінального законодавства є Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність і міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України.

Зміни до кримінального законодавства вносять на підставі законів України про внесення змін до КК України. Відповідно до ч. 2 ст. 3 КК України, закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включають до нього після набрання ними чинності [393]. Оскільки КК України набрав чинності 1 вересня 2001 року, то всі закони України про кримінальну відповідальність, які набрали чинності після цієї дати, є частиною системи кримінального законодавства. Однак стверджувати, що закони України про кримінальну відповідальність включають у чинний кримінальний закон, навіть з огляду на положення ч. 2 ст. 3 КК України, не можна. Зазначені закони не є самостійними, а реалізуються шляхом інтеграції їх положень у чинний КК України. Тобто закони України про кримінальну відповідальність не включають до КК України цілком, як нормативно-правовий акт, оскільки в кримінальному законі відображають лише деякі положення законів України про внесення змін до КК України.

Жоден закон про кримінальну відповідальність не може діяти автономно, окремо від КК України. Адже такий закон (запроваджує він кримінальну відповідальність, скасовує її чи вносить інші зміни до КК України), одразу ж після набрання ним чинності в порядку, визначеному ст. 94 Конституції України і ст. 4 КК України, автоматично включається до КК України. Саме тому під час застосування цих законів посилатися слід не на них, а безпосередньо на відповідні норми КК України. Крім того, у ч. 3 і 4 ст. 3 КК України відображено принцип

законності, який означає, що: 1) кримінально-правові норми не існують поза КК України у зв'язку з їх повною кодифікацією; 2) тільки в КК України (й у жодному іншому законі чи підзаконному акті) визначено поняття злочину, а також повторності, сукупності й рецидиву злочинів, співучасті в злочині, готування до злочину й замах на злочин тощо, встановлено види та розміри покарання за злочини, а також умови, за яких можливим є звільнення від кримінальної відповідальності чи від покарання, визначено інші кримінально-правові наслідки; 3) заборонено застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією, тобто заповнення прогалин у КК України шляхом застосування до випадку, який прямо ним не передбачений, але є схожим [36; 528, с. 14–15].

Зміни до КК України вносять переважно у зв'язку з виконанням міжнародних зобов'язань України. Не є винятком і Закон України від 15 квітня 2008 року № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» та Закон України від 15 листопада 2011 року № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». Проте національні події також обумовлюють зміни кримінального законодавства, зокрема ті, що запроваджені Законом України від 23 лютого 2014 року № 767-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року».

Зокрема, одним із важливих зобов'язань України перед Радою Європи було прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності». Завдання щодо гуманізації кримінальної відповідальності реалізували шляхом часткової декриміналізації діянь. Крім того, було запроваджено новий підхід (більш диференційований) до вибору мір покарання за злочини.

Прийняття зазначеного Закону позитивно позначилося на видатковій частині бюджету. Він не лише надав можливість суду індивідуалізувати покарання з огляду на обставини конкретного злочину, а й заклав принцип уніфікації санкцій. Зокрема, вона не тільки повинна відповідати ступеню суспільної небезпечності описаного в законі діяння, а й узгоджуватися із санкціями, передбаченими за вчинення інших злочинів такого самого ступеня тяжкості. Позитивним аспектом внесених змін до КК України є також закріплення повного порядку як обов'язкової умови, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди для звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, у зв'язку з переданням такої особи на поруки. Загалом Закон України від 15 квітня 2008 року № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» забезпечив вдосконалення положень 96-ти статей КК України (24 статті – Загальної частини, 72 – Особливої частини).

Крім позитивних аспектів зазначеного Закону, було внесено деякі зміни до КК України, що ускладнили питання кваліфікації, було звільнено значну кількість осіб від відбування покарання. Зокрема, відповідно до ч. 2 ст. 74 КК України від покарання було звільнено осіб, які були засуджені за діяння, кримінальна відповідальність за які була скасована Законом України від 15 квітня 2008 року № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності». Якщо особу було засуджено за сукупністю злочинів, кримінальна відповідальність за одне з яких була скасована зазначеним Законом, то така особа продовжує відбувати покарання, передбачене за інший злочин, що входить у сукупність, якщо таке покарання не було відбуте. Було зменшено розміри покарання неповнолітніх, а саме за повторне вчинення злочину невеликої тяжкості може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі до 1 року 6 місяців, а у випадку вчинення особою, яка не досягла віку 16 років, особливо тяжкого злочину – до 10 років [629].

Сприяв гуманізації кримінальної відповідальності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності». Зазначений Закон декриміналізував низку суспільно небезпечних діянь (їх виключено з КК України), а саме: «Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю» (ст. 202), «Зайняття забороненими видами господарської діяльності» (ст. 203), «Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті» (ст. 207), «Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків» (ст. 208), «Порушення правил здачі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння» (ст. 214), «Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків» (ст. 215), «Незаконне виготовлення, збут або використання державного пробірного клейма» (ст. 217), «Фіктивне банкрутство» (ст. 218), «Приховування стійкої фінансової неспроможності» (ст. 220), «Незаконні дії у разі банкрутства» (ст. 221), «Розміщення цінних паперів без реєстрації їх випуску» (ст. 223), «Обман покупців та замовників» (ст. 225), «Фальсифікація засобів вимірювання» (ст. 226), «Примушування до антиконкурентних узгоджених дій» (ст. 228), «Незаконні дії щодо приватизаційних паперів» (ст. 234), «Недотримання особою обов'язкових умов щодо приватизації державного, комунального майна або підприємств та їх подальшого використання» (ст. 235).

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» доповнив ст. 12 КК України положеннями, які передбачали класифікацію злочинів залежно від їх тяжкості не лише з огляду на покарання у виді позбавлення волі, а й у виді штрафу. Отже, злочином невеликої тяжкості є злочин, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше ніж два роки або інше, більш м'яке покарання, за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачено основне

покарання у виді штрафу в розмірі не більше ніж десять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше ніж п'ять років. Тяжким злочином є злочин, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше ніж двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше ніж десять років. Особливо тяжким злочином є злочин, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі. Крім того, ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачено одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, визначають з огляду на строк покарання у виді позбавлення волі, передбаченого за відповідний злочин [626; 393]. У зазначену статтю досі змін не вносили, що засвідчує наукову обґрунтованість і практичну необхідність, доцільність таких змін у кримінальному законодавстві України.

Частину 1 ст. 69 КК України «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом» зазначеним вище Законом було доповнено положеннями, згідно з яким за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, суд з підстав, передбачених цією частиною, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України. Відповідно до ч. 2 ст. 69 КК України, на підставах, передбачених у ч. 1 цієї статті, суд може не призначати додаткового покарання, передбаченого в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України як обов'язкове, за винятком випадків призначення покарання за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [36; 626; 393]. Такі зміни кримінального закону дають змогу за певних обставин призначити особі більш

м'яке покарання, зокрема штраф. Ми цілком схвалюємо позицію законодавця, оскільки встановлені санкцією статті види й розміри покарання не завжди можуть відповідати суспільній небезпечності вчиненого діяння, оскільки вони не враховують пом'якшуючі обставини тощо. Крім цього, значну кількість санкцій статей Особливої частини КК України було доповнено покаранням у виді штрафу в різних розмірах. Зазначене сприяє призначенню судами гуманнішого покарання особі за вчинення злочину, порівняно з обмеженням чи позбавленням волі, крім того, це сприяє наповненню бюджету України.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» повністю скасував Закон України від 16 січня 2014 року № 721-VII «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян». На підставі цього було виключено з КК України ст. 110-1 «Екстремістська діяльність», ст. 151-1 «Наклеп», ст. 361-3 «Несанкціоноване втручання в роботу державних електронних інформаційних ресурсів або інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно- телекомунікаційних систем, критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури», ст. 361-4 «Несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, що оброблюється в державних електронних інформаційних ресурсах» і ст. 362-1 «Несанкціоновані дії з інформацією, що оброблюється в державних електронних інформаційних ресурсах або інформаційних, телекомунікаційних, інформаційно- телекомунікаційних системах критичних об'єктів національної інформаційної інфраструктури, вчинені особою, яка має право доступу до такої інформації» [627]. Зазначені статті діяли близько місяця, тобто доцільності доповнювати чинний КК України ними не було. Законодавець керувався не історичними чи соціально-економічними чинниками, а суб'єктивними, що призвело до нелогічної та необґрунтованої криміналізації діянь, перевантаження змісту

КК України кримінально-правовими нормами, які не забезпечують і не здатні забезпечити належну кримінально-правову охорону певних суспільних відносин.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» змінив низку диспозицій статей, які були встановлені Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян». Змін зазнали ст. 162, 295, 343, 345, 347, 348, 376, 377, 382 КК України. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» криміналізував значну кількість діянь і розширив коло потерпілих.

Наприклад, ч. 1 ст. 343 КК України передбачала кримінальну відповідальність за незаконне збирання, зберігання, використання, знищення, поширення конфіденційної інформації про працівника правоохоронного органу, працівника державної виконавчої служби, їхніх близьких родичів або членів сім'ї, розповсюдження матеріалів або інформації, що мають явно образливий характер і демонструють зухвалу зневагу до працівника правоохоронного органу чи працівника державної виконавчої служби, тиск, залякування чи вплив у будь-який інший спосіб на працівника правоохоронного органу чи працівника державної виконавчої служби, вчинені з метою помсти, перешкоджання виконанню ним службових обов'язків чи з метою домогтися прийняття незаконного рішення, або публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій [628]. Однак після його скасування зазначена норма передбачала кримінальну відповідальність за вплив у будь-якій формі на працівника правоохоронного органу чи працівника державної виконавчої служби з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або досягти прийняття незаконного рішення [36; 627].

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року» гуманізував покарання за такі злочини: «Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади» (ст. 109 КК України), «Порушення недоторканності житла» (ст. 162), «Умисне знищення або пошкодження майна» (ст. 194), «Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства» (ст. 279), «Групове порушення громадського порядку» (ст. 293), «Масові заворушення» (ст. 294), «Заклики до вчинення дій, що загрожують громадському порядку» (ст. 295), «Хуліганство» (ст. 296), «Захоплення державних або громадських будівель чи споруд» (ст. 341), «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб» (ст. 342), «Втручання в діяльність працівника правоохоронного органу, судового експерта, працівника державної виконавчої служби, приватного виконавця» (ст. 343), «Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу» (ст. 345), «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця» (ст. 347), «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця» (ст. 348), «Втручання в діяльність судових органів» (ст. 376), «Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного» (ст. 377), «Невиконання судового рішення» (ст. 382) [627; 393]. Ми цілком поділяємо позицію законодавця, оскільки встановлені Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян» види й розміри покарань за окреслені злочини не відповідають їхній суспільній небезпечності [36].

З огляду на зазначене, можна дійти таких **висновків**:

1. Зміни до кримінального законодавства вносять законами України про внесення змін до КК України (законами України про кримінальну відповідальність) і лише після набуття ними чинності. Зазначені зміни полягають не в інтеграції змісту закону України про кримінальну відповідальність загалом, а лише окремих його положень.

2. Здебільшого зміни до чинного КК України вносять у зв'язку з виконанням Україною міжнародних зобов'язань. Такі зміни, зокрема, було внесено у КК України на підставі Закону України від 15 квітня 2008 року № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» та Закону України від 15 листопада 2011 року № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності».

3. Закон України від 15 квітня 2008 року № 270-VI «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» сприяв гуманізації кримінальної відповідальності шляхом часткової декриміналізації діянь і запровадження нового підходу (більш диференційованого) до вибору мір покарання за злочини.

4. На підставі Закону України від 15 листопада 2011 року № 4025-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» було декриміналізовано низку суспільно небезпечних діянь; доповнено ст. 12 КК України положеннями, які передбачали класифікацію злочинів залежно від їх тяжкості не лише з огляду на покарання у виді позбавлення волі, а й у виді штрафу; доповнено ст. 69 КК України положеннями про призначення штрафів.

5. Закон України від 23 лютого 2014 року № 767-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених

16 січня 2014 року», скасовував «диктаторські закони», прийняті для протидії «Революції Гідності» 2014 року, що стосувалися кримінального законодавства України. Зазначений Закон скасував низку кримінально-правових норм, змінив значну кількість диспозицій статей Особливої частини КК України, гуманізував покарання за низку суспільно небезпечних діянь.

6. Закони України про кримінальну відповідальність, якими вносять зміни в чинний КК України, до набуття ними чинності можуть бути змінені чи скасовані. Однак після набуття такими законами чинності для зміни їх необхідно приймати інший закон, який буде вносити зміни в чинний КК України й одночасно скасовувати відповідний закон України про кримінальну відповідальність.

2.4. Міжнародні договори як джерела кримінального законодавства України

У зв'язку з євроінтеграцією України та широким спектром відносин на міжнародному рівні в різних галузях діяльності держави дедалі частіше відбуваються зміни норм українського кримінального законодавства саме внаслідок впливу на нього міжнародного права. Простежується тенденція до криміналізації суспільно небезпечних діянь, що визнані найнебезпечнішими у світовому співтоваристві. Водночас зміна національного кримінального законодавства під впливом міжнародного права безпосередньо пов'язана з процесом формування кримінально-правових норм.

Питання щодо визначення міжнародних договорів джерелами кримінального законодавства досліджували у своїх працях такі українські й іноземні вчені: П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, О. М. Бібік, О. І. Бойцов, М. І. Борисов, Я. М. Брайнін, О. М. Броневицька, В. М. Василяш, В. А. Вдовін, В. О. Гацелюк, С. В. Гізімчук, В. К. Гришук, М. С. Грінберг,

О. О. Дудоров, А. Є. Жалінський, О. О. Житний, І. І. Карпець, О. Г. Кібальник, М. Д. Ківалов, В. А. Клименко, П. В. Кобзаренко, М. І. Ковальов, М. І. Колос, М. М. Кропачов, Н. Ф. Кузнецова, С. П. Кучевська, О. П. Куцевич, С. Я. Лихова, П. С. Матишевський, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, А. В. Наумов, К. В. Ображиев, Н. А. Орловська, М. І. Пікуров, А. О. Пінаєв, Ю. А. Пономаренко, Ю. Є. Пудовочкін, А. В. Савченко, М. С. Таганцев, В. Я. Тацій, Т. М. Тертиченко, В. П. Тихий, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, Ю. Б. Хім'як, Н. В. Чернишова, С. Д. Шапченко, М. Д. Шаргородський, та ін.

Попри значну кількість наукових праць, у науці кримінального права залишається невирішеним питання щодо визначення міжнародних договорів джерелами кримінального законодавства України.

Система кримінального законодавства України становить сукупність взаємопов'язаних елементів структури кримінального законодавства, які ґрунтуються на принципах кримінального законодавства, спрямовані на реалізацію завдань КК України. Натомість структурними елементами системи кримінального законодавства слід вважати: 1) елементи структури кримінального законодавства (Загальна та Особлива частини, розділи, статті, Прикінцеві та перехідні положення); 2) принципи кримінального законодавства (на підставі яких здійснюється реалізація завдань КК України); 3) джерела кримінального законодавства (Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність та міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала ВР України). Отже, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є джерелом кримінального законодавства України нарівні з КК України.

Відповідно до ст. 2 Закону України від 29 червня 2004 року № 1906-IV «Про міжнародні договори України», міжнародний договір України – це укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься

договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо). Стаття 19 зазначеного Закону передбачає, що чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є частиною національного законодавства, їх застосовують у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародний договір України, що набрав чинності в установленому порядку, передбачає інші правила, ніж ті, що регламентовано у відповідному акті законодавства України, застосовують правила міжнародного договору [37; 638].

Відповідно до ст. 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є частиною національного законодавства України [359]. Ураховуючи таке положення, можна припустити, що норми міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є частиною кримінального законодавства України, вони безпосередньо позначаються на правозастосуванні. Однак це припущення спростовує положення ч. 1 ст. 3 КК України, згідно з яким законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права [37; 393]. Отже, норми міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, не є частиною кримінального законодавства України. Крім того, зазначена норма безпосередньо передбачає, що лише КК України становить кримінальне законодавство України, оскільки це єдиний законодавчий акт, який встановлює, що визнають злочином (ст. 11), підстави притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 2) та інші кримінально-правові наслідки (ст. 3). Норми міжнародних договорів, які також регламентують такі аспекти, застосувати не можна, оскільки вони не мають прямої дії.

Для застосування положень міжнародних договорів у межах кримінально-правових відносин необхідно вносити зміни в чинний КК України. Лише після

інтегрування положень міжнародного договору в кримінальне законодавство України вони підлягають застосуванню. Водночас не має значення, чи імplementовано норми міжнародного договору в національне законодавство. Визначальним є саме внесення змін у КК України (тобто має бути прямо передбачено в чинному кримінальному законодавстві). Однак це не є беззаперечним. Чинний КК України містить значну кількість колізій в нормах не лише Особливої частини, а й Загальної. Так, положення ч. 1, 3 ст. 3 суперечать положенням ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 7, ч. 1 ст. 8 КК України щодо застосування норм КК України: «...якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Тобто в Україні порядок і підстави притягнення до кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання передбачені не лише КК України, а й міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Зазначену позицію поділяють 59,8 % опитаних. Зазначене дає підстави стверджувати, що міжнародні договори є джерелом кримінального законодавства України й одночасно є його частиною.

У зв'язку з наявністю такої колізії постають проблеми під час застосування норм КК України: з одного боку, усі органи користуються лише положеннями чинного КК України (ч. 1, 3 ст. 3 КК України), а з іншого – якщо наявний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана ВР України, необхідно застосовувати положення цього договору (ст. 6–8 КК України), причому немає значення, чи суперечить він КК України, чи ні. Зазначену колізію можливо виправити шляхом внесення змін у ч. 1 ст. 3 КК України, тож пропонуємо цю норму викласти в такій редакції: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України й загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, та чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Відповідно, необхідно внести зміни у ч. 3 ст. 3 КК України, яку викласти в такій редакції: «Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються цим Кодексом та чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Цікавим аспектом правозастосування кримінально-правових норм є їх реалізація в контексті дії закону про кримінальну відповідальність у часі, зокрема зворотної дії закону про кримінальну відповідальність. Стаття 58 Конституції України передбачає, що закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх учинення не визнавав закон як правопорушення. Зазначений принцип упроваджено в кримінальне законодавство. Відповідно до ч. 1 ст. 5 КК України, закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або в інший спосіб поліпшує становище особи, має зворотну дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, зокрема на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 5 КК України, закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або інакше погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі [37].

Однак положення ст. 7 ЄКПЛ, ратифікованої ВР України 17 липня 1997 року, суперечать положенням ст. 58 Конституції України й ст. 5 КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ, нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, що на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначено суворіше покарання, ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення [357; 645]. Зазначене цілком відповідає

положенням Конституції України та КК України. Однак ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ передбачає, що ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями [357; 645]. Тобто у випадку вчинення особою діяння, яке за національним законодавством не визнане злочином, однак воно є суспільно небезпечним відповідно до норм міжнародного законодавства, така особа несе кримінальну відповідальність, щодо неї може бути застосовано будь-яке покарання, передбачене міжнародним кримінальним законодавством.

Слід акцентувати на положенні ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ: «відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями». Словосполучення «цивілізовані нації» було впроваджено у Статут Міжнародного Суду ООН, однак в умовах сьогодення всі нації визнано цивілізованими. Тому цей термін є зайвим. У юридичній літературі із цього приводу утвердилася інша позиція: цивілізованими визнають нації, які є провідними в правовому середовищі [885]. Застосування загальних принципів права здійснюють у контексті правозастосовної практики, що склалася в основних правових сім'ях світу. Дискусійним залишається питання щодо переліку загальних принципів права. Деякі вчені виокремлюють такі принципи: 1) принцип самозбереження (право на захист, вислання іноземців тощо); 2) принцип добросовісності (заборона зловживання правом тощо); 3) принципи права, пов'язані з юридичною відповідальністю (принцип індивідуальності відповідальності, принцип вини тощо); 4) принципи права, пов'язані із судовим процесом (ніхто не може бути суддею у власній справі тощо) [897]. Інші вчені пропонують такі види загальних принципів права: 1) принципи, пов'язані із загальною концепцією права (заборона зловживання правом тощо); 2) принцип договірного права (урахування форс-мажорних обставин тощо); 3) принципи щодо відшкодування шкоди (принцип повного відшкодування тощо); 4) принцип позовного провадження; 5) принцип

дотримання прав громадян; 6) принципи, що стосуються режиму дій правових актів [534]. Загальними принципами романо-германської правової сім'ї вчені визнають принципи пропорційності, рівності, заборони свавілля, правової визначеності, захисту основоположних прав і свобод людини та громадянина тощо [899; 188, с. 184–186]. Загальновизнаними принципами міжнародного права, згідно зі Статутом ООН, Декларацією про принципи міжнародного права, що стосується дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 року, слід вважати основні імперативні норми міжнародного права, які приймає та визнає міжнародна спільнота держав загалом і відхилення від яких є неприпустимим. До загальновизнаних принципів міжнародного права належать, зокрема, принцип поваги до основних прав та свобод людини і принцип сумлінного дотримання та добросовісного виконання міжнародних зобов'язань [37; 634].

Окреслені наукові позиції мають право на існування, однак вони залишаються дискусійними. На нашу думку, притягнути винних осіб до кримінальної відповідальності на міжнародному рівні, з огляду на положення ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ, можливо за вчинення суспільно небезпечного діяння, яке провідні правові демократичні держави визнають як злочин. Цей злочин належить до злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Однак, на наше переконання, не можна притягувати до кримінальної відповідальності на підставі ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ за вчинення інших суспільно небезпечних дій, які у зв'язку з менталітетом, звичаями, історією, географічним положенням держави тощо визнані злочинними, якщо інше не передбачене міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України.

З метою узгодження національного й міжнародного законодавства, зокрема кримінального, необхідно внести зміни до ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України в частині недопустимості застосування до винної особи норми, яка є сприятливішою для неї, в разі вчинення злочинів проти миру, безпеки

людства й міжнародного правопорядку. У ч. 2 ст. 74 КК України також необхідно внести зміни до положень ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ, виклавши її в такій редакції: «Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, крім випадків засудження особи Міжнародним кримінальним судом за вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які передбачені міжнародним кримінальним законодавством». Схвалюють ідею щодо заборони поширення зворотної дії закону в часі у випадку, якщо національне законодавство хоча й пом'якшує становище обвинуваченого (засудженого), проте міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України, таке пом'якшення не передбачене 81,0% опитаних [37].

Запропоновані зміни є дискусійними, оскільки Україна не ратифікувала Римський статут міжнародного кримінального суду [664], а отже, не визнала підсудність кримінальних проваджень за Міжнародним кримінальним судом, надаючи функцію правосуддя в Україні лише її судам. У виключних випадках правосуддя здійснює ЄСПЛ. Однак Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, що передбачає можливість притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за діяння, які національним кримінальним законодавством не визнані злочинними, а міжнародним – визнані. Таким чином, наша держава повинна в повному обсязі дотримуватися та виконувати приписи норм ЄКПЛ, а тому запропоновані нами зміни до національного законодавства є доцільними й необхідними, щоб відповідати правовому рівню та рівню демократичності провідних світових держав.

Розділ XX Особливої частини КК України «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» передбачає деякі суспільно небезпечні діяння, які міжнародне законодавство також визнало злочинним. У більшості випадків це передбачено міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала ВР України. Норми міжнародних договорів, які визначають ознаки складу

кримінально караного діяння, не можуть застосовувати суди України безпосередньо, оскільки такі договори прямо встановлюють обов'язок держави забезпечити виконання передбачених договором обов'язків шляхом встановлення покарання за певні злочини внутрішнім (національним) законом. Під час здійснення правосуддя суди повинні враховувати положення ч. 1 ст. 3 КК України. У зв'язку із цим міжнародно-правові норми, що передбачають ознаки складу злочину, мають застосовувати суди України лише в тих випадках, коли норми КК прямо встановлюють необхідність застосування міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана ВР України (ст. 438–440 КК України) [634].

У ст. 438–440 КК України, зауважує Т. М. Тертиченко, міжнародні договори визначають деякі обов'язкові елементи складів злочинів (форми вияву об'єктивної сторони, предмети злочинів тощо). Учений стверджує, що в такому разі питання кримінальної відповідальності частково регулюють відповідні норми міжнародних договорів. Однак це суперечить положенням ч. 3 ст. 3 КК України: «Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише цим Кодексом» [37; 755, с. 185–186]. Ми не поділяємо таку позицію, оскільки в цьому разі наявні бланкетні кримінально-правові норми, які відсилають правозастосувача до положень міжнародних актів, договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Це не суперечить положенням ч. 3 ст. 3 КК України. Крім того, злочинність і караність діянь, передбачених у диспозиціях ст. 438–440 КК України, визначає саме кримінальний закон, а не міжнародні договори, що цілком відповідає чинним положенням ч. 3 ст. 3 КК України. Міжнародні договори України застосовують суди під час здійснення правосуддя, якщо є відсильна норма національного законодавства до відповідних джерел міжнародного права [37; 634].

Видається обґрунтованою позиція Г. В. Єпура, згідно з якою міжнародні договори як джерела кримінального законодавства закріплюють (встановлюють)

певний устрій суспільних відносин, а також норми, що здійснюють кримінально-правове регулювання суспільних відносин [37; 261].

Цікавою є пропозиція О. М. Броневицької серед видів міжнародних договорів виокремити міжнародний договір кримінально-правового характеру, який слід тлумачити як міжнародну домовленість, утілену в єдиному формальному акті (незалежно від назви – угода, конвенція, пакт, протокол тощо), яка укладена між сторонами, двоє чи всі з яких є суб'єктами міжнародного права, котрі володіють міжнародною правосуб'єктністю та правоздатністю укладати міжнародні договори, метою якої є боротьба з певними злочинними діями та запобігання таким злочинним діям [137, с. 202]. Ми поділяємо зазначену позицію, оскільки, по-перше, це визначення ґрунтується на дефініції «міжнародний договір», що міститься в Законі України «Про міжнародні договори України»; по-друге, такий вид договору виокремлюють на підставі його спрямованості на протидію злочинності шляхом визнання певного діяння суспільно небезпечним.

На переконання О. М. Броневицької, міжнародний договір кримінально-правового характеру наділений низкою спеціальних ознак: 1) повинен бути укладений на міждержавному рівні; 2) є несамовиконуваним (для його реалізації потрібно внести зміни до чинного кримінального законодавства держав-учасниць. Водночас самовиконуваним є міжнародний договір, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи; 3) обов'язкова процедура ратифікації договору, умовою якої є визначення наслідків кримінально-правового характеру; 4) наявність у договорі приблизної моделі складу злочину [37; 136, с. 8–9].

Окреслений перелік ознак є вельми дискусійним. Безперечно, міжнародний договір укладається на міждержавному рівні. Авторка зазначає, що міжнародний договір є самовиконуваним у частині, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. Однак

для застосування положень міжнародного договору національними правоохоронними й судовими органами необхідне надання згоди України на обов'язковість для неї зазначеного міжнародного договору. Тобто, поки згоду не надано, застосовувати положення міжнародного договору неможливо, оскільки його не вважають частиною національного законодавства України. Міжнародний договір, стверджує О. М. Броневицька, підлягає обов'язковій процедурі ратифікації. На нашу думку, це не є правильним, оскільки ратифікація – це лише один з видів надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародного договору. Паралельно з ратифікацією (залежно від конкретного випадку) виокремлюють також затвердження, прийняття та приєднання (ст. 2 Закону України «Про міжнародні договори України»). Слушність нашої позиції засвідчують положення постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя», що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України у формі ратифікації, і договори, які не потребують ратифікації та затверджені у формі указу Президента України або постанови Кабінету Міністрів України, є частиною національного законодавства України. У зв'язку із цим суди, застосовуючи міжнародні договори України під час здійснення правосуддя, мають ураховувати, що частиною національного законодавства слід вважати не тільки ратифіковані ВР України міжнародні договори України, а й ті міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана в інших формах, погоджених сторонами, наприклад, шляхом «підписання», «прийняття», «затвердження» і «приєднання», за допомогою яких держава відображає в міжнародному контексті свою згоду на обов'язковість для неї договору [634].

Крім того, зазначеними ознаками наділені не всі міжнародні договори кримінально-правового характеру. Свідченням цього є запропонована вченою класифікація таких договорів: 1) договір, що містить зобов'язання у сфері

матеріального кримінального права; 2) договір, що регламентує порядок процесуальних відносин між правоохоронними органами; 3) договір, що зобов'язує захищати певні суспільні відносини (предмет, потерпілого) кримінально-правовими засобами; 4) договір, що зобов'язує поставити під охорону кримінального закону елементи, які належать до об'єктивної сторони складу злочину; 5) договір, що визначає ознаки суб'єкта та суб'єктивної сторони складу злочину; 6) договір, що визначає вид і межі покарання [37; 136, с. 9]. Наприклад, якщо міжнародний договір регламентує порядок процесуальних відносин між правоохоронними органами, то він не може передбачати конкретні склади кримінальних правопорушень, а отже, немає ознаки «наявність у договорі приблизної моделі складу злочину».

Дискусійним видається і власне вид міжнародного договору кримінально-правового характеру, що визначає вид та межі покарання. Міжнародні договори укладають на підставі криміналізації певних діянь, однак вони не передбачають конкретний вид і розмір покарання за його вчинення. Це визначає законодавчий орган держави під час внесення змін до чинного кримінального закону. Такий вид договору, на нашу думку, притаманний регламентації положень Загальної частини КК України – запровадження нового виду покарання чи скасування вже наявного (наприклад, ратифікація Протоколу № 13 до ЄКПЛ, яким було скасовано покарання у виді смертної кари за будь-яких обставин) [37; 357; 648].

У процесі правозастосування, долаючи колізію між нормою міжнародного договору, який набрав чинності для України не шляхом надання згоди ВР України на його обов'язковість у формі ратифікації, і нормою іншого акта законодавства України, слід ураховувати юридичну силу акта законодавства, яким було надано згоду на обов'язковість міжнародного договору України (наприклад, постанова Кабінету Міністрів України від 5 грудня 2007 року № 138 «Про затвердження Договору між Кабінетом Міністрів України та Урядом Латвійської Республіки про співробітництво в боротьбі з тероризмом, незаконним обігом наркотичних засобів,

психотропних речовин, прекурсорів та організованою злочинністю»). Норми такого міжнародного договору застосовують у порядку, передбаченому для відповідного акта законодавства України, з огляду на співвідношення законодавчого акта й підзаконного нормативно-правового акта [37; 634].

Отже, попри те, що в ст. 3 КК України немає вказівки на міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, їх усе одно слід визнавати джерелом кримінального законодавства України.

Міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана ВР України, можуть визначати порядок і підстави притягнення до кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання тощо. У виняткових випадках бланкетні норми КК України можуть відсилати правозастосувача до чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України (ст. 438–440 КК України).

Під час дослідження доведено, що деякі норми національного законодавства суперечать нормам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Зазначену позицію поділяють 76,8 % опитаних.

Відповідно до ст. 9 Конституції України, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Основного Закону. Таким чином, законодавець припустився помилок під час правотворення (законотворення), що призвело до проблем правозастосування, зокрема норм Конституції України та КК України, що на ній ґрунтується.

Основними колізіями є суперечності положень ч. 1, 3 ст. 3 та ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 7, ч. 1 ст. 8 КК України. Для подолання зазначеної колізії необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 3 КК України й викласти її в такій редакції: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становлять КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана

Верховною Радою України». Необхідно внести зміни в ч. 3 ст. 3 КК України, яку слід викласти в такій редакції: «Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються цим Кодексом та чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Колізії між національним і міжнародним законодавством простежуються, зокрема, у правозастосуванні кримінально-правових норм на підставі дії закону про кримінальну відповідальність у часі, зокрема зворотної дії закону про кримінальну відповідальність. Відповідно до ст. 58 Конституції України, закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх учинення закон не визнавав як правопорушення. Зазначений принцип упроваджено в кримінальне законодавство. Згідно з ч. 1 ст. 5 КК України, закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або в інший спосіб поліпшує становище особи, має зворотню дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання ним чинності, зокрема на осіб, що відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. Крім того, згідно з ч. 2 ст. 5 КК України, закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі. Водночас положення ст. 7 ЄКПЛ суперечать зазначеним вище положенням Конституції України та КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ, нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, що на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання, ніж те, що підлягало застосуванню на час учинення кримінального правопорушення. Частина 2 ст. 7 ЄКПЛ передбачає, що

ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, що на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.

З огляду на зазначене, пропонуємо внести зміни до ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України в частині недопустимості застосування до винної особи норми, яка є сприятливішою для неї у випадку вчинення злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку. Частину 2 ст. 74 КК України, відповідно до положень ч. 2 ст. 7 ЄКПЛ, викласти в такій редакції: «Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, крім випадків засудження особи Міжнародним кримінальним судом за вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які передбачені міжнародним кримінальним законодавством».

Висновки до розділу 2

Системою кримінального законодавства слід вважати сукупність взаємопов'язаних елементів структури кримінального законодавства, які ґрунтуються на принципах кримінального законодавства, спрямовані на реалізацію завдань КК України. Аргументовано, що джерела, принципи, елементи структури кримінального законодавства є структурними елементами системи кримінального законодавства. До структурних елементів кримінального законодавства належить Загальна й Особлива частини, розділи, статті, а також Прикінцеві та Перехідні положення.

Обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення в КК України принципів кримінального законодавства України: законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності; відповідності

призначеного покарання суспільній небезпечності фактично вчиненого діяння; невідворотності кримінальної відповідальності й інших заходів кримінально-правового характеру.

Доведено, що Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність і міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є джерелами кримінального законодавства України.

Конституція України впливає на кримінальне законодавство шляхом кримінально-правового регулювання за допомогою кримінальної політики та відповідних конституційних принципів. У механізмі створення кримінального законодавства кримінальна політика враховує конституційні принципи через визначення: 1) системи суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України, та їх ієрархії через його норми; 2) неконституційності кримінальної норми.

У разі визнання неконституційності кримінальної норми, саме норми Конституції України, які мають безпосередню та опосередковану дію, є основою системи кримінального законодавства, а не рішення чи правові позиції КС України.

Як основу системи кримінального законодавства Конституцію України доцільно розглядати в таких аспектах: *безпосередньому (матеріальному)* – закріплює (встановлює) відповідну специфіку суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності; *опосередкованому (формальному)* – закріплює норми, які безпосередньо регулюють кримінально-правові відносини.

Конституційні норми визначають зміст інтересів людини, суспільства та держави, які охороняє КК України, що своєю чергою відображається в кримінально-правових нормах. Належний механізм реалізації конституційних норм і конкретизованість їхнього змісту впливають на ефективність кримінально-правових норм. Безпосереднє регулювання кримінально-правових відносин

нормами Конституції України можливе лише щодо обмеження чи скасування кримінальної відповідальності.

Основоположні принципи та положення Конституції України необхідно враховувати під час створення кримінального законодавства, оскільки останнє має ґрунтуватися на Основному Законі.

Удосконалення чинного КК України здійснюють шляхом прийняття законів України про внесення змін до КК України (законів України про кримінальну відповідальність). Внесені зазначеними законами зміни полягають в інтеграції окремих його положень у КК України.

Істотними змінами до чинного КК України є гуманізація кримінальної відповідальності шляхом часткової декриміналізації діянь і запровадження нового підходу (більш диференційованого) до вибору мір покарання за злочини; доповнення ст. 12 КК України положеннями, які передбачають класифікацію злочинів залежно від їх тяжкості не лише з огляду на покарання у виді позбавлення волі, а й у виді штрафу; доповнено ст. 69 КК України положеннями про призначення штрафів.

Доведено, що закони України про кримінальну відповідальність, якими вносять зміни в чинний КК України, до набуття чинності можуть бути змінені чи скасовані. Однак після набуття такими законами чинності для їх скасування чи зміни необхідно приймати інший закон, який буде вносити зміни в чинний КК України та скасовувати відповідний закон України про внесення змін.

Обґрунтовано, що визначати порядок і підстави притягнення до кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання може не лише КК України, а й міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Бланкетні норми КК України можуть відсилати правозастосувача до чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України (ст. 438–440 КК України).

Відповідно до ст. 9 Конституції України, укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Основного Закону. Однак було встановлено, що деякі норми національного законодавства суперечать нормам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України (зокрема, ч. 1, 3 ст. 3 та ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 7, ч. 1 ст. 8 КК України).

Аргументовано необхідність внести зміни до ч. 1 ст. 3 КК України та викласти її в такій редакції: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становлять КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, та чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України». Доцільно внести зміни в ч. 3 ст. 3 КК України, яку слід викласти в такій редакції: «Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються цим Кодексом і чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України».

Доведено, що положення ст. 7 ЄКПЛ суперечать положенням ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України. Обґрунтовано необхідність внести зміни до ст. 58 Конституції України та ст. 5 КК України в частині недопустимості застосування до винної особи норми, яка є сприятливішою для неї, у випадку вчинення злочинів проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку. Крім того, доцільно внести зміни до ч. 2 ст. 74 КК України, виклавши її в такій редакції: «Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, крім випадків засудження особи Міжнародним кримінальним судом за вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які передбачені міжнародним кримінальним законодавством».

РОЗДІЛ 3

МЕХАНІЗМ СТВОРЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ: ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ

3.1. Загальна характеристика механізму створення кримінального законодавства України

Продовжуючи дослідження питань механізму створення та реалізації кримінального законодавства, слід перейти до описання власне процедури створення кримінального законодавства. Цілісне уявлення про механізм створення кримінального законодавства дасть змогу вивчити процедуру його створення. Пізнання ж змісту й сутності такого механізму буде видаватися неповним без опису видів процедури та їх стадій.

Кримінальне законодавство слід визначати як систему, що охоплює чинний Кримінальний кодекс (КК) України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права [393] щодо забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з учиненням злочину. Закони України про кримінальну відповідальність мають відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надає ВР України [393]. Отже, на підставі змісту ст. 3 КК України можна дійти висновку, що джерелами кримінального законодавства України є Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність і міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала ВР України.

З огляду на зазначене, *механізм створення кримінального законодавства* слід розглядати як цілеспрямований процес формування цієї системи та її окремих

елементів. Процес створення законодавства називається законотворчістю. Законотворчість – це передбачена в установленому законом порядку діяльність законодавчих (представницьких) органів державної влади та громадян (під проведення референдуму) зі створення, підготовки та прийняття актів вищої юридичної сили. Процес створення Конституції України, КК України та законів, які вносять зміни до них, попри наявність певних особливостей, має чимало спільних ознак. Зокрема, стосується діяльності одного й того самого суб'єкта правотворення – ВР України, проходить схожі етапи, полягає в прийнятті кінцевого рішення за схожою процедурою. Суттєво відрізняється в цьому контексті тільки механізм створення міжнародних договорів. Саме тому дослідження механізму створення кримінального законодавства, на наш погляд, доцільно розділити на два напрями: 1) дослідження механізму створення міжнародних договорів; 2) дослідження механізму створення Конституції України, КК України й законів, які вносять зміни до них. Водночас другий напрям не тільки повинен охоплювати вивчення загальних ознак механізму створення відповідних нормативно-правових актів, а й стосуватися описання особливостей створення Конституції України, КК України, а також специфіки надання ВР України згоди на обов'язковість міжнародних договорів.

Оскільки *перший із зазначених напрямів* стосується одиничного питання, що є відмінним від механізму створення інших елементів кримінального законодавства, доцільно буде спершу дослідити такий напрям, який охоплюватиме тільки вивчення порядку й особливостей створення міжнародних договорів.

Вивчення процедури створення міжнародних договорів слід розпочати з аналізу процедури *імплементації* норм міжнародного кримінального права в законодавство конкретної держави, оскільки потребує уваги визначення способів і механізму її реалізації.

Розвиток кримінального законодавства України безпосередньо пов'язаний з розвитком міжнародного кримінального законодавства. За своєю сутністю

міжнародні норми (згоду на обов'язковість яких не надала ВР України) функціонують паралельно з українським законодавством у національній правовій системі. Їх слід застосовувати на підставі конкретного договору з установленими в ньому часовими, просторовими й суб'єктивними межами дії в контексті значення термінів, які в них використано, у розрізі завдань і принципів міжнародного права, однак з позицій встановлених орієнтирів внутрішнього права.

Відповідність внутрішньодержавного кримінального законодавства міжнародному забезпечує гармонізацію першого шляхом імплементації найприйнятніших норм з міжнародними стандартами, з огляду на специфіку правової сім'ї та соціальних реалій у країні.

Поняття «імплементація» з англійської мови (implement) означає «забезпечення виконання, здійснення» [900, с. 1134–1135] та передбачає процес фактичного втілення в життя відповідно до певної процедури [898, с. 667] державами завдань міжнародних норм і забезпечення практичного результату конкретними засобами. Тобто імплементація – процес, спрямований на прогресивний розвиток національного законодавства від вираження згоди держави на обов'язковість міжнародного договору (у формі ратифікації, затвердження тощо) і до завершення практичного виконання вимог цих норм шляхом реалізації такого договору в межах міжнародного та (або) внутрішньодержавного права. Імплементацію норм міжнародно-правових договорів можна розглядати як діяльність нормотворчу, організаційну, виконавчу та контрольну.

У контексті дослідження механізму створення кримінального законодавства України визначальним є механізм імплементації міжнародно-правових норм, що має два рівні – *міжнародний* і *національний*, на яких суб'єкти міжнародного права використовують правові й інституційні засоби.

Міжнародний рівень механізму імплементації міжнародно-правових норм становить систему регіональних, а також локальних міжнародних організацій та спеціалізованих установ і їх допоміжних органів, які на підставі міжнародних угод

для реалізації чинних норм міжнародного права допомагають об'єднати зусилля держав і міжнародних організацій. Реалізацію та дотримання міжнародних договорів в Україні на правовому рівні забезпечують Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [162] (набрала чинності для України 13 червня 1986 року) [643], Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV [638] й інші нормативні акти.

Національний рівень механізму імплементації міжнародно-правових норм реалізує більшість чинних міжнародних положень, які є джерелом національного законодавства, зокрема й кримінального. Закони України про кримінальну відповідальність мають відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надала ВР України [393]. Від способу, яким саме здійснює імплементацію міжнародно-правових норм Україна в національне законодавство, залежить ефективність гармонізації його з міжнародними стандартами. Згода на обов'язковість виконання міжнародного договору Україна може надавати шляхом *ратифікації, підписання, прийняття, затвердження договору, приєднання до нього*, а також іншим шляхом, про який домовилися сторони [162]. Вибір процедури інкорпорації міжнародно-правових договорів у національну правову систему – це конституційне право держави, причому він є вільним (без опосередкованого впливу іноземних держав). Щоб зберегти належну міжнародну атмосферу, сприятливу для підтримання повноцінного політичного й економічного співробітництва, світова спільнота вимагає, щоб міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надають країни світу, мали імперативний характер і їх застосовували на державному рівні в різних інстанціях. Такі вимоги зафіксовано в міжнародних договорах (які переважно регулюють питання про виконання іноземного судового рішення, екстрадицію, колізії права, виконання окремого процесуального доручення), зокрема договір Ради Європи про правову допомогу й уніфікацію кримінального законодавства, а

дотримання єдиних правил загального порядку може бути зведено до мінімуму в допустимій discreції.

Ратифікація міжнародних договорів (від лат. *ratum facere* – юридично дійсний, той, що має законну силу; *ratum habere* (*ducere, facere*) – затвердити, схвалити) – затвердження ВР України цих договорів відповідно до конституційної процедури.

Ратифікація міжнародних договорів може бути однією з умов внутрішньої та зовнішньої політики для наближення до відповідних міжнародних центрів політичного й економічного тяжіння.

Техніка ратифікації міжнародних договорів як складова механізму створення кримінального законодавства України – це сукупність принципів, правил, методів, засобів і прийомів імплементації текстів міжнародного права в закон про кримінальну відповідальність України.

Для ратифікації міжнародних договорів України в національне кримінальне законодавство необхідно дотримуватися таких принципів: загальної правотворчості, системності права, точності й відповідності юридичної форми встановленим правовідносинам.

До принципів *загальної правотворчості* під час ратифікації міжнародних договорів до кримінального законодавства України належать такі: 1) адекватність правового впливу та його відповідність державній політиці, правовій сім'ї, соціальним реаліям в Україні; 2) відсутність або допустимість побічних ефектів; 3) повнота, конкретність і ненадлишковість регулювання; 4) своєчасність набрання правовим актом чинності; 5) реалізація правового регулювання (наявність організаційних і правових механізмів).

Законотворчий процес створення кримінального законодавства слід розглядати як передбачену в установленому законом порядку діяльність законодавчих (представницьких) органів державної влади та громадян (під

проведення референдуму) зі створення, підготовки та прийняття актів вищої юридичної сили.

З-поміж принципів *системності права* під час ратифікації міжнародних договорів до кримінального законодавства України слід виокремити такі: 1) дотримання прийнятого структурування права та взаємовідношення правових актів за їхньою юридичною силою; 2) відповідність за завданнями й несуперечливість змісту ратифікованого міжнародного договору чинним нормативно-правовим актам; 3) наявність пов'язаних із ратифікованим міжнародним договором змін до чинного законодавства.

Також під час ратифікації міжнародних договорів до кримінального законодавства України використовують принципи *точності й відповідності юридичної форми чинному кримінальному законодавству України*, зокрема: 1) адекватність вираження мовними засобами змісту нормативно-правового акта; 2) забезпечення точності розуміння положень ратифікованого міжнародного договору всіма суб'єктами правовідносин; 3) правильність оформлення акта як офіційного юридичного документа.

Крім зазначених принципів, під час ратифікації міжнародних договорів як складової механізму створення кримінального законодавства України значення мають й інші спеціальні принципи, які окреслюють орієнтири для законотворчості.

Натомість за *другим напрямом* виправданим є вивчення спільних і відмінних ознак механізму створення Конституції України, КК України, законів, а також механізму надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів. Найприйнятним є здійснення такого дослідження крізь призму етапів механізму створення відповідних елементів кримінального законодавства.

Процес створення КК України, законів України про кримінальну відповідальність і надання згоди ВР України на обов'язковість для України міжнародних договорів слід віднести до процесу створення кримінального

законодавства України. Законотворчість у свою чергу – це передбачена в установленому законом порядку діяльність законодавчих (представницьких) органів державної влади та громадян (під проведення референдуму) зі створення, підготовки та прийняття актів вищої юридичної сили.

Перед тим, як сформулювати поняття механізму створення кримінального законодавства, необхідно розтлумачити слово «механізм». У тлумачному словнику «механізм» має такі значення: 1) пристрій, що передає або перетворює рух; 2) внутрішня будова, система чого-небудь; 3) метод, спосіб; 4) сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інші явища [150, с. 665; 40, с. 161].

Слово «створювати» означає: 1) давати життя, існування чому-небудь, формувати що-небудь; 2) виготовляти, робити що-небудь; 3) будувати, споруджувати що-небудь; 4) винаходити, виробляти, виводити що-небудь нове, раніше невідоме; 5) викликати, породжувати що-небудь, бути причиною виникнення чогось тощо [715, с. 399].

Враховуючи зазначене, механізм створення кримінального законодавства – це діяльність суб'єктів законотворення, спрямована на кримінально-правове регулювання та охорону суспільних відносин, яка реалізовується через відповідну процедуру в системі кримінального законодавства України. Його метою є забезпечення ефективної, науково обґрунтованої, соціально обумовленої законотворчості суб'єктами створення кримінального законодавства України, а завданнями – створення умов для залучення науковців і громадськості до обговорення законопроектів кримінально-правового спрямування; встановлення обов'язковості проведення експертиз (наукової, кримінологічної, антикорупційної тощо) законопроектів кримінально-правового спрямування; недопущення утворення прогалин та колізій у кримінальному законодавстві України, а також мінімізація конкуренції кримінально-правових норм (Додаток І).

Механізм створення кримінального законодавства України також охоплює два напрями, які забезпечують його цілісність, повноту й системність: механізм укладення або ратифікації міжнародних договорів і механізм створення норм Конституції України, КК України та законів, які вносять зміни до них.

З огляду на процес законотворчості, можна стверджувати, що основними елементами механізму створення кримінального законодавства України є суб'єкти та процедура створення законодавства, юридична техніка. Більш детально зазначені елементи буде проаналізовано в наступних підрозділах.

Нині законодавчий процес в Україні регламентований Конституцією України та Регламентом ВР України, затвердженим Законом України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. Проте навіть зазначені нормативно-правові акти цілком не регламентують законотворчу процедуру, натомість врегульовано лише законодавчу процедуру, тобто безпосереднє прийняття закону.

З метою вдосконалення процедури створення кримінального законодавства України, та процесу законотворчості в цілому, необхідно здійснити ґрунтовне дослідження усіх елементів механізму створення кримінального законодавства України на підставі якого сформулювати відповідні пропозиції щодо їх удосконалення.

На підставі викладеного вище можна дійти таких **висновків**:

Законотворчість запропоновано розглядати як передбачену в установленому законом порядку діяльність законодавчих (представницьких) органів державної влади та громадян (під проведення референдуму) зі створення, підготовки та прийняття актів вищої юридичної сили. Аргументовано, що процес створення КК України, законів України про кримінальну відповідальність і надання згоди ВР України на обов'язковість для України міжнародних договорів слід віднести до процесу створення кримінального законодавства України.

Механізм імплементації міжнародно-правових норм, зокрема щодо кримінального законодавства, передбачає два *рівні*, на яких суб'єкти

міжнародного права використовують правові й інституційні засоби, – *міжнародний та національний*.

У разі конкуренції охоронювальних норм міжнародного кримінального законодавства та кримінального законодавства України пріоритет слід надавати останньому. Вирішення колізій на користь міжнародного права є раціональним у тому випадку, якщо до стану такої конкуренції приведено регулятивні норми кримінального законодавства. Зазначену позицію схвалюють 74,4 % опитаних.

Уніфікування кримінального законодавства під час ратифікації міжнародних договорів як складової механізму створення кримінального законодавства України є найдієвішим впливом міжнародного права на національні кримінально-правові системи. Зазначену позицію поділяють 49,6 % опитаних.

Ратифікація міжнародних договорів, з одного боку, є інструментом реалізації інтересів окремих груп держав для збереження міжнародної атмосфери, сприятливої для підтримання співробітництва. Ратифікуючи договір, держава бере на себе зобов'язання, які вона повинна виконувати, одночасно отримує можливість користуватися правами та вигодами, що передбачені договором, і вимагати виконання інших зобов'язань, що впливають з міжнародного договору.

Визначено, що механізм створення кримінального законодавства України є цілеспрямованим процесом формування системи цього законодавства та деяких її елементів. Процес створення КК України та законів, які вносять зміни до нього та до Конституції України, попри наявність певних особливостей, має чимало спільних ознак. Зокрема, він стосується діяльності одного й того самого суб'єкта правотворення (ВР України), проходить схожі етапи, полягає в прийнятті кінцевого рішення за схожою процедурою. Суттєво відрізняється в цьому контексті тільки механізм створення міжнародних договорів. Саме тому дослідження механізму створення кримінального законодавства розділено на два напрями: 1) дослідження механізму створення міжнародних договорів; 2) дослідження механізму створення КК України та законів, які вносять зміни до

нього та до Конституції України. Другий напрям не тільки повинен охоплювати вивчення загальних ознак механізму створення відповідних нормативно-правових актів, а й стосуватися описання специфіки створення Конституції України, самого КК України, а також особливостей надання ВР України згоди на обов'язковість міжнародних договорів.

Здійснене дослідження механізму створення кримінального законодавства надало можливість сформулювати його мету та завдання, визначити два напрями процесу створення кримінального законодавства, а саме: механізм імплементації норм міжнародного законодавства та механізм створення національного законодавства. Зокрема, метою є забезпечення ефективної, науково обґрунтованої, соціально обумовленої законотворчості суб'єктами створення кримінального законодавства України, а завданнями – створення умов для залучення науковців та громадськості до обговорення законопроектів кримінально-правового спрямування; встановлення обов'язковості проведення експертиз (наукової, кримінологічної, антикорупційної тощо) законопроектів кримінально-правового спрямування; недопущення утворення прогалин і колізій у кримінальному законодавстві України, а також мінімізація конкуренції кримінально-правових норм.

3.2. Суб'єкти створення кримінального законодавства України

З часів набуття Україною незалежності й донині в нашій країні постійно відбуваються важливі політичні, культурні та соціально-економічні перетворення, спрямовані на демократизацію держави й суспільства. Законодавство формується в процесі розвитку державності, унаслідок впливу на нього суспільства, різних соціальних і політичних груп, у своєму історичному розвитку постійно трансформується та підлаштовується до вимог суспільства й держави в особі

органів влади. Нормотворчість (законотворчість) в Україні є складним процесом, у якому необхідно врахувати різні фактори, які мають вирішальне значення для побудови громадянського суспільства, створення правової держави, встановлення демократичних засад управління. Нормотворчість в Україні здійснюють різні суб'єкти: ВР України, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства, інші органи виконавчої влади тощо.

Необхідно розмежовувати нормотворчий (створення будь-яких нормативно-правових актів) і законотворчий (створення лише законів) процеси. Ми раніше зазначали, що кримінальне законодавство України слід визначати як систему, що охоплює чинний КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права [393] щодо забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з учиненням злочину. Закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності КК України, включають до нього після набрання ними чинності. Крім того, вони повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надає ВР України [393]. Таким чином, до створення кримінального законодавства України слід віднести процес створення КК України, Конституції України, законів України про кримінальну відповідальність і надання згоди ВР України на обов'язковість для України міжнародних договорів. Тобто всі зазначені нормативно-правові акти прирівнюються до законів. Саме тому йдеться саме про законотворчий процес.

На думку А. М. Ришелюка, суб'єктами законотворчого процесу є ВР України (яка наділена конституційним правом приймати закони (ст. 85 Конституції України)) і Президент України (який наділений конституційним правом вето щодо прийнятих законів (ст. 94, 106 Конституції України)) [666, с. 83; 118, с. 81]. Таку позицію ми поділяємо частково, оскільки законодавче право цих суб'єктів передбачено в Конституції України. Однак,

відповідно до положень ст. 5 Основного Закону, носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади й органи місцевого самоврядування [359]. Однією із форм здійснення державної влади є референдум, яким можуть приймати будь-які законопроекти, крім законопроектів з питань податків, бюджету й амністії (ст. 74 Конституції України) [359]. Крім того, зазначає О. В. Богачова, виокремлення суб'єктів законотворчого процесу за ознакою регулювання їхніх законотворчих повноважень чинним законодавством України не є доцільним, оскільки нормативно-правові акти є лише формою закріплення певних суспільних відносин [118, с. 81]. Слушною видається думка О. О. Ющенка, який стверджує, що народ України є суб'єктом законотворчості в Україні, оскільки право брати участь у законотворчому процесі передбачене чинним законодавством України, зокрема: 1) право брати участь у референдумах (ст. 70, 72 Конституції України); 2) право направляти колективні й індивідуальні звернення (ст. 40 Конституції України); 3) право брати участь у парламентських слуханнях (ст. 235 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» тощо [870, с. 56–57]. Тому до суб'єктів законотворчості належить народ України.

На думку О. В. Богачової, суб'єкт законотворчого процесу – це орган державної влади чи будь-яка інша особа (фізична, службова, юридична), що має права та/або обов'язки в законотворчій діяльності щодо розроблення, розгляду, прийняття і набуття законами чинності через їх підписання та оприлюднення, а також оцінювання їх ефективності [118, с. 81]. Авторка такими органами й особами вважає: 1) народ України; 2) Верховну Раду України; 3) інші органи державної влади; 4) органи місцевого самоврядування; 5) окремих громадян; 6) юридичних осіб; 7) КС України та ін. [118, с. 82]. З першого погляду, така позиція видається дискусійною, оскільки органи місцевого самоврядування, а тим більше вже окремі громадяни, безпосередньо не впливають на формування законодавства України. Якщо враховувати прийняття законів України шляхом

проведення референдуму, то в такому випадку суб'єктом створення законодавства буде саме народ України, а не окремий громадянин. Також неоднозначним є визначення суб'єктом законотворчості юридичних осіб (політичні партії, громадські організації), оскільки вони також безпосередньо не беруть участі в прийнятті законів, за винятком роботи у Верховній Раді України політичних партій. Водночас є можливість подання петицій із запропонованим текстом нормативно-правового акта (закону) до Президента України, ВР України, Кабінету Міністрів України чи органу місцевого самоврядування. У такому разі може йтися про участь юридичної особи у формуванні змісту закону, однак у жодному разі не в його прийнятті. На переконання К. А. Ласточкиної, суб'єктами, що забезпечують нормотворчий процес, є ті суб'єкти, без діяльності яких неможливим є здійснення нормотворчого процесу, хоча вони й не уповноважені самостійно встановлювати (санкціонувати) норми права [433, с. 149]. Ми поділяємо позицію цієї дослідниці, оскільки суб'єкти, які беруть участь у формуванні змісту закону не завжди мають право його приймати. Стаття 235 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» передбачає право участі представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань громадян, наукових установ, представників громадськості, авторів (ініціаторів) електронної петиції в парламентських слуханнях щодо обговорення законопроектів [635]. Саме тому позиція О. В. Богачової щодо виокремлення суб'єктів законотворчості в Україні, на нашу думку, є найприйнятнішою та найобґрунтованішою.

З огляду на викладене вище, суб'єктами створення кримінального законодавства України, на нашу думку, слід вважати: 1) Верховну Раду України; 2) Президента України; 3) КС України; 4) Кабінет Міністрів України; 5) інші органи влади та місцевого самоврядування; 6) народ України. Зазначену позицію поділяють 95,4 % опитаних.

Відповідно до ст. 6 Конституції України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Єдиним

органом законодавчої влади в Україні є парламент – ВР України (ст. 75 Конституції України) [359]. Отже, органом, який видає, змінює чи скасовує зазначені вище нормативно-правові акти, є єдиний в Україні орган законодавчої влади – ВР України. Прийняття законів про кримінальну відповідальність лише ВР України не скасовує право законодавчої ініціативи інших органів влади та службових осіб: Президента України, народного депутата України та Кабінету Міністрів України (ст. 93 Конституції України). Право законодавчої ініціативи реалізується шляхом внесення до Верховної Ради: 1) проєктів законів, постанов; 2) проєктів інших актів Верховної Ради; 3) пропозицій до законопроєктів; 4) поправок до законопроєктів [635].

Можна стверджувати, що основним суб'єктом створення кримінального законодавства України є саме ВР України. Діяльність єдиного законодавчого органу України регламентована Конституцією України (ст. 75–101), законами України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI «Про затвердження Регламенту Верховної Ради України», від 4 квітня 1995 року № 116/95- ВР «Про комітети Верховної Ради України» та від 17 листопада 1992 року № 2790-XII «Про статус народного депутата України». Відповідно до ст. 85 Конституції України, до повноважень ВР України належать: 1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції; 2) призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених ст. 73 Конституції; 3) прийняття законів; 4) затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; 5) визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору; 6) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; 7) призначення виборів Президента України у строки,

передбачені Конституцією; 8) заслуховування щорічних і позачергових послань Президента України про внутрішнє та зовнішнє становище України; 9) оголошення за поданням Президента України стану війни й укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; 10) усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпідменту), встановленому ст. 111 Конституції; 11) розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; 12) призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України; 12-1) призначення на посаду та звільнення з посади за поданням Президента України Голови Служби безпеки України; 13) здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції та закону; 14) затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням; 15) прийняття Регламенту ВР України; 16) призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати; 17) призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого ВР України з прав людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні; 18) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України; 19) призначення на посади та

звільнення з посад половини складу Ради Національного банку України; 20) призначення на посади та звільнення з посад половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; 21) призначення на посади та звільнення з посад членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України; 22) затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України; 23) схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України; 24) встановлення державних символів України; 25) надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади Президентом України Генерального прокурора; висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади; 26) призначення на посади третини складу КС України; 27) дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку КС України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 28) утворення і ліквідація районів, встановлення та зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування та перейменування населених пунктів і районів; 29) призначення чергових і позачергових виборів до органів місцевого самоврядування; 30) затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації; 31) надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України; 32) здійснення парламентського контролю в межах, визначених Конституцією та законом; 33) прийняття рішення про направлення

запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів України чи комітету ВР України, попередньо підтриману не менше як однією третиною від конституційного складу ВР України; 34) призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату ВР України; затвердження кошторису ВР України та структури її апарату; 35) затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації, визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності; 36) затвердження законом Конституції Автономної Республіки Крим, змін до неї. ВР України здійснює також інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання [359].

До повноважень ВР України, які, зокрема, впливають на формування кримінального законодавства України, належать: 1) внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України; 2) прийняття законів; 3) визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору; 4) затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; 5) надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України [359].

Науковці О. Л. Копиленко й О. В. Богачова акцентують на недоліках у роботі ВР України та шляхах підвищення ефективності її роботи: 1) невідповідність фракційного складу комітетів фракційній структурі парламенту (можна подолати шляхом зменшення кількості комітетів, для чого необхідно проаналізувати досвід законопроектної роботи комітетів за кожним з напрямів); 2) різний ступінь професіоналізму членів комітетів (можна вирішити шляхом застосування виваженішого підходу до висування кандидатів до списків необхідно включати осіб, що мають належний рівень знань і підготовки й зможуть

представляти фракцію відповідно до компетенції будь-якого комітету); 3) нерівномірний обсяг навантаження на членів комітетів чи різні комітети, навантаження схожими питаннями кількох комітетів різної компетенції (необхідно правильно розподілити навантаження, відповідно до напрямів діяльності); 4) недостатнє залучення науковців до законопроектної роботи (потребує створення правової бази для залучення науково-дослідних та аналітичних установ до законотворчого процесу) [361]. Зазначене мають урахувати ВР України й інші державні органи з метою вдосконалення законотворчого процесу.

Наступним суб'єктом створення кримінального законодавства України є Президент України, який має конституційне право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України. Його повноваження передбачено в ст. 106 Конституції України, серед яких є такі, що стосуються формування кримінального законодавства України. Зокрема, він: 1) призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до ст. 156 Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою; 2) підписує закони, прийняті ВР України; 3) має право вето щодо прийнятих ВР України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з подальшим поверненням їх на повторний розгляд Верховній Раді України тощо [638]. Президент має право укладати міжнародні договори України, розглядати пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України, приймати рішення про внесення на розгляд ВР України в порядку законодавчої ініціативи проекту закону про ратифікацію міжнародного договору України (ст. 3, 9 Закону України «Про міжнародні договори України») [638]. Безпосередній вплив Президент України здійснює на формування кримінального законодавства України шляхом накладення права вето на закони України про кримінальну відповідальність і направлення їх на повторний розгляд (ст. 94, 106 Конституції України).

Кабінет Міністрів України як суб'єкт створення кримінального законодавства України також має конституційне право законодавчої ініціативи у

Верховній Раді України. Повноваження Кабінету Міністрів України передбачені Конституцією України (ст. 116) та Законом України від 27 лютого 2014 року № 794-VII «Про Кабінет Міністрів України». Основними повноваженнями, що впливають на формування кримінального законодавства України, на нашу думку, є: 1) внесення проєктів законів на розгляд ВР України відповідно до вимог Регламенту ВР України; 2) забезпечення державного суверенітету й економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; 3) забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору; 4) ужиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини й громадянина; 5) забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки та культури, охорони природи, екологічної безпеки й природокористування; 6) розроблення і здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального та культурного розвитку України; 7) здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності й національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю тощо [359; 637]. Кабінет Міністрів України, як і Президент України, має право укладати міжнародні договори України, розглядати пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України, приймати рішення про внесення на розгляд ВР України в порядку законодавчої ініціативи проєкту закону про ратифікацію міжнародного договору України (ст. 3, 9 Закону України «Про міжнародні договори України») [638]. Також слід зауважити на те, що чинний КК України було прийнято саме за законопроєктом, який був поданий Кабінетом Міністрів України.

У Конституції України та безпосередньо в чинному КК України не передбачено особливостей процедури прийняття законів про кримінальну відповідальність. Саме тому зазначені закони, на наше переконання, приймають за

загальною процедурою, що не виключає прийняття закону України про кримінальну відповідальність шляхом референдуму (ст. 74 Конституції України). Отже, народ України є суб'єктом створення кримінального законодавства України.

Участь інших органів влади, місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб у законотворчому процесі щодо створення кримінального законодавства регламентована Конституцією України, законами України «Про Регламент Верховної Ради України» та від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР «Про звернення громадян». Так, відповідно до ст. 40 Конституції України, усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [359]. Відповідно до ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян», громадяни можуть звернутися до Президента України, ВР України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний вебсайт органу, якому вона адресована, або вебсайт громадського об'єднання, яке здійснює збирання підписів на підтримку електронної петиції. У разі визнання за доцільне викладених в електронній петиції пропозицій їх може реалізовувати орган, якому їх адресовано, шляхом прийняття з питань, віднесених до його компетенції, відповідного рішення. Президент України, Кабінет Міністрів України, народні депутати України за результатами розгляду електронної петиції можуть розробляти та вносити в установленому порядку на розгляд ВР України законопроекти, спрямовані на вирішення порушених у петиції питань. Крім того, відповідно до ст. 235 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», у представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, інших об'єднань громадян, наукових установ, представників громадськості, авторів (ініціаторів) електронної петиції є право участі в парламентських слуханнях щодо обговорення законопроектів [635].

Таким чином, зазначені суб'єкти особисто не наділені законодавчими повноваженнями, однак вони можуть брати участь у процесі створення кримінального законодавства України шляхом подання звернень, електронних петицій тощо, а також участі в парламентських слуханнях щодо обговорення законопроектів стосовно внесення змін до КК України.

Наступним суб'єктом створення кримінального законодавства України є КС України. Його діяльність регламентована Конституцією України, Законом України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України» та постановою КС України від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018 «Про Регламент Конституційного Суду України». Дискусійним є визначення КС України суб'єктом створення кримінального законодавства України та законотворчості загалом. Однак, на нашу думку, така позиція видається доцільною та правильною. Законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України (ч. 1 ст. 3 КК України). Тобто КК України повинен цілком відповідати положенням Основного Закону. КС України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України (ст. 147 Конституції України). Тобто зазначений суд своїм рішенням може визнати неконституційним закон або окремі його положення, які не підлягатимуть застосуванню. Наприклад, рішенням КС України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням ВС України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 КК України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) було визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення ч. 1 ст. 69 КК України в частині, яка унеможливорює призначення особам, які вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом [675]. Крім того, КС України в цьому рішенні зазначив, що положення ч. 1 ст. 69 КК України, визнане неконституційним, втрачає чинність з дня ухвалення КС України цього рішення. Своєю чергою Верховній Раді України

необхідно було узгодити положення ст. 69 КК України із цим рішенням КС України [675]. Схожим є рішення КС України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 КК України, у якому було визнано такою, що не відповідає Конституції України (є неконституційною), ст. 368-2 КК України [676].

Таким чином, КС України, визнаючи деякі положення КК України чи інших законів України такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), впливають на формування кримінального законодавства України. Зазначену позицію поділяють 82,5 % опитаних. Оскільки після набрання чинності таким рішенням зазначені положення не підлягають застосуванню, а отже, Верховній Раді України необхідно виключати їх із чинного КК України або узгоджувати з конкретним рішенням КС України та Конституції України. Отже, КК України хоч і не є законодавчим органом, однак безпосередньо впливає на створення кримінального законодавства та законодавства України загалом, що позначається на вдосконаленні останніх, а тому КС України можна визнати суб'єктом створення кримінального законодавства України.

Проаналізувавши коло суб'єктів створення кримінального законодавства України, можна дійти таких **висновків**:

1. Процес створення КК України, Конституції України, законів України про кримінальну відповідальність і надання згоди ВР України на обов'язковість для України міжнародних договорів є складовою процесу створення кримінального законодавства України.

2. Суб'єкти, які беруть участь у формуванні змісту закону, не завжди мають право його приймати.

3. Суб'єктами створення кримінального законодавства України є: 1) ВР України; 2) Президент України; 3) КС України; 4) Кабінет Міністрів України; 5) інші органи влади та місцевого самоврядування; 6) народ України.

4. ВР України впливає на формування кримінального законодавства України шляхом внесення змін до Конституції України; прийняття законів; визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; надання законом згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсації міжнародних договорів України [359].

5. Президент України впливає на формування кримінального законодавства України шляхом призначення всеукраїнського референдуму щодо змін до Конституції України; проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою; підписання законів, прийнятих ВР України; накладення права вето на прийняті ВР України закони [359]; укладання міжнародних договорів України, розгляду пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України; прийняття рішення про внесення на розгляд ВР України в порядку законодавчої ініціативи проєкту закону про ратифікацію міжнародного договору України [638].

6. Кабінет Міністрів України впливає на формування кримінального законодавства України шляхом внесення проєктів законів на розгляд ВР України; забезпечення державного суверенітету й економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави; забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства Україною в Європейському Союзі й Організації Північноатлантичного договору; ужиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина; забезпечення проведення фінансової, цінової, інвестиційної й податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки й культури, охорони природи, екологічної безпеки та природокористування; розроблення і здійснення загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального й культурного розвитку України; здійснення заходів щодо

забезпечення обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю тощо [359; 637]; укладання міжнародних договорів України, розгляду пропозицій щодо ратифікації міжнародного договору України; прийняття рішення про внесення на розгляд ВР України в порядку законодавчої ініціативи проєкту закону про ратифікацію міжнародного договору України [638].

7. Народ України впливає на формування кримінального законодавства України шляхом прийняття закону України про кримінальну відповідальність через референдум.

8. Інші органи влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи не наділені законодавчими повноваженнями, однак вони можуть брати участь у процесі створення кримінального законодавства України шляхом подання звернень, електронних петицій тощо, а також участі в парламентських слуханнях щодо обговорення законопроєктів щодо внесення змін до КК України.

9. КС України впливає на формування кримінального законодавства України, визнаючи деякі положення КК України чи інших законів України такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними). КС України не є законодавчим органом, однак безпосередньо впливає на вдосконалення кримінального законодавства України.

3.3. Процедура створення кримінального законодавства України

Аналіз процедури створення кримінального законодавства доцільно розділити на два напрями дослідження: 1) створення міжнародних договорів; 2) створення КК України й законів, які вносять зміни до нього та до Конституції України.

Створення міжнародних договорів. Цінності й ефективності міжнародного права досягають у процесі реалізації поставлених завдань (мети) за наявними

реальними результатами (ураховуючи правозастосування відповідних суб'єктів права), під час застосування ратифікованих ВР України положень міжнародних договорів. Держава має не тільки сприяти досягненню такої мети шляхом забезпечення відповідності норм чинного законодавства міжнародним договорам, які ратифіковані ВР України, що з позицій міжнародного права є таким, що цілком відповідає його загальновизнаним принципам і нормам, проте обов'язково лише тих держав, з якими укладено ці договори.

Відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України», пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України подає Міністерство закордонних справ України протягом шести місяців з дня його підписання: а) стосовно міжнародних договорів, що укладають від імені України, – Президентові України; б) стосовно міжнародних договорів, що укладають від імені Уряду України, – Кабінету Міністрів України [638]. Підготовку пропозицій щодо ратифікації міжнародних договорів України здійснює міністерство, інший центральний орган виконавчої влади, державний колегіальний орган, який ініціював процес укладення відповідного міжнародного договору України, або визначений відповідальним за його укладення Президентом України чи Кабінетом Міністрів України, відповідальним за укладення міжнародного договору України [638]. Пропозиції про ратифікацію або затвердження міжнародного договору мають відображати основний зміст договору, висвітлюючи його вплив на правову систему держави. Зазначені пропозиції подають протягом двох місяців з дня підписання договору Міністерству закордонних справ України, а останнє подає зазначені пропозиції відповідно Президентові України або Кабінету Міністрів України [638].

Відповідно до ч. 6 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори в Україні», розглядають пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України Президент України або Кабінет Міністрів України, які приймають рішення про внесення на розгляд ВР України в порядку законодавчої ініціативи

проекту закону про ратифікацію міжнародного договору України [638]. Зазначені державні органи на вимогу ВР України або її комітетів і в строки, визначені ними, надають додаткову інформацію, що стосується проекту закону про ратифікацію міжнародного договору України [638]. Строки між підписанням і ратифікацією достатні, щоб змінити позиції уряду (виконавчої влади) й виправити помилки (неточності, колізії).

Крім того, ВР України розглядає внесений Президентом України або Кабінетом Міністрів України проект закону про ратифікацію міжнародного договору України та приймає відповідне рішення [638]. У випадку якщо на ратифікацію подають міжнародний договір, виконання якого потребує внесення змін до чинних законів України, проекти таких законів подають на розгляд ВР України разом із проектом закону про ратифікацію і приймають одночасно [638].

Крім того, у процесі ратифікації міжнародного договору можуть бути зроблені заяви та сформульовані застереження щодо його положень відповідно до норм міжнародного права [638].

Фактично юридичні наслідки ратифікації зводяться до того, що з ратифікацією договору держава бере на себе зобов'язання, які вона повинна виконувати, й одночасно отримує можливість користуватися правами та вигодами, що передбачені договором, і вимагати виконання інших зобов'язань, що випливають з міжнародного договору. Ратифікація є найважливішим механізмом затвердження міжнародного договору у внутрішньодержавному праві, надаючи міжнародному договору юридичної сили.

Тому ратифікацію міжнародних договорів, які стосуються забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, що виникають у зв'язку з учиненням злочину, можна розглядати як передбачений законом цілеспрямований процес формування кримінального законодавства.

Механізм ратифікації міжнародних договорів безпосередньо залежить від виду міжнародного договору, кола його учасників, рівня та специфіки процесу. Основні положення порядку й особливостей ратифікації міжнародних договорів визначає Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV «Про міжнародні договори України» [638]. З огляду на сферу можливого правового регулювання міжнародних договорів, яка визначена в ч. 2–4 ст. 3 цього Закону, до системи кримінального законодавства можуть бути віднесені не всі міжнародні договори, а тільки договори, які стосуються окремих аспектів реалізації кримінального законодавства, утім самі по собі вони можуть і не бути частиною його системи, оскільки не створюють і не містять власне кримінально-правових норм, будучи лише допоміжними елементами в питаннях організації реалізації кримінального законодавства. Міжнародний договір хоча й містить певні аспекти, дотичні до протидії злочинності та реалізації кримінального законодавства, проте самостійно не встановлює кримінально-правових норм і не регулює кримінально-правові відносини, а отже, його не можна вважати частиною кримінального законодавства. Зумовлено це тим, що питання створення та дії кримінального законодавства, а так само питання кримінально-правового регулювання та охорони суспільних відносин не належать до сфери відання Кабінету Міністрів України або сфери відання міністерств, інших центральних органів виконавчої влади та державних колегіальних органів. Для прикладу Угода про співробітництво між Генеральною прокуратурою України та Федеральною прокуратурою Королівства Бельгії у боротьбі з кіберзлочинністю, організованою злочинністю, корупцією і тероризмом від 15 жовтня 2015 року [768] визначає тільки можливість та окремі питання співробітництва між Генеральною прокуратурою України та Федеральною прокуратурою Королівства Бельгії, що здійснюють шляхом обміну інформацією і документами стосовно злочинів, пов'язаних із кіберзлочинністю, організованою злочинністю, корупцією і тероризмом та причетних до них осіб. Утім цей міжнародний договір хоча й

містить деякі аспекти, які є дотичними до протидії злочинності та організації реалізації кримінального законодавства, проте самостійно не встановлює кримінально-правових норм і не регулює кримінально-правових відносин, а отже, його не можна вважати частиною кримінального законодавства.

Обґрунтованим видається висновок, що до системи кримінального законодавства належать тільки міжнародні договори, стороною (суб'єктом) укладення яких є держава Україна. Обов'язковість цієї ознаки засвідчує також О. М. Броневицька, зазначаючи, що оскільки міжнародні договори кримінально-правового спрямування потребують внесення змін до кримінального законодавства, що є виключною прерогативою законодавчого органу України, то такі договори повинні мати статус не нижче від міждержавних, їх укладають відповідно від імені України [137, с. 204].

Саме це, на наш погляд, є визначальним у контексті дослідження механізму створення кримінального законодавства, адже це, по-перше, вказує на коло можливих договорів, які належать до системи кримінального законодавства, а по-друге, окреслюють особливості створення таких договорів, а отже, й особливості механізму створення кримінального законодавства.

У контексті дослідження механізму створення кримінального законодавства визначальним є коло можливих договорів, які належать до системи кримінального законодавства, й особливості їх ратифікації Україною. У міжнародно-правовій доктрині виокремлюють низку критеріїв класифікації міжнародно-правових договорів. Зокрема, їх можна поділяти за: 1) сферою суспільних відносин – угоди з політичних питань, питань науки й культури, правових, економічних, адміністративно-правових питань тощо; 2) кількістю суб'єктів – багатосторонні, двосторонні; 3) формою укладання – письмові; 4) можливістю приєднання до договору – відкриті, напіввідкриті, закриті; 5) назвою – пакт, договір, угода, конвенція, статут, тимчасова угода, обмін нотами, протокол, регламент [493]. Також міжнародно-правові договори можна класифікувати за критеріями:

офіційності (офіційні та неофіційні); характеру дії (прямої та непрямой (потребують національного нормативного регулювання) дії); змісту акта (загальні, конкретні) [152, с. 62–63]. Цей перелік не є вичерпним, а критерії класифікації міжнародно-правових договорів, як і визначення видів міжнародно-правових договорів за певними критеріями, може бути доповнено й розширено.

Слід акцентувати увагу на науковому дослідженні О. М. Броневицької, присвяченому питанням класифікації міжнародних договорів кримінально-правового спрямування. Такі договори запропоновано класифікувати за: 1) обсягом правового регулювання (міжнародні договори, які цілком присвячені співробітництву у сфері протидії злочинам, і міжнародні договори, що спрямовані на регулювання інших суспільних відносин і лише частково регламентують таке співробітництво); 2) предметом правового регулювання (договори, які містять зобов'язання у сфері матеріального кримінального права, і договори, що регламентують порядок процесуальних відносин між правоохоронними органами); 3) кількістю учасників (багатосторонні та двосторонні договори); 4) колом питань, які регулюють міжнародні договори (які присвячені вдосконаленню положень Загальної частини вітчизняного кримінального закону або що стосуються вдосконалення положень Особливої частини вітчизняного кримінального закону); 5) елементами складу злочину (міжнародні договори, які зобов'язують захистити певні суспільні відносини (предмет, потерпілого), міжнародні договори, які зобов'язують поставити під охорону кримінального закону елементи, що стосуються об'єктивної сторони складу злочину; міжнародні договори, що визначають ознаки суб'єкта та суб'єктивної сторони складу злочину); 6) визначенням виду й розміру покарання (договори, які визначають та які не визначають вид і розмір покарання за певну злочинну поведінку); 7) видом норми матеріального кримінального права, що міститься в міжнародних договорах (норми, що стосуються злочинності й караності діянь; норми, що визначають кримінально-правову юрисдикцію держав-учасниць щодо певних злочинів) [137, с. 206–209].

Загалом поділяючи думку автора стосовно критеріїв і власне класифікації міжнародних договорів кримінально-правового спрямування, не погоджуємося з О. М. Броневицькою лише стосовно її висновку про неможливість визнання міжнародних договорів складовою кримінального законодавства [137, с. 205]. Аргументуємо свою позицію, по-перше, тим, що кримінальне законодавство не обмежується виключно визначенням злочинності та караності діяння (визнанням певного діяння злочином і встановленням відповідного виду й розміру покарання за його вчинення), адже охоплює й інші питання регулювання суспільних відносин, які можуть бути і предметом правового регулювання міжнародних договорів. До них, зокрема, можуть належати питання чинності кримінального закону в часі та просторі, застосування кримінального покарання і звільнення від його відбування, питання звільнення від кримінальної відповідальності та виключення злочинності діяння тощо.

По-друге, визначальним, на наш погляд, є саме факт надання ВР України згоди на обов'язковість міжнародного договору. Натомість факт внесення змін до КК України у зв'язку з ратифікацією міжнародного договору хоча і є важливим аспектом гармонізації кримінального законодавства, проте його можна визнавати обов'язковим тільки в контексті встановлення злочинності та караності діяння, а щодо забезпечення законодавчого регулювання інших кримінально-правових відносин він може не мати визначального й обов'язкового значення. Норми міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, у контексті регулювання інших кримінально-правових відносин (крім визначення злочинності та караності діяння) теоретично могли б бути застосовані й без прямого внесення змін до тексту КК України, передусім якщо це стосується пом'якшення становища особи, до якої застосовують положення кримінального законодавства.

На підтвердження цієї тези можна, зокрема, навести положення ч. 1 ст. 7 КК України, яке визначає, що громадяни України й особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають

кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України. З буквального значення цього положення випливає, що достатньою підставою застосовувати КК України до громадян України й осіб без громадянства, які постійно проживають на території України та які вчинили злочин за її межами, є саме наявність міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана ВР України. Факт імплементації конкретних положень міжнародного договору до тексту КК України не впливає на визначення меж дії КК України в цьому випадку.

Відповідно до ч. 5 ст. 3 КК України, закон України про кримінальну відповідальність повинен відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Крім іншого, це означає, що ВР України, надаючи згоду на обов'язковість міжнародного договору, зобов'язана також забезпечити узгодження (у випадку, коли постає така необхідність) наявних норм кримінального законодавства із цими міжнародними договорами. Однак, на наш погляд, можуть виникати ситуації, коли ВР України, надаючи згоду на обов'язковість міжнародного договору, одночасно не імплементує положення відповідних міжнародних договорів до тексту КК України. За таких умов по суті відбувається розірвання в часі надання згоди на обов'язковість міжнародного договору й узгодження тексту КК України з нормами міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких уже надано.

Зокрема, Конвенція ООН проти корупції, яка встановлювала обов'язок учасників розглянути можливість криміналізації незаконного збагачення та зловживання впливом (ст. 18, 20) [356], а так само Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією, яка зобов'язувала учасників встановити кримінальну відповідальність за зловживання впливом (ст. 12) [384], були ратифіковані Україною 18 жовтня 2006 року [644; 647], набрали чинності для України 1 січня 2010 року [356] й 1 березня 2010 року [647] відповідно, а зміни до КК України, якими встановлена кримінальна відповідальність за зловживання впливом і

незаконне збагачення, внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 11 червня 2009 року № 1508-VI [625], який спочатку мав набрати чинності 1 січня 2010 року, однак був відтермінований [647], набрав чинності 1 січня 2011 року, а згодом взагалі втратив чинність [624], після чого кримінальну відповідальність за зловживання впливом і незаконне збагачення впродовж певного часу взагалі не було передбачено в КК України.

У зв'язку із цим постає запитання: як визначати дію кримінального законодавства, зокрема й міжнародних договорів, у випадках, коли, з одного боку, ВР України надала згоду на обов'язковість міжнародного договору, а з іншого, хоча й зобов'язана узгодити норми КК України з таким договором, проте не зробила цього. На наше переконання, визначення дії міжнародних договорів за цих умов має залежати від змісту їхніх положень. В одному випадку (як це було проілюстровано вище), коли положення міжнародних договорів стосується встановлення злочинності діяння, його караності, застосування до особи більш суворого виду чи розміру кримінального покарання, попри надання згоди про обов'язковість міжнародного договору, дія його можлива тільки після внесення відповідних змін до тексту КК України. В іншому випадку, якщо положення міжнародних договорів щодо обмеження застосування певного виду чи розміру кримінального покарання, чинності кримінального закону, питань звільнення від кримінальної відповідальності, виключення злочинності діяння, то дія таких договорів має розпочинатися з моменту набрання чинності законом України про надання згоди на їх обов'язковість, незалежно від того, чи внесено відповідні зміни та чи імplementовано ці положення до тексту КК України.

Як приклад такої дії міжнародного договору можна навести підписання та ратифікацію Україною Протоколу № 6 до ЄКПЛ, який стосується скасування смертної кари. Цей протокол був підписаний Україною 5 травня 1997 року [654], згоду на його обов'язковість надала ВР України 22 лютого 2000 року [649],

одночасно було внесено зміни до КК України [629]. Утім, якщо змодельовати гіпотетичну ситуацію, за якої ВР України надала б згоду на обов'язковість цього міжнародного договору, а отже, й на обов'язковість скасування смертної кари, однак не внесла б відповідні зміни до КК України, а КС України не прийняв перед цим рішення про неконституційність відповідних положень КК України [671]⁴, на наш погляд, це виключало б можливість застосування до засуджених осіб покарання у вигляді смертної кари й дало б змогу застосовувати безпосередньо положення Протоколу № 6 до ЄКПЛ, попри те, що до тексту КК України не було б внесено відповідні зміни.

Із цього випливає, що в окремих випадках міжнародні договори, які ратифіковані ВР України, самостійно (без внесення відповідних змін до КК України) можуть бути складовими кримінального законодавства. Крім того, до кримінального законодавства слід відносити як непрямі, так і прямі міжнародні договори.

Цікавим аспектом є те, що в ч. 5 ст. 3 КК України зазначено про надання згоди ВР України на обов'язковість таких договорів, у ч. 1 цієї статті – про ґрунтовність законодавства України про кримінальну відповідальність на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, натомість про їхню обов'язковість для України не йдеться. На підставі цього постає питання: чи справді кримінальне законодавство ґрунтується на тих міжнародних договорах, згоди ВР України на обов'язковість яких не було, а обов'язковим є критерій загальновизнаності принципів? Видається доцільним доповнити зміст норми ч. 1 ст. 3, виклавши її в такій редакції: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах

⁴ Принагідно слід також зазначити, що до моменту ратифікації Україною цього міжнародного договору Конституційний Суд України виніс рішення № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 року, яким положення КК України, що передбачали можливість застосування покарання у вигляді смертної кари, визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними).

міжнародного права, та чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», а ч. 5 ст. 3 КК України виключити.

Процедура укладення або ратифікації міжнародних договорів регламентована як положеннями Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [162; 643], так і положеннями Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV [638].

Водночас на підставі результатів аналізу зазначених нормативних положень можна дійти висновку, що пропозиції про ратифікацію таких договорів, згідно з положеннями ч. 3 ст. 4 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV [638], подаються після проведення Міністерством юстиції України правової експертизи щодо відповідності проєкту міжнародного договору Конституції та законам України.

Водночас на підставі аналізу цих нормативних положень доходимо висновку, що першочерговим для укладення міжнародних договорів⁵ є надання пропозицій про їх укладення, що, зокрема, визначено ст. 4 Закону України «Про міжнародні договори України» [638]. Пропозиція про укладення міжнародних договорів як елемента кримінального законодавства подається Міністерством закордонних справ України до Президента України та має містити такі документи: подання Президентіві України; пояснювальну записку, у якій обґрунтовують доцільність укладення міжнародного договору, визначають вірогідні політичні, правові, соціально-економічні, фінансові, гуманітарні й інші наслідки його укладення, а також суб'єкти виконання міжнародного договору; проєкт міжнародного договору українською мовою; текст міжнародного договору українською мовою в офіційному перекладі та мовою оригіналу в разі подання пропозиції щодо його ратифікації, затвердження, прийняття або приєднання до нього; довідку про погодження проєкту міжнародного договору зацікавленими

міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади та державними колегіальними органами; проєкт рішення про утворення делегації чи доручення представникові України щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, а також проєкт директив делегації чи представникові України; електронні версії текстів зазначених документів.

У випадках внесення пропозицій щодо укладення міжнародного договору України, який встановлює інші правила, ніж ті, що містяться в актах законодавства України, до них додають у формі порівняльних таблиць пропозиції щодо внесення змін до відповідних актів законодавства України або пропозиції щодо прийняття нових актів законодавства України [638]. Водночас власне підготовку пропозицій здійснюють міністерство, інший центральний орган виконавчої влади або державний колегіальний орган, який ініціював процес укладення відповідного міжнародного договору України, або орган визначений відповідальним за його укладення Президентом України [638].

Після цього Президент України приймає рішення про проведення переговорів і підписання міжнародних договорів України, які приймають: щодо міжнародних договорів, які укладають від імені України, – Президент України; щодо міжнародних договорів, які укладають від імені Уряду України, – Кабінет Міністрів України; щодо міжвідомчих договорів – у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [638]. У цьому рішенні також: визначають міністерства, інші центральні органи виконавчої влади та державні колегіальні органи, які необхідно залучити до укладення міжнародного договору України та на які може бути покладено забезпечення виконання договірних зобов'язань; затверджують персональний склад делегації чи представник України, яким доручають ведення переговорів щодо підготовки тексту міжнародного договору,

⁵ Тут і вподальшому у межах цього підрозділу під процедурою (механізмом) укладення міжнародного договору розуміється виключно механізм укладення міжнародних договорів, які можуть виступати джерелами кримінального законодавства.

його прийняття, встановлення його автентичності або підписання, а також відповідні директиви делегації чи представникові України [638].

Практика укладення Україною міжнародних договорів, передусім – багатосторонніх міжнародних договорів, які створені на базі певних міжнародних інституцій (організацій), засвідчує, що особами, уповноваженими на укладення таких міжнародних договорів, здебільшого визначають голів дипломатичних представництв України при відповідних міжнародних організаціях або голів дипломатичних представництв України в країні перебування відповідної міжнародної організації або в країні, у якій відбувається підписання такого міжнародного договору. Утім ця практика є не єдиною та може залежати від рівня міжнародного співробітництва й рівня укладення міжнародного договору. Із цією метою Президент України може надавати повноваження на ведення переговорів і підписання міжнародних договорів іншим особам.

Водночас ведення переговорів щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення автентичності або підписання міжнародного договору здійснюють лише уповноважені на це особи. Президент України, Прем'єр-міністр України і Міністр закордонних справ України мають право вести переговори й підписувати міжнародні договори України без спеціальних повноважень. Крім того, глава дипломатичного представництва України в іноземній державі або глава представництва України при міжнародній організації має право вести без спеціальних повноважень переговори про укладення міжнародного договору, підготовку тексту міжнародного договору та його прийняття з державою акредитації або в межах відповідної міжнародної організації [638].

Делегація чи представники, уповноважені на проведення переговорів чи підписання міжнародного договору зобов'язані вести такі переговори та здійснювати інші дії виключно у відповідності з наданих їм повноважень і директив.

Після цього делегація чи представник подають Президентіві України звіт про виконання директив [638]. Звіт повинен містити погоджені з Міністерством закордонних справ України висновки та пропозиції щодо подальших дій у зв'язку з укладенням міжнародного договору [638].

Після зазначених процедур відбувається безпосереднє надання згоди Україною на обов'язковість для неї міжнародного договору, що може здійснюватися шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору [638]. Крім того, згода України на обов'язковість для неї міжнародного договору може бути надана й іншим шляхом, про який домовилися сторони [638].

Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України» [638], міжнародні договори, які є джерелами кримінального законодавства, підлягають обов'язковій ратифікації, що здійснюють шляхом прийняття закону про ратифікацію, невід'ємною частиною якого є текст міжнародного договору. На підставі підписаного й офіційно оприлюдненого Президентом України закону Голова ВР України підписує ратифікаційну грамоту, яку засвідчує підписом Міністр закордонних справ України, якщо договір передбачає обмін такими грамотами. Пропозиції про ратифікацію міжнародного договору подає Міністерство закордонних справ України Президентіві України, який розглядає пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору України та приймає рішення про внесення на розгляд ВР України в порядку законодавчої ініціативи проєкту закону про ратифікацію міжнародного договору України.

У випадках ратифікації міжнародних договорів, що є складовими кримінального законодавства і виконання яких потребує внесення змін до КК України або інших законів України, проєкти таких законів подають на розгляд ВР України разом з проєктом закону про ратифікацію і приймають одночасно. Таку саму процедуру застосовують й у випадках приєднання України до чинних міжнародних договорів, які є джерелами кримінального законодавства.

Також після ратифікації Україною міжнародного договору, якщо інше не передбачене сторонами, Міністерство закордонних справ України здійснює обмін ратифікаційними грамотами та передачу грамот про ратифікацію на зберігання до депозитарію.

Під час підписання, ратифікації, затвердження, прийняття міжнародного договору Україною можуть бути зроблені заяви та сформульовані застереження до положень міжнародного договору відповідно до норм міжнародного права. Так, Законом України «Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність» від 7 вересня 2005 року № 2824-IV Україна зробила застереження щодо залишення за собою права не застосовувати певні пункти цієї Конвенції, зокрема щодо встановлення кримінальної відповідальності за виготовлення, придбання для використання, надання для використання іншим чином пристроїв, зокрема комп'ютерних програм, створених або адаптованих, передусім, з метою вчинення будь-якого зі злочинів, перелічених у ст. 2–5 Конвенції, а також комп'ютерних паролів, кодів доступу або схожих даних, за допомогою яких можна здобути доступ до всієї або частини комп'ютерної системи [646; 358].

Після таких процедур відбувається безпосереднє надання згоди Україною на обов'язковість для неї міжнародного договору, що можна здійснювати шляхом підписання, ратифікації, затвердження, прийняття договору, приєднання до договору. Крім того, згоду на обов'язковість міжнародного договору Україна може надавати й іншим шляхом, про який домовилися сторони.

Міжнародні договори набувають чинності для України після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору в порядку та в строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб [638].

Створення КК України й законів, які вносять зміни до нього та до Конституції України. Регулювання суспільних відносин у державі здійснюють шляхом встановлення загальнообов'язкових правил поведінки, які передбачені в нормативно-правових актах. Нормотворчий (законотворчий) процес, на нашу

думку, посідає особливе місце в забезпеченні життєдіяльності суспільства та держави загалом. Точність, логічність, узгодженість законодавства держави позначаються на ефективності регулювання відповідних суспільних відносин. Однак, щоб досягти зазначеного результату, у державі повинен бути унормований, законний та прозорий нормотворчий (законодавчий) процес, тобто до процесу створення нормативно-правових актів (за винятком тих, що містять інформацію з обмеженим доступом чи державну таємницю) слід залучати громадськість, науковців і практичних працівників. Крім того, необхідно передбачити проведення відповідних експертиз (залежно від спрямованості документа) нормативно-правових актів. Не є винятком і процес створення кримінального законодавства України.

Створення підзаконних нормативно-правових актів виходить за межі предмета нашого дослідження, тому окреслене питання висвітлювати недоречно. Це не позначиться на результаті, оскільки кримінальне законодавство України охоплює виключно нормативно-правові акти, що мають вищу юридичну силу – законів, тобто досліджувати ми будемо лише процес створення законів.

Сучасний законодавчий процес України не є досконалим, що засвідчують наявні недоліки (прогалини, колізії, конкуренції) у чинному кримінальному законодавстві. Своєю чергою недосконалість законодавчого процесу негативно позначається на ефективності правозастосування.

Нині законодавчий процес в Україні регламентований Конституцією України та Регламентом ВР України, затвердженим Законом України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. Проте навіть зазначені нормативно-правові акти цілком не регламентують законотворчу процедуру, натомість врегульовано лише законодавчу процедуру, тобто безпосереднє прийняття закону. Саме тому актуальним є вдосконалення законотворчої процедури, яка передбачає цілісний процес утворення змісту закону, його обговорення, прийняття, підписання, оприлюднення тощо.

Створення закону про кримінальну відповідальність починається з виникнення необхідності врегулювати певні суспільні відносини. Таким чином, кримінальний закон повинен бути соціально обумовлений, тобто необхідність його створення та впровадження засвідчена об'єктивними обставинами, а не суб'єктивним ставленням законодавця, як це було 2014 року у зв'язку з прийняттям Закону України від 16 січня 2014 року № 721-VII «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян». Об'єктивними обставинами регулювання певних суспільних відносин є, по-перше, поява нових суспільних відносин, по-друге, зміна вже наявних, тобто або криміналізація абсолютно нового діяння, або внесення змін до ознак наявного складу злочину. Обидві обставини можуть бути підтверджені шляхом опитувань громадськості, науковців, практичних працівників стосовно доцільності регулювання певних суспільних відносин саме кримінальним законом. Можна стверджувати, що першим етапом створення кримінального законодавства України є залучення громадськості, науковців, практичних працівників до обговорення необхідності врегулювати певні суспільні відносини законом про кримінальну відповідальність.

Після того як необхідність створення та впровадження такого закону підтверджено, починається другий етап – створення змісту закону про кримінальну відповідальність. Ініціатор законопроєкту формує зміст закону, у якому передбачає конкретні зміни в чинний КК України. Такі зміни передусім мають відповідати потребам правозастосування та бути узгодженими з іншими положеннями чинного законодавства України чи міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Під час створення закону необхідно враховувати найсучасніші досягнення юридичної техніки та вміло їх використовувати. З метою якісної реалізації норм кримінального законодавства юридична конструкція не повинна бути винятком із загальних юридичних положень, а має бути узгодженою з ними, і виконання покладених на неї завдань є

необхідним логічним висновком. Однак законодавець неодноразово порушує повноту та послідовність її побудови, що призводить до розбіжностей тлумачення кримінально-правових норм. Оскільки визначальним під час створення закону про кримінальну відповідальність є принцип кодифікації, то новий закон (окремі його положення) будуть інтегровані в чинний КК України (ч. 2 ст. 3 КК України). Структура закону повинна мати всі відповідні реквізити. Його зміст має бути логічним, зрозумілим, конкретизованим, узгодженим, граматично правильним, мати офіційно-діловий стиль тощо. Слід уникати оціночних понять, нових термінів, зміст яких не висвітлено, тощо.

Готовий законопроект перед внесенням на розгляд ВР України повинен пройти такий етап законотворчої процедури, як громадське обговорення. На цьому етапі в обов'язковому порядку залучають науковців різних профільних установ, закладів тощо, практичних працівників, діяльність яких пов'язана з правозастосуванням, та інших громадян (членів правозахисних організацій, профспілок, уповноважених з прав людини та ін.). Громадське обговорення законопроекту кримінально-правового спрямування передбачає дискусію між авторами законопроекту та переліченими особами з приводу його змісту. На цьому етапі вирішують питання щодо правильності побудови правової норми, яка спрямована на регулювання певних суспільних відносин.

Після узгодження змісту законопроекту його подають на розгляд ВР України. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президенту України, народним депутатам, Кабінету Міністрів України [635]. Право законодавчої ініціативи реалізують шляхом внесення до Верховної Ради: 1) проєктів законів, постанов; 2) проєктів інших актів Верховної Ради; 3) пропозицій до законопроектів; 4) поправок до законопроектів [635].

Усі законопроекти повинні відповідати вимогам ст. 90, 91 Регламенту ВР України. Законопроект, внесений до ВР України з дотриманням вимог ст. 90, 91 Регламенту ВР України, реєструють в Апараті ВР України в день його

внесення, а у випадку внесення в неробочий час – не пізніше ніж наступного робочого дня [635]. Пропозиції, поправки, висновки до законопроектів подаються до Апарату ВР України або безпосередньо до комітету чи тимчасової спеціальної комісії, які визначені головними з відповідних законопроектів, в електронній формі [635]. Усі зареєстровані законопроекти та супровідні документи вносять до єдиної автоматизованої системи та розміщують на вебсайті ВР України [635].

Оскільки цей процес врегульований Регламентом ВР України, ми не будемо його детально висвітлювати, акцентуємо лише на деяких аспектах цього етапу, які потребують удосконалення. Кожен законопроект після його реєстрації не пізніше як у п'ятиденний строк направляють у комітет, який відповідно до предметів відання комітетів визначений головним з підготовки й попереднього розгляду законопроекту, а також у комітет, до предмета відання якого належать питання бюджету, для проведення експертизи щодо його впливу на показники бюджету й відповідності законам, що регулюють бюджетні відносини, комітет, до предмета відання якого належать питання боротьби з корупцією, для підготовки експертного висновку щодо його відповідності вимогам антикорупційного законодавства та в комітет, до предмета відання якого належить оцінювання відповідності законопроектів міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції для підготовки експертного висновку [635]. Здебільшого питання регулювання кримінально-правових відносин належить до відання комітету з питань правоохоронної діяльності. Саме тому, на нашу думку, цей комітет зобов'язаний провести відповідну кримінологічну експертизу з питань відповідності змісту законопроекту реальній можливості запобігати злочинності в певній сфері суспільного життя. На цьому ж етапі, якщо в текст пропонованих норм було внесено поправки, то його слід повторно обговорити з науковцями, практичними працівниками та громадськістю, як це ми запропонували на попередніх етапах. Якщо зміни не вносили, то таке обговорення здійснюють на розсуд голови профільного (головного) комітету.

За результатами роботи на попередньому етапі готовий законопроект направляють до ВР України та включають до порядку денного. З цього моменту починається наступний етап – прийняття законопроекту. Якщо на етапі першого читання в зміст законопроекту не було внесено змін, то його приймають у цілому. Якщо ж були подані поправки до законопроекту, проте його було взято за основу в першому читанні, то законопроект повертають до головного комітету на доопрацювання, крім випадків, передбачених ст. 114 Регламенту ВР України. Після внесення змін до тексту законопроекту його знову необхідно обговорити з науковцями, правозастосувачами, представниками громадськості тощо. Крім того, необхідно забезпечити їх участь (у формі доповіді й обговорення) під час прийняття законопроекту в другому читанні.

Після врахування всіх запропонованих поправок до законопроекту в установленому Регламентом ВР України порядку його направляють до ВР України для його прийняття в другому читанні. За результатами другого читання, якщо нових змін у зміст законопроекту внесено не було, його приймають у цілому. Якщо було внесено зміни до законопроекту під час обговорень законопроекту, то в таких обговореннях повинні брати участь залучені науковці, правозастосувачі та представники громадськості. Лише після узгодження всіх поправок питання про прийняття законопроекту виносить на голосування. Якщо законопроект було прийнято в другому читанні, проте деякі положення залишилися неприйнятими, то його направляють до головного комітету на доопрацювання та підготовку до третього читання, крім випадків, передбачених ст. 123 Регламенту ВР України.

На етапі підготовки до третього читання поправки підлягають обговоренню з науковцями, практичними працівниками та представниками громадськості. Після чого законопроект направляють до ВР України для прийняття в третьому читанні. За результатами розгляду законопроекту в третьому читанні Верховна Рада може прийняти рішення про: 1) прийняття закону в цілому та направлення

його на підпис Президенту України; 2) перенесення голосування щодо законопроекту в цілому у зв'язку із прийняттям рішення про перенесення розгляду законопроекту або до подання Кабінетом Міністрів України проєктів актів, прийняття яких передбачено в законопроєкті, що розглядають; 3) схвалення тексту законопроекту в цілому та винесення його на всеукраїнський референдум; 4) відхилення законопроекту [635].

Після прийняття закону його направляють на підпис Президенту України. У разі якщо Президент України застосував право вето щодо прийнятого Верховною Радою закону й у визначений ч. 2 ст. 94 Конституції України строк повернув закон до Верховної Ради зі своїми вмотивованими та сформульованими пропозиціями, наслідком цього є скасування результатів голосування за закон у цілому й відкриття процедури його повторного розгляду у Верховній Раді України. Пропозиції Президента України до поверненого ним закону подають у паперовій формі, а електронну копію вносять до єдиної автоматизованої системи [635]. Закон, повернений Президентом України до ВР України для повторного розгляду, після його підготовки в головному комітеті розглядають позачергово на пленарному засіданні ВР України не пізніше як через 30 днів після його повернення з пропозиціями Президента України, якщо ВР України не прийняла іншого рішення [635]. Повторний розгляд законопроекту передбачений ст. 133–136 Регламенту ВР України. Однак ми пропонуємо залучити до цього процесу науковців, правозастосувачів, представників громадськості.

Прийнятий після повторного розгляду закон із пропозиціями Президента України оформляє головний комітет і подає на підпис Голові ВР України, який підписує та невідкладно направляє його Президентові України [635]. Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує його, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його [635]. Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше від дня його опублікування [635; 640].

Підписаний Президентом України закон публікують у газеті «Голос України» та у Відомостях ВР України, а також розміщують на офіційному вебсайті ВР України. Публікація законів ВР України в цих друкованих засобах масової інформації є офіційною [359; 640].

Таким шляхом закон України про кримінальну відповідальність набуває чинності та стає частиною національного кримінального законодавства. Водночас не суттєво, чи ухвалюють новий КК України, чи вносять до нього зміни, процедура не різниться.

Здійснений аналіз процедури створення кримінального законодавства України дає підстави сформулювати такі **висновки**.

Юридична сутність акта ратифікації міжнародних договорів така: це остаточний трансформаційний акт, що додає договору сили закону й переадресовує зобов'язання щодо його виконання суб'єктам внутрішньодержавного кримінального права.

З огляду на співвідношення нормативних і теоретичних конструкцій щодо змісту понять «норми міжнародного права» й «норми міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України», обґрунтовано пропозицію доповнити зміст ч. 1 ст. 3, виклавши її в такій редакції: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, та чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України», а ч. 5 ст. 3 КК України виключити.

Імплементацію норм міжнародно-правових договорів можна розглядати як діяльність нормотворчу, організаційну, виконавчу та контрольну.

Процес створення Конституції України, КК України та законів, попри наявність певних особливостей, має чимало спільних ознак. Зокрема, він стосується діяльності одного й того самого суб'єкта правотворення – ВР України,

проходить подібні етапи, полягає в прийнятті кінцевого рішення за схожою процедурою. Суттєво відрізняється в цьому контексті тільки механізм ратифікації міжнародних договорів. Механізм створення кримінального законодавства України, на наш погляд, доцільно розділити на два напрями: 1) механізм укладення або ратифікації міжнародних договорів; 2) дослідження механізму створення Конституції України, КК України й законів, які вносять зміни до нього.

З огляду на запропоновану нами процедуру створення закону про кримінальну відповідальність, а також наявну врегульовану процедуру його прийняття, законотворчий процес створення кримінального законодавства України, на нашу думку, має такі етапи: 1) обговорення необхідності врегулювати певні суспільні відносини законом про кримінальну відповідальність; 2) формування змісту закону про кримінальну відповідальність; 3) громадське обговорення законопроекту кримінально-правового спрямування; 4) прийняття закону (законопроекту) ВР України в першому читанні; 4-1) опрацювання запропонованих поправок після прийняття законопроекту в першому читанні; 5) прийняття закону (законопроекту) ВР України в другому читанні; 5-1) опрацювання запропонованих поправок після прийняття законопроекту в другому читанні; 6) прийняття закону ВР України в третьому читанні; 7) підписання закону Президентом України; 8) оприлюднення закону України про кримінальну відповідальність (Додаток І).

Водночас, ураховуючи виокремлені етапи створення кримінального законодавства України, слід визначити такі стадії законотворчого процесу: 1) початкова (етапи 1 і 2); 2) робоча (етапи 3–6); 3) заключна (етапи 7 та 8) (Додаток І).

Запропоновано в обов'язковому порядку проводити кримінологічну експертизу законопроектів кримінально-правового спрямування. Крім того, обґрунтовано, що до обговорення зазначених законопроектів необхідно залучати

профільних науковців, практичних працівників, діяльність яких пов'язана з правозастосуванням, представників громадськості.

Тому вищим органами державної влади доцільно врегулювати механізм залучення зазначених вище осіб до законотворчого процесу.

3.4. Юридична техніка як засіб створення кримінального законодавства України

Безумовно, створення науково обґрунтованих й ефективних кримінально-правових норм є неможливим без глибокого дослідження питань юридичної техніки в теорії кримінального права, розроблення оптимальних прийомів, правил і засобів створення законів України про кримінальну відповідальність (закони України про внесення змін у КК України), міжнародних договорів кримінально-правового характеру та КК України загалом. Теорія та практика кримінального права засвідчують недосконалість кримінального законодавства, наявність у КК України значної кількості прогалин і колізій, що негативно позначається на його правозастосуванні. Недоліки в законодавчій (нормотворчій) техніці загострюють проблеми й суперечності, пов'язані з тлумаченням положень кримінального закону. Для вирішення питання стосовно вдосконалення змісту кримінального закону, процедури створення законів України про кримінальну відповідальність, міжнародних договорів кримінально-правового характеру та внесення змін у чинний КК України необхідно здійснити ґрунтовне дослідження юридичної техніки як засобу створення кримінального законодавства України.

Законодавчий процес у галузі кримінального законодавства України вирізняється тим, що в суспільстві й державі простежується тенденція стрімкого вдосконалення, а в деяких випадках – повної зміни суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності (політичній, економічній, соціальній, культурній тощо),

що потребує послідовного, ефективного та якісного конструювання й застосування кримінально-правових приписів. Такі зміни, зокрема, обумовлені євроінтеграцією, тісними економічними, політичними й іншими взаємозв'язками України з іншими державами в міжнародному середовищі. Унаслідок цього юридична техніка має відповідати стандартам провідних світових держав, з цією метою вітчизняні та зарубіжні вчені неодноразово досліджували зазначене питання, однак через динамічність змін і формування нових суспільних відносин, розвиток науки й техніки дослідження швидко втрачають актуальність. Тому в умовах сьогодення дослідження юридичної техніки як засобу створення кримінального законодавства України привертають науковий інтерес, а техніко-юридичні аспекти правотворчої та правозастосовної діяльності повинні стати об'єктом пильної уваги національної юридичної науки й практики, що буде сприяти вдосконаленню процесів створення та застосування нормативно-правових актів різного спрямування.

Деякі питання юридичної техніки вивчали такі вітчизняні та зарубіжні вчені: С. С. Алексєєв, Е. І. Астрахан, В. М. Баранов, І. О. Биля, М. О. Власенко, С. Д. Гусарєв, В. М. Карташов, Д. А. Керимов, А. В. Красницька, А. П. Кузнєцов, Л. М. Легін, М. Т. Леоненко, О. Ю. Мельников, І. І. Онищук, А. С. Піголкін, В. В. Підвисоцький, П. М. Рабінович, В. І. Риндюк, М. В. Савчин, Ю. О. Тихомиров, Л. В. Успенський, О. О. Ушаков, О. Ф. Черданцев, Б. В. Чигидін, І. Д. Шутак, О. І. Ющик та ін.

Попри значну кількість монографічних досліджень за цією тематикою, не було вичерпно вивчено питання юридичної техніки кримінального закону. Крім того, зазначені вчені досліджували переважно окремі проблемні питання юридичної техніки, а не юридичну техніку як цілісне правове явище.

Чинний КК України було прийнято 5 квітня 2001 року, він набрав чинності 1 вересня 2001 року. Минуло вже близько 20 років. Проте за період дії КК України в нього було внесено значну кількість змін, що засвідчує наявність у ньому

недоліків і необхідність його вдосконалення. Крім того, досі не запроваджено конкретних правил юридичної техніки створення кримінального закону. Однак посиленої уваги потребують питання розроблення універсальних технічних правил і прийомів тлумачення та застосування кримінально-правових норм. У КК України передбачено низку специфічних злочинів (у сфері господарської діяльності, екологічних, комп'ютерних тощо), що актуалізує необхідність розроблення спеціальних підходів до їх кваліфікації та правильного застосування кримінально-правових норм з огляду на їх тлумачення (оціночні поняття: істотна шкода, тяжкі наслідки тощо).

Для вирішення окреслених питань передусім слід визначити поняття «юридична техніка». На думку С. С. Алексєєва, це сукупність юридичних прийомів, способів і засобів розроблення, оформлення, публікації та систематизації нормативно-правових актів [9, с. 207]. Юридична техніка, вважає М. Л. Давидова, – це система професійних юридичних правил і засобів, використовуваних у процесі складання правових актів і здійснення іншої юридичної діяльності у сферах правотворчості, правоінтерпретації, владної та невідної реалізації права, що забезпечують удосконалення його форми і змісту [381, с. 5]. На переконання О. Ю. Мельникова, юридична техніка – це сукупність способів і прийомів, які застосовують у юридичній практиці з метою забезпечення ефективності конкретних дій, що мають юридичні наслідки [468, с. 30–31]. Юридична техніка, на думку В. А. Томіна, – це правила виконання юридичної роботи й складання в її процесі юридичних документів [763, с. 17]. Натомість П. Сандевуар стверджує, що юридична техніка – це сукупність наукових і методологічних засобів та способів, які використовують під час створення та застосування правових норм [695, с. 136]. Юридична техніка, зазначають Ю. К. Краснов, В. В. Надвікова та В. І. Шкатулла, – це сукупність методів, принципів, засобів і прийомів, використовуваних відповідно до прийнятих правил у процесі розроблення та систематизації нормативно-правових

актів для забезпечення їх удосконалення [381, с. 3]. Водночас І. Д. Шутак поділяє позицію, згідно з якою юридична техніка – це теоретико-прикладна юридична наука, предметом вивчення якої є закономірності раціональної юридичної діяльності зі створення, тлумачення та реалізації права [858, с. 5]. Своєю чергою О. І. Ющик стверджує, що юридичну техніку необхідно визначати як спосіб створення та реалізації правових норм у діяльності державних органів [872, с. 644]. На переконання О. Л. Дзюбенко, юридична техніка – це сукупність правил використання засобів, прийомів і способів для створення, скасування та впорядкування нормативно-правових актів з метою забезпечення високого рівня ефективності в досягненні мети правового регулювання певних суспільних відносин [232, с. 123].

Видається цілком слушним твердження А. В. Красницької та В. В. Підвисоцького, за яким юридична техніка – це система ґрунтовних на досягненнях теорії права та перевірених практикою правотворчості принципів, прийомів, засобів, правил (логічних, структурних, лінгвістичних) підготовки найдосконаліших за формою та структурою нормативно-правових і правозастосовних актів, що використовують у процесі розроблення й систематизації актів для їх удосконалення [377].

Учений М. О. Власенко пропонує виокремлювати такі види юридичної техніки: 1) доктринальна; 2) нормотворча; 3) правороз'яснювальна; 4) правозастосовна; 5) систематизаційна [163, с. 9]. На думку І. О. Билі, слід визначити такі види юридичної техніки: 1) нормотворча; 2) інкорпорація; 3) консолідація; 4) оприлюднення; 5) правозастосовна [112, с. 475]. Схожу позицію обстоює В. А. Томін, який пропонує такі види юридичної техніки: 1) правотворча; 2) опублікування і набрання чинності; 3) інтерпретаційна; 4) правосистематизуюча; 5) правореалізаційна; 6) правозастосовна [763, с. 20]. На переконання П. М. Рабіновича, доцільно визначити такі види юридичної техніки: 1) правотворча; 2) правотлумачна; 3) правозастосовна; 4) правореалізаційна [659,

с. 214]; О. Л. Дзюбенко виокремлює такі види: 1) техніка нормопроєктування; 2) техніка внесення змін і доповнень; 3) техніка скасування нормативно-правових актів; 4) техніка обліку; 5) техніка систематизації [232, с. 123]. Цілком інший підхід щодо видів юридичної техніки має В. І. Риндюк. Учена визначає такі види юридичної техніки: 1) законодавча; 2) правоохоронна; 3) адміністративна [665, с. 17]; А. В. Красницька та В. В. Підвисоцький залежно від сфери застосування юридичної техніки виокремлюють такі її види: 1) правотворча (законодавча, нормотворча) техніка; 2) техніка індивідуальних актів (правозастосовна та правореалізаційна); 3) інтерпретаційна (правотлумачна) техніка; 4) техніка систематизації правових актів; 5) техніка обліку нормативно-правових актів [377]. На нашу думку, запропоновані А. В. Красницькою та В. В. Підвисоцьким види юридичної техніки є найприйнятнішими, оскільки в повному обсязі відображають зміст і сутність юридичної техніки, а також різноманітність сфер її застосування.

Правотворчою (законодавчою, нормотворчою) технікою слід вважати сукупність прийомів, засобів і методів створення нормативно-правових актів. Техніка індивідуальних актів (правозастосовна та правореалізаційна техніка) спрямована на розроблення нормативно-правових актів щодо реалізації правових норм та їх застосування конкретними суб'єктами правовідносин. Інтерпретаційна (правотлумачна) техніка полягає в правильному тлумаченні положень нормативно-правового акта. За допомогою техніки систематизації нормативно-правових актів здійснюють їх кодифікацію, консолідацію, інкорпорацію тощо. Техніка обліку нормативно-правових актів полягає в здійсненні контролю за нормативно-правовими актами шляхом їх збирання, фіксування, зберігання в логічній послідовності та підтримання в належному стані з огляду на всі зміни й доповнення. Створення та функціонування відповідних спеціальних систем (зокрема електронних) спрямовані на зберігання нормативно-правових актів та їх пошук (картотеки, бази даних тощо).

Детальніше кожен вид юридичної техніки, на нашу думку, аналізувати недоцільно, оскільки це не охоплено предметом нашого наукового дослідження. Натомість слід розглядати юридичну техніку як цілісне правове явище, що охоплює правотворчу (законодавчу, нормотворчу) техніку, техніку індивідуальних актів (правозастосовну та правореалізаційну техніку; інтерпретаційну (правотлумачну) техніку; техніку систематизації правових актів; техніку обліку нормативно-правових актів тощо (Додаток II).

Ототожнювати юридичну техніку лише з окремим її видом – правотворчістю, законодавчим процесом, систематизацією – є некоректним і неправильним, оскільки це суттєво звужує поняття «юридична техніка», її сутність, сферу застосування.

Юридична техніка сприяє найдоцільнішому перетворенню інформації в нормативно-правовий акт, дає змогу ефективно здійснювати юридичну роботу, визначає рівень розвитку законодавства, його досконалість, зрозумілість й ефективність під час застосування правових норм. Юридична техніка – це сукупність юридичних інструментів, які використовують у суворій послідовності, а не хаотично. Працюючи над законопроектом, насамперед слід визначитися з поняттями, а потім уже вибудовувати конструкції, визначати презумпції тощо. Крім того, юридичний інструментарій залежить від рівня розвитку суспільства, економіки, політики, моральності.

Юридичний інструментарій юридичної техніки передбачає змістові правила, правила логіки, структурні правила, мовні правила, формальні (реквізитні) вимоги та процедурні правила. Зазначену позицію поділяють 58,1 % опитаних. До змістових належать правила, що встановлюють доцільність, необхідність й обумовленість конкретного нормативно-правового акта. Правила логіки допомагають у якомога стисліший термін досягти поставленої мети, тобто дотримуватися логічних правил як у побудові загального плану роботи над нормативно-правовим актом, так і в процесі виконання окремих її етапів.

Структурні правила полягають у систематизації дій щодо створення нормативно-правового акта. Таку діяльність розділяють на частини, етапи, стадії, у процесі яких ставлять певні завдання, а їх реалізація сприяє забезпеченню цілісності роботи. Крім того, структурні правила сприяють структурованості нормативно-правового акта. Мовні правила відіграють визначальну роль як у правотворчості (законотворчості, нормотворчості), так і в правозастосуванні. За допомогою мовних правил визначають точність, ясність і доступність змісту нормативно-правового акта, що є одними з головних умов його ефективності. Формальні (реквізитні) правила не можна ігнорувати, оскільки кожен нормативно-правовий акт має обов'язкові реквізити (назва, вид, хто підписав, затвердив, прийняв, дата тощо), які визначають сутність і значення окремого нормативно-правового акта. Підготовку та прийняття юридичних документів здійснюють відповідно до визначеної процедури (процедурних правил). Дотримання правил юридичної техніки, що стосуються юридичної процедури, допомагає запобігти зловживанню під час провадження юридично значущих дій, передусім – з боку державних органів і посадових осіб.

На наше переконання, кримінальне законодавство України слід визначати як систему, що охоплює чинний КК України, що ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права [393] щодо забезпечення охорони суспільних відносин від злочинних посягань або регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з учиненням злочину. Закони України про кримінальну відповідальність мають відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надає ВР України [393]. Джерелами кримінального законодавства України є Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність і міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала ВР України. Таким чином, створенням кримінального законодавства України слід вважати створення Конституції України, КК України, законів України про

кримінальну відповідальність, а також створення міжнародних договорів і надання ВР України згоди на їх обов'язковість.

З огляду на нормотворчу (законотворчу, правотворчу) та правозастосовну практику, найсуттєвішими недоліками чинного кримінального законодавства України є: 1) відсутність офіційної кримінально-правової політики в Україні; 2) несформованість налагодженого механізму внесення змін до КК України у зв'язку з прийняттям КС України рішень про визнання неконституційними окремих його положень; 3) відсутність передбачених у КК України правил кваліфікації злочинів та інших суспільно небезпечних діянь; 4) невизначеність у КК України принципів кримінального законодавства України. Пропозицію законодавчого закріплення правил кваліфікації схвалюють 76,8 % опитаних; 5) наявність значної кількості конкуруючих кримінально-правових норм (конкуренцій, колізій, прогалин); 6) відсутність визначеної в КК України термінології, яку використано в змісті кримінально-правових норм; 7) наявність оціночних понять у кримінально-правових нормах (тяжкі наслідки, загальнонебезпечний спосіб, особлива жорстокість, істотна шкода тощо) (Додаток І).

Перші два недоліки можна усунути шляхом науково та практично обґрунтованої доктрини кримінально-правової політики держави й механізму внесення змін до КК України у зв'язку з прийняттям КС України рішень про визнання неконституційними окремих його положень. Вирішення першого питання надасть можливість скоординувати та спрямувати всі зусилля за конкретно визначеними напрямками протидії злочинності та кримінально-правової охорони суспільних відносин, а другого – забезпечить належне правозастосування кримінально-правових норм.

Процедура та правила створення Конституції України, КК України, законів України про кримінальну відповідальність, міжнародних договорів регламентована Конституцією України; КК України; законами України від

29 червня 2004 року № 1906-IV «Про міжнародні договори України», від 10 лютого 2010 року № 1861-VI «Про Регламент Верховної Ради України». Стадії законодавчого процесу, який, зокрема, передбачає порядок внесення та розгляду законопроектів, прийняття законів і набрання ними чинності, визначені на конституційному рівні [672].

Аналіз Конституції України дає підстави стверджувати, що в ст. 84, 91, 93, 94 закріплено основні вимоги до процедури розгляду, ухвалення законів і набрання ними чинності [667]. Так, право законодавчої ініціативи, передбачене в ст. 93 Конституції України, безпосередньо кореспондується з конституційним обов'язком парламенту розглянути внесені проекти законів, пропозиції до них, а також прийняти чи відхилити їх шляхом особистого голосування народних депутатів України [667]. Процедура ухвалення проектів законів, відповідно до ч. 2, 3 ст. 84 Конституції України, безпосередньо пов'язана з обов'язком народних депутатів України особисто брати участь у голосуванні щодо законопроектів і пропозицій до них, внесених на розгляд ВР України [667]. Процедура розгляду й ухвалення парламентом законопроектів, розгляд пропозицій до законопроектів повинні ґрунтуватися на принципах, визначених Конституцією України. Недотримання цих принципів або нехтування ними порушує демократичні вимоги щодо конституційної процедури розгляду й ухвалення законопроектів, а також ставить під сумнів легітимність прийнятих законів [667].

Залишається нерегламентованим процес формування змісту закону (його доцільність, обґрунтованість, необхідність, правильність, логічність, зрозумілість тощо). У зв'язку з браком належного механізму створення кримінального законодавства, у змісті КК України з'явилися та продовжують з'являтися окреслені вище недоліки. Юридична техніка спрямована на вирішення таких проблемних питань й удосконалення кримінального законодавства загалом. Ми вже зазначали, що юридична техніка сприяє найдоцільнішому перетворенню інформації в нормативно-правовий акт, дає змогу ефективно виконувати

юридичну роботу, визначає рівень розвитку законодавства, його досконалість, зрозумілість й ефективність під час застосування правових норм, саме тому вона є одним із засобів створення кримінального законодавства України.

Застосування правил юридичної техніки, які було розглянуто вище, під час процесу створення кримінального законодавства забезпечує зрозумілість (конкретизацію певних кримінально-правових понять, усунення оціночних понять), точність, обґрунтованість його положень тощо. Навіть КС країни висловлював позицію, що перед законодавцем стоїть вимога щодо чіткості, зрозумілості й однозначності правових норм [668].

Застосування змістовних правил сприяє внесенню науково та практично обґрунтованих чи соціально обумовлених змін у кримінальне законодавство України. Це, зокрема, стосується криміналізації чи декриміналізації певних суспільно небезпечних діянь. Хоча ці дії здебільшого залежать від міжнародних зобов'язань України, однак все одно законодавцю слід прислуховуватися до науковців і практиків щодо необхідності й доцільності визнання злочинними певних діянь (або, навпаки, незлочинними). Крім того, у разі криміналізації певного діяння, що передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України, кримінально-правову норму слід створювати з огляду на специфіку (менталітет, культуру) населення, політичного режиму, рівня економічного розвитку, соціальних цінностей суспільства тощо. Деякі приписи кримінального закону, зазначає А. В. Іванчин, можна безконечно змінювати, підвищуючи рівень технічної досконалості їхніх змісту й форми, проте від цього ефективно діяти вони не почнуть [292, с. 46], оскільки не будуть відповідати потребам практики. З позиції юридичної техніки важливо, щоб зміст законодавства був насамперед логічним, системним, внутрішньо несуперечливим, а також передбачав оптимальні дефініції, класифікації та юридичні конструкції [292, с. 46]. Ми поділяємо думку з А. В. Іванчина, що зміст права зумовлений політичною та економічною ситуацією в державі, однак зміст норми

повинен бути правильно побудований, щоб забезпечувати належну кримінально-правову охорону певних суспільних відносин. Використання цього правила зменшить кількість внесених необґрунтованих змін у КК України, що своєю чергою унеможливить безпідставне розширення обсягу кримінального закону.

Правила логіки сприяють правильній організації роботи над змістом проєкту кримінального закону під час його створення, а також логічній побудові змісту цього закону. Доповнення чинного КК України новими злочинами слід здійснювати шляхом доповнення його змісту новою статтею з номером попередньої та відповідною позначкою поряд. Попередня стаття має бути близька за змістом до нової (родовий об'єкт, безпосередній об'єкт, предмет, потерпілий, об'єктивна сторона, спосіб, форма вини тощо). За інших обставин нова стаття повинна бути «прикріплена» до іншої статті. Слушною видається позиція Д. В. Чухвичова, який виокремлює три основні вимоги до логіки нормативно-правового акта: регулятивна спрямованість (регулювання конкретного кола суспільних відносин), єдність (конкретизованість предмета правового регулювання), системність (наявність усіх взаємопов'язаних елементів нормативно-правового акта: частин, розділів, статей, гіпотези, диспозиції, санкції тощо) [835, 141–145].

Під час створення кримінального закону неможливо оминати структурні правила юридичної техніки. За допомогою зазначених правил упорядковують весь процес нормотворення, який поділяється на певні частини, етапи, стадії для досягнення запланованого результату. На кожному відрізку роботи ставлять конкретне завдання, яке підлягає виконанню після закінчення певних частин, етапу, стадії нормотворчості. У змісті кримінального закону врахування структурних правил дає змогу систематизувати текст закону та його структурні елементи – частини, розділи, статті тощо. Дослідники Т. М. Москалькова та В. В. Черников рекомендують конструювати нормативні приписи законопроєкту за такою послідовністю: 1) загальні положення (сфера дії закону, предмет і

завдання правового регулювання тощо); 2) визначення використаних у тексті закону понять; 3) виклад правових приписів (регулятивні, уповноважувальні, роз'яснювальні, заборонні норми) та санкцій; 4) зміни в законодавчі акти, визнання їх загалом чи окремих їхніх частин нечинними тощо; 5) перехідні та прикінцеві положення (порядок введення закону в дію тощо); 6) набрання чинності законом (опублікування та введення в дію) [497, с. 290]. Загалом позиція авторів видається правильною, однак, на нашу думку, зміни в чинному законодавстві слід віднести до прикінцевих і перехідних положень, так само як і набрання чинності законом. Саме відповідно до структурних правил юридичної техніки чинний КК України містить дві частини – Загальну й Особливу, розділи (15 розділів Загальної частини, 20 – Особливої частини); статті (ст. 1–108 Загальної частини, ст. 109–447 Особливої частини). Зазначений поділ полегшує роботу зі змістом кримінального закону як під час внесення змін, так і під час правозастосування.

Мовні правила відіграють важливу роль як у нормотворчості, так і в правозастосуванні. Під час створення тексту закону, на нашу думку, мовні правила є визначальними, а їх правильне застосування є вкрай необхідним. Мовні правила передбачають застосування всіх правил правопису (граматики, орфографії, лексикології, пунктуації тощо). Зазначені правила використовують для написання тексту закону так, щоб правозастосувачеві було однозначно зрозуміло, який саме зміст закладено в певну кримінально-правову норму. Із цього приводу Є. Г. Бобришев і Є. В. Яковенко зазначають, що право не може регулювати будь-які суспільні відносини, не отримавши мовного вираження [232, с. 129–131]. Водночас А. С. Піголкін стверджує, що мова актів наділена такими ознаками, як офіційний характер, документальність зовнішнього вираження мови законодавця, ясність і простота, максимальна точність, логічна зв'язність, послідовність викладу, експресивна нейтральність, формалізація [874, с. 18–19, 22, 33]. Архаїзми, історизми, діалектизми, іншомовні слова й терміни, зазначає

Н. А. Власенко, становлять найбільшу складність під час створення нормативно-правового акта [236, с. 12–19]. Натомість Р. Барженон переконує, що використання запозичених слів виправдано лише в тому випадку, коли слово іноземного походження інтегровано в рідну мову [106, с. 43–48]. Застосування мовних правил повинно унеможливлювати багатозначне тлумачення положень кримінально-правової норми. Під час складання тексту статті слід правильно використовувати прийменники (та, або, і тощо), дотримуватися правил пунктуації. Від використаного в тексті статті прийменника залежить правильність спрямування кримінально-правової охорони суспільних відносин і застосування положень зазначеної статті кримінального закону. Крім того, слід уникати застосування в тексті закону оціночних понять (тяжкі наслідки, істотна шкода тощо). Це ускладнює застосування положень КК України. На переконання деяких учених, ефективність застосування права безпосередньо залежить від максимально точного викладу правових приписів, чого неможливо досягти без термінів [582, с. 45]. На нашу думку, необхідно, по-перше, передбачити в КК України перелік понять, які використовують у тексті кримінального закону; по-друге, якщо в диспозиції статті застосовано оціночне поняття, то необхідно в примітці до цієї статті потлумачити його. Ці пропозиції сприятимуть досягненню однозначного тлумачення положень КК України та правильному застосуванню кримінально-правових норм.

Формальні (реквізитні) правила також відіграють важливу роль у нормотворчості та правозастосуванні. Недотримання цих правил під час нормотворчого процесу призводить до визнання нікчемним закону, також виникнуть проблеми щодо моменту прийняття та набрання чинності законом, що призведе до неправильного застосування положень кримінального закону. Наслідком цього може бути застосування кримінально-правової норми до особи, яку було декриміналізовано або пом'якшено покарання за вчинення конкретного злочину тощо.

Порушення або недотримання процедурних правил (правил створення, прийняття законів тощо) призводить до визнання нікчемним такого закону, а його положення не підлягають застосуванню. Окреслених правил дотримуються переважно в повному обсязі, оскільки вони передбачені одразу декількома законами: Конституцією України, КК України, законами України «Про міжнародні договори України», «Про Регламент Верховної Ради України». Дотримання встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності законами є однією з умов легітимності законодавчого процесу [673]. Законодавча процедура передбачає послідовні взаємопов'язані дії всіх її суб'єктів, що забезпечує поступальний розвиток і вдосконалення чинного законодавства. Встановлення на певних її етапах вимог щодо невідкладності, зумовлених або оціночним уявленням суб'єкта про важливість акта (визнання законопроекту невідкладним), або особливою ситуацією, пов'язаною з поверненням процедури до унормованих меж, зобов'язує уповноважених суб'єктів учиняти дії щодо цього акта в пріоритетному порядку [674]. Порушення зазначених правил тягне за собою юридичну відповідальність.

Застосування всіх правил юридичної техніки в комплексі дасть змогу на належному (високому) рівні змінювати й створювати кримінальне законодавство України. Правильне застосування правил юридичної техніки в процесі створення кримінального закону сприяє вдосконаленню кримінального законодавства, що своєю чергою призводить до правильного застосування положень КК України, а також внесення в нього обґрунтованих, доцільних і необхідних змін.

Крім правил юридичної техніки, слід розглядати її засоби. Ми поділяємо підхід з О. Л. Дзюбенко, яка засобами юридичної техніки вважає: 1) юридичну термінологію, кліше, аббревіатуру; 2) презумпцію, фікцію, дефініцію, юридичні конструкції; 3) реквізити, правові символи [232, с. 129–131]. Уваги потребує друга група засобів, а саме: презумпція, фікція, дефініція, юридичні конструкції. Презумпція – це передбачене в нормативно-правовому акті припущення щодо

певного юридичного стану або явища [147, с. 122]. Деякі презумпції втілюються у формі принципів – законності, верховенства права, невинуватості тощо. Фікцією слід вважати положення, якого немає, однак законодавець визначає його неявним, унаслідок чого воно має загальнообов’язковий характер [855, с. 28]. Особливість правових фікцій полягає в тому, що їх використовують виключно в актах застосування права (визнання особи неосудною тощо). Дефініція – це стисле визначення будь-якого поняття, що відображає суттєві, якісні ознаки предмета або явища [232, с. 131]. Наприклад, дефініційною нормою є ч. 1 ст. 11 КК України, відповідно до якої злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), учинене суб’єктом злочину [393; 232, с. 131]. Юридичними конструкціями є моделі, які узагальнюють найсуттєвіші елементи складного правового явища [245, с. 51]. Учений А. Ф. Черданцев юридичними конструкціями в кримінальному законодавстві вважає склад злочину, форму вини тощо [817, с. 13–16]. Водночас А. В. Іванчин виокремлює кримінально-правові конструкції: 1) злочину; 2) діяння, вчиненого в умовах обставин, що виключають його злочинність; 3) покарання; 4) звільнення від кримінальної відповідальності; 5) звільнення від покарання [293, с. 19]. Такі позиції не є безумовно правильними чи неправильними, тому видаються дискусійними. Проте можна стверджувати, що склад злочину є юридичною конструкцією.

Визначення конструкції складу злочину має вирішальне значення для правозастосування, оскільки від виду складу злочину відповідно до конструкції об’єктивної сторони (формальний, матеріальний, усічений) залежить момент закінчення цього злочину, а визначення виду складу злочину залежно від ступеня тяжкості (простий, кваліфікований, особливо кваліфікований, привілейований) впливає на правильність кваліфікації, призначення покарання тощо. До обов’язкових ознак складу злочину належать: 1) об’єкт злочину; 2) суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність); 3) фізична осудна особа, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність; 4) вина. Решта ознак, на нашу

думку, не можна вважати обов'язковими, за винятком випадку, коли їх передбачено в диспозиції статті чинного КК України. Дискусійним є віднесення до обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину лише суспільно небезпечного діяння, а не наслідків і причинового зв'язку. Суспільно небезпечні наслідки, а отже, і причиновий зв'язок, є обов'язковими ознаками в матеріальних складах злочинів. Однак не всі склади злочинів у чинному КК України є матеріальними. Натомість суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність) наявне в кожному складі кримінального правопорушення. Саме тому, на нашу думку, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину є суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність).

Одна з проблем кримінального законодавства України полягає в тому, що зміст ознак складу злочину висвітлено в постановах Пленуму ВС України та правових позиціях ВС, а не в КК України. Наявність такої проблеми кримінального законодавства також підтверджують зарубіжні вчені Л. Л. Кругликов та О. Є. Спиридонова [402, с. 69–70]. В інших державах цю проблему було подолано шляхом доповнення кожного розділу, глави тощо КК відповідними положеннями для роз'яснення термінів, що використані в певній главі чи розділі. Окреслену проблему розв'язують шляхом доповнення конкретної статті приміткою. Такий варіант також є прийнятним, однак не цілком виправданим, оскільки в кожній статті одне й те саме поняття тлумачать по-різному (істотна шкода, значна шкода, шкода у великих розмірах тощо, розмір якої залежить від конкретної статті), що призводить до неправильного правозастосування положень КК України. Ми пропонуємо визначити такі терміни в Загальній частині КК України, що уніфікує їх значення стосовно положень КК України загалом, сприятиме правильному застосуванню норм кримінального закону.

Правильне й доцільне застосування засобів юридичної техніки передбачає дотримання правил юридичної техніки. Однак не можна стверджувати, що правила юридичної техніки можна реалізувати без використання її засобів. Це такі

явища, які доповнюють одне одного. Застосовуючи конкретно визначені, логічні та правильно побудовані презумпції, фікції, дефініції, юридичні конструкції тощо, можна створити досконале кримінальне законодавство України, за умови суворого дотримання правил логіки, змістовних, структурних, мовних, процедурних правил і формальних (реквізитних) вимог.

На підставі зазначеного вище можна дійти таких **висновків**:

1. Юридичною технікою слід вважати систему ґрунтованих на досягненнях теорії права та перевірених практикою правотворчості принципів, прийомів, засобів, правил (логічних, структурних, лінгвістичних) підготовки найдосконаліших за формою і структурою нормативно-правових та правозастосовних актів, що використовують під час розроблення й систематизації актів для їх удосконалення [377].

2. Видами юридичної техніки є: 1) правотворча (законодавча, нормотворча) техніка; 2) техніка індивідуальних актів (правозастосовна та правореалізаційна техніка); 3) інтерпретаційна (правотлумачна) техніка; 4) техніка систематизації правових актів; 5) техніка обліку нормативно-правових актів [377]. Такий поділ видається найприйнятнішим, оскільки в повному обсязі відображає зміст і сутність юридичної техніки, а також різноманітність сфер її застосування.

3. Аргументовано, що юридичний інструментарій юридичної техніки охоплює змістовні правила, правила логіки, структурні правила, мовні правила, формальні (реквізитні) вимоги та процедурні правила. Змістовні правила встановлюють доцільність, необхідність й обумовленість конкретного нормативно-правового акта. Правила логіки надають можливість у якомога стисліші строки досягти поставленої мети, тобто дотримуватися логічних правил як в побудові загального плану роботи над нормативно-правовим актом, так і під час виконання окремих її етапів. Структурні правила сприяють систематизації дій щодо створення нормативно-правового акта шляхом розподілу такої діяльності на частини, етапи, стадії, у процесі яких ставлять певні завдання, а їх реалізація

сприяє досягненню цілісності роботи. Структурні правила забезпечують структурованість нормативно-правового акта. Мовні правила сприяють точності, ясності й доступності розуміння змісту нормативно-правового акта. Кожен нормативно-правовий акт має обов'язкові реквізити (назва, вид, хто підписав, затвердив, прийняв, дата тощо), які визначають сутність і зміст окремого нормативно-правового акта (формальні (реквізитні) правила). Підготовку та прийняття юридичних документів слід здійснювати відповідно до визначеної процедури (процедурних правил).

4. Доведено, що найсуттєвішими недоліками чинного кримінального законодавства України є: 1) відсутність офіційної кримінально-правової політики в Україні; 2) несформованість налагодженого механізму внесення змін до КК України у зв'язку з прийняттям КС України рішень про визнання неконституційними окремих його положень; 3) відсутність передбачених у КК України правил кваліфікації злочинів та інших суспільно небезпечних діянь; 4) невизначеність у КК України принципів кримінального законодавства України; 5) наявність значної кількості конкуруючих кримінально-правових норм (конкуренцій, колізій, прогалин); 6) відсутність визначеної в КК України термінології, яку використано в змісті кримінально-правових норм; 7) наявність оціночних понять у кримінально-правових нормах (тяжкі наслідки, загальнонебезпечний спосіб, особлива жорстокість, істотна шкода тощо).

5. Обґрунтовано, що встановлення конструкції складу злочину позначається на правозастосуванні, оскільки від виду складу злочину (залежно від конструкції об'єктивної сторони – формальний, матеріальний, усічений) залежить момент закінчення цього злочину. Вид складу злочину (залежно від ступеня тяжкості – простий, кваліфікований, особливо кваліфікований, привілейований) впливає на правильність кваліфікації та юридичні наслідки тощо.

6. На підставі теоретичного та практичного досвіду встановлено, що одна з проблем кримінального законодавства України полягає в тому, що зміст ознак

складу злочину висвітлено в постановах Пленуму ВС України та правових позиціях ВС, а не в КК України. Для подолання зазначеної проблеми ми пропонуємо визначити такі терміни в Загальній частині КК України, що уніфікує їх значення стосовно положень КК України загалом і сприятиме правильному застосуванню норм кримінального закону.

Висновки до розділу 3

Сформульовано визначення поняття механізму створення кримінального законодавства України, його мету та завдання, зокрема констатовано, що:

- а) механізм створення кримінального законодавства – діяльність суб'єктів законотворення, спрямована на кримінально-правове регулювання та охорону суспільних відносин, яка реалізовується через відповідну процедуру в системі кримінального законодавства України;
- б) мета – забезпечення ефективної, науково обгрунтованої, соціально обумовленої законотворчості суб'єктами створення кримінального законодавства України;
- в) завдання: створення умов для залучення науковців і громадськості до обговорення законопроектів кримінально-правового спрямування; встановлення обов'язковості проведення експертиз (наукової, кримінологічної, антикорупційної тощо) законопроектів кримінально-правового спрямування; недопущення утворення прогалин та колізій у кримінальному законодавстві України, а також зменшення конкуренції кримінально-правових норм.

Запропоновано в механізмі створення кримінального законодавства України виокремити два напрями, які забезпечують його цілісність, повноту та системність: механізм укладення або ратифікації міжнародних договорів і механізм створення норм Конституції України, КК України та законів, які вносять зміни до них.

Обгрунтовано, що законотворчість слід розглядати як передбачену в установленому законом порядку діяльність законодавчих (представницьких) органів державної влади та громадян (під проведення референдуму) зі створення,

підготовки й прийняття актів вищої юридичної сили. Аргументовано, що процес створення КК України, законів України про кримінальну відповідальність і надання згоди ВР України на обов'язковість для України міжнародних договорів слід віднести до процесу створення кримінального законодавства України.

Визначено, що механізм створення кримінального законодавства України слід розглядати як цілеспрямований процес формування системи цього законодавства та деяких її елементів. Процес створення КК України та законів, які вносять зміни до нього та до Конституції України, попри наявність певних особливостей, має чимало спільних ознак. Зокрема, він стосується діяльності одного й того самого суб'єкта правотворення (ВР України), проходить подібні етапи, полягає в прийнятті кінцевого рішення за схожою процедурою. Суттєво відрізняється в цьому контексті тільки механізм створення міжнародних договорів. Саме тому дослідження механізму створення кримінального законодавства розділено на два напрями: 1) дослідження механізму створення міжнародних договорів; 2) дослідження механізму створення КК України та законів, які вносять зміни до нього й до Конституції України. Другий напрям має охоплювати не тільки вивчення загальних ознак механізму створення відповідних нормативно-правових актів, а й стосуватися описання особливостей створення Конституції України, власне КК України, а також особливостей надання ВР України згоди на обов'язковість міжнародних договорів.

Обґрунтовано, що основоположними елементами механізму створення кримінального законодавства України є: а) суб'єкти створення кримінального законодавства; б) процедура створення кримінального законодавства; в) юридична техніка як засіб створення кримінального законодавства.

Схарактеризовано коло осіб, які беруть участь у створенні кримінального законодавства України. Доведено, що такими суб'єктами є: ВР України; Президент України; КС України; Кабінет Міністрів України; інші органи влади й місцевого самоврядування; народ України. Зокрема, ВР України впливає на

формування кримінального законодавства України шляхом внесення змін до Конституції України; прийняття законів; визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики, реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; надання законом згоди на обов'язковість для України міжнародних договорів і денонсація міжнародних договорів; Президент України – шляхом призначення всеукраїнського референдуму щодо змін Конституції України; проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою; підписання законів, прийнятих ВР України; накладення вето на прийняті ВР України закони; укладання міжнародних договорів Україною, розгляду пропозиції щодо ратифікації міжнародного договору Україною; прийняття рішення про внесення на розгляд ВР України в порядку законодавчої ініціативи проєкту закону про ратифікацію міжнародного договору Україною.

Зазначено, що КС України, хоч і не є законодавчим органом, однак шляхом визнання деяких положень КК такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), здійснює безпосередній вплив на вдосконалення кримінального законодавства України. Здійснено аналіз теоретичних і практичних питань законотворчого процесу зі створення та прийняття кримінального законодавства України.

З'ясовано, що механізм імплементації міжнародно-правових норм як невід'ємна складова механізму створення кримінального законодавства України має два рівні – міжнародний та національний, на кожному з яких для забезпечення мети й завдань законотворчого процесу суб'єкти міжнародного права використовують правові та інституційні засоби.

Якість створення кримінального законодавства полягає в науковій обґрунтованості прийняття таких норм, їх відповідності потребам реальної

дійсності та правозастосовної практики. Законодавчо закріплені кримінально-правові норми повинні відображати ті суспільні відносини, на охорону яких вони спрямовані. Суб'єкти міжнародного права під час імплементації міжнародно-правових норм, що стосуються кримінального законодавства, використовують правові й інституційні засоби на міжнародному та національному рівнях. Імплементацію норм міжнародно-правових договорів можна розглядати як діяльність нормотворчу, організаційну, виконавчу та контрольну. Міжнародні договори набирають чинності для України після надання нею згоди на обов'язковість міжнародного договору в порядку та в строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб. Акт ратифікації міжнародних договорів – це остаточний трансформаційний акт, що надає договору сили закону й переадресовує зобов'язання щодо його виконання суб'єктам внутрішньодержавного кримінального права.

Визначено чинники, які впливають на процес створення кримінального законодавства, а саме відсутність: а) офіційної кримінально-правової політики в Україні; б) налагодженого механізму внесення змін до КК України у зв'язку з прийняттям КС України рішень про визнання неконституційними окремих його положень.

Аргументовано, що для ефективної реалізації норм кримінального законодавства юридична конструкція не повинна бути винятком із загальних юридичних положень, а має узгоджуватися з ними, а реалізація покладених на неї завдань є необхідним і логічним висновком. Однак законодавець неодноразово порушує повноту й послідовність її побудови, що призводить до розбіжностей тлумачення кримінально-правових норм.

РОЗДІЛ 4

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ЕЛЕМЕНТІВ

4.1. Поняття механізму реалізації кримінального законодавства, його сутність, гарантії та місце в системі суміжних правових механізмів

Реформування сфери кримінальної юстиції супроводжується оновленням певних галузей законодавства, зокрема й кримінального. У КК України з'являються нові норми, а подеколи – і нові інститути як реакція держави на сучасні виклики у сфері кримінально-правового регулювання [92, с. 97]. Кримінальне законодавство відіграє важливу роль у регламентуванні суспільних відносин, пов'язаних із вчиненням суспільно небезпечних діянь, передбачених законом про кримінальну відповідальність.

Хоч яким якісним не було б кримінальне законодавство, без належної реалізації неможливо забезпечити оптимально ефективне та результативне виконання завдань щодо правового забезпечення охорони прав і свобод людини й громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру й безпеки людства, а також запобігання злочинам [393;676; 55, с. 188; 8, с. 8; 167, с. 13, 20].

Однак не всі норми КК України безперешкодно втілюються в життя, тобто не завжди їх належно реалізують. На переконання вчених, чимало норм не забезпечені ефективним механізмом реалізації, унаслідок чого суттєво знижується функціональність такого регулювання [682, с. 6–26; 55, с. 188].

Складнощі на шляху реалізації кримінального законодавства, а також помилки, яких припускаються в цьому процесі, насамперед послаблюють

ефективність дії закону про кримінальну відповідальність, дискредитують правозастосовну діяльність відповідних органів державної влади. Слушно зауважує Ю. Ю. Коломієць стосовно того, що неефективність механізму реалізації кримінального закону позначається на авторитеті держави, ставлячи легітимність влади під сумнів [347, с. 119; 55, с. 189].

Це шкодить кримінально-правовому регулюванню суспільних відносин і водночас актуалізує **необхідність дослідження реалізації кримінального законодавства** як у *динамічній*, так і *статичній площинах* [55, с. 189].

Попри вагомий внесок вчених у розв'язання проблем реалізації кримінального законодавства, чимало питань залишилося поза увагою дослідників, а окремі запропоновані ними положення досі є дискусійними. Однак комплексних досліджень механізму реалізації кримінального законодавства України не здійснювали.

У цій ситуації категорія «реалізація кримінального законодавства» з усіма її компонентами відіграє важливу роль, оскільки допомагає оцінити стан кримінально-правового регулювання суспільних відносин, виявити вади, наявні в цьому процесі, і запропонувати шляхи оптимального досягнення бажаного результату [55, с. 189].

Реалізація кримінального законодавства як процес і результат має необхідні елементи, риси, властивості, структуру, що поєднані в певному механізмі [55, с. 189].

Саме категорія «механізм» надає можливість охопити процес реалізації кримінального законодавства в усіх його проявах. Дослідження механізму реалізації кримінального законодавства дає змогу встановити всі елементи його системи, простежити їх взаємозв'язок і тенденції розвитку [55, с. 189].

Відсутність належного механізму реалізації кримінального законодавства є однією з найвагоміших причин низької ефективності кримінально-правових норм. Натомість дослідження механізму реалізації кримінального законодавства є

важливим орієнтиром для підвищення ефективності правозастосовної діяльності [55, с. 189].

Нині в теорії кримінального права немає ґрунтовних розробок механізму реалізації кримінального законодавства [837, с. 343; 263, с. 215–216], зокрема не сформульовано визначення цього поняття, не висвітлено зміст його елементів, не сформульовано науково обґрунтовані правила реалізації кримінального законодавства, детально не проаналізовано її форми. Тому суб'єкти реалізації кримінального законодавства не мають орієнтирів на шляху реалізації своїх прав й обов'язків, визначених у законі про кримінальну відповідальність. З огляду на зазначене, постала необхідність не лише розроблення теорії механізму реалізації кримінально-правової норми (як пропонують у теорії кримінального права [440]), а й створення теорії реалізації кримінального законодавства [55, с. 189].

У зв'язку із цим своєчасним і необхідним є дослідження проблем механізму реалізації кримінального законодавства. Актуальність дослідження цієї категорії зумовлена її зв'язком з кримінально-правовим регулюванням і кримінально-правовими відносинами [55, с. 189].

Реалізація кримінального законодавства є, по-перше, структурним елементом кримінально-правового регулювання, по-друге, завершальною стадією кримінально-правового регулювання [55, с. 189].

Реалізація кримінального законодавства охоплює реалізацію статей КК України, у яких закріплено відповідні кримінально-правові норми. Тому реалізація кримінального законодавства відбувається через реалізацію кримінально-правових норм [55, с. 190].

У тлумачному словнику «реалізувати» визначено як: 1) здійснювати, робити реальним, утілювати що-небудь у життя; 2) переводити на гроші, продавати [150, с. 1204]. Екстраполюючи значення цього терміна на реалізацію кримінального законодавства, можна стверджувати, що це насамперед утілення цього законодавства в життя через поведінку відповідних суб'єктів, реальне виконання

його положень. Тобто втілення прав й обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у їх поведінці [55, с. 190].

Схоже тлумачення реалізації права пропонують і вчені в галузі теорії держави та права, зокрема, визначаючи її як втілення приписів правових норм у правомірній поведінці суб'єктів права, їхній практичній діяльності [707, с. 419; правових норм у фактичній діяльності (поведінці) суб'єктів права [576, с. 168]; здійснення їх приписів у практичних діях (бездіяльності) суб'єктів [657, с. 129]; завершальну стадію правового регулювання, що становить процес утілення норм права шляхом здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків [780, с. 12]; реальне, практичне перетворення в життя формально визначених правових приписів через правомірну поведінку суб'єктів права (дії чи бездіяльність) з метою задоволення основних потреб людини, суспільства й держави шляхом використання методів і форм, передбачених законодавством країни [191, с. 7; 55, с. 190].

Таким чином, реалізацію кримінального законодавства слід трактувати як утілення закріплених у законі про кримінальну відповідальність прав й обов'язків суб'єктів цього процесу в життя (у реальні кримінально-правові відносини). Реалізація кримінального законодавства загалом пов'язана з індивідуальною поведінкою суб'єктів, права й обов'язки яких закріплено в кримінально-правових нормах [55, с. 190].

Аналізуючи дефініції, слід акцентувати увагу на тому, що реалізація кримінального законодавства *має правомірний характер*, оскільки здійснюється в межах кримінально-правових норм [55, с. 190]. Слушною видається позиція, згідно з якою правомірна поведінка суб'єктів права означає, що будь-які вчинки учасників суспільних відносин мають ґрунтуватися на правових приписах або бути такими, що не заборонені ними [192, с. 12; 55, с. 190]. Ми поділяємо думку О. М. Литвинова та І. І. Митрофанова, які стверджують, що будь-які правові

феномени, зокрема права й обов'язки суб'єктів права, реалізуються лише в правовідносинах [441, с. 87; 55, с. 190].

Однак це не означає, що в разі вчинення певним суб'єктом протиправних дій, наприклад злочину, не відбувається реалізація кримінального законодавства [55, с. 190]. Навпаки, правомірна реалізація кримінального законодавства є своєрідною реакцією на неправомірні дії в межах кримінально-правових відносин [55, с. 190]. У зв'язку із цим потребує уваги твердження про те, що правопорушення в цьому випадку є результатом процесу самореалізації, причому норму права не реалізовано, а порушено [780, с. 12; 55, с. 190–191]. Тобто порушення кримінально-правових норм у жодному разі не є реалізацією кримінального законодавства, однак такий юридичний факт безпосередньо спричиняє запуск механізму реалізації кримінального законодавства [55, с. 191].

У теорії кримінального права не сформульовано ґрунтовних визначень не лише реалізації кримінального законодавства, а й кримінально-правових норм. Водночас деякі вчені пропонують дефініцію реалізації заборонних кримінально-правових норм [65, с. 191]. Зокрема, Н. П. Ждиняк стверджує, що реалізація заборонних кримінально-правових норм – це форма дії, прояву їхніх якісних властивостей, спрямованих на досягнення певного результату [267, с. 301; 55, с. 191]. Безумовно, реалізація кримінально-правової норми, як і кримінального законодавства загалом, повинна мати певний результат, який залежить від виду таких норм у межах певного кримінально-правового інституту [55, с. 191].

З огляду на зазначене, реалізацію кримінального законодавства можна визначити як закріплені в кримінально-правових нормах правила поведінки у формі правомірних діянь суб'єктів кримінально-правових відносин [55, с. 191].

Реалізація кримінального законодавства відбувається в чітко окреслених межах за умов використання певних засобів і дотримання встановленого порядку. Це впорядкований процес, який не може здійснюватися сам собою. Він потребує певного механізму [40, с. 161].

Така кримінально-правова категорія, як «механізм реалізації кримінального законодавства», є недостатньо розробленою в науці кримінального права. Досі чітко не окреслено, як слід визначати таким поняття, яке його змістовне наповнення, які елементи охоплює.

Саме тому доцільно проаналізувати передусім семантичне значення слів, які утворюють цей термін. Термін «механізм» було потлумачено в підрозділі 3.1 дисертації. Водночас слово «реалізовувати» означає: 1) здійснювати, робити реальним, утілювати що-небудь у життя; 2) переводити на гроші, продавати [150, с. 1204; 40, с. 161]. Життя в контексті з'ясування змісту терміна «механізм реалізації кримінального законодавства», очевидно, слід тлумачити як реальні кримінально-правові відносини [40, с. 161].

Екстраполюючи зміст цих слів на досліджуваний термін, можна стверджувати, що в буквальному значенні механізм реалізації кримінального законодавства може означати: 1) систему втілення кримінального законодавства в кримінально-правові відносини; 2) метод або спосіб такого втілення; 3) сукупність процесів, з яких складається реалізація кримінального законодавства [40, с. 161].

Отже, механізм реалізації кримінального законодавства можна розглядати принаймні в трьох аспектах: 1) як певну систему; 2) як певний метод чи спосіб; 3) як сукупність певних процесів [40, с. 161].

*У зв'язку із цим механізм реалізації кримінального законодавства має **широке** та **вузьке** значення. У широкому значенні цей механізм охоплює всі окреслені вище аспекти, а у вузькому – лише один з них. Наприклад, механізм реалізації кримінального законодавства можна тлумачити як систему форм його реалізації чи метод (спосіб) реалізації його положень [40, с. 161].*

У контексті семантичного аналізу відповідних термінів слід зауважити, що механізм реалізації доцільно розглядати як певний **процес** (охоплює насамперед діяльність суб'єктів реалізації) і **результат** (закріплену в кримінальному

законодавстві систему засобів його реалізації). Тому в межах цієї категорії слід виокремити матеріальний та процесуальний її аспекти [40, с. 161].

Причому предметом цього дослідження повинен бути саме *матеріальний*, точніше – *кримінально-правовий аспект* механізму реалізації кримінального законодавства, тобто той, що закріплений у кримінальному законодавстві [40, с. 161].

Механізм реалізації кримінального законодавства слід розглядати на *декількох рівнях*: загальному, спеціальному й індивідуальному (додаток К) [40, с. 23].

Загальний рівень стосується реалізації кримінального законодавства загалом. На цьому рівні можна виявити та пізнати певні тенденції чи закономірності в реалізації кримінального законодавства, спрогнозувати перспективи його розвитку, зокрема вдосконалення [40, с. 23].

Спеціальний рівень стосується реалізації певної кримінально-правової норми або декількох таких норм у межах як одного, так і декількох кримінально-правових інститутів [30, с. 23]. Наприклад, реалізація заохочувальних кримінально-правових норм – звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання чи його відбування [30, с. 23].

Індивідуальний рівень стосується реалізації кримінально-правових норм у певній життєвій ситуації [30, с. 23]. Він обмежується індивідуально визначеними суб'єктами та пов'язаний з конкретними юридичними фактами (наприклад, вчиненням злочину певним суб'єктом злочину або пом'якшенням йому міри покарання тощо) [30, с. 23].

Необхідно визначити мету й завдання механізму реалізації кримінального законодавства. Найважливішою метою механізму реалізації права визнають ефективне здійснення суб'єктами своїх прав і юридичних обов'язків. До завдань механізму реалізації прав належить розширення соціальної активності суб'єкта зі

здійснення своїх прав і юридичних обов'язків, формування правової культури суспільства й окремого суб'єкта [780, с. 15].

Обравши за основу ці положення, варто сформулювати певні уточнення. *Метою механізму реалізації кримінального законодавства* має бути ефективне здійснення (втілення в життя) суб'єктами кримінально-правових відносин їхніх прав й обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність [40, с. 161]. Зазначену позицію схвалюють 91,2 % опитаних. Натомість *завданнями механізму реалізації кримінального законодавства* слід визнавати розширення правової активності суб'єктів кримінально-правових відносин щодо втілення в життя їхніх прав й обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність, підвищення рівня їхньої правової культури та правової культури суспільства [40, с. 161].

Механізм реалізації кримінального законодавства можна розглядати в різних аспектах. У зв'язку із цим слід урахувувати, що залежно від напрямку дослідження механізму кримінально-правового регулювання в теорії кримінального права виокремлюють три його аспекти: 1) соціальний; 2) психологічний; 3) інструментальний (спеціально-юридичний) (додаток К) [109, с. 46; 844, с. 63–64; 40, с. 161].

Зазначені аспекти притаманні й механізму реалізації кримінального законодавства, який є складовою механізму кримінально-правового регулювання. Ураховуючи це твердження, а також напрацювання П. С. Берзіна й С. Д. Шапченка [с. 46; 844, с. 63–64], можна схарактеризувати відповідні аспекти механізму реалізації кримінального законодавства [40, с. 161].

Соціальний аспект такого механізму охоплює діяльність суб'єктів реалізації кримінального законодавства, висвітлює його значення для врегулювання кримінально-правових відносин, визначає соціальну ефективність кримінально-правових норм. У контексті соціального аспекту механізм реалізації

кримінального законодавства повинен забезпечувати інтереси як окремих членів, так і суспільства загалом [40, с. 161].

Психологічний аспект механізму реалізації кримінального законодавства окреслює особливості поведінки суб'єктів у межах певної форми реалізації кримінального законодавства. Він апелює до психологічних властивостей особистості суб'єктів, які спонукають їх до реалізації певного іншого варіанту поведінки, що є предметом кримінально-правового регулювання [40, с. 161].

Інструментальний (спеціально-юридичний) аспект становить порядок реалізації кримінального законодавства за допомогою специфічних кримінально-правових засобів. Він охоплює положення про структуру механізму реалізації кримінального законодавства й особливості його елементів [40, с. 161].

У кримінально-правових дослідженнях учені оперують різними механізмами, зокрема: кримінально-правового впливу, кримінально-правового регулювання, реалізації кримінальної відповідальності, реалізації кримінально-правової норми, а також реалізації кримінального законодавства [440, с. 11; 267, с. 301; 780, с. 15; 246, с. 39; 709, с. 119; 421, с. 22; 844, с. 64; 40, с. 161].

Попри те, що предметом цього дослідження є механізм реалізації кримінального законодавства, слід акцентувати увагу й на інших механізмах, з якими він безпосередньо пов'язаний. Це, по-перше, надасть можливість глибше пізнати його кримінально-правовий зміст, а по-друге, стане підґрунтям для конструювання базових положень про механізм реалізації кримінального законодавства, з огляду на брак ґрунтовних досліджень порушеного питання в теорії національного кримінального права, а також у зв'язку з тим, що інші механізми наділені схожими рисами [40, с. 161].

У теорії кримінального права немає визначення механізму реалізації кримінального законодавства. Тому насамперед слід звернутися до споріднених механізмів, що функціонують у юридичній науці [40, с. 161].

Учений А. С. Литвинов пропонує визначати *механізм реалізації кримінально-правової норми* як сукупність засобів і методів, безпосередньо спрямованих на здійснення суб'єктами своїх прав й обов'язків [440, с. 11]. Фактично така дефініція найбільше відповідає предмету нашого дослідження, однак воно не містить повного та вичерпного тлумачення не лише механізму реалізації кримінального законодавства, а й механізму реалізації кримінально-правової норми з огляду на те, що його компоненти позбавлені будь-якого кримінально-правового змісту – є загальнотеоретичними. Крім того, учений зводить цей механізм лише до сукупності певних засобів і методів. Безумовно, засоби й методи відіграють важливу роль у механізмі реалізації кримінального законодавства чи механізмі реалізації кримінально-правової норм, однак очевидно, що це не єдина основа таких механізмів [40, с. 161–162].

Механізм реалізації заборонних кримінально-правових норм, на думку Н. П. Ждиняк, полягає в попереджувальному впливі заборонних кримінально-правових норм на суспільні відносини (що зумовлено якісними властивостями норми) шляхом впливу на поведінку осіб, які можуть бути суб'єктами злочину [267, с. 301; 40, с. 162]. Попри те, що запропонований механізм стосується лише заборонних кримінально-правових норм, він вартий уваги принаймні з огляду на те, що автор оперує поняттям «суспільні відносини», чітко конкретизує різновид кримінально-правових норм, а також одну категорію суб'єктів реалізації – суб'єктів злочину [40, с. 162].

Розглянемо і твердження дослідників щодо механізму реалізації норм інших галузей права. Зокрема, К. С. Каверіна стверджує, що *механізм реалізації норм адміністративного права* – це система взаємопов'язаних нормативно-інституційних, процедурно-процесуальних та інструментальних елементів, за допомогою яких здійснюють і забезпечують різноманітну управлінську діяльність органи й посадові особи державної (муніципальної) публічної влади, організації, громадяни з метою вирішення конкретних управлінських завдань за допомогою

покладених на них функцій, повноважень, наданих їм прав та обов'язків [305, с. 49; 40, с. 162]. Імпонує позиція автора цього визначення щодо виокремлення нормативно-інституційних, процедурно-процесуальних та інструментальних елементів. Привертає увагу також широкий перелік суб'єктів реалізації відповідних норм [40, с. 162].

Визначення *механізму реалізації норм кримінально-виконавчого права* під час виконання позбавлення волі формулює К. Ю. Євстигнєєва. На її думку, він полягає в такій, що ґрунтується на кримінально-виконавчих правових засобах, цілеспрямованій діяльності суб'єктів кримінально-виконавчих правовідносин з реалізації правових норм, що регулюють позбавлення волі, у межах процедур їх дотримання, виконання, використання та застосування [251, с. 10; 40, с. 162]. Доцільним видається виокремлення в межах такого механізму форм реалізації правових норм, а також суб'єктів правових відносин [40, с. 162].

Механізм реалізації певної норми, зокрема кримінально-правової норми чи сукупності таких норм у межах певного інституту, стосується лише однієї норми чи інституту, а не всієї галузі кримінального права (кримінального законодавства), хоча такий механізм безумовно функціонує в межах механізму реалізації кримінального законодавства та є його складовою. З огляду на це, необхідно дослідити масштабніші механізми, серед яких – *механізм реалізації права* [40, с. 162].

Із цього приводу заслуговують на увагу позиції вчених у галузі теорії права. Зокрема, Т. Ю. Фалькіна вважає *механізмом реалізації права* систему взаємопов'язаних елементів (правових засобів), за допомогою яких відбувається втілення норм права в життя шляхом здійснення суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [780, с. 15; 40, с. 162].

Механізм реалізації права тлумачить В. А. Сапун як особливу правову підсистему механізму правового регулювання, блок регулятивних й охоронних правових засобів централізованого та децентралізованого регулювання, за

допомогою яких об'єктивне і суб'єктивне право втілюється в життя у фактичній поведінці та юридичній діяльності суб'єктів [697, с. 301; 40, с. 162].

Розглянуті визначення мають основну спільну ознаку – правові засоби. Безперечно, правові засоби переважно становлять механізм реалізації кримінального законодавства, однак очевидно, що механізм не зводиться лише до правових засобів. Водночас В. А. Сапун слушно зосереджує увагу на певних суб'єктах. Механізм реалізації кримінального законодавства також охоплює діяльність певних суб'єктів, які не можна охопити категорією правових засобів [40, с. 162].

Поряд з механізмом реалізації кримінального законодавства слід виокремити й *механізм кримінально-правового впливу*. На думку О. І. Чучаєва, механізм кримінально-правового впливу передбачає модель реакції держави на вчинення суспільно небезпечного діяння [863, с. 65; 40, с. 162]. Таке визначення об'єднує більшість аналізованих механізмів. Слід також зауважити, що дослідник оперує поняттям «суспільно небезпечне діяння», а не злочин [40, с. 162].

Детальніше визначення такого механізму пропонує А. А. Березовський, вважаючи, що це функціональна система, у якій за допомогою нормативних і позанормативних засобів здійснюють об'єктивацію критеріїв і форм злочинної поведінки, а також реалізується регулятивний і ціннісно-інформаційний вплив на суспільні відносини й правосвідомість людей з метою попередження, запобігання та протидії злочинності [104, с. 377–378; 40, с. 162].

Водночас ми не поділяємо думку В. К. Дуюнова, який стверджує, що механізм кримінально-правового впливу – це функціонуючий комплекс (процес застосування) передбачених кримінальним законом засобів, прийомів і технологій, які використовують у правозастосовній практиці щодо осіб, винних у вчиненні злочинів, а також у превентивному впливі щодо так званих нестійких осіб. Це об'єктивно необхідний складний динамічний процес практичної реалізації негативної, справедливої та невідвотної реакції держави на вчинення злочинів

за допомогою системи передбачених законом кримінально-правових засобів (кримінально-правових норм, кримінально-правових відносин, актів застосування норм кримінального права) з метою забезпечення підтримання порядку в суспільному житті [246, с. 39; 40, с. 162]. Фактично його положення зводяться лише до суб'єктів злочину та профілактичного впливу на будь-яких членів суспільства з метою недопущення вчинення ними злочинів. Тому поза увагою автора залишаються положення щодо інших суб'єктів, що беруть участь у кримінально-правових відносинах і реалізують свої права й обов'язки, передбачені в законі про кримінальну відповідальність (наприклад, осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, і до яких застосовують примусові заходи виховного характеру) [40, с. 162].

На підставі результатів нашого дослідження можна стверджувати, що механізм кримінально-правового впливу є значно ширшим за змістом, ніж предмет кримінально-правового регулювання, який не обмежується лише злочином. Адже, слушно зауважує Н. О. Орловська, заходи кримінально-правового впливу – це будь-які заходи, унормовані в КК України [557, с. 137; 40, с. 162]. Тому запропоноване В. К. Дуюновим визначення, на наш погляд, передусім стосується механізму реалізації кримінальної відповідальності [40, с. 162].

На думку Є. Д. Скулиша й І. І. Митрофанова, *механізм реалізації кримінальної відповідальності* – це певний набір своєрідних елементів, що закономірно беруть участь у впровадженні приписів реалізованої кримінально-правової норми в конкретні правовідносини, у досягненні означеного в ній результату, а також у застосуванні кримінально-правового засобу впливу, через який реалізується кримінально-правова відповідальність для досягнення її мети й завдань закону України про кримінальну відповідальність, до особи, яка визнана винною у вчиненні злочину [709, с. 119; 40, с. 162]. На відміну від механізму

реалізації кримінального законодавства, це вузький механізм, оскільки він охоплює лише кримінально-правові положення, що стосуються кримінальної відповідальності, а тому за його межами знаходяться механізми реалізації інших заходів кримінально-правового характеру [40, с. 162].

Зрештою, останнім, однак одним з найважливіших механізмів у контексті дослідження механізму реалізації кримінального законодавства, є *механізм кримінально-правового регулювання* [40, с. 162].

Механізм правового регулювання, зазначає С. С. Алексєєв, це взята в єдності система правових засобів (юридичних норм, правовідносин, актів тощо), за допомогою яких здійснюють правовий вплив на суспільні відносини [10, с. 150; 268]. Розгалуженіше визначення такого механізму пропонує Ф. Ш. Ямбушева, на думку якої, механізм правового регулювання можна розглядати як у вузькому, формальному сенсі (норми права, юридичні факти, правовідносини й акти реалізації норм права): як систему правових засобів, за допомогою яких здійснюють цілеспрямований вплив на суспільні відносини шляхом задоволення інтересів суб'єктів права, так і в широкому, формально-змістовному – як систему правових і соціальних засобів та форм впливу на суспільні відносини або, інакше кажучи, як соціальний механізм дії права [879, с. 180; 40, с. 162–163].

Якщо керуватися тим, що механізм правового регулювання стосується правового впливу, то механізм кримінально-правового регулювання стосується кримінально-правового впливу на кримінально-правові відносини у формі втілення кримінально-правових норм у життя [40, с. 163].

Водночас О. М. Куракін стверджує, що механізм правового регулювання – це нормативно організований, послідовно здійснюваний комплексний процес, спрямований на результативне втілення правових норм у життя за допомогою адекватних правових засобів [421, с. 22]. Якщо екстраполювати це визначення на механізм кримінально-правового регулювання, то відбудеться ототожнення

механізму кримінально-правового регулювання та механізму реалізації кримінального законодавства.

Ми поділяємо думку С. Д. Шапченка стосовно того, що механізм кримінально-правового регулювання можна тлумачити як нормативно визначену взаємодію окремих елементів правової системи, що забезпечує (має забезпечувати) виконання завдань, що стоять перед кримінальним правом як окремою галуззю права [844, с. 64; 40, с. 162; 481, с. 83]. Слід лише уточнити, що йдеться, очевидно, не про елементи правової системи, оскільки ми розглядаємо не механізм правового регулювання, а саме про елементи кримінально-правової системи – кримінально-правові норми, кримінально-правові відносини тощо [40, с. 162].

Необхідно акцентувати увагу й на твердженні Ю. В. Бауліна про те, що переведення вимог об'єктивного права (норм кримінального права) у конкретну цілеспрямовану діяльність уповноважених органів держави щодо злочинця здійснюють за допомогою механізму кримінально-правового регулювання [95, с. 27; 40, с. 162]. Водночас норми кримінального права стосуються не лише уповноважених органів державної влади і злочинів, а й інших суб'єктів, зокрема: осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, однак їх не визнають суб'єктом злочину (неосудні чи не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність), потерпілих тощо.

Власне визначення механізму кримінально-правового регулювання пропонує Ю. С. Жаріков: це система необхідних і достатніх стадій правової регламентації та упорядкування суспільних відносин, що надає можливість за допомогою реалізації кримінально-правових заборон, приписів і дозволів забезпечувати ефективну охорону цих відносин від суспільно небезпечних та протиправних посягань [266, с. 97]. У цьому визначенні відображено реалізацію кримінально-правових заборон, приписів і дозволів, що є надзвичайно важливим.

Механізм реалізації кримінального законодавства співвідноситься з механізмом кримінально-правового регулювання як частина і ціле. Тобто механізм реалізації кримінального законодавства належить до механізму кримінально-правового регулювання.

З огляду на викладене вище, *механізм реалізації кримінального законодавства України можна визначити як сукупність процесів (систему або метод чи спосіб) закріплення в кримінально-правових нормах прав й обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у реальні кримінально-правові відносини у формі дотримання, виконання, використання та застосування* [35, с. 202; 44, с. 37]. Зазначену позицію поділяють 88,9 % опитаних респондентів.

Для належного функціонування механізму реалізації кримінального законодавства України необхідно передбачити та запровадити певні гарантії здійснення цього процесу. Термін «гарантія» («garantie») у перекладі з французької мови означає «забезпечення чого-небудь; запорука чого-небудь; умова, що забезпечує що-небудь» [762, с. 180; 712, с. 144; 714, с. 481; 713, с. 113]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що порука – це запевнення, гарантія в чому-небудь; взята на себе відповідальність за когось [149]. Своєю чергою умова є необхідною обставиною, яка уможливорює здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь [715]. Поняття «гарантія» ототожнюють з поняттям «забезпечення», яке в тлумачному словнику визначено як гарантування чогось; надання чи створення матеріальних засобів; охорона кого-, чого-небудь від небезпеки [543, с. 42]. Забезпечення (забезпечувати) – це створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось [715].

Тобто гарантіями слід вважати певну систему засобів, прийомів, способів, що забезпечує виконання чи досягнення чого-небудь, здійснення певного процесу тощо.

Дослідник С. А. Авакян гарантії трактує як матеріальні, організаційні, духовні та правові умови й передумови, що забезпечують реальність здійснення основних прав і свобод, виконання обов'язків людини й громадянина та забезпечують їх охорону від незаконних обмежень і посягань [2, с. 682–683]. З юридичної позиції «гарантіями» слід вважати систему соціально-економічних, політичних, юридичних, організаційних передумов, засобів та способів, що забезпечують здійснення прав і свобод людини й громадянина [496, с. 168; 448, с. 41]. Юридичні гарантії, зазначає А. В. Міцкевич, – це діяльність державних органів й установ, а також громадських організацій щодо протидії протиправним посяганням на права людини й громадянина, на відновлення порушених прав і притягнення винних до відповідальності [491, с. 33]. На переконання П. О. Недбайла, юридичні гарантії – це передбачені законом засоби, що забезпечують правомірну поведінку суб'єктів суспільних відносин [537, с. 49]. Гарантії – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, усунення можливих перешкод для їх повного або належного здійснення [869, с. 555]. Гарантіями реалізації певних прав людини може бути здійснення нею іншого права (використання права на освіту сприяє використанню права на працю) чи виконання своїх обов'язків органами державної влади та їх службовими особами (право на охорону здоров'я та медичну допомогу забезпечують шляхом зобов'язання медичних працівників здійснювати таку діяльність).

З огляду на викладене вище, гарантіями механізму реалізації кримінального законодавства України слід вважати сукупність засобів, прийомів, правових норм, спрямованих на реалізацію кримінально-правових норм з метою виконання завдань КК України та усунення можливих перешкод для повної або належної реалізації норм кримінального законодавства.

Учений І. Й. Магновський виокремлює види гарантій, а саме політичні, економічні та соціальні [448, с. 13]; учений О. І. Павловський розглядає порядок з

юридичними (правовими) гарантіями загальні гарантії прав і свобод, які охоплюють економічні, політичні, соціальні, духовні та спеціально-юридичні [565, с. 33–35]. Водночас В. М. Єрчак стверджує, що найраціональнішим є розподіл гарантій на економічні, соціальні, політичні, духовні й спеціальні юридичні [252, с. 87–95]. М. О. Кудрявцев виокремлює правові (юридичні) гарантії та загальні гарантії, до яких, крім економічних, духовних, політичних, відносить також інституційні, інформаційні, процесуальні та процедурні [410, с. 60–61].

Економічними (матеріальними) гарантіями слід вважати сукупність правових й організаційних заходів, спрямованих на встановлення єдності економічного простору, вільного переміщення товарів, послуг і фінансових коштів, підтримання конкуренції, свободи економічної діяльності, захист приватної, комунальної, державної та інших форм власності тощо. Соціальні гарантії – це система заходів, що здійснюють органи державної влади з метою забезпечення реалізації соціальних прав. Духовні (ідеологічні) гарантії охоплюють систему культурних цінностей, що забезпечують свободу різних видів творчості, а також ідеологічне різноманіття, заборони на монополізацію ідеології, розпалювання соціальної, расової, національної та релігійної ворожнечі тощо. До політичних гарантій належать правові (юридичні) й організаційні заходи та процеси, спрямовані на визначення форм і меж участі громадян у політиці держави та реалізації ними своєї влади.

До особливої групи гарантій, на думку О. С. Мордовця та Л. Д. Воеводіна, належать гарантії реалізації (безпосередні гарантії) [496; 866], що визначають: межі прав і свобод, їх конкретизацію в чинному законодавстві; юридичні факти, з якими пов'язано володіння ними й безпосереднє користування; процесуальні форми реалізації; заходи заохочення та пільги для стимулювання правомірної, ініціативної їх реалізації. Вони у своїй сукупності утворюють сприятливі умови, у яких можуть на належному рівні здійснювати свої права й свободи громадяни. Однак, на нашу думку, у межах механізму реалізації кримінального законодавства

недоцільно виокремлювати як вид гарантій гарантії реалізації, оскільки її елементи є складниками інших видів гарантій (правових, організаційних тощо).

Досліджуючи механізм реалізації кримінального законодавства України, на наше переконання, слід виокремити правові (юридичні) та організаційні (організаційно-розпорядчі) гарантії. Зазначену позицію схвалюють 90,2 % опитаних респондентів.

Правовими (юридичними) гарантіями є чинні правові норми, які визначають підстави, порядок і межі здійснення суб'єктами реалізації своїх прав й обов'язків. Організаційними (організаційно-розпорядчими) гарантіями необхідно вважати поведінку суб'єктів реалізації щодо здійснення своїх прав та обов'язків з огляду на суб'єктивні й об'єктивні чинники.

До правових (юридичних) гарантій механізму реалізації кримінального законодавства України, на нашу думку, належать:

1) положення міжнародних конвенцій, що ратифіковані ВР України та які стосуються реалізації кримінального законодавства (Протокол № 13 до ЄКПЛ, що стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин) [357; 648];

2) передбачені в Конституції України правові норми, що закріплюють права та свободи людини й громадянина, що стосуються реалізації кримінального законодавства (ст. 3, 55–64 тощо) [359];

3) передбачені в КК України кримінально-правові норми, що встановлюють юридичні факти механізму реалізації кримінального законодавства (заборонні норми, що містяться в Особливій частині КК України) [393];

4) передбачені в КК України кримінально-правові норми, що визначають суб'єктів реалізації кримінального законодавства (ст. 18–20, 22, 86, 87) [393];

5) передбачені в КК України кримінально-правові норми щодо підстав і порядку притягнення винних до кримінальної відповідальності та призначення покарання; звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання чи його відбування тощо (ст. 2, 4–10, 44–49, 65–87) [393];

6) передбачені в КПК України кримінальні процесуальні норми, що визначають суб'єктів реалізації кримінального законодавства (глава 3 КПК України) [395];

7) передбачені в КПК України кримінальні процесуальні норми щодо визначення процесуальних актів реалізації кримінального законодавства (ст. 369–380 тощо) [395];

8) передбачені в законах України правові норми, до яких відсилають положення диспозицій окремих статей КК України з метою належної реалізації кримінального законодавства;

9) правові висновки ВС щодо реалізації окремих положень КК України;

10) постанови Пленуму ВС України щодо реалізації окремих положень КК України;

11) рішення КС України щодо визнання неконституційними окремих положень КК України тощо.

Встановлені та юридично закріплені межі, підстави й порядок здійснення прав та обов'язків суб'єктів механізму реалізації кримінального законодавства України сприяють належній і законній реалізації кримінально-правових норм та кримінального законодавства загалом.

До організаційних (організаційно-розпорядчих) гарантій механізму реалізації кримінального законодавства України, на нашу думку, належать:

1) здійснення службових обов'язків суб'єктами реалізації кримінального законодавства, які наділені владними повноваженнями (правоохоронні органи, суди, ВР України, Президент України);

2) здійснення прав і належне виконання обов'язків потерпілим;

3) належне виконання обов'язків підозрюваним, обвинуваченим;

4) визначення Кабінетом Міністрів України кримінально-правової політики України;

5) непорушення заборонних норм Особливої частини КК України всіма суб'єктами реалізації кримінального законодавства України;

6) здійснення профілактичних та інших заходів щодо недопущення недбалого ставлення до виконання своїх обов'язків усіма суб'єктами реалізації (попередження про дисциплінарну, матеріальну, цивільно-правову, адміністративну чи кримінальну відповідальність, застосування заходів примусу);

7) здійснення заходів, що спрямовані на стимулювання суб'єктів реалізації кримінального законодавства виконувати на належному рівні свої обов'язки (нагородження, підвищення в посаді – для суб'єктів владних повноважень; звільнення від кримінальної відповідальності чи відбування покарання, зменшення тяжкості покарання – для особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння; відшкодування шкоди, покарання винних – для потерпілого) тощо.

Організаційні гарантії переважно ґрунтуються на правових гарантіях. Визначивши межі, підстави й порядок здійснення своїх прав та обов'язків суб'єктами реалізації кримінального законодавства, необхідно організувати їх виконання. Це залежить насамперед від особи, яка виконує такі обов'язки, а побічно – від керівників підрозділів правоохоронних органів, судів тощо. Неналежне виконання своїх обов'язків чи здійснення прав може призвести до неналежної реалізації чи зовсім до нереалізації конкретних кримінально-правових норм, а отже, і кримінального законодавства загалом. Саме тому неналежне виконання чи невиконання своїх прав й обов'язків суб'єктами перешкоджає механізму реалізації кримінального законодавства України, а належне їх здійснення забезпечує (гарантує) механізм реалізації кримінального законодавства України.

Наявність лише правових гарантій не забезпечує цілком належний механізм реалізації кримінального законодавства України, оскільки вплив таких суб'єктивних чинників, як недбалість чи небажання виконувати свої обов'язки та права, безпосередньо позначається на реалізації кримінального законодавства.

Гарантії самі собою не є достатніми для реалізації кримінального законодавства. Для цього також є необхідним бажання та належне виконання своїх прав та обов'язків суб'єктом реалізації. Зазначене призводить до таких правових наслідків, як: непритягнення до відповідальності винних осіб; незаконне обвинувачення чи призначення покарання, яке не відповідає вчиненому діянню; затягування провадження у справі; невідшкодування завданих збитків; незвільнення особи від кримінальної відповідальності чи відбування покарання у випадках обов'язковості вчинення таких дій тощо.

На підставі аналізу поняття механізму реалізації кримінального законодавства, його сутності, гарантій та місця в системі суміжних правових механізмів можна дійти таких **висновків**.

Реалізацією кримінального законодавства слід вважати закріплені в кримінально-правових нормах правила поведінки у формі правомірних діянь суб'єктів кримінально-правових відносин.

Механізмом реалізації кримінального законодавства України є сукупність процесів (система або метод чи спосіб) закріплення в кримінально-правових нормах прав й обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у формі дотримання, виконання, використання та застосування [40, с. 163]. Механізм реалізації кримінального законодавства слід розглядати на декількох рівнях: загальному, спеціальному й індивідуальному [40, с. 163; 30].

Можна виокремити три аспекти механізму реалізації кримінального законодавства залежно від напрямку його дослідження: 1) соціальний; 2) психологічний; 3) інструментальний (спеціально-юридичний) [40, с. 163].

Гарантіями механізму реалізації кримінального законодавства України є правові (юридичні) та організаційні (організаційно-розпорядчі) гарантії, спрямовані на належне здійснення прав і виконання обов'язків усіма суб'єктами реалізації кримінального законодавства щодо реалізації кримінально-правових норм з метою виконання завдань КК України й усунення можливих перешкод

повної або належної реалізації норм кримінального законодавства. Правові (юридичні) гарантії – це чинні правові норми, які визначають підстави, порядок і межі здійснення суб'єктами реалізації своїх прав й обов'язків. Організаційні (організаційно-розпорядчі) гарантії – це правомірна поведінка суб'єктів реалізації щодо здійснення своїх прав та обов'язків з огляду на суб'єктивні й об'єктивні чинники.

4.2. Структура механізму реалізації кримінального законодавства

Механізм реалізації кримінального законодавства становить систему певних елементів. У зв'язку із цим слід розглянути його структуру. Структура механізму реалізації кримінального законодавства надає можливість з'ясувати систему його елементів, їх взаємодію, побудову й організацію.

У Великому тлумачному словнику української мови термін «структура» визначено як взаєморозміщення та взаємозв'язок складових цілого; будову; устрій, організацію чого-небудь. Водночас багаторівнева структура – це структура, елементи (вузли) якої розташовані на двох або більше рівнях ієрархії [150, с. 1405]. На підставі цього можна визначити структуру механізму реалізації кримінального законодавства як будову чи організацію цього механізму, взаєморозміщення та взаємозв'язок його складових.

Оскільки ґрунтовних напрацювань щодо цього питання в теорії кримінального права немає, доцільно розглянути структурні елементи суміжних як правових, так і кримінально-правових механізмів.

Оскільки реалізація кримінального законодавства відбувається в межах правового, зокрема кримінально-правового, регулювання суспільних відносин, слід проаналізувати передусім механізми цих правових категорій. Можна

сформулювати припущення, що елементи механізмів правового, а саме кримінально-правового, регулювання, з одного боку, і реалізації кримінального законодавства, з другого, хоча й різняться за змістом, однак частково збігаються.

Учені обстоюють концептуально відмінні погляди на структуру механізму реалізації права загалом й окремих його галузей. Зокрема, Т. Ю. Фалькіна стверджує, що механізм реалізації права – це система правових засобів, що охоплює такі елементи: 1) пов'язані з діяльністю суб'єкта права; 2) пов'язані з державно-владною діяльністю; 3) які визначають юридичний порядок реалізації суб'єктивного права та юридичного обов'язку; 4) які характеризують рівень правосвідомості й правової культури суб'єкта права [780, с. 7]. Натомість К. С. Каверіна зазначає, що за змістом механізм реалізації норм адміністративного права містить три блоки: нормативно-інституційний, процедурно-процесуальний та інструментальний, головним з яких є нормативно-інституційний [305, с. 177].

Доходимо висновку, що в теорії кримінального права досі не сформовано уніфікованого підходу до визначення механізму реалізації права загалом, так й окремих його елементів. Попри те, що запропоновані вченими компоненти структури відповідних механізмів мають спільні риси, дослідники мають різні позиції щодо їх конструювання. Причому окремі елементи зазначених механізмів можуть не збігатися. Водночас ідея про нормативно-інституційний, процедурно-процесуальний та інструментальний блоки механізму реалізації може бути підґрунтям для розроблення відповідних аналогічних блоків механізму реалізації кримінального законодавства, оскільки зазначений механізм має певну нормативну основу, набір інструментів і функціонує в межах чітко визначеної процедури.

Різняться погляди вчених і стосовно елементів механізму правового регулювання.

Наприклад, А. О. Абрамова до елементів механізму правового регулювання відносить: юридичний факт, норму права, правовідносини, акт застосування [1,

с. 179–180; 35, с. 202–203]; Н. А. Захарченко – норми права, правовідносини, правосуб'єктність, юридичні факти та правосвідомість [285, с. 35; 35, с. 203]; Л. М. Володіна – норми права, правовідносини, акти реалізації права, правосвідомість і правову культуру [170, с. 89; 35, с. 203]; С. С. Алексєєв – юридичні норми (нормативну основу), суб'єктивні права й обов'язки (правовідносини), акти реалізації прав та обов'язків, акти застосування, що втілюють державно-примусову, індивідуалізовану дію механізму правового регулювання, правосвідомість, а також законність [10, с. 153; 35, с. 203].

Таким чином, у юридичній науці основними елементами механізму правового регулювання вважають: норми права, юридичні факти, правовідносини, акти застосування норм права, акти реалізації норм права, правосуб'єктність, правосвідомість, правову культуру [35, с. 203].

Виокремлювати інші компоненти механізму правового регулювання немає необхідності, оскільки вони є складовими основних елементів. Тому заслуговує на увагу позиція С. С. Алексєєва, згідно з якою всі інші правові явища – нормативні акти, тлумачення, юридична техніка, правова відповідальність тощо – долучаються до основних ланок механізму (можуть бути прив'язані до них) [10, с. 153; 35, с. 203].

Унаслідок розмежування основних і додаткових елементів механізму правового регулювання в сучасній юридичній науці сформувалося два підходи до визначення елементів механізму правового регулювання [35, с. 203].

Широкий підхід передбачає сукупність елементів, задіяних у впорядкуванні суспільних відносин: норма права; нормативно-правовий акт; юридичні факти; правовідносини; тлумачення; реалізація права; законність; правосвідомість; правова культура; правомірна поведінка; протиправна поведінка; юридична відповідальність [35, с. 203].

Вузький підхід до будови механізму правового регулювання охоплює тільки ті елементи, які формують основу регулятивної функції права. Серед них – норми

права, нормативно-правові акти, правовідносини, реалізація права, законність [749, с. 242–243; 35, с. 203]. Зазначені елементи притаманні й механізму кримінально-правового регулювання [35, с. 202].

Так, учений Ю. В. Баулін стверджує, що механізм кримінально-правового регулювання містить: 1) відповідні норми кримінального права, гіпотеза яких передбачає ознаки вчиненого особою злочину, а диспозиція (санкція) – кримінально-правові заходи, які органи держави повноважні застосувати до конкретного злочинця; 2) юридичний факт – вчинення злочину (закінченого чи незакінченого, одноособового чи вчиненого в співучасті, вчиненого вперше чи повторно тощо); 3) акти застосування певної кримінально-правової норми – гіпотези на стадії досудового розслідування і гіпотези та диспозиції кримінально-правової норми судом [95, с. 27; 35, с. 203].

Учений П. С. Берзін вважає, що структура механізму кримінально-правового регулювання передбачає такі основні елементи: а) кримінально-правові норми; б) юридичні факти; в) кримінально-правові відносини; г) акти застосування кримінального права; д) акти реалізації кримінального права [109, с. 46; 35, с. 203].

На думку С. Д. Шапченка, структура механізму кримінально-правового регулювання охоплює такі основні елементи: а) кримінально-правові норми (кримінальне право в загальному значенні); б) юридичні факти; в) кримінально-правові відносини; г) акти застосування кримінального права; д) акти реалізації кримінального права [844, с. 64; 35, с. 203–204].

Із цього приводу О. В. Наден зазначає, що механізм правового регулювання є послідовним ланцюгом зміни окремих правових явищ: норма права, що регулює кримінальні суспільні відносини, – юридичний факт – права й обов'язки, що існують у кримінальних правовідносинах, які виникли на його підставі, – реалізація цих прав і виконання обов'язків [519, с. 95–96; 35, с. 204].

На думку М. М. Кропачова, механізмом кримінально-правового регулювання слід вважати систему послідовно пов'язаних елементів: предмета

правового регулювання, властивості якого обумовлюють межі використання суспільством заходів, що обмежують волю та майнові інтереси особи, а отже, і можливість посягання на них; юридичної норми; юридичних фактів; регулятивних й охоронних кримінально-правових відносин; кримінальної відповідальності [399, с. 6; 35, с. 204].

Водночас О. В. Грошев стверджує, що механізм кримінально-правового регулювання має три основні елементи: кримінально-правову норму, кримінально-правові відносини, кримінальну відповідальність [213, с. 39; 35, с. 204].

Таким чином, у теорії кримінального права елементами механізму кримінально-правового регулювання здебільшого визнають: кримінально-правові відносини, юридичні факти, що їх породжують, кримінально-правові норми, акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм (додаток К). Зазначену позицію схвалюють 86,5 % опитаних [35, с. 204]. Зазначені елементи, на наш погляд, є базовими елементами механізму реалізації кримінального законодавства.

Схожі компоненти механізму правового регулювання виокремлюють і вчені в галузі кримінального процесу [35, с. 204]. Так, А. С. Бахта механізм кримінально-процесуального регулювання визначає як єдину систему правових засобів, що охоплює норми кримінально-процесуального права, кримінально-процесуальних відносин, застосування кримінально-процесуальних норм, застосовних кримінально-процесуальних актів, що забезпечують ефективне правове регулювання і вплив у сфері кримінального судочинства [97, с. 12; 35, с. 204].

Встановлення спільних елементів у механізмах правового регулювання в різних галузях права засвідчує, що окремі з таких компонентів мають універсальний зміст [35, с. 204].

Водночас виокремлення в механізмі кримінально-правового регулювання певних самостійних елементів видається зайвим. У зв'язку із цим ми не поділяємо

думку, що до зазначених елементів належать реалізація прав і виконання обов'язків, на чому наполягає О. В. Наден [519, с. 95–96; 35, с. 204]. Реалізація прав і виконання обов'язків є певним процесом у межах як механізму кримінально-правового регулювання, так і реалізації кримінального законодавства [35, с. 204]. Недоцільним видається і виокремлення М. М. Кропачовим серед елементів механізму кримінально-правового регулювання предмета правового регулювання [399, с. 5; 35, с. 204].

Кримінальна відповідальність, яку деякі вчені розглядають як елемент кримінально-правового регулювання [399, с. 5; 213, с. 39; 35, с. 204], безумовно, належить до такого механізму, однак виокремлювати її як самостійний елемент не цілком правильно, принаймні з огляду на те, що це лише один із заходів кримінально-правового впливу в межах кримінально-правового регулювання суспільних відносин [889, с. 145; 35, с. 204], наприклад, поряд з обмежувальними заходами, які застосовують до осіб, що вчинили домашнє насильство, примусовими заходами виховного характеру чи заходами кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб [35, с. 204].

Механізм реалізації кримінальної відповідальності можна вважати однією зі складових механізму реалізації кримінального законодавства. Деякі дослідники слушно виокремлюють механізм реалізації кримінальної відповідальності з огляду на те, що це один з найважливіших і найпоширеніших механізмів реалізації кримінального законодавства.

Розглянемо також структурні елементи *механізму реалізації юридичної відповідальності*. Так, О. Г. Самусевич визначає такі: а) організаційний (сукупність суб'єктів, залучених до процесу реалізації юридичної відповідальності); б) нормативний (нормативно-правова база, що регламентує поведінку всіх суб'єктів, які беруть участь у процесі реалізації юридичної відповідальності); в) інструментальний (правові засоби, за допомогою яких

реалізується юридична відповідальність); г) функціональний (правовідносини, у межах яких реалізуються права й обов'язки суб'єктів) [694, с. 14–15; 35, с. 204].

Натомість *механізм реалізації кримінальної відповідальності*, на думку Є. Д. Скулиша й І. І. Митрофанова, передбачає набір правових елементів, що сприяють його нормальному функціонуванню, які умовно можна об'єднати в кілька взаємозалежних блоків, зокрема: блок, що забезпечує початок реалізації кримінальної відповідальності (законодавча база реалізації); блок правовідносин; блок засобів кримінально-правового впливу, за допомогою яких реалізується кримінальна відповідальність; блок індивідуального правового регулювання (який виокремлюється умовно для його вивчення – він пронизує всі інші блоки механізму), що приєднують до попередніх блоків у разі потреби конкретизації певних обставин, необхідних для безупинної реалізації кримінально-правових норм, що встановлюють покарання за певні діяння [709, с. 119; 35, с. 204].

З огляду на те, що реалізація кримінальної відповідальності відбувається в межах механізму реалізації кримінального законодавства, запропоновані вченими елементи також мають важливе значення для цього дослідження [35, с. 204]. Елементи механізму реалізації кримінальної відповідальності належать до механізму реалізації кримінального законодавства [35, с. 204]. Однак цей механізм не обмежується лише елементами механізму реалізації кримінальної відповідальності [35, с. 204]. Він охоплює й інші механізми, що функціонують у межах системи кримінального законодавства [35, с. 204]. Крім притягнення до кримінальної відповідальності, реалізація кримінального законодавства відбувається і шляхом звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від покарання та його відбування, застосування обмежувальних заходів, примусового лікування, примусових заходів медичного характеру, примусових заходів виховного характеру, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо [35, с. 204].

Тому, крім механізму реалізації кримінальної відповідальності, складовою механізму реалізації кримінального законодавства можна вважати й інші кримінально-правові механізми, зокрема механізми реалізації обмежувальних заходів, примусових заходів виховного характеру, механізм реалізації примусових заходів медичного характеру, механізм реалізації звільнення від кримінальної відповідальності, механізм реалізації заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, механізм реалізації обмежувальних заходів, механізм реалізації звільнення від покарання та його відбування тощо (додаток К).

Реалізація кримінального законодавства відбувається в межах кримінально-правових відносин.

Кримінально-правові відносини слід розглядати як самостійний вид правовідносин, який встановлює норма закону про кримінальну відповідальність та виникає між державою і особою, що вчинила злочин, які наділені взаємними суб'єктивними правами й обов'язками. Такі відносини спрямовані на охорону й відновлення порушених чи поставлених під загрозу порушення конкретних правовідносин, є предметом реалізації кримінального законодавства України. Свідченням цього є позиція В. С. Прохорова, відповідно до якої кримінально-правові відносини – це стійкі зв'язки, що закономірно функціонують у масштабах суспільства та є формою (результатом) масової діяльності з попередження, стримання і припинення суспільно небезпечних посягань [655, с. 70–77].

Кримінально-правові відносини в кримінально-правовому аспекті охоплюють юридичну конструкцію, суб'єкти, зміст, об'єкти. Юридична конструкція – засіб правотворчої техніки, який становить різновид нормативної моделі, що відображає складну будову певних явищ і надає праву відповідну форму та внутрішню будову (зміст). Юридичні конструкції класифікують за такими критеріями: 1) видом кримінально-правових норм (заборонні, заохочувальні, обмежувальні); 2) частиною тексту КК України (конструкції: заголовку статті, кримінально-правового припису, примітки статті);

3) структурною частиною статті (конструкція гіпотези, диспозиція та санкції статті); 4) ступенем суспільної небезпеки (основний, кваліфікований, особливо кваліфікований, привілейований); 5) моментом закінчення (формальний, матеріальний, усічений); 6) об'єктом, який вони моделюють (загальні, родові, видові, конкретні). З огляду на предмет дослідження, має значення класифікація за видом кримінально-правових норм, які детальніше буде розглянуто під час дослідження форм реалізації норм кримінального законодавства України. Слушною є позиція З. А. Загинеї, згідно з якою елементи законодавчих конструкцій, що стосуються одних і тих самих явищ, мають бути однаково сформульовані в статтях КК України [278, с. 114].

Для якісної реалізації норм кримінального законодавства юридична конструкція не повинна бути винятком із загальних юридичних положень, вона має узгоджуватися з ними, і виконання покладених на неї завдань є необхідним логічним висновком. Однак реалії сьогодення дають підстави стверджувати, що законодавець неодноразово порушує повноту та послідовність її побудови, а це призводить до розбіжностей тлумачення кримінально-правових норм.

Наступним елементом кримінально-правових відносин є їх суб'єкти.

На думку Т. О. Павлової, до суб'єктів кримінально-правових відносин належать: держава в особі відповідних правоохоронних органів; особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене в кримінальному законі як злочин, і потерпіла особа [564, с. 168].

Під час проведення анкетування з приводу суб'єктів реалізації кримінального законодавства України думки респондентів приблизно порівну розподілилися між варіантами: 1) правоохоронні органи, суд, Президент України – у разі помилування певної особи, ВР України – у разі прийняття закону про амністію (30,2 %); 2) особа, яка не вчиняє злочин (у межах позитивної кримінальної відповідальності); суб'єкт злочину; особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та визнана такою, що не досягла віку, з якого настає

кримінальна відповідальність, або неосудною (27,5 %); 3) особа, яка вчинила позитивне діяння: особа, яка діяла в межах обставин, що виключають злочинність діяння; особа, у діях якої наявна позитивна постзлочинна поведінка (28,5 %). Натомість зазначили власний варіант 13,8 % опитаних.

Для визначення суб'єктів кримінально-правових відносин пропонуємо наукову позицію, відповідно до якої ними визнають: державу в особі відповідних державних органів (правоохоронні органи, суд, Президент України – у разі помилування певної особи, або ВР України – у разі прийняття закону про амністію); особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене в кримінальному законі як злочин, і потерпіла особа.

Зміст кримінально-правових відносин передбачає взаємні права й обов'язки суб'єктів цих відносин. На різних етапах розвитку кримінально-правових відносин суб'єкти правозастосування (реалізації кримінального законодавства) можуть змінюватися, однак від цього не нівелюються кримінально-правові відносини. Реалізація взаємних прав та обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у процесі правозастосовної діяльності здійснюється в кримінально-процесуальній та кримінально-виконавчій формах.

Факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, є об'єктом кримінально-правових відносин.

Якщо розглядати правовідносини в єдності з іншими видами суспільних відносин, можна чіткіше визначити механізм реалізації кримінального законодавства. Оскільки, зрештою, метою останнього є врегулювання суспільних відносин відповідно до їхнього змісту.

Розглянемо наукові позиції вчених щодо трактування поняття кримінально-правових відносин.

Так, Ю. В. Баулін кримінально-правовими відносинами пропонує вважати врегульовані нормами кримінального права відносини між державою та особою,

яка вчинила злочин [148, с. 484]. Таку позицію обстоює і Г. О. Петрова [580, с. 263].

Це визначення охоплює наймасштабнішу групу суспільних відносин, які належать до кримінально-правових. Однак у межах механізму реалізації кримінального законодавства кримінально-правові відносини не обмежуються відносинами між державою та особою, яка вчинила злочин, вони охоплюють й інші групи суспільних відносин. У контексті цього цікавою видається думка В. М. Куца, який стверджує, що зведення кримінально-правових відносин до таких, що виникають лише з акту вчинення злочину, безпідставно звужує сферу кримінально-правового регулювання, оскільки очевидним є те, що норми кримінального права регулюють й інші відносини, наприклад, ті, що виникають у зв'язку з обставинами, що виключають злочинність діяння, з приводу ексцесів неосудних та осіб, що не досягли віку настання кримінальної відповідальності, тощо [426, с. 57].

У зв'язку із цим розглянемо позиції вчених, які ширше тлумачать кримінально-правові відносини. Зокрема, А. А. Вознюк зауважує, що кримінально-правові відносини – регламентовані кримінальним законодавством правовідносини, які виникають з приводу вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, між особою, що його вчинила, і державою в особі уповноважених органів [167, с. 41]. Однак і це визначення є дискусійним, оскільки малозначне діяння, відповідно до ч. 2 ст. 11 КК України, не становить суспільної небезпеки.

Не поділяємо і позицію І. І. Митрофанова, на думку якого кримінально-правові норми є загальнообов'язковими правилами щодо невчинення кримінально протиправного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, й органічно пов'язаними з ними веліннями, дотримання яких забезпечується примусовим потенціалом засобів кримінально-правового впливу [485, с. 178]. Кримінально-правові відносини виникають не тоді, коли

особа не вчиняє суспільно небезпечні діяння, а навпаки. Насамперед кримінально-правові відносини виникають у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння.

Одним із найлогічніших видається визначення П. С. Берзіна, який вважає, що кримінально-правові відносини становить такий елемент механізму кримінально-правового регулювання, який охоплює відносини, що виникають, існують і припиняються у зв'язку із вчиненням злочину або *іншого різновиду кримінально-правової аномалії* [109, с. 51]. Таке тлумачення кримінально-правових відносин дає змогу охопити всю сферу реалізації кримінального законодавства.

Кримінально-правові відносини в механізмі реалізації кримінального законодавства пов'язані не лише з кримінально-правовими нормами, а й з юридичними фактами. У зв'язку із цим ми схвалюємо підхід С. Д. Шапченка в тому, що кримінально-правові відносини – головний засіб поширення дії кримінально-правових норм на конкретну життєву ситуацію, у якій перебуває чи яку створює окрема особа [844, с. 65]. Виникаючи на підставі кримінально-правових норм, кримінально-правові відносини набувають форми певного зв'язку між суб'єктами, що існує у формі їхніх взаємних прав та обов'язків.

Особливість реалізації кримінального законодавства полягає в тому, що такий процес відбувається в межах не лише кримінально-правових, а й *кримінальних процесуальних і кримінально-виконавчих правовідносин*. Із цього приводу О. В. Наден слушно зауважує, що кримінально-правове відношення за загальним правилом існує паралельно з кримінально-процесуальним, хоча можливе і їхнє розрізнене існування [519, с. 244].

Кримінально-правові відносини, зазначає С. Д. Шапченко, виникають на підставі дії певних кримінально-правових норм. Оскільки більшість кримінально-правових норм за глибинним юридичним змістом є нормами-заборами, одним із різновидів кримінально-правових відносин є так звані *загальнорегулятивні кримінально-правові відносини*. Вони виникають у зв'язку з настанням певних

юридичних фактів і фіксують насамперед обов'язок конкретного суб'єкта дотримуватися в конкретній ситуації відповідної кримінально-правової заборони та, кореспондуючи йому право держави, вимагати виконання цього обов'язку.

У випадку порушення зазначеної вище кримінально-правової норми-заборони щодо вчинення особою так званої кримінально-правової аномалії, виникають *загальноохоронні кримінально-правові відносини*. Один з основних аспектів їхнього юридичного змісту передбачає загальний обов'язок правопорушника піддатися встановленим заходам кримінально-правового впливу і, відповідно, право держави застосовувати до нього ці заходи.

Залежно від особливостей суб'єкта кримінально-правової аномалії – передусім віку та психічного стану, а також специфіки кримінально-правової аномалії, після офіційного встановлення цих особливостей відповідним державним органом (судом) відбувається трансформація загальноохоронних кримінально-правових відносин у конкретний різновид спеціальних охоронних кримінально-правових відносин, пов'язаних із вчиненням злочину [844, с. 65–66].

У теорії кримінального права є й інші погляди на класифікацію кримінально-правових відносин [832, с. 6; 109, с. 40; 703, с. 29; 758], однак за основу в цьому дослідженні буде обрано класифікацію, запропоновану С. Д. Шапченком, який виокремлює загальнорегулятивні та загальноохоронні [844, с. 65–66] або, як їх ще називають, охоронні й регулятивні, кримінально-правові відносини [598, с. 231].

Основний зміст охоронних кримінально-правових відносин, пов'язаних із вчиненням злочину, передбачає: а) право держави в особі суду накласти на особу, що вчинила конкретне заборонене кримінальним законом діяння, покарання або звільнити від нього; б) право держави застосувати до особи, винної у вчиненні суспільно небезпечного діяння, передбачені законом конкретні кримінально-правові заходи; в) обов'язок суб'єкта – сприйняти рішення суду; г) обов'язок

особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, – піддатися в передбачених законом випадках конкретним кримінально-правовим заходам.

Інші різновиди спеціальних охоронних кримінально-правових відносин пов'язані із суспільно небезпечними діяннями (суспільно небезпечною активністю) неосудної особи, а охоронні кримінально-правові відносини – із суспільно небезпечними діяннями особи, яка не досягла віку кримінальної відповідальності тощо. Кожний із цих різновидів має власний юридичний зміст, особливості якого зумовлені насамперед специфікою заходів кримінально-правового впливу, що можуть бути застосовані до зазначених осіб [844, с. 65–66].

Кримінально-правові відносини мають власну структуру, до складу якої входять суб'єкти, об'єкти та зміст кримінально-правових відносин.

Суб'єктами цих відносин (або їх учасниками), з одного боку, є окрема людина (фізична особа), яка реалізує свою поведінку в зазначених вище різновидах, а з другого – держава в особі уповноважених правозастосовних органів з юридичними властивостями, які дозволяють їм «вступати» у кримінально-правові відносини та зумовлюють участь цих суб'єктів у таких правовідносинах.

Окреслені юридичні властивості закріплені в кримінально-правових нормах-дозволах і нормах-заборонах та визначають «правовий статус» таких суб'єктів. У галузі кримінального права цей статус пов'язують з досягненням особою віку, з якого настає кримінальна відповідальність, її осудністю, наявністю службових повноважень та іншими юридичними фактами.

Об'єктами кримінально-правових відносин є різноманітні соціальні цінності, будь-що цінне для суб'єктів правовідносин, на охорону яких спрямовані взаємні суб'єктивні права та юридичні обов'язки зазначених суб'єктів. Тобто такими об'єктами є те, з приводу чого виникають і реалізуються взаємні права суб'єктів правовідносин та їхні юридичні обов'язки.

Зміст кримінально-правових відносин утворює сукупність прав та обов'язків, якими наділені суб'єкти цих відносин. Права, які мають ці суб'єкти, називають суб'єктивними. Вони становлять закріплений у кримінально-правових нормах-дозволах і нормах-заборах певний обсяг можливої поведінки суб'єкта, що необхідний для задоволення власних інтересів суб'єкта цих відносин і визнаний їх уповноваженим учасником. Обсяг можливої поведінки такого суб'єкта (уповноваженого учасника) забезпечується виконуваними іншими суб'єктами цих відносин обов'язками.

У змісті кримінально-правових відносин суб'єктивне право та юридичний обов'язок, який відповідає такому праву, обумовлює наявність між уповноваженими й зобов'язаними суб'єктами юридичних зв'язків [108, с. 36–38].

На підставі зазначеного можна дійти **висновку**, що в межах механізму реалізації кримінального законодавства слід виокремити нормативну, інструментальну, суб'єктну та функціональну складові (додаток К).

Нормативна складова охоплює насамперед положення закону про кримінальну відповідальність, які визначають поведінку суб'єктів реалізації кримінального законодавства [35, с. 205]. До неї також належать положення інших нормативно-правових актів, зокрема КПК України, норми якого визначають порядок реалізації кримінально-правових норм, і КВК України, норми якого регламентують порядок відбування покарань [35, с. 205].

Інструментальна складова механізму реалізації кримінального законодавства становить сукупність кримінально-правових засобів, методів і способів, за допомогою яких відбувається реалізація кримінального законодавства [35, с. 205]. Фактично всі вони закріплені в КК України.

До суб'єктної складової механізму реалізації кримінального законодавства входять суб'єкти, що беруть участь у різних формах реалізації кримінально-правових норм [35, с. 205]. Здебільшого в будь-яких кримінально-правових відносинах беруть участь щонайменше два суб'єкти: з одного боку, це зазвичай

держава в особі відповідних державних органів, а з другого – особа, яка вчинила протиправне чи суспільно корисне діяння [35, с. 205].

Функціональний склад механізму реалізації кримінального законодавства характеризує його в динаміці, відображає взаємозв'язок і взаємодію його елементів [35, с. 205].

Елементи механізму реалізації кримінального законодавства взаємодіють між собою, і ця взаємодія перетворюється на такий процес: суб'єкти кримінально-правових відносин на підставі кримінально-правових норм здійснюють передбачені законом про кримінальну відповідальність акти реалізації (та/або застосування) кримінального законодавства в межах однієї з чотирьох форм – дотримання, виконання, використання чи застосування [35, с. 205].

Механізм реалізації кримінального законодавства слід розглядати в статичі – як систему цих елементів, а також у динаміці – як взаємодію цих елементів [35, с. 205].

Механізм реалізації кримінального законодавства – це своєрідна система об'єктивних і суб'єктивних елементів [35, с. 205].

Об'єктом реалізації кримінального законодавства слід визнати права й обов'язки її суб'єктів [35, с. 205]. Це те, на що спрямована реалізація та що закладене в кримінально-правових нормах [35, с. 205]. Наприклад, це може бути обов'язок суду призначити покарання чи право особи на пом'якшення покарання внаслідок добровільного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди [35, с. 205–206].

Об'єктивна сторона реалізації кримінального законодавства охоплює насамперед зовнішній прояв механізму його реалізації, зокрема в таких формах: дотримання, використання, виконання, застосування [35, с. 206]. Вона передбачає також акти реалізації та застосування кримінально-правових норм як наслідки реалізації кримінального законодавства [35, с. 206].

Суб'єкт реалізації кримінального законодавства – це особа, яка застосовує кримінально-правові норми [35, с. 205].

Суб'єктивна сторона реалізації кримінального законодавства охоплює його внутрішню сторону, зокрема правову культуру, досвід, правосвідомість зазначених вище суб'єктів [35, с. 205].

4.3. Норма кримінального законодавства України як основа його реалізації

Форми реалізації кримінального законодавства України необхідно досліджувати крізь призму його предмета, методів, рівнів і засобів. До засобів реалізації належать кримінально-правові відносини та кримінально-правова норма. Кримінально-правові відносини охоплюють юридичну конструкцію, суб'єкти, зміст, об'єкти, процесуальну форму їх розвитку. Кримінально-правова норма своєю чергою для належної реалізації кримінального законодавства повинна мати відповідну структуру та юридичну силу.

Розглянемо детальніше засоби реалізації кримінального законодавства України з позиції кримінально-правової доктрини (без урахування процесуальної форми розвитку кримінально-правових відносин).

Оскільки реалізацію кримінального законодавства забезпечують за допомогою системи спеціальних кримінально-правових засобів, спрямованих на охорону та регулювання відповідних правовідносин, такими засобами слід вважати кримінально-правову норму та кримінально-правові відносини як інструменти, що встановлюють і застосовують у своїй діяльності уповноважені суб'єкти з метою регулювання суспільних відносин, які впливають на становлення суспільної правосвідомості та підтримання правопорядку. Отже, реалізація кримінального законодавства України – самостійний елемент системи правового регулювання суспільних відносин, що надає можливість на міжнародному,

національному та внутрішньому рівнях упорядкувати діяльність людей, яку здійснюють за допомогою кримінально-правової норми та кримінально-правових відносин.

Кримінальне законодавство (завдяки силі державного примусу) – це і механізм контролю, і механізм попередження, і механізм виправлення (у випадку вчинення злочину). Вплив на суспільні відносини здійснюють як безпосередньо (цілеспрямована діяльність з відновлення порушених суспільних відносин), так й опосередковано (через інші види соціальної активності – політичну, економічну тощо). Найповніша реалізація приписів кримінального законодавства наявна тоді, коли всі члени суспільства, перебуваючи в передбачених нормами умовах, виконують їхні вимоги. Тією мірою, наскільки реальна дійсність наближена до цього ідеалу, і є впорядкованими суспільні відносини. Для цього учасники зазначених відносин наділяються певними правами й обов'язками (що обумовлює виникнення правових зв'язків). Наступним кроком є виконання таких прав та обов'язків для досягнення кінцевої мети реалізації кримінального законодавства – встановлення для всіх членів суспільства того порядку, що моделюється відповідною кримінально-правовою нормою. З огляду на систему норм права, слід визначити, якою саме нормою повинні регулюватися кримінально-правові відносини.

Із цього приводу О. С. Литвинов зазначає, що до механізму реалізації кримінально-правової норми належать: правова норма, правові засоби, дії посадових осіб і громадян [440, с. 11; 35, с. 204–205]. Однак запропонована структура має певні вади [35, с. 205]. Насамперед постає питання: чи є кримінально-правові норми складником правових засобів [35, с. 205]. Крім того, видається невичерпним перелік таких елементів, а тому він не може утворити повноцінний механізм реалізації навіть кримінально-правової норми [35, с. 205].

Кожна кримінально-правова норма має механізм реалізації. Оскільки кримінальне законодавство – це система кримінально-правових норм, можна

стверджувати, що механізми реалізації таких норм утворюють механізм реалізації кримінального законодавства. Тобто останній – це сукупність механізмів реалізації всіх кримінально-правових норм, що утворюють кримінальне законодавство. Отже, зазначені механізми можна розглядати як ціле (механізм реалізації кримінального законодавства) і частина (механізм реалізації кримінально-правової норми).

Таким чином, ключову роль як у механізмі реалізації кримінального законодавства, так і в механізмі реалізації кримінально-правової норми відіграє власне кримінально-правова норма [35, с. 205].

Заслуговує на увагу позиція науковців, які виокремлюють у межах вчення про механізм реалізації права юридичну та фактичну основу [35, с. 205]. Має рацію Т. Ю. Фалькіна в тому, що юридичне (нормативне) підґрунтя механізму реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків становлять правові норми. Фактична основа – це юридичні факти й акти реалізації права [780, с. 16; 35, с. 205]. Кримінально-правові норми вважають основою «функціонування» механізму кримінально-правового регулювання й учені в галузі кримінального права, зокрема П. С. Берзін [109, с. 47; 35, с. 205].

З огляду на зазначене, пропонуємо *кримінально-правові норми* визнавати юридичною основою механізму реалізації кримінального законодавства, а *юридичні факти й акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм* – фактичною основою цього механізму [35, с. 205].

Слід з'ясувати, який зміст вкладають сучасні дослідники в поняття кримінально-правової норми, юридичного факту, актів реалізації кримінально-правових норм. У науці кримінального права достатньо ґрунтовно досліджено склади злочинів, передбачені конкретними кримінально-правовими нормами. Натомість останні теоретично розроблено недостатньо, передусім це стосується вивчення норми загалом. Наукова дискусія щодо кримінально-правової норми фактично має форму обміну думками стосовно того, що саме слід вважати

гіпотезою (стосується норм Загальної частини КК України), диспозицією та санкцією.

Найвичерпніше, на наш погляд, уявлення про кримінально-правову норму можна сформулювати, якщо попередньо проаналізувати функції кримінального права.

Найпоширенішим методом дослідження в кримінальному праві був і залишається аналіз. Саме за допомогою цього науковці докладно розробили проблеми вчення про злочин, покарання, кримінально-правову кваліфікацію тощо. Водночас значно рідше використовують метод синтезу, без якого неможливо отримати повне уявлення про кримінально-правову норму. Щоб виявити роль останньої в протидії злочинності, виконанні охоронної, попереджувальної та відновлювальної функцій, необхідний не просто окремий склад злочину та покарання, передбачене за його вчинення, а їх спільний вплив на свідомість людей, тобто результат «функціонування» норми загалом (а не її структурних елементів окремо). Саме для дослідження цих елементів і стане в нагоді метод синтезу. Він необхідний і для формулювання всебічного уявлення про інститути кримінального права. Вони утворюються на підставі використання того самого методу правового регулювання, що закріплений і в кримінально-правових нормах, які встановлюють відповідальність за вчинення певних діянь. Синтез впливу елементів кримінально-правової норми на поведінку людини надає можливість визначити засади правового регулювання такої поведінки й інститутами кримінального права. Ефективність застосування інститутів співучасті в злочині, стадій вчинення злочину, множинності злочинів безпосередньо залежить від того, наскільки кримінально-правові норми, що їх утворюють, відповідають особливостям правової системи, соціального та культурного розвитку суспільства, економічного розвитку держави. Лише комплексне врахування цих факторів здатне продемонструвати потенціал відповідного інституту щодо можливості ефективної реалізації ним попереджувальної та відновлювальної функцій

кримінального права. Таким чином, використання методу синтезу під час вивчення кримінально-правової норми уможлиблює додаткове її вдосконалення, а також відповідних інститутів кримінального права.

Зміст права закріплюється та реалізовується за допомогою норм. Норма права – це формально визначене правило загального характеру, що встановлене чи санкціоноване державою або іншим уповноваженим суб'єктом правотворчості з метою регулювання чи охорони суспільних відносин і забезпечується можливістю застосування примусу [752, с. 132]. Норма права – важливий елемент системи права, за допомогою якого здійснюють упорядкування суспільних відносин, вона має складну будову та може бути класифікованою за різноманітними критеріями [752, с. 137]. Норму права тлумачать як загальнообов'язкове державно-владне веління, утілене в нормативно-правових приписах у вигляді структурно визначеної моделі поведінки суб'єктів [294, с. 43; 156, с. 157].

З огляду на те, що кримінально-правові норми є різновидом загальної норми права та враховують особливості відповідної галузі права, цілком природно, що поняття кримінально-правової норми відповідає поняттю норми права згідно з особливостями кримінального права.

Цілком слушним та обґрунтованим з позицій ефективності реалізації норми права та правозастосування є позиція Ю. В. Бауліна, згідно з яким норма кримінального права встановлює правило поведінки для суду, визначає, як має діяти держава (суд) у разі вчинення особою діяння, що визначають як злочин. Якщо нормою права є правило правомірної поведінки певних суб'єктів права, то в кримінальному праві може йтися лише про правомірну поведінку суду щодо покладення кримінальної відповідальності на особу, яка вчинила злочин [92, с. 25; 156, с. 159].

Водночас М. І. Мельник справедливо зауважує про потребу визначення змісту кримінально-правової норми «так би мовити, навиворіт стосовно загальної норми права... Якщо поведінка забороняється, то вона аж ніяк не може вважатися

правилом (а норма права – це передусім правило поведінки, причому поведінки належної), відповідно до якого мають вести себе суб'єкти, на яких це правило поширюється... Можна також припустити, що правило поведінки (у звичному його розумінні як норми поведінки) не може мати негативного змісту – норма має бути спрямована на утвердження позитивних суспільних відносин» [467, с. 116].

Стосовно визначень поняття кримінально-правової норми в науці кримінального права обстоюють різні позиції. Ми вважаємо оптимальною позицію, запропоновану Є. М. Вечеровою, згідно з якою це структурний елемент кримінального права, що забезпечує опредмечування функцій і принципів кримінального права в конкретних заборонених суспільством та державою моделях поведінки, наслідках їх учинення (санкціях), а також підставах й умовах їх застосування [158, с. 94–100].

На думку С. Д. Шапченка, кримінально-правова норма – це основа механізму кримінально-правового регулювання. З їх допомогою фіксують певні орієнтири правомірної поведінки людей, моделюють різні прояви суспільно небезпечної їх поведінки (активності), передбачають різноманітні наслідки такої поведінки. Крім того, у кримінально-правових нормах визначають інші елементи механізму кримінально-правового регулювання, встановлюють характер взаємодії між окремими елементами [844, с. 64].

Схожу позицію обстоює П. С. Берзін, однак вчений, вважаючи кримінально-правову норму елементом механізму кримінально-правового регулювання, поділяє завдання, яке норма повинна виконувати через певні «орієнтири» (закріплення правомірної та допустимої поведінки особи), «аномалії» кримінально-правової активності й наслідки такої поведінки [109, с. 46]. Учений визначає функціонування та інші елементи такого механізму [109, с. 46].

Кримінально-правові норми є складовою не лише механізму кримінально-правового регулювання, а й механізму реалізації кримінального законодавства, оскільки саме в них закріплені відповідні права й обов'язки суб'єктів. Адже норма

кримінального права, зазначає М. М. Кропачов, як і будь-яка юридична норма, – це формальне правило поведінки, що встановлює конкретні права і обов’язки учасників суспільних відносин, що утворюють предмет кримінально-правового регулювання, – індивіда (законослухняного або який вчинив злочин) і держави. Саме ця властивість кримінально-правової норми надає можливість їй виконувати завдання щодо правової оцінки поведінки учасників суспільних відносин як кримінально правомірної або кримінально протиправної [399, с. 16].

Видається слушним твердження, за яким саме завдяки кримінально-правовим нормам у кримінальному праві формуються певні орієнтири фіксації (закріплення) правомірної та неправомірної поведінки, її результатів. Саме юридичні конструкції, нормативні приписи, дефініції правових понять, правові принципи є спеціальними «засоби» такої фіксації [109, с. 47]. Умовно наявні засоби вираження змісту кримінального права (за винятком, можливо, правових принципів) можна розглядати як окремі компоненти логічних кримінально-правових норм [844, с. 64].

Важливе значення для реалізації кримінального законодавства має виокремлення можливих видів кримінально-правових норм.

На думку П. С. Берзіна, у галузі кримінального права норми, які визначають зміст і різновиди «кримінально-правової аномалії», передбачають застосування до винної в їх вчиненні особи певних заходів кримінально-правового характеру, називають *нормами-заборами*. Ці норми забороняють людині здійснювати певну поведінку. Дослідниця Н. П. Ждиняк переконана, що реалізація заборонних кримінально-правових норм – це форма дії, прояву їхніх якісних властивостей, спрямованих на досягнення певного результату [267, с. 301]. Механізм реалізації заборонних кримінально-правових норм, стверджує ця вчена, полягає в попереджувальному впливі заборонних кримінально-правових норм на суспільні відносини (що зумовлений якісними властивостями норми) шляхом впливу на поведінку осіб, які можуть бути суб’єктами злочину [267, с. 301; 40, с. 162].

Запропонований механізм стосується лише заборонних кримінально-правових норм, він вартий уваги принаймні з огляду на те, що автор оперує поняттям «суспільні відносини», чітко конкретизує різновид кримінально-правових норм, а також категорію суб'єктів – суб'єктів злочину [40, с. 162]. Своєю чергою норми, які дозволяють людині певну поведінку, визначають її (поведінку) як правомірну, суспільно корисну і/або допустиму та не передбачають застосування заходів кримінально-правового характеру, називають *нормами-дозволами*. Зазначені норми містяться в кримінальному законі й утворюють його зміст.

Відмітною ознакою норм-заборон у галузі кримінального права є застосування до особи заходів кримінально-правового характеру, а норм-дозволів – відсутність застосування таких заходів. Нормативним орієнтиром того, що в кримінальному законі містяться норми-заборони та норми-дозволи, можна вважати положення ч. 3 ст. 3 КК України: «Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом». Отже, кримінальний закон визначає не лише діяння, що є злочинними та караними. Ознаки «злочинності» й «караності» вчинених діянь властиві відповідним різновидам суспільно небезпечної активності, що визнають кримінально-правовою аномалією. Використане в ч. 3 ст. 3 КК України формулювання «інші кримінально-правові наслідки» вказує на те, що, крім визнання діяння злочином та його караності, у кримінальному законі передбачено також інші правові наслідки. Причому такі «інші правові наслідки» не пов'язуються з такими ознаками діяння, як «злочинність» і «караність». Зазначене властиве: а) іншим заходам кримінально-правового характеру, які не є покаранням, передбаченим за вчинений злочин (застосування примусових заходів медичного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння в стані неосудності (ст. 92–95) КК України); заходам кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (ст. 96³–96¹¹ КК України); примусовим заходам виховного характеру до неповнолітнього (ст. 97, 105 КК України) тощо); а також:

б) застосуванню до особи «заохочувальних заходів», пов'язаних з тим, що вчинене діяння (попри заподіяну охоронюваним законом правам й інтересам особи, суспільства та держави шкоду) «не має наслідком кримінальну відповідальність» (ч. 5 ст. 36 КК України), «виключає кримінальну відповідальність» (ч. 2 ст. 37 КК України), «не є злочином» (ч. 1 ст. 39, ч. 1 ст. 40 КК України) [108, с. 36].

З огляду на викладене, доцільно визначити *кримінально-правову норму як загальнообов'язкове правило суспільної поведінки, закріплене в законі про кримінальну відповідальність й охоронюване силою державного примусу шляхом контролю за його дотриманням і застосування покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру в разі його порушення*.

На підставі зазначеного доходимо висновку, що кримінально-правова норма має такі ознаки: загальнообов'язковий характер; спрямованість на врегулювання суспільної поведінки; закріплення в законі про кримінальну відповідальність; забезпечення реалізації через застосування державного примусу; певний спосіб такої реалізації (контроль за дотриманням або покарання чи інший захід кримінально-правового характеру в разі порушення).

Суттєвою рисою, яка має значення для реалізації норми кримінального законодавства, є її структура. У науці кримінального права сформувалися різні підходи щодо кількості її структурних елементів. Зокрема, Г. О. Петрова зазначає, що до структури кримінально-правової норми належать: 1) гіпотеза; 2) суб'єкти кримінально-правових відносин; 3) диспозиція; 4) санкція [580, с. 26]. Двохелементну структуру кримінально-правової норми (тобто наявність у ній лише гіпотези і диспозиції) обстоюють Є. Я. Мотовиловкер [500, с. 6], Ю. В. Баулін [90, с. 812]; О. В. Наден виокремлює інші складові – гіпотезу та санкцію [519, с. 136]. Традиційну позицію аргументує А. В. Наумов, зазначаючи, що структура кримінально-правової норми охоплює такі елементи: 1) гіпотезу; 2) диспозицію; 3) санкцію [53, с. 33–34]; такий підхід поділяє Р. А. Сабітов [683, с. 73].

Найобґрунтовнішою видається позиція щодо визначення в структурі кримінально-правової норми гіпотези, диспозиції та санкції М. І. Панова., що гіпотеза передбачена статтями Загальної частини КК України, зокрема ст. 1, 2, 3, 11, 19, 22 [568, с. 179]. Диспозиція – це текст статті чи частини статті Особливої частини КК України; у ній окреслено ознаки складу злочину, що є необхідною умовою для притягнення особи до кримінальної відповідальності [568, с. 179]. Водночас у диспозиціях статей Особливої частини КК України зазначені лише ті ознаки, які належать конкретному складу злочину (особливі). Ознаки всіх складів злочину (загальні), на переконання М. І. Панова, зазначені в статтях Загальної частини КК України. До таких належать: ст. 1 (об'єкт злочину), ст. 11 (суспільно небезпечне діяння), ст. 13–16 (стадії вчинення злочину), ст. 18–22 (суб'єкт злочину), ст. 23–25 (вина та її форми), ст. 26–31 (співучасть у злочині) [568, с. 179]. Виокремлюють такі види диспозицій за способом їх викладу в законі про кримінальну відповідальність: проста, описова, бланкетна, відсилочна [167, с. 25–26].

Санкція ж передбачає вид і розмір покарання чи іншого заходу кримінально-правового характеру, що може бути застосований до особи, яка вчинила злочин [568, с. 179–180]. Санкції бувають таких видів: 1) за функціональним призначенням (каральні та заохочувальні); 2) за ступенем визначеності в КК України (відносно визначені й альтернативні) [167, с. 26]. Така класифікація видається дискусійною, однак це не належить до предмета нашого дослідження.

Вважаємо, що структура кримінально-правової норми залежить передусім від функції, яку вона виконує. Саме тому норми, що визначають підстави та порядок кримінальної відповідальності, покарання, звільнення від них та інші загальні питання кримінального права, мають гіпотезу й диспозицію. Натомість норми, які встановлюють відповідальність за вчинення конкретних злочинів (а отже, покарання для винних), передбачають лише диспозицію та санкцію. Трьохелементну структуру кримінально-правової норми схвалюють 358 респондентів (74,6 %).

Співвідношення кримінально-правової норми й статті КК України можливе в таких формах: 1) норма і стаття збігаються; 2) в одній статті містяться декілька норм права.

Структурно в кримінально-правовій нормі виокремлюють обов'язок вчиняти або не вчиняти певну дію та санкцію за порушення цього обов'язку. Однак у такому вигляді норма не є самостійною одиницею – вона лише передбачає загрозу застосування покарання за завдання шкоди суспільним відносинам, що регулюються іншими нормами права. Таким чином, сформульований у ній обов'язок поєднує правило поведінки, встановлене іншою нормою, і покарання за недотримання останньої.

Вивчення питання про структуру кримінально-правової норми дає змогу правильно реалізувати норму. Спрощене уявлення про зміст кримінально-правової норми є однією з причин неправильного її застосування. Водночас слід мати на увазі, що механізм реалізації кримінально-правової норми чи сукупності таких норм у межах певного інституту стосується лише однієї норми чи інституту, а не галузі кримінального права (кримінального законодавства) загалом. Хоча такий механізм безумовно функціонує в межах механізму реалізації кримінального законодавства та є його складовою.

Реалізація кримінально-правової норми полягає безпосередньо у виконанні її вимог і, як наслідок, регулюванні поведінки людей. Кримінально-правова норма, стверджують В. С. Прохоров, М. М. Кропачов та О. М. Тарбагаєв, не може «лише регулювати» або «лише охороняти», таких норм немає [656, с. 40]. На підставі цього слід зазначити, що механізмом реалізації кримінально-правової норми є встановлена кримінальним законодавством України діяльність суб'єктів кримінально-правових відносин щодо реалізації їхніх взаємних прав та обов'язків, що закріплені в кримінально-правовій нормі. Зазначений механізм передбачає такі стадії: 1) підготовчу; 2) безпосередній процес правореалізації; 3) реалізацію кримінально-правової норми. Перша стадія полягає у визначенні матеріальних і

процесуальних правових засобів; друга – здійснення прав та обов’язків суб’єктами кримінально-правових відносин; третя – визначення виду й розміру покарання відповідно до фактично вчиненого суспільно небезпечного діяння, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання тощо.

Ще один аспект механізму реалізації кримінального законодавства пов’язаний з тим, що *порядок реалізації кримінально-правових норм* частково врегульований КПК України. Порядок притягнення до кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, застосовування обмежувальних заходів (до осіб, які вчинили домашнє насильство), заходів кримінально-правового характеру, а також реалізації норм інших кримінально-правових інститутів визначений КПК України, хоча певні правила містяться і в законі про кримінальну відповідальність. У зв’язку із цим, у процесі реалізації кримінального законодавства кримінально-правові норми не повинні суперечити кримінально-процесуальним нормам. Із цього приводу слушно зауважують О. О. Дудоров та Т. О. Лоскутов: модель ефективного кримінально-правового регулювання суспільних відносин передбачає поміж іншого, що процесуальні норми, визначаючи порядок застосування кримінально-правових норм, не повинні ані втручатися в предмет матеріального кримінального права, ані, тим паче, суперечити останньому, утворюючи колізії [242, с. 158; 40, с. 163].

Порівняно значна кількість кримінально-правових норм об’єктивно зумовлює необхідність їх поділу на певні групи (категорії). Віднесення норм до певних видів слід здійснювати залежно від різних ознак (факторів), що відіграють роль критеріїв класифікації [479, с. 103–109]. Цілком обґрунтованою є позиція, згідно з якою «одна й та сама властивість у різних елементів може бути виражена далеко не однаково» [547, с. 271–272], тому критеріями для класифікації кримінально-правових норм необхідно обирати ознаки, що характеризують норму загалом, а не окремі її елементи (ознаки).

На думку В. К. Грищука, основними критеріями класифікації кримінально-правових норм є: 1) безпосередній предмет правового регулювання; 2) метод правового регулювання (зміст державного веління) [207, с. 59–60].

Водночас М. І. Мельник стверджує, що немає достатніх підстав відмовлятися від уживання терміна «кримінально-правова норма» для позначення положень Особливої частини КК України, що встановлюють відповідальність за злочин. Проблема полягає лише в тому, як тлумачити її зміст і кого визначати адресатом кримінально-правової норми [467, с. 118–119]. Якщо кримінально-правова норма одночасно має двох адресатів, то вона за своїм змістом є одночасно заборонною та зобов'язувальною. Заборонною вона є в тому разі, коли забороняє певним суб'єктам (суб'єктам злочину) відповідну поведінку, тим самим встановлюючи межі дозволеної (недозволеної) поведінки. Саме ці суб'єкти є одним з адресатів кримінально-правової норми, а її положення є для них правилом правомірної поведінки, за дотримання якого вони не підпадатимуть під дію кримінального закону. Зобов'язувальною вона є в тому разі, коли встановлює обов'язок для суду, а також слідчого, прокурора дати правову оцінку за визначеними в кримінальному законі критеріями (ознаками злочинів) тим суб'єктам, які вийшли за межі дозволеної їм кримінальним законом поведінки [467, с. 119].

Прийнятним критерієм розмежування кримінально-правових норм є спосіб здійснення правового регулювання – опосередковано чи безпосередньо. У першому випадку йдеться про норми, що визначають основні поняття та завдання кримінального права. Вони регулюють поведінку фізичних осіб, діяльність юридичних осіб і держави, переважно через інші правові норми. Їхня особливість полягає в спрямованості на регулювання найширшого кола суспільних відносин. Друга категорія – це норми, що безпосередньо регулюють зазначену поведінку (діяльність). Вони різняться за предметом і методом регулювання. За предметом регулювання можна виокремити норми, що регулюють: 1) поведінку осіб, які вже

вчинили (або намагаються вчинити) злочин; 2) діяльність держави (правоохоронних органів, суду) із застосування норм зазначеної вище групи. За методом регулювання кримінально-правові норми поділяють на норми, що регулюють застосування примусу, і норми, що регулюють застосування заохочення.

Для вибору форм реалізації кримінально-правових норм має значення класифікація за функціональним призначенням. Деякі вчені виокремлюють такі види норм: заборонні, зобов'язувальні, заохочувальні [167, с. 24]. На нашу думку, зазначена класифікація не цілком відповідає дійсності. Ми пропонуємо за функціональним призначенням класифікувати кримінально-правові норми на заборонні, зобов'язувальні, роз'яснювальні та заохочувальні.

Норми кримінального законодавства України реалізують у таких формах: дотримання, виконання, використання, застосування. Порядок і форми реалізації кримінально-правових норм залежать насамперед від *виду норми*.

Заборонні норми містять припис щодо заборони вчиняти діяння, яке КК України визнає злочином. Зобов'язувальні норми містять приписи щодо обов'язку вчинення певних дій чи утримання від їх вчинення суб'єктами кримінально-правових відносин. Роз'яснювальні норми спрямовані на пояснення чи уточнення змісту статей КК України. Заохочувальні норми визначають засоби та порядок поліпшення становища суб'єкта злочину.

За результатами здійсненого дослідження можна дійти таких **висновків**.

Реалізація кримінального законодавства України поряд із його предметом, методами та рівнями має і власні засоби. До правових засобів його реалізації належать кримінально-правові відносини та кримінально-правова норма.

Дослідження засобів реалізації кримінального законодавства розпочинається з визначення правовідносин. Після цього послідовно розглядають кримінально-правові відносини (без урахування процесуальної форми їхнього розвитку), кримінально-правову норму, її структуру та юридичну силу.

Засобами реалізації кримінального законодавства слід вважати кримінально-правову норму та кримінально-правові відносини, що встановлюють і застосовують у своїй діяльності уповноважені суб'єкти з метою регулювання суспільних відносин, що позначаються на становленні суспільної правосвідомості й підтриманні правопорядку.

Кримінально-правові відносини слід розглядати як самостійний вид правовідносин, що встановлювані нормою закону про кримінальну відповідальність і виникають між державою в особі відповідних органів державної влади й особою, яка вчинила протиправне чи позитивне діяння, і потерпілим.

Кримінально-правові відносини в кримінально-правовому аспекті охоплюють юридичну конструкцію, суб'єкти, зміст, об'єкти.

Юридична конструкція як засіб правотворчої техніки відображає будову та надає праву відповідної форми й змісту.

Суб'єктами кримінально-правових відносин є: держава в особі відповідних органів державної влади; особа, яка вчинила протиправне чи позитивне діяння, і потерпілий. Зазначену позицію поділяють 84,8 % опитаних респондентів.

Зміст кримінально-правових відносин передбачає взаємні права й обов'язки суб'єктів цих відносин. Реалізація взаємних прав та обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у процесі правозастосовної діяльності здійснюється в кримінально-процесуальній та кримінально-виконавчій формах.

Об'єктом кримінально-правових відносин є факт вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України.

Доцільно визначити кримінально-правову норму як загальнообов'язкове правило суспільної поведінки, закріплене в законі про кримінальну відповідальність та охоронюване силою державного примусу шляхом контролю за його дотриманням і застосування покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру в разі його порушення.

До структури кримінально-правової норми належать гіпотеза, диспозиція та санкція. Гіпотеза визначена в статтях Загальної частини КК України, зокрема у ст. 1–3, 11, 19, 22. Диспозиція – це текст статті або частини статті Особливої частини КК України, у якій описано ознаки складу злочину, що є необхідною умовою для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Санкція передбачає вид і розмір покарання чи іншого заходу кримінально-правового характеру, що може бути застосований до особи, яка вчинила злочин.

Механізм реалізації кримінально-правової норми – встановлена кримінальним законодавством України діяльність суб'єктів кримінально-правових відносин щодо реалізації їхніх взаємних прав та обов'язків, що закріплені в кримінально-правовій нормі.

Реалізацію норм кримінального законодавства України здійснюють у таких формах: дотримання, виконання, використання, застосування.

Зазначений механізм має такі стадії: 1) підготовча (полягає у визначенні матеріальних і процесуальних правових засобів); 2) безпосередній процес (здійснення прав та обов'язків суб'єктами кримінально-правових відносин правореалізації); 3) реалізація кримінально-правової норми (визначення виду й розміру покарання відповідно до фактично вчиненого суспільно небезпечного діяння, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання тощо).

Ми пропонуємо класифікувати кримінально-правові норми на такі види за функціональним призначенням: заборонні, зобов'язувальні, роз'яснювальні та заохочувальні (схвалюють 70,4 % респондентів).

Заборонні норми містять припис щодо заборони вчиняти діяння, визначене КК України як злочин. Зобов'язувальні норми охоплюють приписи щодо обов'язку вчинення певних дій чи утримання від їх вчинення суб'єктами кримінально-правових відносин. Роз'яснювальні норми спрямовані на пояснення чи уточнення змісту статей КК України. Заохочувальні норми регламентують засоби та порядок поліпшення становища суб'єкта злочину.

4.4. Суб'єкти реалізації кримінального законодавства України

У науці кримінального права немає ґрунтовних розробок теорії реалізації кримінального законодавства, тому не сформульовано правила його реалізації, що спричиняє брак необхідних орієнтирів у суб'єктів його реалізації щодо здійснення своїх прав та обов'язків, визначених у законі про кримінальну відповідальність.

Реальне виконання положень кримінального законодавства відбувається через поведінку відповідних суб'єктів. Кримінальне законодавство реалізують шляхом утілення закріплених у законі про кримінальну відповідальність прав та обов'язків суб'єктів цього процесу в реальні кримінально-правові відносини.

У науці кримінального права немає єдиної уніфікованої позиції щодо кола суб'єктів реалізації кримінального законодавства. Для того щоб визначити, кого саме слід вважати суб'єктами реалізації кримінального законодавства, необхідно з'ясувати їх співвідношення із суб'єктами кримінально-правових відносин і реалізації кримінально-правової норми. Коло суб'єктів реалізації кримінального законодавства України залежить від змісту кримінально-правових відносин. З огляду на те, що кримінально-правові відносини є різновидом суспільних відносин, можна стверджувати, що суб'єктами кримінально-правових відносин є відповідні особи, які мають правовий зв'язок з об'єктом цих відносин (фактом вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України).

Найпоширенішою в теорії кримінального права є позиція, згідно з якою суб'єктами кримінально-правових відносин є держава (в особі компетентних органів) й особа, яка вчинила злочин. Проте за таких умов зміст зазначених відносин частково залишається незрозумілим: зокрема, хто саме зобов'язує державу вживати певних заходів до такої особи, чи має ця особа, крім обов'язку нести кримінальну відповідальність, інші обов'язки, а також права. Якщо завданням кримінального закону є правове забезпечення охорони визначених цінностей (прав і свобод людини й громадянина), не цілком очевидно, чому до

складу суб'єктів кримінально-правових відносин не входить потерпілий як носій цих прав і свобод. Реалізація основного завдання кримінального закону завдяки застосуванню державного примусу не означає, що права та свободи втрачають зв'язок зі своїм носієм і перетворюються на державні інтереси; вони не змінюють свого адресата, попри те, що саме держава виступає від імені потерпілого.

Розглянемо наукові позиції щодо визначення кола суб'єктів реалізації кримінального законодавства України. Стосовно одного з таких суб'єктів – *держави (державних органів)* – С. Ф. Кечек'ян стверджував, що це самостійний суб'єкт кримінально-правових відносин, однак вона здійснює свої суб'єктивні права й обов'язки через відповідні державні органи (державні юридичні особи, підприємства, установи, організації, громадські організації, суспільство тощо). Тому не слід вважати кримінально-правові відносини такими, що виникають між державою та злочинцем, оскільки такі суспільні відносини виникають між державними органами й злочинцем [323, с. 91–92, 182–183]. Цю позицію поділяють М. С. Строгович [739, с. 105] та В. Г. Смирнов [719, с. 11]. Однак доведеться визнати, що ці міркування є суперечливими: спочатку визначено, що держава є самостійним суб'єктом кримінально-правових відносин, а згодом – що такі відносини відбуваються між державними органами (а не державою загалом) і злочинцем. Про дискусійність окресленої наукової позиції вже зауважували М. М. Полянський, А. Л. Ривлін, М. О. Огурцов та ін. На їхню думку, суб'єктами кримінально-правових відносин є державні органи та злочинець [602, с. 253; 663, с. 105–112; 554, с. 27]. Зокрема, А. Л. Ривлін стверджував: якщо визнати суб'єктом кримінально-правових відносин державу, то постають деякі проблеми щодо розуміння таких відносин. Призначене покарання (від імені держави) може бути оскаржене також державним органом – прокуратурою (прокурором) або засудженим – у вищий суд. Це можна пояснити, якщо суб'єктом кримінально-правових відносин є державні органи, а не держава загалом [663, с. 107]. Оскільки суспільні відносини виникають щонайменше між двома суб'єктами, а в такому

разі наявний лише один суб'єкт – держава, за цих обставин кримінально-правових відносин не буде.

Із цього приводу Ю. В. Баулін та О. В. Наден вважають, що кримінальне право має публічно-правовий характер, тому застосування кримінально-правових норм здійснює лише єдиний суб'єкт їх реалізації – держава [744, с. 61], інші суб'єкти правозастосування їх не здійснюють [744, с. 61]. Однак з такою науковою позицією згодні не всі. На думку В. Г. Беляєва, застосування кримінально-правових норм «не можна зводити до одностороннього підкорення особи, яка вчинила злочин, тільки до зовнішнього впливу на неї, оскільки обвинувачений, підсудний, засуджений – не просто об'єкт або лише жертва правозастосування, не потерпілий від правозастосування» [100, с. 10]. Дослідник вважає, що обвинувачений, підсудний, засуджений також є суб'єктами реалізації кримінально-правових норм у формі застосування, оскільки головною метою цих суб'єктів є здійснення їхніх прав та обов'язків під час правозастосування [100, с. 10]. Однак такий підхід видається некоректним, позаяк заперечує імперативний метод регулювання кримінально-правових відносин, що не узгоджується з публічно-правовим характером кримінально-правових норм [744, с. 61–62].

Застосування кримінально-правових норм у будь-якому разі є державним владним велінням, що здійснюють уповноважені на те спеціальні суб'єкти – відповідні державні органи (правоохоронні органи та суд) [355, с. 78]. Під час застосування кримінально-правових норм, що регулюють суспільні відносини, що виникають унаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, лише відповідні державні органи (правоохоронні органи та суд) можуть кваліфікувати зазначене діяння як позитивну (добровільна видача наркотичних засобів, психотропних речовин чи вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин тощо) чи негативну посткримінальну поведінку (невиконання засудженим умов, що встановлені судом, під час випробувального терміну тощо) [355, с. 78].

На переконання В. В. Колосовського, до суб'єктів реалізації кримінально-правових норм слід віднести правоохоронні органи та суд, яких він визначає як спеціальні суб'єкти. Зазначене засвідчує процесуальна форма реалізації кримінально-правових норм. Крім того, вчений акцентує увагу на тому, що діяльність цих спеціальних суб'єктів щодо реалізації кримінально-правових норм має владний характер та іншою бути не може [355, с. 80]. Діяльність спеціальних суб'єктів (правоохоронних органів і суду) спрямована на притягнення винного до кримінальної відповідальності чи звільнення від неї; призначення покарання або звільнення від його відбування; застосування обмежувальних заходів, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, застосування примусових заходів медичного та виховного характеру, визначення позитивної чи негативної посткримінальної поведінки тощо [355, с. 80].

Цікавою є позиція Г. О. Петрової, яка визначає суб'єктом кримінально-правових відносин не державу, а суспільство. Зазначену позицію вона обґрунтовує тим, що, вчиняючи злочин, особа посягає на суспільні відносини – суспільство, його інтереси загалом та окремих індивідів. Отже, якщо визнавати суб'єктом таких відносин державу, то посягання здійснюють лише на діяльність державного апарату та його працівників [578, с. 368].

З огляду на це, можна стверджувати, що суб'єктом кримінально-правових відносин не слід визнавати державу загалом чи суспільство. Логічним видається виокремлення вченими відповідних органів державної влади (правоохоронні органи та суд) як суб'єктів реалізації кримінального законодавства. Однак і цей перелік, на нашу думку, не є повним. Слід також віднести до аналізованої категорії Верховну Раду України та Президента України, оскільки вони також здійснюють реалізацію кримінального законодавства шляхом прийняття закону України про амністію (ст. 86 КК України) або акта про помилування (ст. 87 КК України).

З приводу визначення іншого суб'єкта реалізації кримінального законодавства – *особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння*, – також триває дискусія. Погляди вчених стосовно цього питання різняться, оскільки його розглядали залежно від моменту початку кримінально-правових відносин. Так, М. О. Огурцов зазначав, що суб'єктом кримінальних правовідносин є злочинець, оскільки, на думку дослідника, починаються такі суспільні відносини з моменту вчинення діяння, яке має всі ознаки злочину [554, с. 27, 72]. Інший підхід обстоює В. Г. Смирнов: суб'єктом кримінально-правових відносин він вважає засудженого, тобто особу, щодо якої винесено обвинувальний вирок, що набрав законної сили, або особа, яка має судимість [719, с. 27]; таку думку схвалював М. С. Строгович [739, с. 105]. Протилежним є погляд А. Л. Ривліна, який визнавав злочинця, обвинуваченого, підсудного, засудженого та виправданого суб'єктами кримінально-правових відносин, оскільки кримінально-правові відносини виникають не лише тоді, коли особа вчинила злочин чи вирок щодо неї набув законної сили, а й у процесі доказування вини такої особи (досудове розслідування та судовий розгляд) [663, с. 108]. Зазначені наукові позиції є цілком слушними в контексті авторської позиції щодо моменту початку кримінально-правових відносин.

Водночас О. А. Лакеєв стверджував, що суб'єктом реалізації кримінального законодавства є особа, яка наділена кримінально-правовою правосуб'єктністю (тобто певними правами, обов'язками та здатністю нести відповідальність), вчинила насильство, ознаки якого визначені в кримінальному законі, чи таке насильство вчинено щодо неї [432, с. 108]. На його думку, суб'єктами реалізації кримінального законодавства, крім держави й потерпілого, є: 1) злочинець; 2) особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності; 3) особа, яка діяла за обставин, що виключають злочинність діяння [432, с. 108].

До суб'єктів кримінально-правових відносин, окрім держави та державних органів, Г. О. Петрова відносить також: 1) злочинця; 2) громадянина;

3) обвинуваченого; 4) підсудного; 5) засудженого; 6) фізичну особу, яка має всі ознаки суб'єкта злочину; 7) неосудну особу, яка вчинила злочин; 8) фізичну особу, яка зобов'язана утримуватися від вчинення злочину [578, с. 366].

На думку Р. І. Михеєва, суб'єктами кримінально-правових відносин слід вважати не лише особу, яка вчинила злочин, а й особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності [489, с. 242].

Оскільки реалізацію норм кримінального законодавства України здійснюють у формах дотримання, виконання, використання, застосування, момент виникнення кримінально-правових відносин буде різним. З огляду на те, що «суб'єкт реалізації кримінального законодавства», «суб'єкт кримінально-правових відносин» і «суб'єкт реалізації кримінально-правових норм» є тотожними поняттями, суб'єктами реалізації кримінального законодавства України, на нашу думку, є особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння, а саме: 1) суб'єкт злочину (ст. 18 КК України); 2) неосудна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ст. 18, 19 КК України); 3) особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, не досягнувши віку, з якого настає кримінальна відповідальність (ст. 18, 22 КК України); 4) особа, яка вчинила діяння за обставин, що виключають його злочинність (ст. 36–43 КК України); 5) особа, яка вчинила злочин від імені та в інтересах юридичної особи (ст. 96³ КК України).

Питання визнання *потерпілого* суб'єктом реалізації кримінального законодавства, на думку більшості вчених, залишається дискусійним. У радянські часи таку позицію однозначно заперечували. У науці радянського кримінального права, зазначає Д. Б. Булгаков, не приділяли належну увагу кримінально-правовому статусу потерпілого [138, с. 10–11]. Потерпілий, вважав В. Г. Смирнов, може бути суб'єктом лише кримінально-процесуальних чи цивільно-правових відносин [719, с. 11, 18]. Ці твердження ґрунтувалися на відповідних законодавчих положеннях, а точніше, на їх відсутності: за КК УРСР (1927-го та 1960 років) та

КК РСФСР (1926-го та 1960 років) потерпілого не було наділено належними спеціальними правами.

У чинному КК України термін «потерпілий» вжито понад 80 разів (крім того, є певні види потерпілих від злочину: суддя; народний засідатель; працівник правоохоронного органу; особа, яка виконує службовий або громадський обов'язок; новонароджена дитина; неповнолітній; малолітній; хворий та ін.). Законодавче визначення потерпілого міститься в кримінальному процесуальному законодавстві (ст. 55 КПК України). Зміст матеріально-правового статусу в кримінальному праві похідний від процесуального статусу, хоча мало б бути навпаки (кримінально-процесуальне повинно виходити з кримінального).

У кримінальному праві особу вважають потерпілою з моменту вчинення щодо неї злочину, а так само й готування чи замаху на злочин. Набуття статусу потерпілого в кримінальному праві не залежить від кримінальної процесуальної фіксації факту вчинення злочину чи початку кримінального провадження. Слід, щоправда, мати на увазі, що потерпілим у кримінальному праві не визнають особу, якій завдано шкоду: малозначним діянням; безвинним діянням; діянням неосудної особи або особи, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність; за обставин, що виключають злочинність діяння.

У кримінальному праві є дві основні позиції щодо визначення потерпілого (у вузькому та широкому сенсі). У вузькому значенні потерпілим є фізична особа (незалежно від осудності та віку), стосовно якої вчиняють злочин та якій заподіюють шкоду чи виникає загроза спричинення такої шкоди [775, с. 176–177; 503, с. 65, 82; 617, с. 192]. Крім того, відповідно до постанови Пленуму ВС України від 2 липня 2004 року № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів», потерпілим не може бути особа, якій було спричинено шкоду вчиненим нею злочином [641], як-от умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України), якщо шкоду було заподіяно особі, яка вчинила такі дії. У широкому ж значенні потерпілим є не

тільки фізична особа (людина), а й юридична особа, держава чи інше соціальне утворення, якому було завдано шкоди (майнової, фізичної, моральної, політичної тощо) чи створюється загроза спричинення такої шкоди [90, с. 533; 698, с. 60; 615, с. 39–55; 551, с. 286].

На думку І. І. Митрофанова, потерпілим у кримінальному праві слід визнавати особу, якій безпосередньо злочином було заподіяно фізичної, або матеріальної, або моральної шкоди, чи існує загроза заподіяння такої шкоди, на підставі чого вона набуває права вирішувати питання про кримінальну відповідальність та інші кримінально-правові наслідки щодо тієї особи, яка вчинила відносно неї злочин, у випадках, передбачених КК України [477, с. 62].

На переконання П. П. Сердюка, визнавати державу потерпілим у кримінальному праві не є доцільним, оскільки потерпілим слід вважати особу, яка не має права самостійно вимагати від злочинця відшкодувати завдані збитки, притягати винного до кримінальної відповідальності тощо. Держава є «потужним» суб'єктом кримінально-правових відносин, що має право застосовувати примус від власного імені [701, с. 142].

Так само й суспільство недоречно вважати потерпілим у кримінальному праві, позаяк конкретні злочини (зокрема злочини проти миру, безпеки людства й міжнародного правопорядку) заподіюють шкоду (фізичну, моральну, майнову) окремо кожній особі, а не групі осіб загалом [90, с. 551; 701, с. 142].

Чинний КК України надає потерпілому як суб'єкту кримінально-правових відносин незначний обсяг прав щодо реалізації кримінально-правових норм. Потерпілий наділений спеціальними правами щодо відшкодування збитків, визначення виду й розміру покарання (угода про примирення), звільнення винного від кримінальної відповідальності (угода про примирення у випадку приватного обвинувачення) тощо. На думку М. Г. Сорочинського, потерпілому слід відвести важливу роль на всіх етапах реалізації кримінально-правових норм (від вчинення кримінального правопорушення до призначення покарання чи звільнення від

кримінальної відповідальності) [727, с. 588]. Також М. Т. Тащилін пропонує законодавчо закріпити повноваження потерпілого від злочину, надати йому право застосування кримінально-правових норм у частині визначення виду й розміру покарання, що може бути призначене суб'єкту конкретного злочину [745, с. 18–27]. На наш погляд (і про це вже йшлося вище), такі пропозиції не відповідають публічно-правовому характеру кримінально-правових норм, заперечують імперативний метод регулювання кримінально-правових відносин [744, с. 61–62].

Ми вважаємо, що потерпілий – це фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або держава (в особі державних органів), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди.

Тому можна стверджувати, що потерпілого слід визнати самостійним суб'єктом кримінально-правових відносин та суб'єктом реалізації кримінально-правових норм і кримінального законодавства на всіх його рівнях. Однак, на нашу думку, у чинному КК України потерпілому надано недостатньо спеціальних прав для належної реалізації кримінального законодавства.

Наразі правовий статус потерпілого визначено лише в КПК України, хоча його має бути регламентовано і в чинному КК України. Тому необхідно доповнити ст. 2¹ КК України «Потерпілий від злочину», виклавши її в такій редакції: «Потерпілий – це фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди; держава (державні органи), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу

спричинення іншої істотної шкоди». Доцільність визначити кримінально-правове поняття «потерпілий від злочину» в КК України обстоюють 438 опитаних (91,3 %).

Окремо слід визнати суб'єктом реалізації кримінального законодавства України особу, яка не порушує заборонні норми КК України, і (в інших формах реалізації кримінального законодавства) представників (адвокатів, захисників), законних представників (батьків чи інших осіб, які зобов'язані піклуватися) та юридичних осіб, в інтересах яких було вчинено злочин.

Діяльності суб'єктів реалізації кримінального законодавства притаманні соціальний, психологічний та інструментальний (спеціально-юридичний) аспекти. Соціальний аспект реалізації кримінального законодавства полягає в забезпеченні інтересів усіх суб'єктів його реалізації. Психологічний аспект характеризує поведінку суб'єктів у межах певної форми реалізації кримінального законодавства. Інструментальний (спеціально-юридичний) аспект визначає порядок і засоби його реалізації.

За результатами здійсненого дослідження суб'єктів реалізації кримінального законодавства України можна дійти таких **висновків**.

Реальне виконання положень кримінального законодавства здійснюють через поведінку відповідних суб'єктів. Реалізацію кримінального законодавства забезпечують шляхом утілення закріплених у законі про кримінальну відповідальність прав та обов'язків суб'єктів цього процесу в реальні кримінально-правові відносини.

Проаналізувавши наукові позиції вчених, можна стверджувати, що:

- 1) наукове розуміння суб'єктів кримінально-правових відносин ґрунтувалося на змісті кримінально-правових норм, що регулюють зазначені правовідносини;
- 2) суб'єктом кримінально-правових відносин визнавали не державу загалом, а лише її відповідні органи;
- 3) оскільки підходи вчених щодо моменту виникнення кримінально-правових відносин різнилися, то й визначення другого суб'єкта

правовідносин не було уніфікованим (злочинець, обвинувачений, підсудний, засуджений, виправданий); 4) потерпілого не визнавали самостійним суб'єктом кримінально-правових відносин.

Суб'єктів реалізації кримінального законодавства України можна поділити на чотири групи: 1) відповідні державні органи (правоохоронні органи, суд, ВР України та Президент України); 2) особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння (суб'єкт злочину (ст. 18 КК України); неосудна особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (ст. 18, 19 КК України); особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність (ст. 18, 22 КК України); особа, яка вчинила діяння за обставин, що виключають його злочинність (ст. 36–43 КК України); особа, яка вчинила злочин від імені та в інтересах юридичної особи (ст. 96-3 КК України); 3) потерпілий (фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або держава (в особі державних органів), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди); 4) інші особи (фізичні чи юридичні), які безпосередньо пов'язані з реалізацією кримінального законодавства (особа, яка не порушує заборонні норми КК України, представник (адвокат, захисник), законний представник (батьки чи інші особи, які зобов'язані піклуватися) та юридичні особи, в інтересах яких було вчинено злочин).

З огляду на потреби правозастосовної практики, обґрунтовано доцільність внесення змін до ст. 2¹ КК України «Потерпілий від злочину», зокрема, її необхідно викласти в такій редакції: «Потерпілий – це фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої

шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або державу (державні органи), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди».

Діяльності суб'єктів реалізації кримінального законодавства притаманні соціальний, психологічний та інструментальний (спеціально-юридичний) аспекти. Соціальний аспект реалізації кримінального законодавства полягає в забезпеченні інтересів усіх суб'єктів його реалізації. Психологічний аспект характеризує поведінку суб'єктів у межах певної форми реалізації кримінального законодавства. Інструментальний (спеціально-юридичний) аспект визначає порядок і засоби його реалізації.

4.5. Місце юридичного факту в механізмі реалізації норм кримінального законодавства України

В умовах стрімкого розвитку суспільства та виникнення нових сфер діяльності людини одним із пріоритетних напрямів діяльності держави стає розв'язання проблем кримінально-правової охорони певних цінностей, визначення кола діянь, що є суспільно небезпечними, і закріплення їх у нормі кримінального законодавства, встановлення покарання, та обмежувальних заходів, примусового лікування, примусових заходів медичного чи виховного характеру, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб тощо та порядок їх реалізації. Кримінальне законодавство реалізують відповідні суб'єкти, застосовуючи його норми, унаслідок чого виникають кримінально-правові відносини. Факт вчинення злочину є підставою виникнення таких відносин між особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, державою (в особі відповідних органів) і потерпілим.

Однак, на думку деяких учених, виникнення кримінально-правових відносин відбувається не лише у зв'язку з вчиненням злочинів, а й з приводу утримання осіб від порушення кримінальних заборон; крім цього, існують і регулятивні кримінально-правові відносини, що виникають у зв'язку з правомірним заподіянням шкоди [530, с. 8–18; 532, с. 12].

Установлення юридичних фактів відображає процес кримінально-правового регулювання, надає можливість точно визначати умови виникнення, розвитку й припинення кримінально-правових відносин. На підставі об'єктивної дійсності юридичний факт визначає законодавець шляхом закріплення його в диспозиції кримінально-правової норми відповідно до правил юридичної техніки. Якість юридичних фактів залежить від соціально-економічного розвитку держави, законодавства, рівня правосвідомості громадян, правильного визначення предмета правового регулювання тощо. Таким чином, від визначення юридичного факту, що впроваджується в правове регулювання, залежить правова система держави. Саме тому вивчення юридичного факту в межах дослідження кримінального законодавства є необхідним і виправданим.

У науці кримінального права немає єдиної позиції щодо визначення юридичного факту.

Наприклад, Н. В. Генрих зазначає, що специфіку юридичного факту зумовлює злочинне посягання на суспільні інтереси, це визначає місце кримінально-правових відносин у системі правовідносин, а також межі кримінально-правового регулювання [186, с. 307–308]. Крім того, юридичний факт – це конкретні соціальні, життєві обставини (події, дії), що зумовлюють відповідно до правових норм певні правові наслідки, а саме: виникнення, зміну або припинення правовідносин [186, с. 299]. Таку позицію поділяє П. С. Берзін [109, с. 50]. Натомість С. Д. Шапченко стверджує, що юридичні факти в механізмі кримінально-правового регулювання – це різні за спрямуванням і змістом життєві обставини, з якими кримінально-правові норми пов'язують

насамперед виникнення, існування, зміну чи припинення кримінально-правових відносин [844, с. 64–65]. На думку А. М. Завального, юридичний факт – це детермінований соціальними чинниками фрагмент дійсності, який має значення для суб'єктів права, зафіксований у тексті нормативно-правового акта як знання про спеціальні умови, за наявності яких відбувається реалізація норми (норм) права з метою регулювання суспільних відносин [274, с. 60].

Юридичні факти в широкому значенні зумовлюють виникнення кримінально-правових відносин. Такі факти є початковим етапом реалізації кримінального законодавства шляхом приведення в дію механізму правового регулювання суб'єктами кримінально-правових відносин, які набувають суб'єктивних прав й обов'язків через реалізацію кримінально-правових норм [186, с. 300]. У вузькому ж значенні юридичний факт становить злочинне посягання (зокрема, на суспільні інтереси); це зумовлює специфіку юридичного факту й визначає місце кримінально-правових відносин у системі правовідносин, а також межі кримінально-правового регулювання. Водночас це злочинне посягання на публічні інтереси, що не можуть бути відновлені застосуванням реститутивних правових засобів [186, с. 307–308].

На наше переконання, юридичним фактом як базовим елементом механізму реалізації кримінального законодавства слід вважати життєві обставини (дії чи події), у зв'язку з якими кримінально-правові норми визначають виникнення, зміну або припинення кримінально-правових відносин (393 респонденти (81,9 %) переконані в цьому).

Юридичний факт як соціально-правова категорія має дві складові: матеріальну (є явищем об'єктивної реальності) і нормативну/формально-юридичну (має юридичне закріплення в нормі закону). Юридичні факти, стверджує Т. Ю. Фалькіна, становлять передбачені нормами права обставини та є основою (передумовою) настання правових наслідків [780, с. 16].

Матеріальну частину юридичного факту, на думку різних учених, формують: життєві обставини [320; 746]; життєві факти певного виду або комплекс таких фактів [7, с. 212-213]; життєві факти [657; 748]; конкретні життєві обставини [218; 560]; конкретні життєві ситуації [783, с. 276]; конкретні життєві факти [277]; конкретні обставини [657; 736]; обставини або життєві факти [15, с. 115]; обставини [123; 382; 747; 761; 863]; обставини, вчинки, стани [153]; події та дії [457, с. 528]; фактичні обставини [729, с. 197]; явища реальної дійсності [704, с. 121–126].

У механізмі реалізації кримінального законодавства юридичні факти в найпростішому вигляді можуть існувати у формі *дій* та *подій*. Прикладом дій може бути вчинення злочину, позитивних посткримінальних дій тощо. Натомість з-поміж подій можна виокремити досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, спливання строку давності притягнення до кримінальної відповідальності чи виконання обвинувального вироку тощо.

Юридичні факти, що породжують кримінально-правові відносини, можна поділити на ті, що стосуються регулятивних, і ті, що стосуються охоронних кримінально-правових відносин. Причому одні з них сприяють виникненню таких відносин, а інші – їх припиненню. Слушною вижається позиція О. О. Дудорова та А. А. Вознюка, які вважають, що юридичними фактами, що припиняють охоронні кримінально-правові відносини й унеможлиблюють реалізацію прав та обов'язків суб'єктів цих правовідносин, слід визнавати, зокрема: смерть того, хто вчинив злочин; захворювання до постановлення вироку особи, яка вчинила злочин у стані осудності, на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними; декриміналізацію діяння; звільнення особи від кримінальної відповідальності [169, с. 168].

У процесі реалізації кримінального законодавства окремі юридичні факти можуть утворювати певні комплекси, які в теорії кримінального права прийнято

називати фактичними складами. На цьому акцентує увагу П. С. Берзін, зазначаючи, що оскільки в межах механізму кримінально-правового регулювання юридичні факти в окремих випадках поєднуються і набувають кримінально-правового значення, вони можуть утворювати фактичні склади, у яких різноманітні прояви поведінки людини системно поєднані з іншими юридичними фактами (наприклад, з особою винного, його осудністю, віком, місцем, часом, знаряддями й способом вчинення злочину тощо). Такі різні за спрямуванням і змістом життєві обставини, які визнають юридичними фактами, законодавець описує в диспозиції кримінально-правової норми відповідно до певних правил юридичної техніки [109, с. 50–51].

Схожий підхід пропонує С. Д. Шапченко, зауважуючи, що визначальна особливість юридичних фактів у механізмі кримінально-правового регулювання полягає в тому, що певні кримінально-правові наслідки пов'язуються як з окремими діями чи подіями, так і з певним поєднанням кількох юридичних фактів. У такому контексті необхідно розрізняти:

а) окремі юридичні факти, передусім події (наприклад, досягнення особою відповідно віку 11-ти, 14-ти, 16-ти й 18-ти років, стан вагітності жінки, непрацездатність особи тощо);

б) фактичні склади, тобто системи поєднання кількох юридичних фактів, у яких важливу роль відіграє не лише наявність (сукупність) відповідних обставин, а й певні зв'язки між ними (такими поєднаннями юридичних фактів є, зокрема, фактичні склади злочинів, у яких «основний» юридичний факт – відповідна поведінка особи – системно поєднана з іншими юридичними фактами, віком особи, її осудністю, наслідками тощо);

в) фактичні ситуації, які передбачають певну взаємодію окремих обставин як підставу для прийняття конкретного рішення відповідним правозастосовним органом у межах індивідуального піднормативного регулювання (такою

фактичною ситуацією є, наприклад, поєднання пом'якшуючих та обтяжуючих обставин під час призначення особі конкретної міри покарання) [844, с. 64–65].

Як важливий елемент методу правового регулювання, на думку Г. В. Кикотя, юридичні факти впливають на інші елементи методу правового регулювання: суб'єкти, об'єкти правовідносин тощо [324, с. 63].

Юридичні факти в механізмі реалізації кримінального законодавства здебільшого виникають у формі поведінки людей. Учений П. С. Берзін із цього приводу зауважує, що одним із юридичних фактів, які фіксує кримінально-правова норма, є поведінка людини, що передбачено в КК України як:

1) так звану «кримінально-правову аномалію», що охоплює: а) такий різновид суспільно небезпечного діяння, який законом визначається як злочин; б) інші різновиди суспільно небезпечних діянь (активності) неосудної особи й особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність;

2) окремі різновиди поведінки, що не належать до «кримінально-правової аномалії», виключають суспільну небезпечність і/або протиправність та застосування внаслідок цього заходів кримінально-правового впливу (така поведінка зумовлює виникнення загальнорегулятивних кримінально-правових відносин), а саме: а) діяння (суспільно небезпечне діяння), яке не містить хоча б однієї ознаки (елементу) складу злочину, передбаченого кримінальним законом (відповідно до вимог ч. 1 ст. 2 КК України); б) дія або бездіяльність, яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого кримінальним законом, однак через малозначність не становить «суспільної небезпеки», тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 КК України); в) діяння, вчинене за обставин, що виключають його злочинність (ст. 36–43 КК України); г) невинувате заподіяння шкоди (заподіяння шкоди за відсутності вини) [109, с. 51].

На наш погляд, поведінку людини в процесі реалізації кримінального законодавства можна поділити на:

1) негативну, яка може набувати форми: а) злочинної; б) суспільно небезпечної, однак незлочинної (поведінка неосудних осіб або осіб, які не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність); в) протиправної, яку однак не визнають суспільно небезпечною (малозначне діяння);

2) позитивну, яка може мати своїм наслідком виключення кримінальної відповідальності, звільнення від неї, звільнення від покарання та його відбuvання.

Юридичні факти, що породжують кримінально-правові відносини, повинні бути правильні, логічні, науково та практично обґрунтовані, чітко визначені в нормі кримінального закону. Це необхідно для належної реалізації механізму кримінально-правового регулювання [186, с. 302]. Визначення юридичних фактів здійснюють поетапно. На першому етапі встановлюють місце юридичних фактів у концепції правового регулювання (які методи та засоби будуть використовувати під час регулювання кримінально-правових відносин, що виникли завдяки конкретному юридичному факту). Другий етап полягає у формулюванні конкретної ситуації, що буде об'єктом кримінально-правового регулювання. На третьому етапі відбувається безпосереднє визначення юридичних фактів [297, с. 33; 186, с. 302–303].

Злочин є юридичним фактом, за якого виникають кримінально-правові відносини. У зв'язку із вчиненням злочину виникає правовий зв'язок між особою, що вчинила суспільно небезпечне діяння, державою і потерпілим. Такий зв'язок визначає специфіку кримінально-правових відносин, права й обов'язки суб'єктів таких правовідносин, а також застосування певних методів правового регулювання [186, с. 300].

На думку Г. А. Злобіна, криміналізація конкретного діяння доцільна в тому випадку, якщо немає норми, яка може цілком регулювати правовідносини методами інших галузей права [559, с. 241].

Визначаючи суспільно небезпечне діяння злочинним, слід урахувувати такі основні аспекти: 1) якщо для відновлення порушених суспільних відносин

доводиться застосовувати державні сили та засоби, то діяння, за яке передбачено кримінальну відповідальність, набуває необхідного рівня суспільної небезпеки; 2) держава уповноважена встановлювати кримінальну відповідальність за діяння, що заподіюють істотну шкоду, попереджати які неможливо іншими способами; 3) визначення певного діяння злочинним відбувається на підставі значущості цінностей, охоронюваних законом, на які здійснюють посягання; 4) встановлення кримінальної відповідальності можливе лише за винне діяння; 5) кримінальна відповідальність має бути диференційованою залежно від форми вини, ступеня суспільної небезпечності вчиненого діяння, розміру та характеру завданої шкоди тощо.

Для вирішення соціального конфлікту кримінально-правові засоби застосовують лише в таких випадках: 1) злочином заподіюють шкоду публічним інтересам; 2) порушені злочином інтереси є невідновлюваними; 3) використання виключно реститутивних способів правового регулювання недостатньо для попередження злочинів [186, с. 306–307]. У таких випадках доцільна криміналізація певних діянь і визначення їх юридичними фактами. Держава в такій ситуації захищає публічні інтереси, права та свободи громадян від злочинних посягань, відновлює соціальну справедливість, попереджає суспільно небезпечні діяння, є суб'єктом утворених кримінально-правових відносин і має повноваження застосовувати кримінально-правовий примус до осіб, які вчинили злочин [186, с. 307]. Зазначене не виключає того, що для захисту приватних інтересів можливо застосовувати кримінально-правові засоби.

Важливим є вирішення питання щодо заподіяння шкоди приватним інтересам третіх осіб у випадку захисту власних приватних інтересів. У такому разі слід брати до уваги підстави криміналізації – невідновлюваність порушених інтересів або неможливість їх відновити лише реститутивними засобами. Крім того, в окреслених випадках визначають особливий порядок кримінального провадження [186, с. 311].

Здійснений аналіз дає підстави констатувати необхідність удосконалення класифікації правопорушень і покарання за них, що надасть можливість диференціювати кримінально-правові факти, вивчити їх систему та юридичне значення [186, с. 312–313].

Діяння, визначені в КК України, вирізняються суспільною небезпекою, у зв'язку із чим усі злочини поділено на чотири категорії (невеликої та середньої тяжкості, тяжкі й особливо тяжкі), а також визначено порядок досудового розслідування та судового розгляду кожної категорії злочинів. Водночас усі вони є злочинами й утворюють єдину систему суспільно небезпечних діянь. Таке положення кримінального законодавства України необхідно переглянути [186, с. 313].

На підставі аналізу зарубіжного досвіду та з метою вдосконалення механізму кримінально-правового регулювання слід деталізувати класифікацію злочинів й адміністративних правопорушень, а саме виокремити з них кримінальні проступки. Вони повинні мати меншу суспільну небезпеку, ніж злочин, однак більшу, порівняно з адміністративним правопорушенням [186, с. 313].

Кримінальні проступки визначено в КК більшості зарубіжних держав. У КК ФРН, Австрії, Італії, Швейцарії диференціація діянь має формальний критерій, у КК Франції – матеріальний, а в КК більшості штатів США – комбінований. КК ФРН поділяє суспільно небезпечні діяння за розміром покарання на злочини (покарання у виді позбавлення волі від 1 року й більше) і кримінальні проступки (покарання у виді позбавлення волі до 1 року або таке, що не пов'язане з позбавленням волі). Схожі положення закріплено в КК Австрії, Італії та Швейцарії. КК Франції передбачає поділ суспільно небезпечних діянь за ступенем тяжкості вчиненого на злочини, проступки та правопорушення. Система покарань визначається залежно від виду діяння, а не навпаки. Наприклад, за злочин передбачено кримінальні покарання, за проступки – виправні покарання, а за правопорушення – поліцейські заходи.

Питання щодо виокремлення в межах кримінального законодавства кримінальних проступків, їхньої сутності, змісту та суб'єктного складу розглядали в певні періоди й у вітчизняній науці, однак їх не було вирішено.

Кримінальний проступок – це особливий вид правопорушення, який має меншу суспільну небезпеку, ніж злочин, однак більшу, ніж адміністративне правопорушення. Крім того, щодо кримінальних проступків слід визначати конкретні можливі розміри та види покарань, зменшити строки давності тощо. Водночас слід забезпечити на належному рівні права та свободи всіх учасників правовідносин у процесі досудового розслідування кримінальних проступків та їх судового розгляду [186, с. 316].

На нашу думку, необхідно винести зміни до КК України шляхом доповнення його положенням про кримінальні проступки. Результатом таких змін повинна стати обґрунтована доктринальна концепція, положення якої будуть реалізовані законодавцем.

Кримінальний проступок – це юридичний факт, що породжує саме кримінально-правові відносини. Особливості зазначених правовідносин та їх змісту (права й обов'язки суб'єктів) обумовлені юридичним фактом [186, с. 317].

Головним завданням юридичних фактів у механізмі реалізації норм кримінального законодавства України є забезпечення виникнення, зміни, припинення правових відносин. З огляду на це, механізм кримінально-правового регулювання потребує вдосконалення шляхом визначення його меж через встановлення класифікації правопорушень і виокремлення серед них кримінального проступку.

Охорона приватних інтересів кримінально-правовими засобами можлива в таких випадках: 1) особа заподіює шкоду публічним інтересам у процесі реалізації власних приватних інтересів; 2) особа заподіює шкоду приватним інтересам у процесі здійснення своїх публічних функцій; 3) особа заподіює шкоду приватним інтересам у процесі реалізації власних приватних інтересів [186, с. 321].

Дослідження юридичних фактів необхідне для вдосконалення чинного кримінального законодавства шляхом узагальнення результатів судової та слідчої практики (на предмет виявлення невизначеності законодавства та способів, у які було подолано прогалини, колізії, вирішено конкуренцію кримінально-правових норм), класифікації цих фактів за певними критеріями, а також розроблення науково обґрунтованих рекомендацій з удосконалення правозастосування.

Оскільки юридичні факти є базовим елементом механізму реалізації кримінального законодавства, вони пов'язані не лише з кримінально-правовими нормами, а й з актами їх реалізації (застосування), що відіграє важливу роль у кримінально-правовому регулюванні. Саме тому доцільно дослідити поряд з юридичними фактами *акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм*.

У теорії держави та права розрізняють акти реалізації правових норм й акти застосування таких норм. На думку П. С. Берзіна, саме створення, існування чи припинення юридичних актів суб'єктами кримінально-правових відносин і є актами застосування кримінального права [109, с. 51]. З огляду на це він визначає акти застосування кримінального права через акти. Така позиція є не цілком зрозумілою, адже очевидно, що актами є юридичні документи.

Правові акти – це акти-документи чи/та акти-діяння, що створюють і здійснюють у встановленому порядку уповноважені суб'єкти права, вони мають зовнішні форми вираження, спрямовані на досягнення юридичних наслідків з метою належного впорядкування суспільних відносин, здійснення прав та обов'язків, забезпечення інтересів учасників суспільного життя. За результатом юридичної діяльності їх можна диференціювати на: правотворчі, правозастосовні, правоінтерпретаційні й акти безпосередньої реалізації права [446, с. 15].

Таким чином, правозастосовні акти й акти реалізації права виокремлюють як самостійні різновиди правових актів.

Деякі вчені зводять акти реалізації права виключно до документів. Наприклад, на думку Т. Ю. Фалькіної, акт реалізації права – це юридичний

документ, за допомогою якого відбувається здійснення суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. На цій підставі дослідниця визначає істотні ознаки актів реалізації права: їх видають на основі норм права; вони містять індивідуально-конкретні правові приписи, зумовлюють виникнення, зміну або припинення правовідносин; документально оформлені; повинні бути законними й обґрунтованими; мають певну, встановлену законом форму вираження; вирізняються вольовим характером [780, с. 17].

Інші вчені не обмежуються документами, а тлумачать акти реалізації права значно ширше. Так, І. А. Сердюк стверджує, що акт безпосередньої реалізації норм права – це волевиявлення праводієздатних суб'єктів права, зовні об'єктивоване у вербальній, конклюдентній або документальній формі, що полягає в здійсненні ними відповідно до приписів правових норм своїх можливостей, виконанні обов'язків або дотриманні заборон і породжує юридичні наслідки [700, с. 27].

Із цього приводу С. Д. Шапченко слушно зауважує, що акти реалізації кримінального права становлять юридично значущі акти поведінки (діяльності) суб'єктів кримінально-правових відносин, у яких «матеріалізуються» передбачені норми кримінального права і здебільшого конкретизовані в правозастосовних актах відповідні «моделі» поведінки (діяльності) зазначених суб'єктів [844, с. 66]. Слушною також є думка, що конкретний зміст і типові форми застосування актів реалізації кримінального права залежать передусім від різновиду тих кримінально-правових відносин, які виникають між відповідними об'єктами. Так, актом реалізації норм кримінального права в межах загальнорегулятивних кримінально-правових відносин є, зокрема, поведінка особи, яка за наявності певних юридичних фактів не містить порушень відповідних кримінально-правових заборон. Такий акт реалізації норм кримінального права може й не супроводжуватися правозастосовним актом [844, с. 66].

Акти застосування та реалізації кримінально-правових норм забезпечують реалізацію кримінально-правових відносин [109, с. 51], а тому беруть безпосередню участь у реалізації кримінального законодавства.

Крім того, П. С. Берзін зауважує, що саме з поведінкою (яка не пов'язана з порушенням конкретних кримінально-правових норм-заборон) суб'єктів, які в разі порушення кримінально-правових норм-заборон «виконують» заходи кримінально-правового впливу, забезпечуючи створення, існування чи припинення юридичних актів, пов'язані акти реалізації кримінального права [109, с. 51–52].

У кримінально-правових відносинах акти застосування кримінально-правових норм здебільшого існують у формі судових рішень (наприклад, обвинувального чи виправдувального вироку, постанови, ухвали суду), зрідка – у формі законів України про амністію, указів Президента України про помилування.

Із цього приводу С. Д. Шапченко зауважує, що залежно від індивідуально-владних приписів, які становлять зміст актів застосування кримінального права, основними різновидами таких актів є: а) обвинувальний вирок суду (ч. 2 ст. 373 КПК України); б) виправдувальний вирок суду (ч. 1 ст. 373 КПК України); ухвала суду (постанова судді) про застосування примусових заходів медичного характеру до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння в стані неосудності (ст. 513 КПК України); г) ухвала суду про застосування примусових заходів виховного характеру до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність (ст. 501 КПК України).

Крім зазначених, у механізмі кримінально-правового регулювання можуть «брати участь» і деякі інші акти застосування норм кримінального права. Серед них певний теоретичний інтерес становлять ухвала суду (постанова судді) про застосування примусових заходів медичного характеру до особи, що захворіла після вчинення злочину на душевну хворобу, й ухвала суду (постанова судді) про

закриття справи та застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього, який вчинив злочин, що не становить значної суспільної небезпеки [844, с. 66].

Акти застосування кримінально-правових норм вважають *факультативним елементом* механізму кримінально-правового регулювання, а отже, їх можна визнати й факультативним елементом механізму реалізації кримінального законодавства.

На цьому акцентує С. Д. Шапченко, оскільки «факультативність» полягає в тому, що в окремих випадках кримінально-правове регулювання може здійснюватися і «без участі» відповідних правозастосовних актів. Така ситуація складається, зокрема, тоді, коли певні кримінально-правові норми-заборони реалізуються у формі їх дотримання особою. Якщо особа вчиняє порушення зазначених норм, подальше функціонування механізму кримінально-правового регулювання «без участі» правозастосовних актів неможливе [844, с. 66].

На підставі зазначеного можна дійти таких **висновків**.

Юридичні факти (у широкому значенні) породжують виникнення кримінально-правових відносин. Такі факти є початковим етапом реалізації кримінального законодавства шляхом приведення в дію механізму правового регулювання суб'єктами кримінально-правових відносин, які набувають суб'єктивних прав й обов'язків через реалізацію кримінально-правових норм.

Юридичний факт (у вузькому значенні) передбачає злочинне посягання, зокрема на суспільні інтереси. Це зумовлює специфіку юридичного факту та визначає місце кримінально-правових відносин у системі правовідносин, а також межі кримінально-правового регулювання. Крім того, він становить злочинне посягання на публічні інтереси, що не можуть бути відновлені застосуванням реститутивних правових засобів.

Юридичний факт як соціально-правова категорія має дві складові: матеріальну (є явищем об'єктивної реальності) і нормативну/формально-юридичну (має юридичне закріплення в нормі закону).

У механізмі реалізації кримінального законодавства юридичні факти в найпростішому вигляді можуть існувати у формі *дій* та *подій*.

З метою належної реалізації норм кримінального законодавства юридичні факти, що породжують кримінально-правові відносини, мають бути правильними, логічними, науково та практично обґрунтованими, чітко визначеними в нормі кримінального закону.

Визначення юридичних фактів здійснюють поетапно. На першому етапі встановлюють місце юридичних фактів у концепції правового регулювання (які методи й засоби будуть використовувати під час регулювання кримінально-правових відносин, що виникли завдяки конкретному юридичному факту). Другий етап полягає у формулюванні конкретної ситуації, що буде об'єктом кримінально-правового регулювання. На третьому етапі відбувається безпосереднє визначення юридичних фактів.

Обґрунтовано необхідність удосконалення класифікації правопорушень (виокремити з них кримінальні проступки, які повинні мати меншу суспільну небезпечність, ніж злочин, однак більшу, ніж адміністративне правопорушення) і покарання за них (схвалюють 463 опитаних (96,5 %)). Це дозволить диференціювати кримінально-правові факти, вивчити їх систему та юридичне значення. Щодо кримінальних проступків слід визначати конкретні можливі розміри й види покарань, зменшити строки давності тощо. Водночас доцільно забезпечити на належному рівні права й свободи всіх учасників правовідносин у процесі досудового розслідування кримінальних проступків та їх судового розгляду.

Оскільки юридичні факти є базовим елементом механізму реалізації кримінального законодавства, то вони пов'язані не лише з кримінально-правовими

нормами, а й з актами їх реалізації (застосування), що відіграє важливу роль у кримінально-правовому регулюванні.

Акти застосування кримінально-правових норм вважають факультативним елементом механізму кримінально-правового регулювання, а отже, їх можна визнати й факультативним елементом механізму реалізації кримінального законодавства.

4.6. Форми реалізації норм кримінального законодавства України під час його взаємодії з іншими галузями законодавства

Кримінальне законодавство – це одна з галузей законодавства України, тому воно є структурним елементом цього законодавства як системи законів та інших нормативно-правових актів (наказів, постанов, інструкцій) органів державної влади. У зв'язку із цим кримінальне законодавство тісно взаємодіє з деякими іншими галузями законодавства України. Одна з істотних відмінностей кримінального законодавства України полягає в тому, що майже всі його заборони стосуються сфер, урегульованих нормами інших галузей законодавства України. Кримінальне законодавство реалізується в чотирьох формах: дотримання, виконання, використання, застосування. Зазначену позицію поділяють 95,4 % опитаних. Тому для з'ясування змісту ознак кримінально-правових заборон часто доводиться звертатися до норм інших галузей законодавства України. Значущість системних властивостей кримінального законодавства й наявність міжгалузових зв'язків зумовлюють необхідність визначення меж дії правових норм різних галузей законодавства. Вирішення зазначеного питання сприятиме вдосконаленню механізму реалізації кримінального законодавства України. З'ясування сутності міжгалузових зв'язків кримінального законодавства України надасть можливість виявити такі властивості його норм, які виникають лише під час взаємодії окремих

елементів системи законодавства України. Це сприятиме вдосконаленню механізму створення та реалізації кримінального законодавства України.

Сутність міжгалузевих зв'язків кримінального законодавства досліджували такі українські й іноземні вчені: С. В. Бажанов [75], П. С. Дагель [220], В. Г. Даєв [221], Н. Д. Квасневська [571], В. М. Кедров [318], Г. А. Кригер [383], В. М. Кудрявцев [408], Н. Ф. Кузнецова [383; 416], І. І. Митрофанов [484; 478; 483], П. О. Недбайло [536], М. І. Панов [574; 572; 571], М. І. Пікуров [583], А. Л. Ривлін [663], О. І. Санталов [696], В. Г. Смирнов [717], В. П. Тихий [758], Б. В. Щур [574] та ін.

Попри значну кількість наукових праць з окресленої тематики, недослідженим залишається питання взаємодії кримінального законодавства України з іншими галузями законодавства під час його реалізації в різних формах.

Ми цілком поділяємо позицію В. Ю. Бауліна, який вважає, що реалізація кримінально-правових норм передбачає чотири форми: дотримання, виконання, використання та застосування [90, с. 893]. Останню автор тлумачить як особливу, тому що вона полягає в активних діях усіх суб'єктів кримінально-правових відносин і має обов'язкову процесуальну форму [90, с. 893]. Учений стверджує, що дотримання як форма реалізації визначає правомірну пасивну поведінку суб'єктів щодо непорушення кримінальних заборон, а виконання як форма реалізації визначає правомірну активну поведінку суб'єктів щодо обов'язкового виконання законодавчих приписів [90, с. 893; 11, с. 257]. На переконання В. Ю. Бауліна, використання як форма реалізації полягає в активній поведінці шляхом здійснення суб'єктивних прав та обов'язків усіма суб'єктами кримінально-правових відносин [90, с. 893; 11, с. 257]. Своєю чергою застосуванням автор вважає форму фактичного втілення приписів кримінально-правових норм у суспільні відносини, що здійснює владний суб'єкт кримінальних правовідносин (держава) шляхом правомірної поведінки уповноважених нею органів щодо кваліфікації вчиненого діяння та встановлення правових наслідків

для особи, яка його вчинила [90, с. 893–894; 11, с. 257]. Іншу позицію обстоює А. В. Наумов, який аргументує, що кримінально-правові норми реалізуються виключно у формі застосування, а інші форми реалізації норм кримінального законодавства (дотримання, виконання, використання) не застосовують, що засвідчують й інші вчені. Крім того, оскільки кримінально-правові норми реалізуються в різних формах, то така реалізація є складним і різноплановим явищем [90, с. 894; 530, с. 45]. Саме тому форми реалізації кримінального законодавства ми будемо висвітлювати крізь призму його взаємодії з іншими галузями законодавства України.

Основними галузями законодавства, з якими взаємодіє кримінальне законодавство України під час його реалізації, є конституційне, цивільне, адміністративне, кримінальне процесуальне та кримінально-виконавче (схвалюють 378 опитаних (78,8 %)).

Конституція України є Основним Законом, що має найвищу юридичну силу. Закони й інші нормативно-правові акти приймають на підставі Конституції України, вони повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії (ст. 8 Конституції України) [359]. Тобто норми Конституції безпосередньо впливають на створення та реалізацію будь-якого закону чи нормативного акта, прямо регулюють усі суспільні правовідносини в державі. Основний Закон закріплює принципи, яких необхідно дотримуватися як під час створення КК України, так і під час його реалізації, а саме: верховенства права, заборони подвійного інкримінування, індивідуальності, вирішення суперечливих питань на користь особи, дії якої кваліфікують, тощо. Це, зокрема, означає, що норми КК України не можуть принижувати честь і гідність особи, безпідставно обмежувати право на свободу чи недоторканість чи будь-яке інше право, порушувати права людини й громадянина. Одним із прикладів непорушення права людини на життя (ст. 27 Конституції України) є скасування смертної кари як одного з видів кримінального покарання.

Крім того, норми Конституції України інтегровані в норми КК України так, що Конституція встановлює право, яке особа набуває в певний момент, а КК України встановлює кримінально-правову охорону такого права, тож під час реалізації конкретної кримінально-правової норми у формі дотримання забезпечується непорушення права, встановленого Основним Законом.

Оскільки норми Конституції України є нормами прямої дії, то нерідко бланкетні норми КК України (ст. 112, 344 тощо) відсилають правозастосувача до положень Основного Закону (ст. 102, 106 тощо). Таким чином, реалізація кримінального законодавства неможлива без норм Конституції України. Наприклад, особа здійснює втручання в діяльність Президента України з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків або досягти прийняття незаконних рішень. Для встановлення повноважень Президента України та законності його рішень необхідно звернутися до ст. 102, 106 Конституції України. Однак це не означає, що до кримінальної відповідальності можна притягувати особу на підставі норм Конституції України, оскільки це суперечить принципу законодавчого визначення злочину (ст. 2; ч. 2 ст. 4; ст. 11 КК України). Безпосередній вплив на КК України норми Основного Закону здійснюють шляхом обмеження чи виключення кримінальної відповідальності, якщо кримінальний закон у певній частині суперечить положенням Конституції. Наприклад, рішенням КС України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 КК України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 (справа № 1-135/2018(5846/17)) було скасовано кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, яка була передбачена ст. 368-2 КК України [676]. Зазначене унеможливило застосування цієї норми всіма суб'єктами правозастосування, хоча її не було виключено з КК України.

Цивільне законодавство регулює найбільшу сферу суспільних відносин за принципами юридичної рівності сторін, диспозитивності, свободи договору,

ініціативності, вільного волевиявлення тощо. Цивільне законодавство України охоплює не лише Цивільний кодекс (далі – ЦК) України (який вважають галузевим законом), а й інші закони й підзаконні нормативно-правові акти. Попри наявну систему засобів забезпечення дотримання цивільного законодавства (ст. 12, 13 та глава 3 «Захист цивільних прав та інтересів» ЦК України), є деякі порушення, що мають високий рівень суспільної небезпечності та можуть спричинити істотну шкоду охоронюваним законом суспільним відносинам, регулювання яких виходить за межі дії цивільного законодавства України або які неможливо врегулювати нормами цього законодавства. У такому випадку, з огляду на ступінь суспільної небезпечності, починають реалізовувати норми кримінального законодавства України – КК України. Переважно порушують відносини у сфері власності (незалежно від її форм), тобто вчиняють злочини, передбачені розділом VI Особливої частини КК України «Злочини проти власності». У цьому разі кримінальне законодавство є останнім і найсуворішим засобом охорони деяких порушень суспільних відносин, що встановлені цивільним законодавством України. Наприклад, особа, порушуючи право власності на конкретне майно, що виходить за межі правового регулювання чинного цивільного законодавства України, учиняє таємне викрадення чужого майна (крадіжку) – ст. 185 КК України, у зв'язку із чим застосовують саме норми кримінального законодавства, а не цивільного. У такий спосіб визначають межу між злочином і цивільним деліктом. Однак у разі відшкодування шкоди в межах цивільного позову під час кримінального провадження винна особа буде нести не тільки кримінальну, а й цивільно-правову відповідальність. Таким чином, під час відшкодування завданих збитків злочином до особи може бути застосовано як норми кримінального, так і цивільного законодавства України, якщо це не суперечить нормам кримінального процесуального законодавства.

Ще однією із форм взаємодії кримінального та цивільного законодавства України є бланкетність кримінально-правових норм. Вони нерідко відсилають

правозастосувача до положень саме цивільного законодавства. У таких випадках реалізовувати норми КК України без норм цивільного законодавства неможливо. Слід констатувати, що цивільне та кримінальне законодавство активно взаємодіють під час реалізації норм останнього в різних формах.

Адміністративне законодавство України регулює вужче коло суспільних відносин, ніж цивільне, однак все одно тісно взаємодіє з кримінальним законодавством України. Як і цивільне, адміністративне законодавство також визначає межі його дії та передбачає заходи адміністративного примусу до осіб, які порушують встановлені норми. Аналогічно під час порушення особою певних суспільних відносин, у зв'язку із високим рівнем його суспільної небезпечності (вчинення не дрібної крадіжки – ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), а крадіжки – ст. 185 КК України), до неї буде застосовано норми КК України, а не адміністративного законодавства. Отже, якщо порушення виходить за межі регулювання адміністративного законодавства і таке порушення є предметом регулювання кримінального законодавства, то реалізації підлягають саме норми КК України (високий ступінь суспільної небезпечності чи адміністративна преюдиція). Крім того, КК України має бланкетні кримінально-правові норми, які відсилають правозастосувача до положень нормативно-правових актів адміністративної галузі законодавства. Доходимо висновку, що реалізовувати деякі норми КК України без норм адміністративного законодавства неможливо.

Бланкетні кримінально-правові норми використовують норми інших галузей законодавства для забезпечення кримінально-правового регулювання та підвищення його ефективності, зокрема надання КК України лаконічності, гнучкості, динамізму й одночасної стабільності та зручності в правозастосуванні [571]. Водночас слід ураховувати, що зміни правових норм інших галузей законодавства чи їх скасування тягнуть за собою зміну обсягу та змісту кримінально-правового регулювання, що необхідно врахувати в

правозастосуванні. Також слід зважати на дію КК України в часі щодо зворотної дії закону, з огляду на бланкетність диспозицій кримінально-правових норм [569, с. 223].

Однією з причин низької ефективності кримінально-правових норм є брак належного механізму реалізації кримінального законодавства. Реалізація кримінального законодавства відбувається в чітко окреслених межах, що передбачає використання певних засобів і дотримання визначеного порядку. Механізм реалізації можна розглядати як певний процес (охоплює насамперед діяльність суб'єктів реалізації) та результат (закріплену в кримінальному законодавстві систему засобів його реалізації). Ще один аспект механізму реалізації кримінального законодавства пов'язаний з тим, що *порядок реалізації кримінально-правових норм* частково врегульований нормами інших галузей законодавства України. Порядок притягнення до кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності, обмежувальні заходи, що застосовують до осіб, які вчинили домашнє насильство, застосування заходів кримінально-правового характеру, а також реалізації норм інших кримінально-правових інститутів визначений КПК України та КВК України, хоча певні правила містяться і в законі про кримінальну відповідальність.

Кримінальне законодавство найчастіше взаємодіє саме з кримінальним процесуальним законодавством – КПК України. Кримінальне процесуальне законодавство визначає процедуру, що реалізує норми кримінального права, повноваження та порядок діяльності компетентних органів державної влади, тобто визначає, як і в якій формі реалізують норми кримінального законодавства. Зазначені галузі законодавства спрямовані на протидію злочинності, маючи на меті врегулювати дії держави щодо особи, яка вчинила злочин [744, с. 272–273]. Кримінальний кодекс України передбачає конкретні склади злочинів, визначаючи, що необхідно доказувати в кримінальному провадженні. Натомість обставини, що

підлягають обов'язковому доказуванню в кримінальному провадженні, встановлення яких є необхідною умовою для визнання особи винною в учиненні конкретного злочину, передбачені у КПК України.

Модель ефективного кримінально-правового регулювання суспільних відносин, слушно зауважують О. О. Дудоров і Т. О. Лоскутов, передбачає поміж іншого, що процесуальні норми, визначаючи порядок застосування кримінально-правових норм, не повинні ані втручатися в предмет матеріального кримінального права, ані суперечити останньому, утворюючи колізії [242, с. 158; 40, с. 163].

Кримінально-правові відносини виникають, зокрема, у зв'язку з учиненням суспільно небезпечного діяння. Однак такі відносини знаходяться в статичному стані, доки не починають реалізовуватися норми процесуального законодавства, що своєю чергою приводить у дію кримінально-правові відносини. Наприклад, особа вчинила злочин, у зв'язку із чим починаються кримінально-правові відносини. Однак для того щоб притягнути винну особу до відповідальності, необхідно застосувати норми процесуального законодавства (внести відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) (ст. 214 КПК України), пред'явити повідомлення про підозру (ст. 276 КПК України) й обвинувальний акт (ст. 291 КПК України), винести обвинувальний вирок (ст. 373 КПК України) тощо). Учinenня злочину є юридичним фактом виникнення не лише кримінально-правових відносин, а й кримінальних процесуальних (за умови, що про вчинення злочину відомо компетентним органам чи їхнім посадовим особам).

Тобто норми кримінального та процесуального законодавства реалізуються паралельно. Без процесуальних правовідносин, стверджує І. І. Митрофанов, не може йтися про реалізацію норм кримінального законодавства [483, с. 111]. Норми КПК, на переконання П. С. Дагеля, необхідні для встановлення та реалізації кримінальних правовідносин [220, с. 83]. Учений О. П. Гуляєв акцентує на тому, що кримінальна процесуальна діяльність спрямована на втілення кримінального закону в життя [216, с. 5–6]. Водночас Ю. К. Якимович зазначає, що кримінальний

процес слугує для правильного застосування норм кримінального законодавства [875, с. 72]. Без кримінального законодавства не виникнуть процесуальні відносини, а без кримінального процесуального законодавства кримінально-правові відносини не зможуть реалізуватися. Отже, кримінальне процесуальне законодавство існує для втілення норм кримінального законодавства, тобто «приведення їх у дію». Механізм реалізації кримінального законодавства можливо дослідити лише з огляду на деякі аспекти механізму реалізації кримінального процесуального законодавства.

На відміну від взаємодії кримінального законодавства з адміністративним і цивільним, взаємодія з кримінальним процесуальним законодавством передбачає реалізацію норм кримінального законодавства. На думку Р. Х. Якупова, застосування (реалізація) кримінального процесуального законодавства – це спосіб реалізації кримінально-правових норм, тобто кримінальний процес є особливою формою реалізації закону про кримінальну відповідальність; реалізація кримінально-правових норм неможлива за межами кримінального процесу чи до його початку [878, с. 39, 49]. Водночас Ю. С. Жаріков стверджує, що норми кримінального закону можуть бути реалізовані лише в кримінальній процесуальній формі [266]. Схожу позицію мають П. С. Елькінд, Д. Р. Гімазетдінов і Л. В. Головка, які переконані, що кримінальний процес є необхідною та єдиною формою реалізації кримінального законодавства [862, с. 27; 189, с. 9; 425, с. 53]. На думку К. Г. Шадріної, кримінальний процес – це одна з форм механізму реалізації кримінального законодавства [838, с. 12]. Звісно, зазначені наукові позиції мають право на існування, однак ми не поділяємо їх, оскільки залежно від форми реалізації виявляються конкретні правовідносини. Ці дослідники не розмежовували поняття «реалізація» і «застосування» (як одну із форм реалізації), а тлумачили їх як одне ціле. Ми не вважаємо такий підхід правильним. Для визначення ролі КПК України під час реалізації норм кримінального законодавства України слід проаналізувати форми його реалізації.

У формі дотримання особи реалізують заборонні кримінально-правові норми КК України у вигляді пасивних дій (утримання від учинення крадіжки (ст. 185 КК України), умисного вбивства (ст. 115 КК України) тощо). Під час дотримання заборонних норм КК України відбуваються лише кримінально-правові відносини, які не потребують процесуального регулювання. Таким чином, будь-яка поведінка особи, спрямована на непорушення приписів заборонних норм КК України, є реалізацією цих норм у формі дотримання. Натомість активна поведінка особи щодо здійснення приписів кримінально-правових норм КК України (обов'язок надання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані тощо (ст. 136 КК України)), здійснюється у формі виконання. На переконання А. В. Шидловського, дотримання та виконання як форми реалізації норм кримінального законодавства України полягають у тому, що суб'єкти такої реалізації утримуються від учинення злочинів (дотримання – пасивна поведінка, виконання – активна поведінка) під загрозою покарання, що встановлюють норми кримінального законодавства. Такі правовідносини виникають з моменту встановлення кримінальної відповідальності за певне суспільно небезпечне діяння, яке визначено в КК України як злочин. Ці норми зобов'язують усіх громадян або окремі категорії громадян утримуватися від учинення певних діянь, що допомагає регулювати поведінку людей у суспільстві. Зазначені кримінально-правові відносини виникають між державою в особі відповідних державних органів й особою з приводу дотримання та виконання положень заборонних кримінально-правових норм [850, с. 206].

Реалізація кримінального законодавства України на належному рівні у формі дотримання чи виконання цілком виключає реалізацію норм КК України у формі використання. Якщо ж особа вчинила злочин, то це свідчить про те, що реалізація кримінального законодавства у формі дотримання чи виконання не була здійснена. Порушення заборонних норм КК України призводить до необхідності реалізації кримінального законодавства у формі застосування, тобто необхідно

застосувати до винної особи покарання, передбачене санкцією конкретної статті КК України. Для того щоб призначити особі покарання, слід довести вину особи в учиненому злочині. Процес доказування є процесуальною діяльністю уповноважених на те органів й осіб і регламентується КПК України. Однак під час кримінального провадження реалізуються норми КК України у формі застосування. Тобто розпочати кримінальне провадження можна лише за фактом учинення злочину, про який відомо відповідним органам. У такому разі вчинення злочину є юридичним фактом (ст. 2 КК України), який передбачений конкретною нормою КК України. Крім цього, для внесення відомостей в ЄРДР (ст. 214 КПК України) необхідно правильно кваліфікувати вчинене суспільно небезпечне діяння, що також потребує реалізації кримінального закону у формі застосування. Застосування як форма реалізації норм кримінального законодавства України полягає в тому, що суб'єкти здійснюють свої права й обов'язки, визначені чинним кримінальним законодавством. З одного боку, суб'єктом реалізації є правоохоронні органи або суд, а з іншого – особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, у деяких випадках наявний потерпілий. Окреслена форма реалізації визначає правомірну поведінку суб'єктів кримінально-правових відносин, за якої одна сторона (правоохоронні органи та суд) здійснює свої права й обов'язки шляхом встановлення наявності в діях винного всіх елементів складу злочину в межах і порядку, визначених чинним законодавством, а також призначення покарання, а інша сторона (особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння) – шляхом пом'якшення собі покарання чи звільнення від його відбування (позитивна посткримінальна поведінка). У таких кримінально-правових відносинах є ще один суб'єкт реалізації норм кримінального законодавства – потерпіла сторона. Потерпілий наділений спеціальними правами й обов'язками щодо відшкодування збитків, визначення виду та розміру покарання (угода про примирення), звільнення винного від кримінальної відповідальності (угода про примирення у випадку приватного

обвинувачення) тощо. Особливою ознакою застосування як форми реалізації норм кримінального законодавства України є її процесуальна форма. Такі кримінально-правові відносини виникають з моменту вчинення особою суспільно небезпечного діяння. Зазначене доводить твердження, що реалізація норм КК України у формі застосування неможлива без процесуальної діяльності уповноважених на те органів та осіб.

У теорії держави та права застосування норм законодавства тлумачать як: 1) організаційно-юридичну діяльність компетентних органів з метою створення умов, необхідних для реалізації цими суб'єктами правових норм [658, с. 169; 267, с. 300]; 2) особливу форму реалізації законодавства [711, с. 33; 267, с. 300]; 3) жодну з форм безпосередньої реалізації, оскільки стосується процесу реалізації, його перебігу [13, с. 25–26; 267, с. 300]. У теорії кримінального права науковці майже цілком дублюють позиції вчених у галузі держави та права, тому застосування кримінально-правових норм розглядають як: 1) процедурну стадію, наслідок чи передумову для реалізації кримінально-правової норми [742, с. 29; 267, с. 301]; 2) одну із форм реалізації законодавства [517, с. 67; 267, с. 301]; 3) особливу проміжну стадію реалізації правових норм [248, с. 50; 267, с. 301].

На цій підставі можна стверджувати, що кримінальний процес не є формою реалізації кримінального законодавства України, оскільки це середовище чи діяльність відповідних органів та осіб, лише в межах якої можуть застосовувати норми КК України.

Реалізація на належному рівні кримінального закону у формі дотримання чи використання не виключає реалізацію норм КК України у формі застосування, оскільки навіть учинене діяння, яке, на перший погляд уповноважених органів, є злочинним, згодом може виявитися незлочинним. Однак під час цього процесу (доказування) будуть реалізовуватися норми КК України у формі застосування.

З огляду на викладене вище, можна констатувати, що кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України тісно взаємопов'язані, оскільки

без процесуальної діяльності уповноважених органів неможливо буде довести вину особи в учиненні злочину або перевірити наявність складу злочину в учиненому діянні. Натомість кримінальне законодавство встановлює юридичні факти (вчинення злочину), у зв'язку з якими починаються кримінальні та кримінальні процесуальні правовідносини. КК і КПК України використовують одну систему термінів, причому якщо визначення терміна міститься в КК України, а його використовують у КПК України, то значення цього терміна інтерпретують так, як його визначено в кримінальному законі (злочин, злочин невеликої тяжкості, тяжкий злочин, особливо тяжкий злочин, суб'єкт вчинення злочину, осудність, вина тощо). Якщо визначення терміна міститься в КПК України, а використовують його в КК України, то відповідно тлумачать за положеннями кримінального процесуального закону (арешт, прокурор, суддя, свідок, потерпілий). Деякі бланкетні норми КК України (ст. 91, 96-1, 155, 384, 385 тощо) відсилають правозастосувача до положень КПК України. Крім цього, КК України впливає на порядок кримінального провадження (уніфіковану форму – розслідування злочинів, диференційовану – розслідування кримінальних проступків (передбачено лише в КПК України), у формі приватного обвинувачення), підслідність, строки розслідування злочинів залежно від ступеня їх тяжкості.

Застосування норм кримінального законодавства України також відбувається під час призначення винній особі покарання.

Призначення винній особі покарання є завершальною стадією кримінально-правових відносин, які тісно пов'язані з кримінально-виконавчими відносинами. На цьому етапі взаємодіють кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України (зокрема КВК України). КК України визначає поняття покарання та інших заходів кримінально-правового характеру, виокремлює види покарань, регламентує порядок призначення покарання та інших заходів кримінально-правового характеру. Своєю чергою КВК України регулює порядок виконання

вже призначеного покарання. Найтісніше взаємодіють зазначені галузі законодавства з приводу звільнення від покарання та його відбування. Так, КК України передбачає підстави звільнення від покарання чи його відбування (ст. 74–87), а КВК України регулює порядок зазначеної процедури (ст. 152–166). Кримінальний закон і КВК України оперують одним понятійним апаратом, визначення якого переважно закріплено в КК України: «покарання», «позбавлення волі», «злочин» тощо. Таким чином, під час реалізації норм кримінально-виконавчого законодавства України, у яких наявні такі терміни, їх значення необхідно трактувати відповідно до положень закону України про кримінальну відповідальність. Від особи засудженого, складу злочину, передбаченого конкретною нормою КК України, виду злочину (ст. 12 КК України), виду вини та призначеного покарання залежать вид виправної установи, у якій засуджений буде відбувати покарання, й умови його тримання. Наприклад, відповідно до ст. 18 КВК України, засуджені до позбавлення волі відбувають покарання у виправних колоніях: 1) мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання – засуджені вперше до позбавлення волі за злочини, учинені з необережності, та злочини середньої тяжкості; 2) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання – чоловіки, уперше засуджені до позбавлення волі за злочини середньої тяжкості; жінки, засуджені за злочини середньої тяжкості, тяжкі й особливо тяжкі; 3) середнього рівня безпеки – жінки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, уперше засуджені до позбавлення волі за тяжкі й особливо тяжкі злочини; чоловіки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, засуджені за вчинення умисного злочину середньої тяжкості в період відбування покарання у виді позбавлення волі; 4) максимального рівня безпеки – чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари

замінено довічним позбавленням волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі [396].

Використання як форма реалізації кримінального законодавства України наявне під час учинення особою суспільно небезпечного діяння за обставин, що виключають злочинність діяння. Наприклад, це особа, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння в умовах необхідної оборони (ст. 36 КК України), тобто здійснює своє право на захист. Тим самим особа не порушує заборонні норми, а використовує уповноважувальні для захисту своїх прав і законних інтересів. Використанням також слід вважати посткримінальну поведінку винної особи (щире каяття, сприяння розкриттю злочину, відшкодування збитків тощо) з метою створення підстав для звільнення від кримінальної відповідальності чи відбування покарання.

Для того щоб визначити, як реалізується конкретна норма КК України, слід проаналізувати її в різних формах реалізації. Розглянемо такий приклад: ст. 115 КК України – умисне вбивство і ст. 136 КК України – ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані. У випадку невчинення особою А. вбивства особи Б. такі дії мають форму дотримання (пасивної поведінки) припису кримінально-правової норми. У разі надання допомоги особою А. особі Б., яка перебуває в небезпечному для життя стані, такі дії мають форму виконання (активна поведінка) припису кримінально-правової норми. В обох випадках застосування норм КК України здійснюють правоохоронні органи й суди однаково – кваліфікація (ч. 1 ст. 115 або ч. 1 ст. 136 КК України відповідно), призначення покарання (позбавлення волі строком від 7 до 15 років за ч. 1 ст. 115 КК України; штраф від 1000 до 4000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 150 до 240 годин, або арешт

на строк до шести місяців за ч. 1 ст. 136 КК України) тощо. Зазначені норми не передбачають спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Однак за ч. 1 ст. 136 КК України можливі загальні види звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45–49 КК України), положення яких винний може використати на власну користь. Таким чином, різні кримінально-правові норми реалізуються по-різному та в конкретній формі реалізації кримінального законодавства України.

З огляду на значну кількість бланкетних норм КК України, не можна стверджувати, що кримінальний закон взаємодіє лише із зазначеними вище галузями законодавства. Зокрема, КК України взаємодіє також із антикорупційним, екологічним, податковим, бюджетним та іншими галузями законодавства.

Підсумовуючи здійснений аналіз різних галузей законодавства, можна дійти **висновків**, що КК України взаємодіє з різними галузями законодавства України. Це зумовлено значною кількістю бланкетних кримінально-правових норм, що надає кримінальному закону лаконічності, гнучкості, динамізму й одночасної стабільності та зручності в правозастосуванні. Основними галузями законодавства, з якими взаємодіє КК України під час реалізації його норм, є конституційне, кримінальне процесуальне, кримінально-виконавче, цивільне й адміністративне. Однак це не виключає взаємодію кримінального закону з іншими галузями законодавства, серед яких антикорупційне, податкове, бюджетне, екологічне тощо.

Реалізація кримінального законодавства України передбачає чотири форми: дотримання, виконання, використання та застосування (додаток К). Дотримання – правомірна пасивна поведінка суб'єктів щодо непорушення кримінальних заборон. Виконання – правомірна активна поведінка суб'єктів щодо обов'язкового виконання законодавчих приписів. Використання – активна поведінка суб'єктів кримінально-правових відносин, яка реалізується шляхом здійснення їхніх

суб'єктивних прав й обов'язків. Застосування – фактичне втілення приписів кримінально-правових норм у суспільні відносини, що здійснює владний суб'єкт кримінальних правовідносин (держава) шляхом правомірної поведінки уповноважених нею органів щодо кваліфікації вчиненого діяння та визначення правових наслідків для особи, яка його вчинила.

КК України тісно взаємодіє з Конституцією України, оскільки всі положення кримінального закону ґрунтуються на положеннях Основного Закону, а норми КК України застосовують з огляду на конституційні принципи: верховенства права, заборони подвійного інкримінування, індивідуальності, вирішення суперечливих питань на користь особи, дії якої кваліфікують, тощо (додаток К).

З адміністративним і цивільним законодавством КК України взаємодіє через: 1) бланкетні норми; 2) визначення меж адміністративного правопорушення чи цивільного делікту і злочину (межі правового регулювання) (додаток К).

Кримінальне законодавство України є базовим щодо всіх галузей законодавства, які спрямовані на запобігання та протидію злочинності. Положення КК України визначають єдність мети, принципів і методів правового регулювання, однаковий понятійний апарат кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства України. Застосування положень КПК України сприяє втіленню норм КК України, тобто їх реалізації у формі застосування. У такий спосіб КК України впливає на реалізацію положень КВК України. Натомість реалізація заборонних норм КК України у формі дотримання та виконання породжує переважно лише кримінально-правові відносини, за винятком перевірки правоохоронними органами законності поведінки певних осіб у конкретній ситуації. Зазначене не виключає їх реалізацію у формі застосування.

Закон України про кримінальну відповідальність впливає на порядок кримінального провадження (уніфіковану форму – розслідування злочинів,

диференційовану – розслідування кримінальних проступків (передбачено лише КПК України), у формі приватного обвинувачення), підслідність, строки розслідування злочинів залежно від ступеня їх тяжкості (додаток К).

Положення КК України (особа засудженого, склад злочину, передбаченого конкретною нормою КК України, вид злочину (ст. 12 КК України), вид вини та призначене покарання) впливають на визначення виду виправної установи, у якій засуджений буде відбувати покарання, й умови його тримання (додаток К).

Здійснений аналіз дав змогу визначити вплив кримінального законодавства України на інші галузі законодавства й навпаки. Отримані результати буде використано під час формулювання пропозицій з удосконалення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України.

Висновки до розділу 4

Визначено, встановлені кримінального законодавства – це правила поведінки, що визначені кримінально-правовими нормами, у формі правомірних діянь суб'єктів кримінально-правових відносин.

Сформульовано визначення поняття механізму реалізації кримінального законодавства України, яке слід тлумачити як сукупність процесів (система або метод чи спосіб) закріплення в кримінально-правових нормах прав й обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у формі дотримання, виконання, використання та застосування [40, с. 163].

Науково доведено, що механізм реалізації кримінального законодавства має три рівні: загальний (кримінального законодавства загалом), спеціальний (однієї або кількох кримінально-правових норм у межах як одного, так і кількох кримінально-правових інститутів) й індивідуальний (кримінально-правових норм у конкретній життєвій ситуації) [40, с. 163; 35].

Науково обґрунтовано, що ефективне здійснення (утілення в реальні кримінально-правові відносини) суб'єктами кримінально-правових відносин їхніх прав й обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність, є метою механізму реалізації кримінального законодавства. Водночас розширення правової активності суб'єктів кримінально-правових відносин щодо втілення в кримінально-правові відносини їхніх прав й обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність; підвищення рівня їхньої правової культури та правової культури суспільства є завданнями механізму реалізації кримінального законодавства [40, с. 163].

Розроблено систему гарантій механізму реалізації кримінального законодавства України, до якої належать правові (юридичні) й організаційні (організаційно-розпорядчі) гарантії, спрямовані на належне здійснення прав і виконання обов'язків усіма суб'єктами реалізації кримінального законодавства щодо реалізації кримінально-правових норм з метою виконання завдань КК України й усунення можливих перешкод для повної або належної реалізації норм кримінального законодавства.

Аргументовано, що гарантії механізму реалізації кримінального законодавства України самі по собі не є достатніми для реалізації кримінального законодавства, для цього необхідним є також бажання та належне виконання своїх прав й обов'язків суб'єктом реалізації.

Обґрунтовано, що систему механізму реалізації кримінального законодавства утворюють окремі її складові: механізми реалізації кримінальної відповідальності, обмежувальних заходів, примусових заходів виховного характеру, примусових заходів медичного характеру, звільнення від кримінальної відповідальності, заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, звільнення від покарання та його відбування тощо.

З огляду на зміст і сутність механізму реалізації кримінального законодавства, визначено, що кримінально-правові відносини, юридичні факти,

що їх породжують, кримінально-правові норми, акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм є базовими елементами цього механізму. Зазначену позицію поділяють 88,1 % опитаних.

Доведено, що юридичні факти в механізмі реалізації кримінального законодавства виникають переважно в негативній (злочинній; суспільно небезпечній, однак не злочинній; протиправній) та позитивній формах поведінки людей.

Визначено, що механізм реалізації кримінального законодавства передбачає нормативну (положення закону про кримінальну відповідальність, які регламентують поведінку суб'єктів реалізації кримінального законодавства); інструментальну (сукупність кримінально-правових засобів, методів і способів, за допомогою яких відбувається реалізація кримінального законодавства); суб'єктну (суб'єкти, що беруть участь у різних формах реалізації кримінально-правових норм); функціональну (відображає динамічний взаємозв'язок та взаємодію структурних елементів механізму реалізації кримінального законодавства).

Науково доведено, що до засобів реалізації кримінального законодавства належать кримінально-правові норми та кримінально-правові відносини як інструменти, що встановлюють і застосовують у своїй діяльності уповноважені суб'єкти з метою регулювання суспільних відносин, які впливають на становлення суспільної правосвідомості та підтримання правопорядку.

Сформульовано дефініцію поняття кримінально-правових відносин, які слід тлумачити як самостійний вид правовідносин, що встановлюються нормою закону про кримінальну відповідальність і виникає між державою та особою, яка вчинила злочин, наділені взаємними суб'єктивними правами й обов'язками, спрямовані на охорону й відновлення порушених чи поставлених під загрозу порушення конкретних правовідносин.

У кримінально-правовому аспекті до кримінально-правових відносин належать юридична конструкція (засіб правотворчої техніки, що є різновидом

нормативної моделі, яка відображає складну будову певних явищ і надає праву відповідної форми та внутрішньої будови), суб'єкти (держава в особі відповідних державних органів; особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене в кримінальному законі як злочин, і потерпіла особа), зміст (взаємні права й обов'язки суб'єктів) та об'єкти (факт учинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України).

Доведено, що кримінально-правова норма – це загальнообов'язкове правило суспільної поведінки, встановлене в кримінальному законі й охоронюване силою державного примусу шляхом контролю за його дотриманням і застосування покарання чи інших заходів кримінально-правового характеру в разі його порушення. Структура кримінально-правової норми охоплює гіпотезу (визначена у ст. 1, 2, 3, 11, 19, 22 КК України), диспозицію та санкцію.

Сформульовано визначення поняття механізму реалізації кримінально-правової норми, яке слід тлумачити як встановлену кримінальним законодавством України діяльності суб'єктів кримінально-правових відносин щодо реалізації їхніх взаємних прав та обов'язків, які закріплені в кримінально-правовій нормі.

З огляду на характер кримінально-правових відносин та зміст механізму реалізації кримінального законодавства, окреслено коло суб'єктів реалізації кримінального законодавства України, які запропоновано поділити на чотири групи: 1) уповноважені державні органи – Президент України, ВР України, суд і правоохоронні органи; 2) особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння (суб'єкти злочину; неосудні особи; особи, які вчинили суспільно небезпечне діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність); особи, які вчинили діяння за обставин, що виключають його злочинність; юридична особа, від імені та в інтересах якої вчинено злочин її уповноваженою особою; 3) потерпілий (фізична особа (незалежно від віку, осудності та громадянства), якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій

злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або держава (в особі державних органів), якій (яким) завдано майнової, політичної шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди); 4) інші особи (фізичні чи юридичні), які безпосередньо пов'язані з реалізацією кримінального законодавства (особи, які не порушують заборонні норми КК України, представники та законні представники).

Засвідчено необхідність внести зміни до КК України, який слід доповнити ст. 2¹ «Потерпілий від злочину» та викласти в такій редакції: «Потерпілий – це фізична особа, якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або державу (державні органи), якій (яким) завдано майнової шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди».

Аргументовано, що юридичний факт у системі кримінально-правових відносин доцільно розглядати за двома аспектами: широкому – породжує виникнення кримінально-правових відносин і є початковим етапом реалізації кримінального законодавства шляхом приведення в дію механізму правового регулювання суб'єктами кримінально-правових відносин, які набувають суб'єктивних прав й обов'язків через реалізацію кримінально-правових норм; вузькому – передбачає злочинне посягання, зокрема на суспільні інтереси.

Визначено, що юридичні факти в механізмі реалізації кримінального законодавства існують у формі дій та подій, а також повинні бути правильними, логічними, науково та практично обґрунтованими, чітко визначеними в нормі кримінального закону.

З огляду на потреби правозастосовної практики та гуманізації кримінальної відповідальності, необхідно виокремити з правопорушень кримінальні проступки, які будуть мати меншу суспільну небезпечність, ніж злочини, однак більшу, ніж

адміністративні правопорушення. Відповідно буде передбачено більш м'який вид і менший розмір покарання.

Науково доведено, що КК України під час його реалізації взаємодіє переважно з такими галузями законодавства, як: конституційне, кримінальне процесуальне, кримінально-виконавче, цивільне й адміністративне. Однак це не виключає можливість його взаємодії з іншими галузями законодавства, зокрема: антикорупційним, податковим, бюджетним, екологічним тощо.

Підтверджено, що реалізацію норм кримінального законодавства України здійснюють у таких формах: 1) дотримання – правомірна пасивна поведінка суб'єктів щодо непорушення кримінальних заборон; 2) виконання – правомірна активна поведінка суб'єктів щодо обов'язкового виконання законодавчих приписів; 3) використання – активна поведінка суб'єктів кримінально-правових відносин, яка реалізують шляхом здійснення їхніх суб'єктивних прав та обов'язків; 4) застосування – фактичне втілення приписів кримінально-правових норм у суспільні відносини, що здійснює владний суб'єкт кримінальних правовідносин (держава) шляхом правомірної поведінки уповноважених нею органів щодо кваліфікації вчиненого діяння та визначення правових наслідків для особи, яка його вчинила.

Доведено, що КК України корелює з Конституцією України, оскільки всі положення кримінального закону ґрунтуються на положеннях Основного Закону, а норми КК України застосовують з огляду на конституційні принципи: верховенства права, заборони подвійного інкримінування, індивідуальності, вирішення суперечливих питань на користь особи, дії якої кваліфікують.

РОЗДІЛ 5

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕХАНІЗМУ СТВОРЕННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

5.1. Прогалини в кримінальному законодавстві України та способи їх усунення

Кримінальний кодекс України було прийнято 5 квітня 2001 року, тобто з моменту його прийняття минуло майже двадцять років. За цей час у КК України було внесено значну кількість поправок, які були впроваджені понад 190 законами України про кримінальну відповідальність (за 2002 рік прийнято 2 такі закони, за 2003 рік – 8, за 2004-й – 5, 2005-й – 8, 2006-й – 9, 2007-й – 8, 2008-й – 1, 2009-й – 20, 2010-й – 10, 2011-й – 18, 2012-й – 7, 2013-й – 8, 2014-й – 29, 2015-й – 21, 2016-й – 12, 2017-й – 15, 2018-й – 12, 2019-й – 8) (Додаток Е). Слід зауважити, що не всі зміни до кримінального законодавства України мали об'єктивні підстави та були соціально обумовлені. Значна кількість поправок полягає у виправленні раніше допущених законотворчих помилок. Інші ж зміни були необхідними у зв'язку із суспільно-економічними, політичними, культурними процесами тощо. Очевидно, що однією з причин таких частих змін у кримінальному законодавстві слід вважати його недостатні повноту й визначеність, що є важливим фактором функціонування будь-якої галузі законодавства.

В умовах динамічних змін соціального життя навіть найдосконаліше кримінальне законодавство не спроможне врахувати всього різноманіття ситуацій, що потребують негайного кримінально-правового регулювання. Аналіз кримінального законодавства та практики його застосування засвідчують: прогалини в цій сфері були й будуть. Вони об'єктивно притаманні будь-якій, навіть найрозвиненішій, законодавчій системі, оскільки законодавчий процес –

тривала процедура, яка не завжди здатна адекватно реагувати на зміни в суспільному житті [311, с. 4].

У юридичній літературі неодноразово зазначали, що в реальній правовій дійсності особа, яка застосовує норми кримінального законодавства, постає перед прогалинами, своєчасне виявлення й усунення яких є першочерговим завданням законодавців і правозастосовників. Прогалини в законодавстві засвідчують, зокрема, про його недосконалість і здатні призвести до помилок у правозастосуванні, а отже – до порушення прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства й держави тощо. У цій ситуації важливу роль відіграє юридична наука, оскільки охоплює фундаментальні положення теорії позитивного права. Необхідно зазначити, що дослідження проблеми прогалин у кримінальному законодавстві має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки висвітлення змісту цього юридичного явища є найважливішим фактором підвищення ефективності не тільки кримінально-правової законотворчості, а й правозастосування.

Прогалини в законодавстві – це повна або часткова відсутність законодавчої регламентації певної групи суспільних відносин, які потребують правового регулювання [868, с. 148]. Їх традиційно вважають одним із найпоширеніших видів юридичних дефектів законодавства. Наявність прогалин, зазначає Ю. І. Матат, нівелює внутрішню узгодженість системи права, призводить до збоїв у правовому регулюванні. Тож ефективність останнього залежить насамперед від зведення прогалин як одного з дефектів законодавства до мінімального рівня, від того, наскільки оперативно вони можуть бути подолані в процесі реалізації норм права [462, с. 4].

Наявність прогалин як вияву неповноти юридичної регламентації в кримінальному законодавстві негативно позначається на правозастосовній діяльності. Основне завдання полягає в тому, щоб прогалини в кримінальному законодавстві було зведено до мінімуму. Водночас законодавець не може

гарантувати, що не припуститься помилок під час нормотворчого процесу, і це є однією з причин утворення прогалин. Тому першочерговим завданням є визначення та окреслення правил подолання прогалин у кримінальному законодавстві.

Сутність прогалин у законодавстві, зокрема в кримінальному законодавстві, та шляхи їх подолання досліджували такі видатні українські та зарубіжні вчені: В. Д. Бабкін, Д. С. Белкіна, О. Л. Бигич, І. О. Биля, А. І. Граціанов, В. К. Грищук, М. О. Громов, І. М. Жаровська, Н. Ю. Задирака, В. Н. Карташов, М. О. Кауфман, М. С. Кельман, О. Г. Колб, О. В. Колотова, В. В. Кузнецов, В. В. Лазарев, Д. Д. Лилак, О. В. Майстренко, Т. В. Малярчук, Ю. І. Матат, В. О. Навроцький, С. П. Погребняк, П. М. Рабінович, В. І. Риндюк, І. О. Рощина, А. В. Савченко, Д. Ю. Сільченко, О. Ф. Скакун, А. Х. Степанюк, М. С. Строгович, З. А. Тростюк, О. В. Ус, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. В. Хилюк, Л. І. Чулінда, Н. Б. Цись, Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик та ін.

Праці цих та інших правників мають важливе як теоретичне, так і правозастосовне значення. Однак, попри значну кількість дисертаційних і монографічних досліджень, не було ґрунтовно вивчено окремі питання сутності прогалин у кримінальному законодавстві та шляхів їх подолання. Багатогранність цього напрямку не може бути охоплена наявними дослідженнями. Крім того, зазначені вчені в переважній більшості досліджували проблему прогалин у законодавстві, яку розглядали в юридико-технічному аспекті, а самостійним предметом дослідження в теорії кримінального права вона не стала. Своєю чергою останні законодавчі новели потребують доктринального аналізу та переосмислення, а отже, становлять перспективу для наукового пошуку.

Теоретичне дослідження проблеми прогалин у кримінальному законодавстві має сприяти подальшому вдосконаленню не тільки національного кримінального законодавства, а й правозастосовної діяльності. Окреслена проблема, зауважує М. О. Кауфман, охоплює широкий спектр не тільки галузевих, а й

загальнотеоретичних питань. На переконання автора, постає необхідність дослідження поняття прогалин, причин їх виникнення, а також оптимальних способів їх подолання. З цією метою слід здійснити комплексне вивчення теоретичних питань, що стосуються сутності визначення видів прогалин у кримінальному законодавстві [311, с. 5]. Ми поділяємо позицію вченого та вважаємо, що необхідно спочатку потлумачити поняття «прогалина в кримінальному законодавстві», визначити причини їх виникнення, проаналізувати види прогалин у кримінальному законодавстві й окреслити шляхи їх подолання.

У Великому тлумачному словнику української мови прогалину потрактовано як упушення; пропуск; недолік; ваду; хибу [151, с. 559]. У словнику російської мови лексичне значення слова «прогалина» потлумачено як порожнє, незаповнене місце, пропуск, проміжок (наприклад, між буквами, словами, рядками в тексті), недолік, упушення [555, с. 603].

У теорії держави і права термін «прогалина» визначають як навмисно незаповнений простір, який не підлягає заповненню у зв'язку зі специфікою предмета, оскільки це недолік, упушення в його формуванні [549, с. 300]. Схожу позицію обстоює М. О. Кауфман, який зазначає, що, по-перше, про прогалини може йтися у випадках, коли наявний незаповнений простір утворено свідомо, з огляду на внутрішні особливості предмета; по-друге, коли прогалина виникла внаслідок недоліків або упушень, допущених на стадії формування предмета. Прогалину в першому значенні слід розглядати як невіддільну властивість предмета. Утративши цю властивість, предмет перестає бути тим, чим він був спочатку, стає якісно іншим або ж цілком припиняє своє існування [312, с. 27].

Слушною видається позиція Д. С. Белкіної, яка зазначає, що прогалинами слід вважати повну або часткову відсутність законодавчої регламентації певних суспільних відносин, які потребують правового регулювання нормотворчої техніки та принципів нормотворчості [110, с. 79].

Найвичерпніше визначення поняття «прогалина в кримінальному законодавстві», на нашу думку, запропонував О. М. Кауфман. Учений стверджував, що прогалина в кримінальному законодавстві – це повна або часткова (неповнота) відсутність у кримінальному законі нормативних приписів щодо фактичних обставин, які потребують кримінально-правового регулювання, а також невизначеність кримінально-правових норм, що не дозволяє однозначно тлумачити їх зміст (неконкретизованість) і засвідчує брак нормативного ресурсу для розв’язання проблем, спричинених об’єктивним розвитком суспільного життя і потребами практики застосування кримінального закону [311, с. 13; 312, с. 45–46].

Науковець зазначає, що прогалини в кримінальному законодавстві можуть полягати у: 1) відсутності прямої вказівки на кримінальну протиправність окремих суспільно небезпечних діянь (прогалина в прямому значенні слова або повна прогалина); 2) невизначеності, недостатній формалізації кримінально-правових приписів (неконкретизованість); 3) відсутності регламентації застосування кримінально-правових норм (неповнота) [311, с. 13].

Необхідно проаналізувати види прогалин у кримінальному законодавстві. Зокрема, В. В. Лазарев виокремлює такі критерії для класифікації прогалин у законодавстві: 1) зміст і структура правового матеріалу; 2) причини та час виникнення; 3) ставлення законодавця до прогалин і його провина в їх появі; 4) способи встановлення; 5) засоби подолання [431, с. 32].

У теорії держави і права пропонують таку класифікацію прогалин у законодавстві: 1) за часом виникнення (первинні й подальші); 2) за можливістю подолання прогалин під час правозастосування (переборні та непереборні); 3) за умислом законодавця (навмисні й ненавмисні); 4) за ступенем відсутності законодавчої регламентації (повні або часткові прогалини) [750, с. 135–136].

Учений О. І. Рарог визначає такі види прогалин у законодавстві: абсолютні (повні) та відносні (неповні, часткові). Абсолютна (повна) прогалина означає, що якась соціально значуща проблема, що потребує кримінально-правового

регулювання відповідно до міжнародного права, або потреба національного розвитку не відображені в національному кримінальному законодавстві. Абсолютні прогалини є не законотворчими помилками, а свідченням недосконалості кримінального закону, недостатньо високого рівня його розвитку. Для заповнення таких прогалин необхідно прийняти нові кримінально-правові норми. Відносна (неповна, часткова) прогалина кримінального закону полягає в тому, що питання, які належать до сфери кримінально-правового регулювання, вирішено в нормах закону неповно або недостатньо конкретно. Схожі прогалини є законотворчими помилками, які можуть бути виправлені шляхом внесення відповідних уточнень або доповнень до тексту чинного кримінального закону. Прогалини саме такого виду спричиняють неоднозначності й суперечності в правозастосовній практиці [661, с. 106].

КС України визначає такі види прогалин у законодавстві залежно від: 1) часу виникнення (первинні й подальші); 2) причин виникнення (формальні (суб'єктивні) і матеріальні (об'єктивні)); 3) обумовленості (обумовлені неповнотою правових норм, суперечністю наявних нормативних приписів, браком норми); 4) можливості подолання в процесі реалізації права (такі, що можуть бути подолані, і такі, що не можна подолати); 5) знаходження фактів суспільного життя у сфері правового регулювання («уявні» та «реальні» прогалини) [652, с. 1–3].

Натомість М. О. Кауфман класифікує прогалини в кримінальному законодавстві на підставі двох критеріїв: структури КК (прогалини в Загальній та Особливій частинах КК); структури кримінально-правової норми (стосовно норм Особливої частини) [311, с. 13–14]. Ю. С. Черепеннікова виокремлює такі види прогалин у законодавстві: 1) за елементами складу злочину (адміністративного правопорушення, делікту тощо) (прогалини в об'єкті, об'єктивній стороні, суб'єкті чи суб'єктивній стороні); 2) за структурними частинами статті (прогалини в диспозиціях і санкціях); 3) за обсягом прогалин та способом їх заповнення (прості прогалини (неясність) і складні (неповнота)) [819, с. 15–16].

Ураховуючи запропоновані вище класифікації прогалин у законодавстві та специфіку кримінального законодавства, пропонуємо таку класифікацію прогалин у кримінальному законодавстві: 1) за елементами складу злочину (прогалини в об'єкті, об'єктивній стороні, суб'єкті чи суб'єктивній стороні); 2) за структурними елементами статті КК України (прогалини в диспозиціях і санкціях); 3) за структурними елементами КК України (прогалини в Загальній та Особливій частинах, розділі, статті); 4) за часом виникнення (первинні (наявні на момент набрання чинності законом про кримінальну відповідальність) і подальші (наступні) (з'являються внаслідок подальшого розвитку суспільних відносин, які мають регулюватися кримінальним законом); 5) за причинами виникнення (формальні (суб'єктивні – виникли внаслідок упущення законодавця) і матеріальні (об'єктивні – виникли внаслідок швидкої зміни й утворення суспільних відносин)); 6) за умислом законодавця (навмисні та ненавмисні); 7) за ступенем відсутності законодавчої регламентації (повні або часткові прогалини); 8) за можливістю подолання прогалин під час правозастосування (такі, що можуть бути подолані, і такі, що не можна подолати); 9) за обсягом прогалин та способом їх заповнення (прості (неясність, неконкретизованість) і складні (неповнота)).

Запропонована нами класифікація прогалин у кримінальному законодавстві також не може бути безумовно правильною та є дискусійною, зокрема через те, що, можливо, не охоплює весь спектр критеріїв класифікації та різновидів прогалин. Навряд чи можна цілком поділяти пропозиції окремих авторів, зазначає А. Л. Савенок, про причини виникнення прогалин у кримінальному законодавстві у вигляді різних прорахунків законодавця, оскільки деякі з них не можна визнати прогалиною, вони є лише помилкою в законі [685, с. 92]. Однак, на нашу думку, запропонована класифікація є логічною та науково обґрунтованою, що засвідчено правильністю формулювання критерію класифікації, виокремлення найпоширеніших, явних (штучно не створених (вигаданих) ученими) видів прогалин, відповідно до окресленого критерію.

Критерій класифікації прогалин у кримінальному законодавстві «за причинами виникнення» підлягає глибшому аналізу, оскільки встановлення причин виникнення прогалин сприяє формуванню способів їх подолання та недопущенню надалі. Усі причини виникнення прогалин поділяють на суб'єктивні, тобто ті, що виникли внаслідок упущення законодавця, й об'єктивні, ті, що виникли внаслідок швидкої зміни й утворення суспільних відносин. Необхідно детальніше проаналізувати виокремлені нами причини виникнення прогалин у кримінальному законодавстві. Крім того, слід урахувати наукові позиції інших учених з окресленої проблематики.

З'ясовуючи причини виникнення прогалин, необхідно акцентувати, що в юридичній літературі із цього приводу формулюють різні судження: від наявності недоліків у законотворчій діяльності до відставання законодавства від динамічних змін суспільних відносин [430, с. 25; 597, с. 22; 566, с. 11]. Причинами виникнення прогалин у законодавстві, на переконання Н. О. Овчиннікової, є: 1) відставання розвитку законодавства від появи нових суспільних відносин або суттєвої трансформації вже наявних відносин; 2) недосконалість законодавчої техніки; 3) внесення в законодавство змін і доповнень без проведення наукової експертизи відповідних законів й оцінювання можливих ризиків за їх практичного застосування [553, с. 9–10]. На переконання М. О. Кауфмана, основними причинами виникнення прогалин у кримінальному законодавстві є: 1) поява та розвиток нових суспільних відносин; 2) недосконалість законодавчої техніки; 3) законодавчі прорахунки логіко-формального та внутрішньосистемного спрямування; 4) розбіжності (колізії) між нормами кримінального й інших галузей права; 5) невідповідність національного кримінального законодавства нормам міжнародного права [311, с. 14–15].

Аналізуючи об'єктивні причини виникнення прогалин у кримінальному законодавстві, слід зазначити, що жодний закон, зокрема КК України, не здатний

передбачити все різноманіття суспільно небезпечних посягань і форм їх вияву, що можуть бути вчинені нині чи надалі.

У такому випадку КК України завжди залишиться недосконалим. Водночас у процесі законотворчості слід ураховувати актуальні напрями розвитку науки, техніки, економіки тощо, за можливості – не криміналізувати діяння, що перешкоджатимуть такому розвитку. Однак стрімкий темп розвитку суспільних відносин спричиняє виникнення нових чи змїну наявних суспільно небезпечних діянь, які можуть призвести до істотної шкоди охоронюваним інтересам людини, суспільства чи держави. У такому випадку в КК України вже передбачено злочини за заподіяння відповідної шкоди. Саме тому подолання прогалин у кримінальному законодавстві в такому разі слід здійснювати шляхом розширеного тлумачення (за можливості), а не через внесення змін до кримінального закону. Цю позицію поділяють такі видатні вчені, як С. П. Погребняк [593, с. 44], М. О. Кауфман [311, с. 15], А. Л. Савенок [685, с. 92], Н. О. Овчиннікова [553, с. 12].

Досліджуючи суб'єктивні причини виникнення прогалин у кримінальному законодавстві, доцільно зазначити, що упущення під час нормотворчого процесу слід поділяти на прогалини в законодавстві та законотворчі помилки. Помилка безпосередньо в тексті закону не є прогалиною, а тому способом розширеного тлумачення її не виправити. Це лише утворить колізії між кримінально-правовими нормами й ускладнить їх застосування на практиці. Саме тому, зазначає А. Л. Савенок, помилок під час законотворчого процесу необхідно уникати, у разі їх допущення – виправляти в установленому порядку [685, с. 92]. Крім того, різні упущення законодавця під час створення закону про кримінальну відповідальність не є причинами виникнення прогалин у кримінальному законодавстві, а є лише помилкою в законі [685, с. 92].

З огляду на викладене вище, можна стверджувати, що недосконалість законодавчої техніки й законодавчі упущення логіко-формального та внутрішньосистемного спрямування слід вважати не причинами виникнення

прогалин, а умовами. Саме тому основною об'єктивною причиною виникнення прогалин у кримінальному законодавстві України є формування нових і розвиток наявних суспільних відносин. Натомість до суб'єктивних причин належать: 1) внесення в кримінальне законодавство змін і доповнень без проведення наукової експертизи відповідних законів; 2) внесення в кримінальне законодавство змін і доповнень без оцінювання можливих ризиків під час їх практичного застосування; 3) законодавчі прорахунки (крім помилок логіко-формального та внутрішньосистемного змісту); 4) наявність значної кількості різних оціночних понять у КК України; 5) відсутність узгодження КК України з іншими законами (бланкетні чи неконституційні кримінально-правові норми тощо).

Окресливши причини виникнення прогалин у кримінальному законодавстві, слід визначити основні шляхи їх подолання. Ми поділяємо позицію, згідно з якою прогалини можна долати й усувати. На думку С. М. Подлесних, усунення прогалин можливе тільки нормотворчим шляхом з дотриманням критеріїв дієвості (справедливості) нормотворчого процесу (законність; морально-етичний критерій; ефективність нормотворчого результату; наукова обґрунтованість; професіоналізм; точність законодавчих формулювань; цілісність; системотворчий критерій). Водночас подолання прогалин досягають шляхом тлумачення закону, застосування аналогії закону й аналогії права (Додаток Л). Подолана в кожному конкретному випадку прогалина зрештою повинна бути усунена законодавцем [597, с. 12]. На переконання С. П. Погребняка, долати прогалини в законодавстві можливо шляхом розширеного тлумачення або застосування аналогії [593, с. 44, 46].

Розширене тлумачення передбачає надання певному терміну додаткових ознак. Таке тлумачення відображено в наукових публікаціях і коментарях до нормативно-правових актів, зокрема КК України. Однак у правозастосовній практиці розширене тлумачення здебільшого надають у постановках Пленуму ВС України, правових висновках ВС, рішеннях КС України та Європейського суду з

прав людини. Водночас, відповідно до ч. 4 ст. 3 КК України, застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. Натомість у доктрині кримінального права виокремлюють два види аналогії: аналогію права та аналогію закону. Аналогією права слід вважати застосування загальноновизнаних принципів права для вирішення певної правової ситуації; аналогія закону – це вирішення правової ситуації за відсутності необхідної норми закону шляхом застосування схожої норми, яка прямо не передбачена для регулювання таких ситуацій.

На практиці постають питання стосовно доцільності й необхідності застосовувати аналогію для регулювання кримінально-правових відносин. Заборона застосовувати положення КК України за аналогією виникла за радянських часів, коли для протидії контрреволюційним діям, необхідності підтримання диктаторського режиму будь-яке діяння могло бути визнано злочинним, а значну кількість осіб було засуджено безпідставно. З огляду на принципи винної відповідальності й особистої відповідальності, у КК України 2001 року було заборонено застосування його за аналогією. Це обґрунтовано необхідністю законності прийнятих рішень щодо притягнення саме винних осіб до кримінальної відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, визначеного в чинному КК України як злочин. Однак у цьому разі йдеться про криміналізацію діянь, застосування заборонних норм Особливої частини КК України та деяких норм Загальної частини КК України. Однак не можна стверджувати, що застосування певних положень Загальної частини КК України, зокрема ст. 18, 19, 22 тощо, не впливає на караність та винність суспільно небезпечного діяння.

Наприклад, ст. 304 КК України передбачає втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. З огляду на положення ст. 18, 19 та 22 КК України, можна дійти висновку, що суб'єктом цього злочину є фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років. Однак у правозастосовній діяльності та доктрині кримінального права розроблено позицію, за якою суб'єктом цього злочину може бути лише

повнолітня особа (яка досягла віку 18 років). У цьому випадку простежується застосування кримінального закону за аналогією (аналогія права).

У ст. 255 КК України передбачено відповідальність за створення злочинної організації. Однак у цій статті немає визначення поняття «злочинна організація». Для подолання цієї прогалини правозастосовники використовують положення ч. 2 ст. 28 КК України, яка безпосередньо не передбачена для врегулювання такої ситуації. У цьому випадку простежується застосування аналогії закону.

Крім того, можливість застосування аналогії передбачено в цивільному законодавстві. Відповідно до ч. 1 ст. 8 ЦК України, якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, їх регулюють ті правові норми цього Кодексу, інших актів цивільного законодавства, що регулюють схожі за змістом цивільні відносини (аналогія закону) [809]. Згідно з ч. 2 ст. 8 ЦК України, у разі неможливості використати аналогію закону для регулювання цивільних відносин вони регулюються відповідно до загальних засад цивільного законодавства (аналогія права) [809].

Безумовно, застосування КК України за аналогією в жодному разі не має обтяжувати становище винного. Саме тому ми схвалюємо заборону застосовувати КК України за аналогією, проте в частині криміналізації діянь, реалізації заборонних норм Особливої частини КК України та деяких норм Загальної частини КК України, які встановлюють певні обмеження чи обтяження для винної особи. Водночас ми поділяємо позицію, що правозастосувач повинен керуватися загальновизнаними завданнями, метою, засадами та принципами кримінального права для вирішення конкретної правової ситуації в разі відсутності кримінально-правової норми, спрямованої на регулювання такої ситуації, з метою правильної реалізації кримінального законодавства та недопущення необґрунтованого, безпідставного, невинного й невідповідного покарання, інших заходів кримінально-правового змісту притягнення до кримінальної відповідальності. Зазначене розширює повноваження суб'єкта правозастосування, однак це

найкращий варіант, порівняно з вирішенням ситуації повністю на розгляд правозастосовника чи її невирішення взагалі.

Саме тому, на нашу думку, доцільно, а в деяких випадках – необхідно, застосовувати кримінальний закон за аналогією. З метою законодавчого закріплення цієї позиції пропонуємо внести зміни до ч. 4 ст. 3 КК України, виклавши її в такій редакції: «Заборонено реалізовувати положення закону про кримінальну відповідальність за аналогією, тобто притягувати особу до кримінальної відповідальності за діяння, яке не передбачено цим Кодексом як злочин».

Подолання прогалини не усуває недолік у кримінальному законодавстві, а лише розв’язує певну проблему в конкретній ситуації. Для усунення прогалин необхідно внести зміни до кримінального законодавства. Зазначені зміни повинні ґрунтуватися на аналізі правозастосовної практики, наукових позицій та результатах різних досліджень (кримінологічних, соціальних тощо). Із цього приводу М. О. Кауфман зазначає, що важливим є обговорення запропонованих новел громадськістю та практичними працівниками, це надасть можливість попередити виникнення небажаних первинних прогалин, які виявляються після видання нормативного акта [312, с. 275–276]. Під час усунення прогалин у законодавстві України слід ураховувати вимоги нормотворчої техніки та принципи нормотворчості [110, с. 79].

На нашу думку, основними засобами усунення прогалин нормотворчим способом є криміналізація діянь і конкретизація ознак складу злочину. Перший засіб дає змогу заповнити прогалини, визначивши певне суспільно небезпечне діяння злочином і встановивши кримінально-правову охорону певних суспільних відносин. Криміналізація діянь заповнить повні прогалини, тобто коли зовсім немає кримінально-правової норми. Натомість заповнення часткових прогалин можливо здійснити за допомогою конкретизації ознак складу злочину. У ст. 304 КК України необхідно зазначити ознаки суб’єкта злочину, зокрема його вік – 18 років (повноліття). Крім того, значна кількість оціночних понять (істотна

шкода, тяжкі наслідки тощо) у КК України, визначення яких надано або в актах суб'єктів правозастосування, або в науковій літературі, засвідчує неконкретизованість кримінально-правових норм, а отже, наявність прогалин у кримінальному законодавстві України. Прогалини, що стосуються оціночних понять, можна подолати шляхом розширеного тлумачення, проте лише законотворчими засобами їх можна усунути.

На нашу думку, якщо в диспозиції статті або примітці до неї не розтлумачено певні поняття, які в ній зазначено, то це слід здійснити в Загальній частині КК України. Ми пропонуємо для уніфікації кримінально-правових понять у КК України передбачити їх тлумачення в Загальній частині КК України, що дасть змогу правильніше та логічніше реалізувати норми кримінального законодавства, а також зменшити кількість прогалин у ньому.

З огляду на викладене вище, можна дійти **висновків**, що прогалина – це повна або часткова відсутність законодавчої регламентації певних суспільних відносин, що потребують правового регулювання.

Обґрунтовано позицію, згідно з якою прогалини в кримінальному законодавстві слід тлумачити як повну або часткову (неповноту) відсутність у кримінальному законі нормативних приписів щодо фактичних обставин, що потребують кримінально-правового регулювання, а також невизначеність кримінально-правових норм, що не дозволяє однозначно тлумачити їх зміст (неконкретизованість) і засвідчує брак нормативного ресурсу для розв'язання проблем, спричинених об'єктивним розвитком суспільного життя і потребами практики застосування кримінального закону.

Розроблено класифікацію прогалин у кримінальному законодавстві: 1) за елементами складу злочину (прогалини в об'єкті, об'єктивній стороні, суб'єкті чи суб'єктивній стороні); 2) за структурними елементами статті КК України (прогалини в диспозиціях і санкціях); 3) за структурними елементами КК України (прогалини в Загальній та Особливій частинах, розділі, статті); 4) за часом

виникнення (первинні (наявні на момент набрання чинності законом про кримінальну відповідальність) і подальші (наступні) (з'являються внаслідок подальшого розвитку суспільних відносин, які мають регулюватися кримінальним законом); 5) за причинами виникнення (формальні (суб'єктивні – виникли внаслідок упущення законодавця) і матеріальні (об'єктивні – виникли внаслідок швидкої зміни й утворення суспільних відносин)); 6) за умислом законодавця (навмисні та ненавмисні); 7) за ступенем відсутності законодавчої регламентації (повні або часткові прогалини); 8) за можливістю подолання прогалин під час правозастосування (такі, що можуть бути подолані, і такі, які не можна подолати); 9) за обсягом прогалин і способом їх заповнення (прості (неясність, неконкретизованість) та складні (неповнота)).

Науково доведено, що одним з етапів удосконалення чинного кримінального законодавства є своєчасне виявлення в ньому прогалин. Вибір засобу подолання чи усунення прогалин залежить від повного та правильного аналізу всіх обставин, умов і причин їх виникнення. Виявлення прогалин не є цілеспрямованою діяльністю певних органів чи осіб. Здебільшого прогалини в кримінальному законодавстві виявляються на практиці, коли правозастосувач, з огляду на чинне законодавство, не може застосувати жодну кримінально-правову норму для врегулювання певної ситуації, що обумовлено браком такої норми. Натомість виявлені прогалини необхідно усувати в законодавчому порядку, тобто шляхом внесення змін до чинного КК України чи прийняття нового кримінального закону.

Отже, можна стверджувати, що процес виявлення, подолання та усунення прогалин у кримінальному законодавстві безпосередньо пов'язаний із правозастосовною та законодавчою діяльністю. З огляду на процедуру створення кримінального законодавства України, його реалізацію, ми пропонуємо визначити процедуру виявлення та усунення прогалин у кримінальному законодавстві України, яка передбачатиме такі етапи: 1) виявлення прогалини в кримінальному законодавстві України; 2) здійснення аналізу причин та умов виникнення такої

прогалини, визначення подальших шляхів подолання та усунення її; 3) розроблення законопроекту про внесення змін до кримінального законодавства з метою усунення виявленої прогалини та врегулювання певних суспільних відносин; 4) перевірка законопроекту шляхом проведення відповідних експертиз (наукової, антикорупційної, кримінологічної тощо), проведення анкетування правозастосувачів і науковців з приводу врегулювання певних суспільних відносин (усунення прогалини); 5) доопрацювання законопроекту відповідно до результатів проведених досліджень; 6) внесення законопроекту на розгляд ВР України; 7) прийняття закону, який усуватиме виявлену прогалину.

Обґрунтовано доцільність внесення змін до ч. 4 ст. 3 КК України, унаслідок чого її слід викласти в такій редакції: «Заборонено реалізовувати положення закону про кримінальну відповідальність за аналогією, тобто притягувати особу до кримінальної відповідальності за діяння, яке не передбачено цим Кодексом як злочин». Крім того, науково доведено необхідність законодавчого закріплення в КК України наскрізних термінів (понять) і зменшення кількості (мінімізації) оціночних понять у КК України. Зазначену позицію поділяють 88,1 % опитаних

5.2. Колізії та конкуренція норм у кримінальному законодавстві України: проблеми їх вирішення

Останніми роками істотно оновлено систему національного законодавства, яка продовжує модернізуватися. Попри досягнення юридичної техніки, у законодавстві України є нормативно-правові акти, які суперечать один одному або містять окремі положення, не узгоджені між собою. Не є винятком і КК України. Суперечності правових норм чи положень у науці називають колізією та конкуренцією. Проблема наявності колізій та конкуренції в законодавстві постає в

процесі його ускладнення. В умовах реформування уникнути появи неузгодженості в системі норм кримінального законодавства майже неможливо.

Процедура створення закону має виключати суперечливість його положень іншим нормативно-правовим актам, а також суперечливість між правовими положеннями власне закону. Неможливо досягти ефективного регулювання суспільних відносин та їх кримінально-правової охорони, якщо наявні колізії та конкуренція в законодавстві України, зокрема в КК України. Саме тому правові норми повинні бути збалансованими й узгодженими. Слід зазначити, що узгодженість кримінально-правових норм не забезпечує належне регулювання кримінально-правових відносин. Однак це забезпечує узгоджена реалізація кримінально-правових норм. Водночас за наявності колізій та конкуренції правових норм перед суб'єктами правозастосування постають складнощі під час їх реалізації.

Удосконалення процедури створення кримінального законодавства України мінімізує утворення, а в деяких випадках – ліквідує (усуває) в ньому колізії та конкуренцію. Тому одним з найголовніших напрямів удосконалення законодавства України, що стосується і кримінального, є узгодження правових норм, усунення колізій та невиправданої конкуренції правових положень.

У науці кримінального права проблемні питання колізій та конкуренції норм у кримінальному законодавстві вивчали М. І. Бажанов, В. Г. Беляєв, Є. В. Благов, В. І. Борисов, Ф. Г. Бурчак, В. М. Василяш, М. О. Власенко, В. М. Гарманов, О. А. Герцензон, О. С. Горелік, М. Д. Дурманов, І. О. Зінченко, Л. В. Іногамова-Хегай, А. П. Козлов, М. Й. Коржанський, В. М. Кудрявцев, В. В. Кузнецов, Н. Ф. Кузнецова, Б. О. Курінов, В. П. Малихін, В. П. Малков, О. К. Марін, Т. М. Марітчак, О. В. Москалюк, В. О. Навроцький, А. В. Наумов, З. О. Незнамова, О. С. Нікіфоров, С. П. Погребняк, А. В. Савченко, С. Ф. Сауляк, С. А. Тарарухін, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, О. В. Ус, В. В. Устименко, К. С. Хахуліна, В. Б. Шакін, Б. В. Яценко та ін.

Попри наявність значної кількості дисертаційних і монографічних досліджень з окресленої тематики, не було вирішено деякі питання усунення чи подолання колізій та конкуренції кримінально-правових норм, зокрема не сформовано правила реалізації норм міжнародного та національного кримінального законодавства під час конкуренції заборонних і регулятивних норм. У зв'язку із цим дослідження причин виникнення колізій та конкуренції кримінально-правових норм, шляхи їх подолання й усунення є необхідною умовою вдосконалення чинного кримінального законодавства України.

Законодавець передбачив у КК України положення, які повинні унеможливлувати утворення колізій та невиправданої конкуренції кримінально-правових норм. До таких положень належать: 1) ч. 2 ст. 1 КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовують до осіб, що їх вчинили [393]; 2) ч. 1 ст. 2 – підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України [393]; 3) ч. 1 ст. 3 – законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права [393]; 4) ч. 4 ст. 3 – застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено [393]; 5) ч. 5 ст. 3 – закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана ВР України [393]. Однак ми вже зазначали в дисертації (розділи 2.2–2.4), що навіть ці положення суперечать одне одному й іншим положенням КК України, Конституції України, Закону України «Про міжнародні договори України» тощо. Саме тому слід проаналізувати поняття «колізія» та «конкуренція», визначити їх співвідношення, встановити причини їх утворення, окреслити шляхи подолання та усунення.

Колізія – суперечність, зіткнення, сутичка, збіг протилежних обставин, сил й інтересів [499, с. 22]. В енциклопедичному словнику термін «колізія» визначають

як зіткнення протилежних сил, устрімлень чи інтересів [721, с. 554]. У Великому тлумачному словнику української мови термін «колізія» потрактовано як зіткнення протилежних поглядів, прагнень, інтересів [149, с. 554]. Знаний вчений В. О. Навроцький пропонує поняття «колізія» тлумачити як наявність двох чи більше правових положень, які спрямовані на регламентацію певного питання, але по-різному його вирішують [510, с. 385]. Колізія правових норм, зазначає М. О. Власенко, – це розбіжності чи протиріччя між нормами в регулюванні одних суспільних відносин [165, с. 28]. О. Ф. Черданцев тлумачить колізії як розбіжності в змісті двох норм права, що поширюються на певну правову ситуацію [816, с. 43]. М. І. Матузов юридичними колізіями вважає розбіжності та суперечності, що виникають у процесі правозастосування між окремими нормативними актами, які регулюють однакові чи суміжні правовідносини [464, с. 227]. Колізія – одночасна дія декількох норм права з одного й того самого питання [490, с. 15]. На думку Л. В. Іногамової-Хегай, колізія норм – це суперечність одна одній правових норм, які належать до правових систем різних країн чи передбачені різними галузями національного права [295, с. 9].

Водночас термін «конкуренція» означає «бігти разом (наввипередки); стикатися; змагатися; зіштовхуватися» [510, с. 385]. Конкуренція – наявність кількох юридичних положень, які підлягають застосуванню в конкретному випадку [510, с. 385]. Конкуренція кримінально-правових норм – це наявність у КК України двох чи більшої кількості статей, які однаково встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення конкретного злочину [368, с. 282]. Конкуренція норм КК України, зазначає М. Й. Коржанський, постає в разі вчинення одного злочину, який має ознаки, передбачені двома чи більше кримінально-правовими нормами [363, с. 54]. О. К. Марін стверджує, що конкуренція норм кримінального закону – це явище, яке може відбуватися лише між охоронюваними правовими нормами й неможливе між нормами регулятивними [454, с. 8–9]. Автор переконує, що така конкуренція наявна лише

під час кваліфікації суспільно небезпечних діянь, водночас, під час вирішення інших питань реалізації положень КК України (звільнення від кримінальної відповідальності чи відбування покарання, призначення покарання тощо) конкуренція неможлива [454, с. 8–9].

Таким чином, ураховуючи розглянуті вище наукові позиції щодо тлумачення понять «колізія» та «конкуренція», пропонуємо авторське тлумачення цих правових понять, з огляду на специфіку кримінального права та кримінального законодавства. *Колізія кримінально-правових норм* (норм кримінального законодавства) – суперечність (неузгодженість) двох або більшої кількості правових положень різних частин одного законодавчого акта (КК України, Конституції України тощо) чи різних законодавчих актів (зокрема міжнародних договорів тощо) однакової чи різної юридичної сили, які однаково спрямовані на регулювання конкретної правової ситуації (суспільних відносин), проте регулюють її (їх) по-різному та встановлюють різні правові наслідки. *Конкуренція кримінально-правових норм* (норм кримінального законодавства) – це суперечність двох або більшої кількості статей (норм) Особливої частини КК України, які однаково встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення одного суспільно небезпечного діяння, що визначено чинним КК України як злочин, але встановлюють різні правові наслідки. Колізія та конкуренція кримінально-правових норм – це різні правові поняття, вони не є різновидами один одного та їх не слід ототожнювати.

Ми поділяємо позицію В. В. Кузнецова та А. В. Савченка, які стверджують, що колізія норм кримінального законодавства постає внаслідок недоліків побудови його системи, водночас, конкуренція таких норм є наслідком розвитку кримінального законодавства, створення нових норм кримінального закону, виокремлення спеціальних норм із загальних тощо [415, с. 173, 175]. Колізія кримінально-правових норм є логіко-структурним дефектом системи кримінального законодавства, що виникає внаслідок суперечливості нормативних

приписів, нормативної надмірності та невиправданого дублювання кримінально-правових норм, яке долають суб'єкти правозастосування за допомогою належного механізму реалізації кримінального законодавства. Отже, конкуренція кримінально-правових норм є необхідним способом зв'язку норм КК України, має нормативний характер, що передбачає її обов'язковість і типовість. Натомість колізія є різновидом дефектів системи законодавства (законодавчий прорахунок), за якого немає системності й узгодженості кримінально-правових норм. Ураховуючи зазначене, можна стверджувати, що причини виникнення колізій та конкуренції кримінально-правових норм є різними: конкуренція зумовлена вдосконаленням законодавства, а колізії – його недосконалістю, неузгодженістю, несистемністю.

З метою встановлення причин виникнення колізій та конкуренції кримінально-правових норм слід окреслити їх види. Це надасть можливість, з огляду на певний вид колізії чи конкуренції, визначити оптимальні засоби та способи їх подолання та усунення.

Типовими видами колізій кримінально-правових норм є: 1) темпоральна – виникає між раніше чинним (який втратив чинність у зв'язку з прийняттям нового правового акта) і новим чинним нормативно-правовим актом, що регулюють одну конкретну правову ситуацію чи суспільні відносини; 2) територіальна – виникає в разі одночасної дії актів загальнодержавного значення (закон, постанова ВР України, указ чи розпорядження Президента, постанова чи розпорядження Кабінету Міністрів України) й окремої адміністративно-територіальної одиниці (рішення територіальних органів виконавчої влади та місцевого самоврядування), що регулюють одну конкретну правову ситуацію чи суспільні відносини; 3) ієрархічна – виникає між нормативно-правовими актами різної юридичної сили (Конституцією та законом України, законом України та підзаконним нормативно-правовим актом тощо), які регулюють одну конкретну правову ситуацію чи суспільні відносини; 4) міжнародно-правова – виникає між положеннями

національного (внутрішньодержавного) і міжнародного нормативно-правового акта (закону України та міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана ВР України), що регулюють одну конкретну правову ситуацію чи суспільні відносини [510, с. 392; 499, с. 42; 594с. 84]. На нашу думку, територіальні колізії не притаманні кримінальному законодавству України, оскільки жоден територіальний орган виконавчої влади або місцевого самоврядування не приймає нормативних актів кримінально-правового характеру.

На переконання О. В. Навроцького, чинний КК України містить колізії між окремими його складовими, а саме між: 1) статтями Загальної та Особливої частин; 2) назвами розділів та їхнім змістом; 3) назвами статей та їхніми диспозиціями; 4) окремими положеннями Особливої частини [510, с. 393]. Цілком слушною є позиція О. В. Навроцького, згідно з якою основними в кримінальному законодавстві є колізії між: 1) положеннями Конституції України та КК України; 2) положеннями КК України й міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України; 3) статтями КК України й інших законів; 4) статтями КК України та підзаконних нормативно-правових актів; 5) окремими положеннями КК України [510, с. 394].

У загальній теорії права виокремлюють й інші види колізій: 1) прості та складні; 2) явні та приховані; 3) темпоральні, ієрархічні, просторові, термінологічні; 4) уявні та фактичні тощо [474, с. 134; 777, с. 125], однак вони не позначаються на ефективності та правильності правозастосування.

Передусім окреслимо напрями подолання та усунення темпоральних, ієрархічних і міжнародно-правових колізій кримінально-правових норм. Ми вже зазначали, що подолати колізії можливо під час правозастосування, а усунути – лише під час законотворчої діяльності. Темпоральні колізії слід долати шляхом встановлення моменту початку певних суспільних відносин чи правової ситуації. Якщо певні правовідносини почалися за чинністю одного нормативно-правового акта, а тривають до набрання чинності іншим правовим актом, то їх слід

регулювати за правилами, що були передбачені в «першому» нормативно-правовому акті, крім випадків обтяження становища особи. Для подолання зазначених колізій необхідно в обов'язковому порядку враховувати конституційний принцип дії закону в часі (Додаток Л). Усунути темпоральну колізію можливо за допомогою відповідних положень (перехідних чи прикінцевих), які регламентують порядок вирішення спірних питань щодо реалізації положень нового та скасованого нормативно-правових актів.

Ієрархічну колізію долають шляхом застосування положень нормативно-правового акта, який має вищу юридичну силу (Додаток Л). Таким чином, у випадку колізії положень КК України та Конституції України застосуванню підлягають конституційні норми. Проблемним є вирішення питання, коли в колізії знаходяться положення міжнародного договору, згода на обов'язковість яких надана ВР України, та чинного КК України. У ч. 5 ст. 3 зазначено, що закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано ВР України [393]. Однак ми зазначали, що наявні суперечності між положеннями кримінального закону та деяких міжнародних договорів. З огляду на загальноприйняту ієрархію нормативно-правових актів, міжнародне законодавство має вищу юридичну силу, порівняно з національним. Саме тому видається, що застосуванню підлягають саме норми міжнародного законодавства (міжнародного договору, згода на обов'язковість яких надана ВР України). Водночас слід урахувати положення ч. 2 ст. 1, а саме: КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовують до осіб, що їх вчинили; ч. 1 ст. 2 – підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України [393]. На підставі зазначеного можна дійти висновку, що в разі наявності колізії між заборонними нормами міжнародного та національного законодавства застосуванню підлягають останні (Додаток Л). Натомість у разі

колізії регулятивних норм слід застосовувати норми міжнародного договору, згода на обов'язковість яких надана ВР України (Додаток Л). У разі колізії положень КК України та підзаконних нормативно-правових актів, з огляду на ієрархію нормативно-правових актів, застосуванню підлягають норми кримінального закону.

Усунути ієрархічну колізію між положеннями КК України та Конституції України можливо шляхом внесення відповідних змін до кримінального закону, оскільки, відповідно до ч. 5 ст. 3 КК України, він ґрунтується на Конституції України. Усунення колізії між положеннями підзаконних нормативно-правових актів і КК України здійснюють шляхом зміни підзаконного акта. Натомість усунути колізію положень міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надала ВР України, і КК України можливо лише через зміни в КК України, а не в міжнародному договорі. Якщо деякі положення міжнародного договору явно суперечать національному законодавству, менталітету суспільства, культурі народу тощо, то доцільним, за можливості, є або на стадії створення договору змінити його текст, або надавати згоду на обов'язковість його для України, за винятком суперечливих положень.

Міжнародно-правову колізію слід долати аналогічним шляхом подолання ієрархічної колізії між положеннями КК України й міжнародного договору, згода на обов'язковість яких надана ВР України (Додаток Л). Необхідно зауважити, що такі колізії слід усувати негайно шляхом узгодження національного кримінального законодавства з положеннями відповідного міжнародного договору, згода на обов'язковість якого надана ВР України.

Оскільки зазначені колізії призводять до неоднозначного тлумачення та реалізації кримінально-правових норм, що своєю чергою негативно позначається на ефективності кримінально-правової охорони суспільних відносин і регулюванні кримінально-правових відносин (помилки в призначенні покарання, безпідставне звільнення від кримінальної відповідальності чи відбування покарання, притягнення до відповідальності за відсутності караності діяння чи вини особи

тощо). Унаслідок цього порушують права та свободи людини й громадянина, які на міжнародному рівні захищає ЄСПЛ. Невідповідність національного законодавства міжнародному не є перепорою для визнання порушення міжнародного законодавства та прав і свобод людини (ЄКПЛ 1950 року). Скарги на порушення прав і свобод людини з боку України (державних органів, посадових осіб та інших) здебільшого ЄСПЛ задовольняє та зобов'язує нашу державу виплачувати потерпілим компенсацію, розмір якої залежить від тривалості порушення конкретного права людини. З огляду на значну кількість таких скарг, можна припустити, що Україна виплачує значні кошти, і це негативно позначається на економічному становищі держави та кожного громадянина. Зазначене, на нашу думку, є хоч і не найголовнішою, проте вагомою причиною узгодити національне кримінальне законодавство з міжнародним.

Проаналізуємо конкуренцію кримінально-правових норм. Ми поділяємо підхід переважної більшості вчених, які виокремлюють такі види конкуренції кримінально-правових норм: 1) конкуренція загальної та спеціальної норм; 2) конкуренція цілого та частини (норми-частини та норми-цілого); 3) конкуренція спеціальних норм (конкуренції кваліфікуючих, кваліфікуючих та привілейованих, привілейованих ознак складу злочину) [415, с. 179; 777, с. 138; 510, с. 415].

Конкуренція загальної та спеціальної норм спричинена наявністю в КК України двох норм, одна з яких є загальною (визначає певне коло діянь як злочин), інша – спеціальною (визначає конкретне діяння як злочин) [415, с. 180; 454, с. 170]. Наприклад, конкуренція ст. 115 КК України «Умисне вбивство» (загальна кримінально-правова норма) і ст. 112 КК України «Посягання на життя державного чи громадського діяча», ст. 348 КК України «Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця», ст. 379 КК України «Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя»,

ст. 400 КК України «Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги», ст. 443 КК України «Посягання на життя представника іноземної держави» (спеціальні кримінально-правові норми) [393].

Для подолання такого виду конкуренції в теорії кримінального права та правозастосуванні було розроблено спеціальне правило: «У разі конкуренції загальної та спеціальної кримінально-правової норми, вчинене суспільно небезпечне діяння слід кваліфікувати за спеціальною нормою» [415, с. 187; 777, с. 140–141; 642].

Конкуренція цілого та частини (норми-частини та норми-цілого) наявна, коли одна норма цілком охоплює все вчинене суспільно небезпечне діяння, а інша – лише її частину. Наприклад, ч. 1 ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження» (частина) та ч. 4 ст. 187 КК України «Розбій, поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень» (ціле); ст. 115 КК України «Умисне вбивство» (ціле) та ст. 129 КК України «Погроза вбивством» (частина) тощо [393].

Для подолання конкуренції цілого та частини в теорії кримінального права та правозастосуванні необхідно дотримуватися такого правила: «За наявності конкуренції цілого та частини кримінально-правової норми вчинене суспільно небезпечне діяння слід кваліфікувати за тією нормою, яка повніше охоплює всі ознаки вчиненого діяння» [415, с. 197; 777, с. 145–147; 642; 650]. Таким чином, застосуванню підлягає норма, яка передбачає відповідальність за ціле діяння, а не його окрему частину.

Конкуренція спеціальних норм наявна в трьох формах: 1) конкуренція кваліфікуючих ознак складу злочину; 2) конкуренція кваліфікуючих і привілейованих ознак складу злочину; 3) конкуренція привілейованих ознак складу злочину.

Перша форма конкуренції спеціальних норм наявна в разі вчинення суспільно небезпечного діяння, яке одночасно підпадає під ознаки двох

кваліфікованих чи особливо кваліфікованих складів злочинів (за відсутності між ними підпорядкованості), наприклад: ч. 2 ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» і ст. 364 КК України «Зловживання владою або службовим становищем», ст. 113 КК України «Диверсія» та ст. 258 КК України «Терористичний акт» тощо [393]. Така конкуренція спричинена схожими, неконкретизованими ознаками складу злочину (зокрема, невизначеним колом суспільно небезпечних дій тощо).

Зазначену конкуренцію долають шляхом застосування норми, яка передбачає особливо кваліфікований склад злочину або тяжчу санкцію [415, с. 200–203; 777, с. 148–149; 651].

Конкуренція кваліфікуючих і привілейованих ознак складу злочину наявна у випадку вчинення умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України), або умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України), або умисного вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 118 КК України) за наявності ознак кваліфікованого вбивства, передбаченого ч. 2 ст. 115 КК України (двох або більше осіб, з особливою жорстокістю тощо). З огляду на напрацьовані практикою правозастосування правила кваліфікації суспільно небезпечних діянь, зазначену конкуренцію долають шляхом застосування кримінально-правової норми, яка пом'якшує становище винного, тобто за яке передбачене менше покарання [651]. Таким чином, у випадку конкуренції ч. 2 ст. 115 КК України і ст. 116, 117, 118 КК України застосуванню підлягають останні.

Конкуренція привілейованих ознак складу злочину наявна у випадку вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить привілейовані ознаки, передбачені двома нормами кримінального закону. Наприклад, вчинення

умисного вбивства в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України) при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (ст. 118 КК України). Такі ситуації нерідко трапляються на практиці. Вирішувати це питання слід з огляду на положення ст. 36 КК України та практики правозастосування. Відповідно до ч. 4 ст. 36 КК України, особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту [393]. Отже, у випадку, коли особа вчинила умисне вбивство за умов необхідної оборони в стані сильного душевного хвилювання, такі дії виключають кримінальну відповідальність.

Однак ст. 118 КК України передбачає дві пом'якшуючі обставини: 1) стан необхідної оборони; 2) затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Тому у випадку умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання, з перевищенням заходів, необхідних для затримання особи, дії винного підлягають кваліфікації за кримінально-правовою нормою, яка передбачає більш м'яке покарання, тобто за ст. 118 КК України. Отже, у випадку конкуренції привілейованих складів злочинів застосуванню підлягає та норма, яка передбачає більш м'яке покарання.

У теорії кримінального права виокремлюють й інші види конкуренції: 1) конкуренція загальної та спеціальної норм, конкуренція частини та цілого [407, с. 211]; 2) конкуренція загальної та спеціальної норм, конкуренція безпосередніх об'єктів кримінально-правових норм, конкуренція простих і кваліфікованих складів злочинів [362, с. 66–84] тощо. Однак усі вони є вужчим або ширшим варіантом загальноприйнятої видової класифікації конкуренції кримінально-правових норм.

Причинами утворення конкуренції є бажання законодавця вдосконалити чинне кримінальне законодавство шляхом створення нових кримінально-правових норм, виокремлення конкретизованих норм із загальніших, що передбачають відповідальність за окремі випадки вчинення загальних видів злочинів [415, с. 178]. Натомість необґрунтоване та недоцільне доповнення кримінально-правових норм призводить до невиправданої конкуренції, унаслідок чого під час правозастосування постають проблеми кваліфікації суспільно небезпечних діянь. Саме тому усувати невиправдану конкуренцію можливо, на нашу думку, на двох етапах створення кримінального закону.

Перший етап передбачає безпосереднє створення змісту норми КК України, її обговорення та проведення відповідних експертиз. На цьому етапі пропонуємо законодавцю звертатися до наукових профільних установ і правозастосовних органів з метою вивчення їхньої позиції, зауважень тощо з приводу доцільності впровадження відповідної кримінально-правової норми.

У разі виявлення проблемних питань з приводу змісту норми, їх слід проаналізувати й урахувати, після цього запропонувати новий зміст норми та повторити попередню процедуру, уже після цього направити відповідний законопроект на розгляд до ВР України.

Другий етап полягає у внесенні змін до вже запровадженої кримінально-правової норми. Усунути невиправдану конкуренцію на цьому етапі можливо, на нашу думку, двома способами: 1) конкретизацією ознак складу злочину, який передбачений цією або іншою нормою; 2) декриміналізацією суспільно небезпечного діяння, що передбачене певною конкуруючою нормою. Ми пропонуємо законодавцю перед тим, як обрати спосіб усунення такої конкуренції, провести обговорення (усне чи письмове) з представниками наукових профільних установ і правозастосовних органів щодо цього питання, ураховуючи їхні зауваження, запропонувати законопроект, який також підлягає обов'язковому

обговоренню із зазначеними особами, а вже після цього направити його до ВР України на розгляд.

Підсумовуючи, можна дійти таких **висновків**.

Аргументовано, що конкуренція обумовлена вдосконаленням законодавства, а колізії – його недосконалістю, неузгодженістю, несистемністю, саме тому причини виникнення колізій та конкуренції кримінально-правових норм різняться.

Науково доведено, що колізію кримінально-правових норм (норм кримінального законодавства) слід тлумачити як суперечність (неузгодженість) двох або більшої кількості правових положень різних частин одного законодавчого акта (КК України, Конституції України тощо) чи різних законодавчих актів (зокрема міжнародних договорів тощо) однакової чи різної юридичної сили, що однаково спрямовані на регулювання конкретної правової ситуації (суспільних відносин), проте регулюють її (їх) по-різному та встановлюють різні правові наслідки. Водночас конкуренцією кримінально-правових норм (норм кримінального законодавства) слід визнавати суперечність двох або більшої кількості статей (норм) Особливої частини КК України, які однаково встановлюють кримінальну відповідальність за вчинення одного суспільно небезпечного діяння, що визначене чинним КК України як злочин, але встановлюють різні правові наслідки. Колізія та конкуренція кримінально-правових норм – це різні правові поняття, вони не є різновидами один одного, їх не слід ототожнювати.

Обґрунтовано, що основними видами колізій кримінально-правових норм є темпоральні, ієрархічні, міжнародно-правові.

З'ясовано, що для подолання темпоральних колізій необхідно враховувати конституційний принцип дії закону в часі. Ієрархічну та міжнародно-правову колізії слід долати через застосування положень нормативно-правового акта, який має вищу юридичну силу.

Встановлено, що у випадку наявності колізії між заборонними нормами міжнародного кримінального законодавства та національного застосуванню підлягають останні, натомість у випадку колізії регулятивних норм – норми міжнародного договору, згоду на обов'язковість яких надано ВР України.

Запропоновано виокремити такі види конкуренції кримінально-правових норм: конкуренція загальної та спеціальної норм; конкуренція цілого й частини (норми-частини та норми-цілого); конкуренція спеціальних норм (конкуренції кваліфікуючих, кваліфікуючих і привілейованих, привілейованих ознак складу злочину).

Сформульовано такі правила подолання конкуренції кримінально-правових норм: 1) у разі конкуренції загальної та спеціальної норм кримінального закону вчинене суспільно небезпечне діяння слід кваліфікувати за спеціальною нормою; 2) у разі конкуренції цілого та частини, вчинене суспільно небезпечне діяння слід кваліфікувати за тією нормою, яка повніше охоплює всі ознаки вчиненого діяння; 3) у разі конкуренції кваліфікуючих ознак складу злочину застосуванню підлягає норма, яка передбачає особливо кваліфікований склад злочину або тяжчу санкцію; 4) у разі конкуренції кваліфікуючих і привілейованих складів злочинів застосуванню підлягає норма кримінального закону, яка передбачає менше покарання; 5) у разі конкуренції привілейованих складів злочину застосуванню підлягає та норма, яка передбачає більш м'яке покарання (Додаток Л).

Аргументовано, що необґрунтоване та недоцільне доповнення кримінально-правових норм призводить до невиправданої конкуренції, унаслідок чого під час правозастосування постають проблеми кваліфікації суспільно небезпечних діянь.

Науково доведено, що усувати невиправдану конкуренцію можливо на двох етапах створення кримінального закону: 1) створення змісту норми КК України, її обговорення та проведення відповідних експертиз; 2) внесення змін до вже запровадженої кримінально-правової норми.

5.3. Формування сучасної моделі механізму створення та реалізації кримінального законодавства України

Здійснення реформ у всіх сферах державного й суспільного життя позначилося насамперед на національному законодавстві України, не є винятком і кримінальне законодавство. Упродовж останніх років кримінальне законодавство України суттєво оновилося. У чинний КК України з часу його прийняття було внесено значну кількість змін, більшість з яких стосувалася криміналізації діянь. Однак кількісне збільшення кримінально-правових норм не завжди супроводжується підвищенням їхньої якості.

Чинне законодавство України, зокрема кримінальне, залишається суперечливим, надмірно декларативним і не забезпечене належним механізмом його реалізації. У процесі нормотворення не забезпечується суворе дотримання принципів побудови системи права, що призводить до порушення внутрішньої логіки галузей законодавства та структури закону, зокрема кримінального. Недоліки в законодавстві України пов'язані також з його узгодженням з новими законами. Недостатньо уваги спрямовано на забезпечення внутрішньої узгодженості, відсутності прогалин і наукової обґрунтованості прийнятих законів про кримінальну відповідальність. Наявні численні порушення конституційної процедури прийняття законів і правил юридичної техніки тощо.

Необхідність визнання норм чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, частиною національного законодавства України актуалізувала перед правозастосовними та законодавчими органами низку проблем: формування механізму імплементації норм міжнародного права; встановлення відповідності національного кримінального законодавства нормам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, тощо.

Недосконалість кримінального законодавства України негативно позначається на роботі державних органів і посадових осіб з приводу кримінально-правової охорони суспільних відносин, що призводить до порушення принципу законності та зниження рівня правопорядку в державі. Усе це свідчить про неефективність механізмів створення та реалізації кримінального законодавства України.

У попередніх розділах дисертаційного дослідження було проаналізовано систему кримінального законодавства України, механізми створення та реалізації кримінального законодавства України, виявлено недоліки національного кримінального законодавства, досліджено причини їх виникнення, розроблено процедуру усунення прогалин, колізій та конкуренції в кримінальному законодавстві України. На підставі здійсненого дослідження сформульовано пропозиції з удосконалення чинного кримінального законодавства України. Однак зазначеного, на нашу думку, недостатньо для вдосконалення національного кримінального законодавства, процедури його створення та реалізації.

Тож постало головне завдання – розробити ефективний цілісний механізм створення та реалізації кримінального законодавства України. Розроблення такого механізму є однією з найактуальніших проблем у соціально-економічному й політичному житті суспільства. Відповідно до ст. 3 Конституції України, людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [359]. Виконання покладеного на державу обов'язку щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини здійснюють, зокрема, шляхом розроблення та дотримання ефективного цілісного механізму створення та реалізації кримінального законодавства України. Він має визначати суттєві властивості та характеристики закону про кримінальну відповідальність, його якість (як змістової форми, так і юридичної) та

правильність застосування, забезпечити ефективне регулювання суспільних відносин між державою (в особі відповідних правоохоронних і судових органів) й особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України об'єднає діяльність суб'єктів створення та реалізації національного кримінального законодавства в цілісну систему. Це означає, що суб'єкти створення кримінального законодавства насамперед будуть усувати недоліки в національному кримінальному законодавстві, ураховуючи практику його реалізації. Водночас суб'єкти реалізації кримінального законодавства України будуть брати участь у процедурі його створення.

Тому необхідно не лише розробити механізм створення та реалізації, а й забезпечити його ефективність і цілісність.

Перш ніж розглянути механізм створення та реалізації кримінального законодавства України, слід визначити, як ми будемо тлумачити поняття «ефективність». Поняття «ефективність» традиційно належить до найзагальніших і часто вживаних характеристик будь-якої сфери людської діяльності, його активно застосовують у різних галузях науки. Ефективності присвячено безліч наукових праць і досліджень, сформульовано чимало загальних і конкретних трактувань цього поняття, розглянуто основи його формування та запропоновано різні методи вимірювання.

В Академічному тлумачному словнику української мови поняття «ефективний» потрактовано як такий, що приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект» [255; 253]. У Всесвітньому словнику української мови цей термін визначено як «здатний правильно і швидко забезпечувати виконання чогось» [254]. Водночас поняття «ефективність» визначено як: 1) характеристика якого-небудь об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості [258]; 2) співвідношення між результатами виробничо-

господарської діяльності самостійного суб'єкта і використаними для одержання цих результатів матеріальними, трудовими і фінансовими ресурсами (затратами) [257]; 3) відносний ефект, результативність процесу, операції, проєкту, що визначається як відношення результату до затрат, які зумовили його одержання [256].

Попри множинність трактувань ефективності, у всіх них відображено низку ключових характеристик, що надають можливість уточнити зміст цієї категорії. По-перше, ефективність є категорією, що характеризує не стільки явище, скільки його розвиток. По-друге, ефективність – якісна категорія, яку встановлюють з огляду на цільову спрямованість певного явища, тобто поставленої мети. По-третє, ефективність є не тільки індикатором розвитку певного явища, а і його найважливішим стимулом, тобто уповноважений суб'єкт, прагнучи досягнути поставленої мети, уживає відповідних заходів для цього, водночас усуває всі перепони на шляху до досягнення результату.

Ефективність нерозривно пов'язується з досягненням поставленої мети чи виконанням запланованих завдань [546, с. 92]. Ефективність характеризують як співвідношення між фактичними результатами й тими завданнями, яких намагаються досягнути [475, с. 12]. Ефективність конкретної правозастосовної процедури залежить від фактично досягнутих результатів відповідно до поставленої мети [84, с. 7]. Ефективність застосування норм права – це результат діяльності суб'єктів застосування норм права, що виявляється в досягненні певного правового ефекту, його відповідності нормам права, спроможності бути досягнутим за результатами поширення норми права на конкретних суб'єктів і конкретну життєву ситуацію [373, с. 4].

Зіставлення різних підходів до трактування поняття ефективності засвідчує, що термін «ефективність» використовують як синонім до термінів «результативність», «дієвість», у найзагальнішому значенні його тлумачать як

здатність забезпечувати максимальне наближення досягнення результату до поставленої мети.

На нашу думку, ефективністю слід вважати здатність правильно та швидко забезпечувати виконання певного завдання та максимально досягати результату, який визначений поставленою метою.

Ефективність – це показник забезпечення максимального наближення досягнутого результату до поставленої мети незалежно від того, які витрати забезпечили досягнення такого ефекту. Водночас у межах економічних відносин ефективність відображає співвідношення отриманого результату та затрачених коштів. Отже, рівень витрат на функціонування механізму створення та реалізації кримінального законодавства України з юридичної позиції не впливає на оцінку його ефективності. Однак загалом матеріально-технічне забезпечення та рівень економічного достатку суспільства позначається на ефективності цього механізму.

Наступною ознакою аналізованого механізму є його цілісність. В Академічному тлумачному словнику української мови поняття «цілісний» тлумачать як такий, «що має внутрішню єдність, сприймається як єдине ціле» [812]. Цілісністю, на нашу думку, слід вважати внутрішню єдність певного явища.

Також слід сформулювати визначення поняття механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, окреслити його мету й завдання.

На підставі дефініцій механізмів створення та реалізації кримінального законодавства України, визначення їх сутності, мети й завдань можна стверджувати, що механізм створення та реалізації кримінального законодавства України – це цілісна система складних, організаційно впорядкованих процесів, спрямованих на кримінально-правове регулювання та охорону суспільних відносин уповноваженими на те суб'єктами, що полягають у формуванні кримінального законодавства шляхом прийняття законів, які містять кримінально-правові норми, що передбачають права й обов'язки суб'єктів кримінально-

правових відносин стосовно дотримання, виконання, використання та застосування норм кримінального законодавства України (Додаток Л).

З огляду на сутність цього механізму, його метою необхідно вважати забезпечення єдності та взаємозв'язку процесів створення і реалізації кримінального законодавства України всіма уповноваженим на те суб'єктами.

Завданнями механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, з огляду на завдання окреслених нами механізмів створення та реалізації кримінального законодавства України, є: 1) дотримання законності законотворчої діяльності суб'єктами створення кримінального законодавства України; 2) створення умов для залучення науковців, практичних працівників і представників громадськості до обговорення законопроектів кримінально-правового спрямування; 3) встановлення обов'язковості проведення експертиз (наукової, антикорупційної, кримінологічної тощо) законопроектів кримінально-правового спрямування; 4) недопущення утворення прогалин у кримінальному законодавстві України, а також колізій та конкуренції кримінально-правових норм; 5) забезпечення взаємозв'язку суб'єктів створення та реалізації кримінального законодавства щодо виявлення в ньому недоліків; 6) розширення правової активності суб'єктів кримінально-правових відносин щодо втілення в кримінально-правові відносини їхніх прав та обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність; 7) підвищення рівня правової культури суб'єктів кримінально-правових відносин і правової культури суспільства загалом.

На підставі викладеного вище можна стверджувати, що ефективністю механізму створення та реалізації кримінального законодавства України слід вважати законне та швидке виконання завдань цього механізму для досягнення єдності та взаємозв'язку процесів створення і реалізації кримінального законодавства України всіма уповноваженим на те суб'єктами.

Ефективності зазначеного механізму сприятимуть, на нашу думку, відповідні їй гарантії. Нагадаємо, що гарантіями ми вважаємо систему засобів,

прийомів, способів, що забезпечує виконання чи досягнення чого-небудь, здійснення певного процесу тощо. За результатами детального аналізу змісту та видів гарантій, який ми здійснили в розділі 4.1 дисертації, можна стверджувати, що гарантіями ефективності механізму створення та реалізації кримінального законодавства України є ідеологічні, політичні, економічні, соціальні та юридичні гарантії.

Ідеологічні гарантії є надзвичайно важливим елементом державотворення та впорядкування суспільного життя. Ідеологія визначає правосвідомість і культуру суспільства, основні напрями його розвитку, способи, методи досягнення мети тощо. Ідеологічні гарантії сприяють розумінню сутності зазначеного механізму не тільки його суб'єктами, а й суспільством загалом; визначають спрямованість окресленого механізму, правові й організаційні засоби його забезпечення.

Політичні гарантії полягають у діяльності сильної легітимної державної влади, яка спроможна ефективно здійснювати управлінські функції. Ці гарантії дають змогу утвердити авторитет суб'єктів механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, надати цьому механізму стабільності та демократичності.

Економічні гарантії визначають матеріально технічне забезпечення суб'єктів цього механізму, а також безпосередньо процесу створення та реалізації кримінального законодавства України. Зазначені гарантії встановлюють рівень фінансового забезпечення суб'єктів механізму; забезпечують використання інноваційних технологій під час створення та реалізації кримінального законодавства; визначають рівень економічного достатку населення держави тощо.

Соціальні гарантії забезпечують ефективність механізму створення та реалізації кримінального законодавства України шляхом створення в державі громадянського суспільства та забезпечення високого рівня соціального захисту населення, що сприяє підтриманню правопорядку в державі.

Юридичні гарантії насамперед спрямовані на регламентацію та забезпечення законності здійснення уповноваженими суб'єктами діяльності щодо створення та реалізації кримінального законодавства України. Крім того, юридичні гарантії встановлюють і забезпечують правопорядок у державі, визначають підстави та порядок притягнення винних до відповідальності за порушення правопорядку.

Цілісністю механізму створення та реалізації кримінального законодавства України слід вважати його внутрішню єдність і взаємозв'язок усіх елементів цього механізму.

Ми окреслили механізм створення та реалізації кримінального законодавства України, який, на нашу думку, є ефективним і сприятиме вдосконаленню як процедури створення кримінального законодавства, так і його реалізації. Однак практичну дієвість такого механізму можна констатувати лише після його впровадження, що потребує виконання значного обсягу організаційної та законотворчої роботи. Пропонуємо вищим органам державної влади врахувати наші напрацювання та пропозиції під час налагодження механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, визначення правових підстав цього механізму, упровадження засобів і способів взаємодії суб'єктів створення та реалізації національного кримінального законодавства, передбачення гарантій забезпечення окресленого механізму, встановлення системи стримувань і противаг для попередження зловживання правом уповноваженими суб'єктами тощо.

Таким чином, мети нашого дослідження було досягнуто, однак це лише один із кроків до вдосконалення кримінального законодавства України.

Науково доведено, що КК України є єдиним в Україні, хоча й не досконалим, нормативно-правовим актом, який встановлює та регулює суспільні відносини між особою, що вчинила суспільно небезпечне діяння, і державою (в особі відповідних правоохоронних та судових органів) (не враховуючи чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України). Закон про

кримінальну відповідальність визначає злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки [393], якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана ВР України.

Під час дослідження кримінального законодавства України в розділах 2, 3 та 5 дисертації було виокремлено значну кількість недоліків, серед яких істотними слід вважати такі: 1) на законодавчому рівні не визначено правила кваліфікації злочинів та інших суспільно небезпечних діянь; 2) законодавчо не закріплено принципи кримінального законодавства України; 3) наявна значна кількість колізій та прогалин у кримінальному законодавстві України; 4) у КК України не передбачено уніфікованої кримінально-правової термінології; 5) більшість ознак складу злочину не розтлумачено в КК України; 5) наявна значна кількість оціночних понять тощо.

У зв'язку зі значною кількістю недоліків кримінального законодавства України нагальною є необхідність його вдосконалення, тобто проведення реформи національного кримінального законодавства. Для досягнення цієї мети спершу доцільно виконати підготовчу роботу, яка передбачатиме: 1) наукове розроблення змісту кримінального закону; 2) проведення наукової, антикорупційної, кримінологічної та інших експертиз; 3) аналіз і врахування судової практики застосування положень КК України; 4) дослідження статистики кримінальних проваджень за кожним видом злочинів; 5) проведення ґрунтованого, логічного та змістовного соціологічного опитування; 6) дослідження зарубіжного досвіду створення та вдосконалення кримінального закону тощо (Додаток Л).

Ураховуючи викладене вище, можна дійти таких **висновків**.

Належний механізм створення та реалізації кримінального законодавства України здатен визначити суттєві властивості та характеристики закону про кримінальну відповідальність, його якість (як змістової форми, так і юридичної) та правильність застосування, забезпечити ефективне регулювання суспільних

відносин між державою (в особі відповідних правоохоронних і судових органів) й особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Ефективність – здатність правильно та швидко забезпечувати виконання певного завдання і максимально досягати результату, який визначений поставленою метою.

Ефективність механізму створення та реалізації кримінального законодавства України – це законне і швидке виконання завдань цього механізму для досягнення єдності та взаємозв'язку процесів створення та реалізації кримінального законодавства України всіма уповноваженим на те суб'єктами.

Ефективність зазначеного механізму забезпечують ідеологічні, політичні, економічні, соціальні та юридичні гарантії.

Цілісність – внутрішня єдність певного явища. Цілісність механізму створення та реалізації кримінального законодавства України – це його внутрішня єдність і взаємозв'язок усіх елементів цього механізму.

Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України слід вважати як цілісну систему складних, організаційно впорядкованих процесів, спрямованих на кримінально-правове регулювання та охорону суспільних відносин уповноваженими на те суб'єктами, що полягають у формуванні кримінального законодавства шляхом прийняття законів, які містять кримінально-правові норми, що передбачають права й обов'язки суб'єктів кримінально-правових відносин стосовно дотримання, виконання, використання та застосування норм кримінального законодавства України.

Мета зазначеного механізму – забезпечення єдності та взаємозв'язку процесів створення та реалізації кримінального законодавства України всіма уповноваженим на те суб'єктами.

Завдання цього механізму такі: дотримання законності законотворчої діяльності суб'єктами створення кримінального законодавства України; створення умов для залучення науковців, практичних працівників і громадськості до

обговорення законопроектів кримінально-правового спрямування; встановлення обов'язковості проведення експертиз (наукової, антикорупційної, кримінологічної тощо) законопроектів кримінально-правового спрямування; недопущення утворення прогалин у кримінальному законодавстві України, а також колізій та конкуренції кримінально-правових норм; забезпечення взаємозв'язку суб'єктів створення та реалізації кримінального законодавства щодо виявлення в ньому недоліків; розширення правової активності суб'єктів кримінально-правових відносин щодо втілення в кримінально-правові відносини їхніх прав та обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність; підвищення рівня правової культури суб'єктів кримінально-правових відносин та правової культури суспільства загалом.

Обґрунтовано необхідність проведення реформи національного кримінального законодавства. Запропоновано спершу виконати підготовчу роботу, яка передбачатиме такі етапи: наукове розроблення змісту кримінального закону; проведення наукової, антикорупційної, кримінологічної та інших експертиз; аналіз і врахування судової практики застосування положень КК України; дослідження статистики кримінальних проваджень за кожним видом злочинів; проведення ґрунтового, логічного та змістовного соціологічного опитування; дослідження зарубіжного досвіду створення та вдосконалення кримінального закону тощо.

Висновки до розділу 5

Під час дослідження шляхів удосконалення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України науково доведено, що вдосконалення процедури створення та реалізації кримінального законодавства України мінімізує утворення в ньому прогалин, колізій і конкуренції.

Обґрунтовано позицію, за якою прогалини в кримінальному законодавстві слід тлумачити як повну або часткову (неповноту) відсутність у кримінальному законі нормативних приписів щодо фактичних обставин, що потребують кримінально-правового регулювання, а також невизначеність кримінально-правових норм, що не дозволяє однозначно тлумачити їх зміст (неконкретизованість), засвідчує брак нормативного ресурсу для розв'язання проблем, спричинених об'єктивним розвитком суспільного життя та потребами практики застосування кримінального закону.

Розроблено класифікацію прогалин у кримінальному законодавстві за:

- 1) елементами складу злочину: прогалини в об'єкті, об'єктивній стороні, суб'єкті чи суб'єктивній стороні;
- 2) структурними елементами КК України: прогалини в Загальній та Особливій частинах, розділі, статті;
- 3) структурними елементами статті КК України: прогалини в диспозиціях і санкціях;
- 4) часом виникнення: первинні, що наявні на момент набрання чинності законом про кримінальну відповідальність і подальші або наступні, що з'являються внаслідок подальшого розвитку суспільних відносин та мають регулюватися кримінальним законом;
- 5) причинами виникнення: формальні або суб'єктивні, що виникли внаслідок упущення законодавця, і матеріальні або об'єктивні, що виникли внаслідок швидкої зміни та утворення суспільних відносин;
- 6) ставленням законодавця: умисні та неумисні;
- 7) ступенем відсутності законодавчої регламентації: повні або часткові прогалини;
- 8) можливістю подолання прогалин під час правозастосування: такі, що можуть бути подолані, і такі, які не можна подолати;
- 9) обсягом прогалин і способом їх заповнення: прості (неясність, неконкретизованість) та складні (неповнота).

Науково доведено, що одним з етапів удосконалення чинного кримінального законодавства є своєчасне виявлення в ньому прогалин. Вибір засобу подолання чи усунення прогалин залежить від повного та правильного аналізу всіх обставин, умов і причин їх виникнення. Виявлення прогалин зрідка має форму

цілеспрямованої діяльності певних органів чи осіб. Здебільшого прогалини в кримінальному законодавстві виявляються на практиці, коли правозастосувач, з огляду на чинне законодавство, не може застосувати жодну кримінально-правову норму для врегулювання певної ситуації, що обумовлено браком такої норми. Натомість виявлені прогалини необхідно усувати в законодавчому порядку, тобто шляхом внесення змін до чинного КК України чи прийняття нового кримінального закону.

Запропоновано визначити процедуру усунення прогалин у кримінальному законодавстві України, яка передбачатиме поряд з виявленням прогалин у кримінальному законодавстві України також і способи їх усунення.

Обґрунтовано доцільність внесення змін до ч. 4 ст. 3 КК України щодо застосування положень закону про кримінальну відповідальність за аналогією. Крім того, науково доведено необхідність законодавчого закріплення в КК України наскрізних термінів (понять) і зменшення кількості (мінімізації) оціночних понять у КК України.

Аргументовано, що конкуренція зумовлена змінами до законодавства, а колізії – його недосконалістю, неузгодженістю, несистемністю, саме тому причини виникнення колізій та конкуренції кримінально-правових норм різняться.

Проведене дослідження надало можливість сформулювати поняття колізії та конкуренції кримінально-правових норм, здійснити науковий аналіз їх змісту та характерних ознак, порівняння, окреслити шляхи їх мінімізації. Обґрунтовано, що основними видами колізій кримінально-правових норм є темпоральні, ієрархічні, міжнародно-правові. З'ясовано, що для подолання темпоральних колізій необхідно враховувати конституційний принцип дії закону в часі. Ієрархічну та міжнародно-правову колізії слід долати через застосування положень нормативно-правового акта, який має вищу юридичну силу.

Доведено необхідність закріплення в нормах КК України запропонованих вченими основних правил подолання конкуренції кримінально-правових норм, що

застосовують у разі конкуренції загальної та спеціальної норм, цілого та частини, кваліфікуючих ознак складу злочину, кваліфікованих і привілейованих складів злочинів, привілейованих складів злочину. Аргументовано, що необґрунтоване та недоцільне доповнення кримінально-правових норм призводить до невиправданої конкуренції, унаслідок чого під час правозастосування постають проблеми кваліфікації суспільно небезпечних діянь.

Науково доведено, що усувати невиправдану конкуренцію можливо на двох етапах створення кримінального закону: 1) створення змісту норми КК України, її обговорення та проведення відповідних експертиз; 2) внесення змін до вже запровадженої кримінально-правової норми.

Аргументовано, що механізм створення та реалізації кримінального законодавства України відображає суттєві властивості та характеристики закону про кримінальну відповідальність, визначає його якість (як змістової форми, так і юридичної) та правильність застосування, забезпечує ефективне регулювання суспільних відносин між державою (в особі відповідних правоохоронних та судових органів) й особою, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Розроблено механізм створення та реалізації кримінального законодавства України, яким слід вважати цілісну систему складних, організаційно впорядкованих процесів, спрямованих на кримінально-правове регулювання та охорону суспільних відносин уповноваженими на те суб'єктами, що включають формування кримінального законодавства шляхом прийняття законів, які містять закріплені в кримінально-правових нормах права й обов'язки суб'єктів кримінально-правових відносин і реалізацію кримінального законодавства у формі дотримання, виконання, використання та застосування цих норм на практиці. Метою зазначеного механізму є забезпечення єдності та взаємозв'язку процесів створення та реалізації кримінального законодавства України всіма уповноваженим на те суб'єктами. Завданнями цього механізму є: 1) дотримання законності законотворчої діяльності суб'єктами створення кримінального

законодавства України; 2) створення умов для залучення науковців, практичних працівників і громадськості до обговорення законопроектів кримінально-правового спрямування; 3) встановлення обов'язковості проведення експертиз (наукової, антикорупційної тощо) законопроектів кримінально-правового спрямування; 4) недопущення утворення прогалин у кримінальному законодавстві України, а також колізій та конкуренції кримінально-правових норм; 5) забезпечення взаємозв'язку суб'єктів створення та реалізації кримінального законодавства щодо виявлення в ньому недоліків; 6) розширення правової активності суб'єктів кримінально-правових відносин щодо втілення в реальні кримінально-правові відносини їхніх прав та обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність; 7) підвищення рівня правової культури суб'єктів кримінально-правових відносин і правової культури суспільства загалом.

Обґрунтовано необхідність проведення реформи національного кримінального законодавства. Запропоновано спершу виконати підготовчу роботу, яка передбачатиме: 1) наукове розроблення тексту кримінального закону; 2) проведення наукової, антикорупційної, кримінологічної та інших експертиз; 3) аналіз і врахування судової практики застосування положень КК України; 4) дослідження статистики кримінальних проваджень за кожним із видів злочинів; 5) проведення ґрунтовного, логічного та змістовного соціологічного опитування; 6) дослідження зарубіжного досвіду створення та вдосконалення кримінального законодавства.

ВИСНОВКИ

У **висновках** здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано розв'язання наукової проблеми, що полягає в розробці концептуальних засад комплексної моделі механізму створення та реалізації кримінального законодавства України. Сформульовано пропозиції, спрямовані на вдосконалення системи кримінального законодавства, що відповідає конституційному ладу держави, слугує захисту прав і свобод людини й громадянина, інтересів суспільства та держави.

Досягнення мети й завдань дослідження надало можливість сформулювати низку нових важливих концептуальних положень, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на розроблення механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, зокрема:

1. Констатовано, що стан доктринального опрацювання досліджуваної кримінально-правової проблеми не цілком відповідає потребам правозастосування через фрагментарність її вивчення або недостатню аргументованість деяких пропозицій щодо її розв'язання. Обґрунтовано, що теоретичними передумовами такого дослідження мають бути, по-перше, вивчення сутності та меж наукових розробок стосовно системи, процедури створення та реалізації кримінального законодавства, на підставі яких встановлено, що чимало питань, пов'язаних із предметом дослідження, залишилися дискусійними, а деякі – недостатньо чи взагалі недослідженими; по-друге, правильне визначення завдань дослідження, реалізацію яких представлено в пропозиціях щодо розроблення ефективного цілісного механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, що є важливою основою формування якісної системи кримінального законодавства.

2. У дослідженні підтримано концепцію визначення трьох основних рівнів методології, що дало змогу використати відповідні деякі методи пізнання. Щоб отримати нові наукові результати, пріоритет надано таким методам: синтезу та моделювання. Метод синтезу використаний під час розгляду механізму

створення та реалізації кримінального законодавства України шляхом поєднання окремих процедур його створення чи реалізації, а метод моделювання – під час розроблення процедур створення та реалізації кримінального законодавства. Такий пріоритет ідентифіковано через відповідний обсяг дослідження, що надало можливість сформулювати аутентичний погляд на перспективи розроблення механізму створення і реалізації кримінального законодавства України.

3. За результатами аналізу історичних джерел виокремлено періоди розвитку кримінального законодавства України. Аргументовано, що найсуттєвіших змін воно зазнавало у зв'язку зі зміною державного устрою, політичного режиму чи економічної формації, що позначалося на законодавчій техніці, векторах кримінально-правової охорони, правозастосуванні тощо. Саме принцип кодифікації закладено в основу розвитку кримінального законодавства, яке діяло на теренах України. Прийняття КК України зумовлено тогочасною кримінально-правовою політикою України, що стало основою формування нової кримінально-правової доктрини.

У зв'язку з розвитком техніки правотворчості, інтерпретації та реалізації юридичних, зокрема кримінально-правових норм, постає необхідність встановлення відповідності КК України загальним тенденціям сучасних кодифікацій. Убачається за доцільне, щоб під час прийняття відповідних змін до кримінального законодавства України законодавець не декларував його демократизм і гуманізм, а конкретно вказав, як саме зазначені цінності реалізуються в процесі забезпечення чи охорони прав, свобод і законних інтересів громадян.

4. Для з'ясування сутності співвідношення кримінального законодавства та кримінального права вдосконалено розуміння таких ключових термінів, як право, кримінальне право, кримінальний закон та кримінальне законодавство. На підставі юридичного змісту запропонованих понять розроблено наукові позиції, згідно з якими: кримінальне право та кримінальний закон співвідносяться як відповідне

правило поведінки й одна з форм його вираження (існування); кримінальний закон і кримінальне законодавство – як система форм існування кримінального права, виражених у нормативно-правових актах, й окрема форма існування кримінального права, що виражена в окремому нормативно-правовому акті, який видає вищий законодавчий орган за відповідною процедурою; кримінальне право та кримінальне законодавство – як формально (нормативно) виражені правила поведінки, які є загальнообов’язковими, видаються державою та забезпечуються її примусом, і система форм існування права, які виражаються у виді нормативно-правових актів вищої юридичної сили.

5. Обґрунтовано доцільність визначення системи кримінального законодавства України як сукупності взаємопов’язаних і взаємозалежних елементів структури кримінального законодавства, що ґрунтуються на принципах кримінального законодавства та спрямовані на реалізацію завдань КК України. Доведено, що структурними елементами системи кримінального законодавства України є елементи структури КК України, принципи та джерела.

Елементами структури кримінального законодавства є Загальна й Особлива частини, розділи, статті, а також прикінцеві та перехідні положення КК України. З метою ефективного виконання завдань кримінального законодавства України розроблено систему його принципів (законності, гуманізму, справедливості, рівності всіх перед законом, винної відповідальності, заборони подвійного інкримінування, відповідності призначеного покарання суспільній небезпечності фактично вчиненого діяння, невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру) та обґрунтовано необхідність їх законодавчого закріплення. З огляду на зміст системи кримінального законодавства, аргументовано, що до його джерел належать Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність і міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана ВР України.

6. Конституція України як Основний Закон впливає на кримінальне законодавство за допомогою кримінально-правової політики та відповідних конституційних принципів через кримінально-правове регулювання шляхом визначення: системи суспільних відносин, які мають бути поставлені під охорону КК України, та їх ієрархію через його норми; неконституційності кримінально-правової норми. Науково доведено, що конкретизованість змісту та належний механізм реалізації конституційних норм позначаються на ефективності дії кримінально-правових норм. Під час регулювання кримінально-правових відносин реалізація положень Конституції України втілюється в рішеннях КС України через обмеження або виключення кримінальної відповідальності.

7. Удосконалення кримінального закону здійснюють шляхом інтеграції в чинний КК України окремих положень прийнятих законів України про кримінальну відповідальність. Істотні зміни чинного КК України пов'язані з: 1) гуманізацією кримінальної відповідальності шляхом повної або часткової декриміналізації діянь і запровадження більш диференційованого підходу до вибору виду покарання за злочини; 2) криміналізацією суспільно небезпечних діянь; 3) уточненням кримінально-правових положень або введенням нових кримінально-правових інструментів, механізмів, порядків тощо (введенням обмежувальних заходів або заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, призначення узгодженого покарання на підставі угод тощо).

8. Попри наявність невідповідності деяких норм КК України окремим положенням міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України, обґрунтовано доцільність внесення змін до ч. 1, 3 ст. 3, ст. 5, ч. 2 ст. 74 КК України, а також акцентовано на необхідності певного корегування положень ст. 58 Конституції України. Не лише КК України, а (відповідно до норм міжнародного права) і міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, визначають порядок і підстави притягнення до кримінальної

відповідальності, призначення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності чи відбування покарання.

9. Законотворчість треба розуміти як передбачену в установленому законом порядку діяльність законодавчих (представницьких) органів державної влади та громадян (під час проведення референдуму) зі створення, підготовки та прийняття актів вищої юридичної сили. Окреслено зміст поняття механізму створення кримінального законодавства України, охарактеризовано його мету та завдання. Аргументовано, що основними (визначальними) елементами механізму створення кримінального законодавства України є суб'єкти, процедура та юридична техніка створення кримінального законодавства.

10. Визначено та досліджено коло суб'єктів механізму створення кримінального законодавства України. Зокрема, обґрунтовано, що КС України також є суб'єктом створення кримінального законодавства України та має вплив на його формування шляхом визнання деяких положень КК України чи інших законів України такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними).

Аргументовано, що у процесі створення кримінального законодавства України шляхом подання звернень, електронних петицій тощо, залучення до парламентських слухань щодо обговорення законопроектів стосовно внесення змін до КК України можуть брати участь й інші органи влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, які не наділені законодавчими повноваженнями. Своєю чергою народ України також впливає на формування кримінального законодавства України шляхом прийняття закону України про кримінальну відповідальність через референдум.

11. Аналіз процедури створення кримінального законодавства доцільно розділити на два напрями дослідження: 1) створення міжнародних договорів; 2) створення КК України й законів, які вносять зміни до нього та до Конституції України. Науково доведено, що імплементація норм міжнародно-правових

договорів є нормотворчою, організаційною, виконавчою та контрольною діяльністю. Акт імплементації міжнародних договорів у кримінальне законодавство України – це остаточний трансформаційний акт, що додає договору сили закону й переадресовує зобов'язання щодо його виконання суб'єктам внутрішньодержавного кримінального права. Міжнародні договори набирають чинності для України після надання нею згоди на їх обов'язковість в порядку та в строки, передбачені договором, або в інший узгоджений сторонами спосіб. Суб'єкти міжнародного права під час імплементації міжнародно-правових норм, що стосуються кримінального законодавства, використовують правові й інституційні засоби на міжнародному та національному рівнях.

12. Визначено, що інструментарій юридичної техніки, що використовується в процесі створення кримінального законодавства, включає змістові правила, правила логіки й структурні правила, мовні правила, формальні (реквізитні) вимоги та процедурні правила. На підставі аналізу юридичної техніки констатовано, що чинниками, які мають негативний вплив на реалізацію кримінального законодавства, є: відсутність нормативного визначення в КК України принципів кримінального законодавства України; наявність значної кількості конкуруючих кримінально-правових норм; відсутність офіційного роз'яснення передбаченої в КК України термінології; наявність оціночних понять у кримінально-правових нормах; розкриття змісту ознак складу злочину переважно в постановах Пленуму ВС України та правових позиціях ВС, а не в КК України. Аргументовано, що для якісної реалізації норм кримінального законодавства юридична конструкція не повинна становити виняток із загальних юридичних положень, а має бути узгодженою з ними і реалізація покладених на неї завдань є необхідним і логічним висновком.

13. Окреслено зміст поняття механізму реалізації кримінального законодавства України, визначено його мету й завдання. Доведено, що цей механізм має три рівні: загальний (реалізація кримінального законодавства

загалом), спеціальний (реалізація однієї або декількох кримінально-правових норм у межах як одного, так і кількох кримінально-правових інститутів) та індивідуальний (реалізація кримінально-правових норм у конкретній життєвій ситуації).

14.3 огляду на зміст і сутність механізму реалізації кримінального законодавства визначено, що базовими елементами цього механізму є: 1) кримінально-правові відносини; 2) кримінально-правові норми; 3) юридичні факти, що їх породжують; 4) суб'єкти реалізації кримінального законодавства; 5) акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм. Науково доведено, що кримінально-правові відносини та кримінально-правові норми як інструменти, що впливають на становлення суспільної правосвідомості та які встановлюють і застосовують у своїй діяльності уповноважені суб'єкти з метою регулювання суспільних відносин, підтримання правопорядку, належать до засобів реалізації кримінального законодавства.

Доведено, що механізм реалізації кримінального законодавства має такі складові: 1) нормативну – охоплює положення закону про кримінальну відповідальність, які визначають поведінку суб'єктів реалізації кримінального законодавства; 2) інструментальну – становить сукупність кримінально-правових засобів, методів і способів, за допомогою яких відбувається реалізація кримінального законодавства; 3) суб'єктну – визначають суб'єкти, що беруть участь у різних формах реалізації кримінально-правових норм; 4) функціональну – відображає динамічний взаємозв'язок і взаємодію структурних елементів механізму реалізації кримінального законодавства.

15. На підставі уточнення поняття кримінально-правової норми та конкретизації її видів, сформульовано дефініцію поняття механізму реалізації такої норми та виокремлено його стадії. Зокрема механізмом реалізації кримінально-правової норми слід вважати встановлену кримінальним законодавством України діяльність суб'єктів кримінально-правових відносин щодо реалізації їх взаємних

прав та обов'язків, що закріплені в кримінально-правовій нормі. Реалізація кримінально-правової норми здійснюється на трьох стадіях: підготовчій (полягає у визначенні матеріальних і процесуальних правових засобів); безпосередньому процесі (втілюється у здійсненні прав та обов'язків суб'єктами кримінально-правових відносин); заключній (визначає вид і розмір покарання відповідно до фактично вчиненого суспільно небезпечного діяння, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання тощо).

16. Визначено коло суб'єктів реалізації кримінального законодавства України, які об'єднано в чотири групи: 1) уповноважені державні органи; 2) особи, які вчинили суспільно небезпечні діяння; особи, які вчинили діяння за обставин, що виключають його злочинність; юридична особа, від імені та в інтересах якої вчинила злочин її уповноважена особа; 3) особа потерпіла від злочину; 4) інші особи.

Діяльності суб'єктів реалізації кримінального законодавства притаманні соціальний, психологічний та інструментальний (спеціально-юридичний) аспекти. Соціальний аспект реалізації кримінального законодавства полягає в забезпеченні інтересів усіх суб'єктів його реалізації. Психологічний аспект характеризує поведінку суб'єктів у межах певної форми реалізації кримінального законодавства. Інструментальний (спеціально-юридичний) аспект визначає порядок і засоби його реалізації.

17. Виокремлено розуміння поняття юридичного факту: у широкому та вузькому кримінально-правових значеннях, що зумовлює його специфіку та визначає місце кримінально-правових відносин у системі правовідносин, а також межі кримінально-правового регулювання. Крім того, з'ясовано, що юридичний факт як соціально-правова категорія має дві складові: матеріальну (є явищем об'єктивної реальності) і нормативну/формально-юридичну (має юридичне закріплення в нормі закону). У механізмі реалізації кримінального законодавства юридичні факти в найпростішому виді існують у формі дій та подій.

18. На підставі поглибленого аналізу механізму реалізації кримінального законодавства України встановлено, що реалізація норм кримінального законодавства України має чотири форми: дотримання – правомірна пасивна поведінка суб'єктів щодо непорушення кримінальних заборон; виконання – правомірна активна поведінка суб'єктів щодо обов'язкового виконання законодавчих приписів; використання – активна поведінка суб'єктів кримінально-правових відносин, яка реалізовується шляхом здійснення їх суб'єктивних прав та обов'язків; застосування – фактичне втілення приписів кримінально-правових норм у суспільні відносини, що здійснює владний суб'єкт кримінальних правовідносин (держава) шляхом правомірної поведінки уповноважених нею органів щодо кваліфікації вчиненого діяння та визначення правових наслідків для особи, яка його вчинила.

Положення КК України визначають єдність мети, принципів і методів правового регулювання, однаковий понятійний апарат кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства України. Доведено, що кримінальне законодавство України є базовим щодо всіх галузей законодавства, які спрямовані на запобігання злочинам. Закон України про кримінальну відповідальність впливає на порядок кримінального провадження, підслідність, строки розслідування злочинів залежно від ступеня їх тяжкості.

Установлено, що основними галузями законодавства, з якими взаємопов'язаний КК України під час реалізації його норм, є конституційне, кримінальне процесуальне, кримінально-виконавче, цивільне й адміністративне. Крім того, кримінальний закон взаємодіє з іншими галузями законодавства, серед яких антикорупційне, податкове, бюджетне, екологічне тощо.

19. На підставі сформульованого поняття прогалин у кримінальному законодавстві та їх видів, розроблено процедуру виявлення, а також окреслено способи та етапи усунення прогалин у кримінальному законодавстві України: фіксація прогалини в кримінальному законодавстві України; аналіз причин та умов виникнення такої прогалини, визначення подальших шляхів подолання та її

усунення; розроблення законопроекту про внесення змін до кримінального законодавства з метою усунення виявленої прогалини та врегулювання певних суспільних відносин; перевірка законопроекту шляхом проведення відповідних експертиз (наукової, антикорупційної, кримінологічної тощо), проведення соціологічних досліджень серед правозастосувачів і науковців з приводу врегулювання певних суспільних відносин (усунення прогалини); доопрацювання законопроекту відповідно до результатів проведених досліджень; внесення законопроекту на розгляд ВР України; прийняття закону, який усуватиме виявлену прогалину.

20. Визначення поняття колізій кримінально-правових норм та їх конкуренції, дослідження їх змісту дало змогу стверджувати про необхідність закріплення в нормах КК України запропонованих вченими основних правил подолання конкуренції кримінально-правових норм, що застосовуються при конкуренції загальної та спеціальної норм, цілого та частини, кваліфікуючих ознак складу злочину, кваліфікованих і привілейованих складів злочинів, привілейованих складів злочину. Констатовано, що подолання невиправданої конкуренції може бути здійснено як на етапі розроблення кримінального закону, так і під час його реалізації, зокрема в процесі внесення змін до вже запровадженої кримінально-правової норми.

21. На основі розробленого поняття механізму створення та реалізації кримінального законодавства України, визначення його мети й завдань обґрунтовано необхідність проведення реформи чинного національного кримінального законодавства. Запропоновано спершу виконати підготовчу роботу, яка передбачатиме: наукове розроблення тексту кримінального закону; проведення наукової, антикорупційної, кримінологічної та інших експертиз; аналіз і врахування судової практики застосування положень КК України; дослідження статистики кримінальних проваджень за кожним із видів злочинів; проведення об'ємного, логічного та змістовного соціологічного опитування; ґрунтовне дослідження зарубіжного досвіду створення і вдосконалення кримінального законодавства тощо.

22. На підставі проведеного дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства та в контексті чинного законодавства України, що регламентує порядок і підстави кримінальної відповідальності, застосування покарання та реалізацію інших завдань КК України, а також правозастосовної практики розроблено пропозиції щодо внесення змін у чинне кримінальне законодавство, зокрема запропоновано:

– доповнити КК України такими статтями:

Стаття 2¹ «Потерпілий від злочину»

«Потерпілий – це фізична особа, якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або державу (державні органи), якій (яким) завдано майнової шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди».

Стаття 2². «Принципи кримінального законодавства України»

«Реалізація кримінального законодавства України ґрунтується на принципах законності, гуманізму, справедливості, рівності всіх перед законом, винної відповідальності, заборони подвійного інкримінування, відповідності призначеного покарання суспільній небезпечності фактично вчиненого діяння, невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру»;

– доповнити ст. 5 КК України частиною 5 такого змісту: «Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, не має зворотної дії у часі, у разі вчинення особою злочину проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які передбачені міжнародним кримінальним законодавством»;

– викласти в новій редакції:

ч. 1 ст. 3 КК України: «Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, та чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»;

ч. 3 ст. 3 КК України: «Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються цим Кодексом, якщо інше не передбачено чинним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України»;

ч. 4 ст. 3 КК України: «Заборонено реалізовувати положення закону про кримінальну відповідальність за аналогією, тобто притягувати особу до кримінальної відповідальності за діяння, яке не передбачено цим Кодексом як злочин, якщо інше не передбачено чинним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України»;

ч. 2 ст. 74 КК України: «Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, крім випадків засудження особи Міжнародним кримінальним судом за вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які передбачені міжнародним кримінальним законодавством»;

ст. 58 Конституції України: «Закони та інші нормативно-правові акти мають зворотну дію в часі, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Закони та інші нормативно-правові акти, що скасовують чи пом'якшують відповідальність, не мають зворотної дії у часі, у разі вчинення особою правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які передбачені міжнародним кримінальним законодавством.

Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення»;

– ч. 5 ст. 3 КК України виключити.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова А. А. Эффективность механизма правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Красноярск, 2006. 206 с.
2. Авакьян С. А. Конституционное право России : учеб. курс : в 2 т. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2013. Т. 1. 719 с.
3. Аврутин Ю. Е., Кикоть В. Я., Сыдорук И. И. Правопорядок: организационно-правовое обеспечение в Российской Федерации. Теоретическое административно-правовое исследование : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. 456 с.
4. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / [В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Харків : Право, 2017. 400 с.
5. Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 256 с.
6. Алаїс С. І. Проблема праворозуміння в основних школах права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 20 с.
7. Александров Н. Г. Право и законность в период развитого строительства коммунизма. М. : ЮЛ, 1961. 272 с.
8. Александров Ю. В., Антипов В. І. Володько М. В. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юрид. думка, 2004. 352 с. URL : <http://5fan.ru/wievjob.php?id=16116>.
9. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. Т. 2. М. : Юрид. лит., 1982. 360 с.
10. Алексеев С. С. Собрание сочинений : в 10 т. Т. 3 : Проблемы теории права : курс лекций. М. : Статут, 2010. 781 с.
11. Алексеев С. С. Теория права. М. : БЭК, 1995. 320 с.

12. Алексеев С. С. Философия права. М. : НОРМА, 1999. 336 с.
13. Алексеев С. С., Дюрягин И. Я. Функции применения права. *Правоведение*. 1972. № 2. С. 25–33.
14. Алексеев Ю. Г. Псковская Судная грамота и ее время. Развитие феодальных отношений на Руси в XIV–XV вв. Л., 1980. 243 с.
15. Андреев В. С. Право социального обеспечения в СССР : учебник. М. : Юрид. лит., 1987. 350 с.
16. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. *Адвокат*. 2011. № 6. С. 12–17.
17. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. *Адвокат*. 2011. № 7 (130). С. 13–22.
18. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. *Адвокат*. 2011. № 8 (131). С. 10–22.
19. Андрушко П. П. Джерела кримінального права України: поняття, види. *Право України*. 2011. № 9. С. 25–41.
20. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика : монографія. Київ : КНТ, 2007. 328 с.
21. Андрушко П. П. Особливості кримінально-правової політики в Україні після набрання чинності КК України 2001 року. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків, 2012. С. 97–105.
22. Андрушко П. П., Васюк М. М. Судовий прецедент як одне з джерел кримінального права. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 3. С. 264–269.
23. Анцупова Т. О. Поняття та сутність міжнародно-правового моніторингу у контексті права Ради Європи. *Юридичний вісник*. 2013. № 2. С. 161–165.

24. Арзамасов Ю. Г. Мониторинг в правотворчестве: теория и методология. М. : Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2009. 160 с.

25. Артикул воинский от 26 апреля 1715 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/articul.htm>.

26. Архив Ленинградского отделения Института истории СССР АН СССР, коллекция 174, оп. I, дела 3 и 4.

27. Архив Ленинградского отделения Института истории СССР АН СССР, собр. Археографической комиссии № 240, серед. XV в., Новгород, лл. 174 об. – 178, в приложении к Новгородской 1 летописи.

28. Бабанина В. В. Понятия «уголовный закон», «уголовное законодательство», «уголовное право» и их соотношение. *Закон и жизнь*. 2019. № 2/2. С. 12–17.

29. Бабанина В. В. Соотношение понятий «механизм уголовно-правового воздействия», «механизм уголовно-правового регулирования», «механизм реализации уголовного законодательства», «механизм реализации уголовно-правовой нормы» и «механизм реализации уголовной ответственности». *Закон и жизнь*. 2019. № 4/2. С. 8–13.

30. Бабаніна В. В. Аспекти механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали X Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 22 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 21–24.

31. Бабаніна В. В. Вимоги щодо створення закону про кримінальну відповідальність як фундаментальна основа дослідження питань механізму його створення та реалізації. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 106–108.

32. Бабаніна В. В. До питання про коректність формулювання назви «кримінальний закон». *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан,*

перспективи розвитку: матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті О. Ф. Граніна). Київ, 2017. С. 11–13.

33. Бабаніна В. В. До співвідношення понять «кримінальний закон», «закон про кримінальну відповідальність» та «карний закон». *Актуальні проблеми юридичної науки*: матеріали Міжнар. наук. конф. «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21–22 жовт. 2016 р.). Хмельницький, 2016. С. 69–70.

34. Бабаніна В. В. Дослідження механізму створення закону про кримінальну відповідальність через призму підготовки до прийняття проекту Кримінального кодексу України 2001 року. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 1. С. 189–194. (Серія «Право»).

35. Бабаніна В. В. Елементи механізму реалізації кримінального законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 202–206.

36. Бабаніна В. В. Закони України про кримінальну відповідальність як складова системи кримінального законодавства. *Право UA*. 2017. № 3. С. 222–228.

37. Бабаніна В. В. Значення міжнародних договорів у системі кримінального законодавства України. *Право UA*. 2019. № 2. С. 215–228.

38. Бабаніна В. В. Історичні аспекти становлення та розвитку кримінального законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Спец. вип. С. 88–91.

39. Бабаніна В. В. Конституція України як основа системи кримінального законодавства. *Наше право*. 2019. № 3. С. 195–201.

40. Бабаніна В. В. Концептуальні засади механізму реалізації кримінального законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 1. Р. 160–164.

41. Бабаніна В. В. Концепції проектів кримінальних кодексів України: історико-правове дослідження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1 (5). С. 1–7.

42. Бабаніна В. В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі Закону України «Про внесення змін до

КК України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 року № 194-VIII). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 309–318.

43. Бабаніна В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 512 с.

44. Бабаніна В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства в механізмі кримінально-правового регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 2. С. 37–43. (Серія «Юридичні науки»).

45. Бабаніна В. В. Необхідність наукового дослідження механізму прийняття законодавства про кримінальну відповідальність у контексті гармонійного поєднання принципів стабільності та динамізму. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали V міжвуз. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 153–156.

46. Бабаніна В. В. Норма кримінального законодавства України як основа його реалізації. *Верховенство права*. 2016. № 3. С. 220–228.

47. Бабаніна В. В. Огляд концепцій праворозуміння у контексті механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 19–24.

48. Бабаніна В. В. Особливості регулювання суспільних відносин під час зародження кримінального законодавства України. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів* : матеріали круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 187–189.

49. Бабаніна В. В. Поняття джерела кримінального права та кримінального законодавства. *Українська мова в юриспруденції* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 153–155.

50. Бабаніна В. В. Поняття та межі принципу справедливості в кримінальному законодавстві України. *Актуальні проблеми кримінального права* :

матеріали IX Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ, 2018. С. 26–30.

51. Бабаніна В. В. Порівняльний аналіз системи покарань за проєктами Кримінального кодексу України 2001 року. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 274–276.

52. Бабаніна В. В. Початковий етап розвитку кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми розслідування злочинів* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 223–225.

53. Бабаніна В. В. Праворозуміння як основоположна категорія дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 250–255.

54. Бабаніна В. В. Принципи стабільності та динамізму як передумови створення кримінального законодавства. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 197–201.

55. Бабаніна В. В. Реалізація кримінального законодавства: поняття та виміри існування. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ, 2019. С. 188–192.

56. Бабаніна В. В. Реалізація кримінального законодавства: поняття, ознаки та механізм. *Верховенство права*. 2019. № 1. С. 118–123.

57. Бабаніна В. В. Розвиток кримінального законодавства в період роздробленості Київської Русі (XII–XIII ст.). *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4. Т. 2. С. 242–248. (Серія «Юридичні науки»).

58. Бабаніна В. В. Розуміння поняття «закон» як базисної категорії для дослідження специфіки співвідношення кримінального права та законодавства.

Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 118–121.

59. Бабаніна В. В. Руська правда як історичне джерело кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми юридичної психології* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ, 2013. С. 13–17.

60. Бабаніна В. В. Системи кримінального законодавства України: поняття та елементи. *Європейські перспективи*. 2017. № 4. С. 62–67.

61. Бабаніна В. В. Співвідношення кримінального права та кримінального закону. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 160–165.

62. Бабаніна В. В. Співвідношення понять: «механізм реалізації кримінального законодавства», «механізм кримінально-правового впливу» та «механізм кримінально-правового регулювання». *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький, 2019. С. 83–87.

63. Бабаніна В. В. Суб'єкти реалізації кримінального законодавства України: поняття, види. *Європейські перспективи*. 2017. № 2. С. 216–223.

64. Бабаніна В. В. Філософсько-правовий аспект розуміння поняття «закон». *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 10 черв. 2016 р.). Кривий Ріг, 2016. С. 47–50.

65. Бабаніна В. В. Церковні устави як складова частина кримінального законодавства Київської Русі. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 20 берез. 2014 р.). Київ, 2014. С. 210–213.

66. Бабаніна В. В. Щодо визначення основних критеріїв розвитку періодизації кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 80–82.

67. Бабаніна В. В. Щодо розуміння права у контексті наукового дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Наше право*. 2018. № 2. С. 117–122.

68. Бабенко А. М. Регіональна злочинність в Україні: закономірності, детермінація та запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 515 с.

69. Бабкін В. Д. Взаємозв'язки філософії права та загальної теорії держави і права. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 56–60.

70. Баглай М. В. Габричидзе Б. Н. Конституционное право РФ : монография. М. : ИНФРА-М, 1996. 512 с.

71. Багрий-Шахматов Л. В. Система наказаний по советскому уголовному праву, их классификация и правовое регулирование исполнения : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Минск, 1969. 37 с.

72. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации. Часть первая. Одесса : Юрид. лит., АО БАХВА, 1998. 191 с.

73. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. Харьков : Право, 2000. 128 с.

74. Бажанов М. И. К вопросу о преемственности в уголовном праве. *Проблеми законності*. 1995. Вип. 30. С. 114–121.

75. Бажанов С. В. Уголовно-исполнительный процесс: право на самоопределение. *Концепция исполнения наказаний и пенитенциарная система в период реформирования России*. Владимир : ВЮИ Минюста России, 1998. С. 69–71.

76. Байрака Т. Ф. Формування і розвиток українського і російського кримінального права в XI – першій половині XVII ст. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 21 с.

77. Балобанова Д. О. Вплив міжнародних актів на динаміку кримінального права України. *Международное право развития: современные тенденции и*

перспективи : матеріали Междунар. науч.-практ. конф. (Одесса, 17 июня 2015 г.). Одесса, 2015. С. 50–53.

78. Балобанова Д. О. Гуманізація чи посилення репресії – сучасні тенденції динаміки кримінального законодавства України. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (Івано-Франківськ, 18–19 листоп. 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 28–31.

79. Балобанова Д. О. Законодавча воля та законодавча техніка у кримінальному праві. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку держави та права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20 трав. 2016 р.). Одеса, 2016. Т. 2. С. 180–182.

80. Балобанова Д. О. Місце звичаю у застосуванні кримінального закону. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (Одеса, 16–17 трав. 2013 р.). Одеса, 2013. Т. 2. С. 268–270.

81. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 17 с.

82. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 208 с.

83. Балобанова Д. О. Тлумачення у правозастосовчій діяльності. *Про злочини та покарання: еволюція кримінально-правової доктрини* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 250-річчю трактату Чезаре Беккарія (Одеса, 13 черв. 2014 р.). Одеса, 2014. С. 352–357.

84. Барандич С. П. Правозастосування в сучасному вимірі юридичної науки. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 1–7. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2015/barandych.pdf>.

85. Баранов В. М. Истинность норм советского права. *Проблемы теории и практики*. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1989. 400 с.

86. Батиргареева В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2010. 47 с.

87. Батиргареева В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2010. 466 с.

88. Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія. Харків : Право, 2009. 576 с.

89. Баулін Ю. В. Обстоятельства, исключаящие преступность деяния. Харьков : Основа, 1991. 360 с.

90. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. 928 с.

91. Баулін Ю. В. Вступне слово «20 років конституційному правосуддю в Україні: досягнення та перспективи в умовах трансформації правових механізмів захисту прав людини». *Конституційний контроль і процеси демократичної трансформації у сучасному суспільстві* : матеріали Міжнар. конф., присвяч. 20-річчю Конституційного Суду України (Київ, 7–8 жовт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 13–20.

92. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія. Київ : Атіка, 2004. 296 с.

93. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 185–207.

94. Баулін Ю. В. Відповідність Конституції України – визначна риса якості кримінального закону. *Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовної діяльності у сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали наук. конф. (Харків, 15 трав. 2009 р.). Харків, 2009. С. 18–24.

95. Баулін Ю. В. Кримінально-правове регулювання: основні проблеми. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали Міжнар. наук.практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків : Право, 2018. С. 23–28.

96. Баумштейн А. Б. Концептуальные начала уголовного права России : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2015. 381 с.

97. Бахта А. С. Механизм уголовно-процессуального регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. М., 2011. 518 с.

98. Бачинін В. А., Панов М. І. Філософія права : підручник. Київ : Ін Юре, 2006. 472 с.

99. Бельський Ю. А., Воробей П. А., Савченко А. В., Колб О. Г. Кримінальна відповідальність за несанкціоноване втручання в роботу ЕОМ : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 264 с.

100. Беляев В. Г. Применение уголовного закона : учеб. пособие. Волгоград : ВЮИ МВД России, 1998. 78 с.

101. Беляев И. Д. Рассказы из русской истории : в 4 кн. К. 2 : История Новгорода Великого от древнейших времен до падения. М. : Типография Л. И. Степановой, 1864. 642 с.

102. Бережний С. Д. Відповідальність за умисне вбивство з корисливих мотивів за кримінальним законодавством України : монографія. Хмельницький : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка; Хмельниц. ун-т упр. та права, 2011. 235 с.

103. Бережний С. Д. Відповідальність за умисне вбивство з корисливих мотивів за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.

104. Березовський А. А. Кримінологічні основи амністії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 19 с.

105. Березовський А. А. Проблема кримінально-правового впливу на злочинність в доктрині кримінального права та кримінології. *Правове життя сучасної України* : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (Одеса, 16–17 трав. 2013 р.) : у 2 т. Одеса, 2013. Т. 2. С. 377–378.

106. Бержанон Р. Правила нормопроєктування / пер. з фр. (Документ, вироблений в рамках програми співробітництва між Міністерством юстиції Канади та Міністерством юстиції України). Київ, 1999. С. 43–48.

107. Берзін П. С. Деякі особливості визначення місця і часу вчинення злочину при фактичному «розведенні» діяння та його наслідків в місці й часі.

Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка. 2009. № 4. С. 213–220.

108. Берзін П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник : у 3 т. Т. I : Загальні засади. Київ : Дакор, 2018. 404 с.

109. Берзін П. С. Механізм кримінально-правового регулювання: загальнотеоретичні аспекти. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 1. С. 45–66.

110. Белкіна Д. С. Правові прогалини і колізії у кримінально-виконавчому законодавстві України: поняття та зміст. *Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2020. № 3. С. 77–82.

111. Бибик О. Н. Источники уголовного права Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Омск, 2005. 228 с.

112. Биля І. О. Нормотворча техніка. *Міжнародна поліцейська енциклопедія* : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : Ін Юре, 2003. Т. 1 : Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 1232 с.

113. Білуха М. П. Основи наукових досліджень : підручник. Київ : Вища шк., 1997. 271 с.

114. Благоев Е. В. Квалификация преступлений (теория и практика) : учеб. пособие. Ярославль : Изд-во Ярослав. гос. ун-та, 2003. 211 с.

115. Благоев Е. В. О квалификации при совершении преступления (постановка вопроса). *Уголовное право: стратегия развития в XXI веке* : материалы VI Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 29–30 янв. 2009 г.). М., 2009. С. 40–44.

116. Блинов И. А. Судебная реформа 20 ноября 1864 г.: историко-юридический очерк : соч. Ив. Блинова. Пг : Сенат. тип., 1914. 234 с.

117. Богачова О. В. Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 24 с.

118. Богачова О. В. Законотворчий процес в Україні: проблеми вдосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 238 с.

119. Богачова О. В. Теоретико-правові засади та практика законотворення : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2013. 39 с.
120. Бойко А. И. Система и структура уголовного права : в 3 т. Т. II. Системная среда уголовного права. Ростов н/Д : ЮФУ, 2007. 640 с.
121. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навч. посіб. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 903 с.
122. Бойко Ю. О. Деякі питання щодо уточнення понять «закон» і «законодавство» в контексті Конституції України. *Проблеми законності*. 2001. Вип. 46. С. 9–13.
123. Большой юридический словарь. М. : Инфра, 1997. 790 с.
124. Борисенко С. Г. Карний зміст «потокa» Руської Правди. *Праці Комісії для вивчення історії західньо-руського та вкраїнського права*. 1925. Вип. 1 (3). С. 6–31.
125. Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1992. 399 с.
126. Борисов В. І. Норми Особливої частини КК, їх види та розвиток. *Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 13–15 квіт. 2007 р.). Львів, 2007. Ч. 1. С. 17–20.
127. Борисов В. І., Пащенко О. О. До питання про сутність кримінально-правової характеристики злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2005. Вип. 3 (42). С. 180–185.
128. Борисов В. І., Пащенко О. О. Питання закону про кримінальну відповідальність. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2006. Вип. 12. С. 3–22.
129. Борисов В. І., Пономаренко Ю. А. Законодавство про кримінальну відповідальність та його чинність у часі : наук.-практ. комент. *Юридичний вісник України*. 2008. № 27. С. 42–48.

130. Борисов Г. А. Теория государства и права : учебник. Белгород : Изд-во БелГУ, 2007. 292 с.

131. Бородин С. В., Носков Н. А. К вопросу совершенствования законодательства об уголовной ответственности несовершеннолетних. *Современные тенденции развития уголовной политики и уголовного законодательства*. М., 1994. С. 57–59.

132. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. М. : Юрид. лит., 1963. 275 с.

133. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение. М. : Юрид. лит., 1967. 240 с.

134. Братко А. Г. Правовые запреты и социальное поведение. *Вопросы юридической ответственности и деятельность органов внутренних дел* : материалы науч. конф. Волгоград : НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1978. С. 3–16.

135. Брич Л. П. Кримінальне законодавство України і практика його застосування у світлі європейських стандартів прав людини. *Вісник Львівського університету*. 2010. Вип. 51. С. 308–322. (Серія «Юридична»).

136. Броневицька О. М. Відповідальність кримінального законодавства України чинним міжнародним договорам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2011. 18 с.

137. Броневицька О. М. Поняття і види міжнародних договорів кримінально-правового характеру. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 3. С. 201–212. (Серія «Юридична»).

138. Булгаков Д. Б. Потерпевший в уголовном праве и его криминологическая характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Ставрополь, 2000. 32 с.

139. Бурганов Р. С. Принципы уголовного права и принципы назначения наказания : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2006. 183 с.

140. Бурдін В. М. До питання про поняття кримінальної відповідальності за КК України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 9 (47). С. 64–67.

141. Бурдін В. М. Окремі питання чинності кримінального закону в часі. *Життя і право*. 2005. № 1 (13). С. 52–57.
142. Буткевич В. Г. Фактори негативного впливу на ефективність реалізації прав людини в Україні. *Право України*. 2009. № 4. С. 36–42.
143. Валиев С. А. Принципы назначения наказания. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 388 с.
144. Василяш В. М. До питання про джерела кримінального права. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали X регіонал. наук.-практ. конф. (Львів, 5–6 лют. 2004 р.). Львів, 2004. С. 354–360.
145. Василяш В. М. Чинність кримінального закону України в часі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1995. 24 с.
146. Васильев С. В. Новгородская судная грамота. *Большая российская энциклопедия* : в 35 т. Т. 23. М., 2013. С. 159–160.
147. Ведерніков Ю. А., Грекул В. С. Теорія держави і права : навч. посіб. 4-е вид., доповн. і переробл. Київ : Центр навч. літ., 2005. 224 с.
148. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 17 : Кримінальне право / [за ред. В. Я. Тація та ін.]. Харків : Право, 2017. 1064 с.
149. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. 5-те вид. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
150. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.
151. Великий тлумачний словник української мови / уклад. О. Єрошенко. Донецьк : Глорія Трейд, 2012. 864 с.
152. Величко Д. М. Класифікація джерел міжнародно-правового регулювання праці. *Форум права*. 2008. № 1. С. 60–64.
153. Венгеров А. Б. Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов. М. : Новый Юрист, 1998. 622 с.
154. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 18 с.

155. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 277 с.
156. Вечерова Є. М. Нормативність кримінального права: теоретико-прикладне дослідження : монографія. Харків : Право, 2019. 460 с.
157. Вечерова Є. М. Нормативність як кримінально-правовий феномен: до постановки питання. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 684–701.
158. Вечерова Є. М. Норми кримінального права як основа нормативності кримінального права. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 94–100.
159. Вигорська А. В. Форми реалізації негативної (ретроспективної) кримінальної відповідальності у кримінальному праві. *Правова держава*. 2009. Вип. 20. С. 338–345.
160. Вицын С. Е. Ответственность по уголовному праву. *Правоведение*. 1968. № 2. С. 153–156.
161. Вишневецкая И. Н. Практика и ее роль в механизме уголовно-правового регулирования : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 2008. 220 с.
162. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118.
163. Власенко Н. А. Законодательная технология: Теория. Опыт. Правила. Иркутск : Вост.-сибир. изд. компания, 2001. 144 с.
164. Власенко Н. А. Коллизионные нормы в системе советского права. *Правоведение*. 1985. № 4. С. 67–71.
165. Власенко Н. А. Коллизионные нормы в советском праве. Иркутск : Иркут. ун-т, 1984. 99 с.
166. Вознюк А. А. Концептуальні засади звільнення від кримінальної відповідальності. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 31 січ. 2009 р.). Київ, 2009. С. 235–236.

167. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Нац. акад. внутр. справ; Освіта України, 2016. 236 с. URL : <http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/1685/1/Osnovna%20chastyna.pdf>.

168. Вознюк А. А. Кримінально-правовий нарис проблемних питань частини 3 статті 2 Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 8. С. 145–147.

169. Вознюк А. А. Стадії кримінальної відповідальності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2013. № 2. Ч. II. С. 164–172. (Серія «Юридичні науки»).

170. Володина Л. М. Проблемы уголовного процесса: закон, теория, практика : монография. М. : Юрист, 2006. 352 с.

171. Воробей П. А. Загальне поняття кримінально-правового ставлення за вину. *Право України*. 1999. № 6. С. 144–118.

172. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1997. 34 с.

173. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1999. 32 с.

174. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину : дис... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1999. 379 с.

175. Гавриш С. Б. Основні питання відповідальності за злочини проти природнього середовища (проблеми теорії та розвитку кримінального законодавства України) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 1994. 38 с.

176. Галабала М. В. Розвиток науки кримінального права України в період після відновлення державної незалежності (питання Загальної частини) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2013. 17 с.

177. Галиакбаров Р. Р. Уголовное право и общественные отношения конфликтного характера. *Проблемы советского уголовного права и криминологии*. 1973. Вып. 2. С. 63–74.

178. Галиакбаров Р. Р. Уголовное право. Общая часть : учебник. Краснодар : КубГАУ, 1999. 259 с.

179. Галкин В. М. Классификация уголовно-правовых норм. *Проблемы совершенствования советского законодательства*. 1978. Вып. 5. С. 143–146.

180. Гацелюк В. О. Проблеми коментування КК з позицій забезпечення реалізації принципу законності кримінального права. *Науковий вісник Львівського юридичного інституту МВС України*. 2004. № 2 (2). Дод. 2. С. 191–199.

181. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2006. 280 с.

182. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2005. 19 с.

183. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Луганськ, 2004. 217 с.

184. Гацелюк В. О. Цілі та засоби встановлення кримінальної відповідальності за вандалізм у світлі досвіду іноземного законодавця (на матеріалі окремого законопроекту). *Наше право*. 2014. № 10. С. 90-96.

185. Гегель Г. В. Ф. Философия права / пер. с нем.; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц. М. : Мысль, 1990. 524 с.

186. Генрих Н. В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Рязань, 2011. 416 с.

187. Георгиевский Э. В. Некоторые особенности уголовной ответственности в праве древнерусского государства. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 10–11 жовт. 2013 р.). Харьков, 2013. С. 664–668.

188. Гердеген М. Європейське право ; пер. з нім. Київ : К.І.С., 2008. 524 с.

189. Гимазетдинов Д. Р. Уголовно-процессуальная форма: общетеоретический, нормативно-правовой и правоприменительный анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2013. 28 с.

190. Гізімчук С. В. Теоретичні та практичні питання формалізації принципів кримінального права. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 4 (51). С. 209–219.

191. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 19 с.

192. Гнатюк М. Д. Правозастосування та його місце в процесі реалізації права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 211 с.

193. Гончарук О. В. Дихотомія права: право публічне та право приватне : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 205 с.

194. Горбуза А. Д., Козаченко И. Я., Сухарев Е. А. Понятие методологии уголовно-правовой науки. *Уголовно-правовые меры борьбы с преступностью в условиях перестройки*. Свердловск : Свердл. юрид. ин-т, 1990. 176 с.

195. Гостева С. Р. Законодательный процесс в Государственной Думе Федерального Собрания Российской Федерации. *Российская цивилизация: история и современность*. 1999. Вып. VII. С. 21–68.

196. Гошовський М. І. Величина майнової шкоди, заподіяної злочином, та її вплив на кримінальну відповідальність. *Право України*. 1996. № 9. С. 66–73.

197. Градова Ю. В. Інститут правового моніторингу як засіб оптимізації національної системи законодавства: конституційно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2012. 188 с.

198. Градова Ю. В. Поняття, суб'єкти та об'єкти правового моніторингу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 4 (47). С. 14–23.

199. Граціанов А. І. Процес систематизації та уніфікації законодавства і розвиток правової системи України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 19 с.

200. Грачева Ю. В. Судейское усмотрение в реализации уголовно-правовых норм: проблемы законотворчества, теории и практики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2011. 535 с.

201. Грачов С. В., Шамара О. В. Відповідальність за порушення порядку здійснення міжнародних передач товарів, що підлягають державному експортному контролю, за кримінальним законодавством України : монографія. Київ : Артек, 2015. 285 с.

202. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дієвим каяттям : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 20 с.

203. Грищенко А. В. Правовий закон: питання теорії та практики в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 18 с.

204. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії, методології та теорії : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1992. 50 с.

205. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України : проблеми історії, методології та теорії : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1992. 438 с.

206. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології : монографія. Львів : Світ, 1992. 167 с.

207. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Ін Юре, 2006. 568 с.

208. Грищук В. К. Кримінально-правовий захист особи за короткою редакцією Руської Правди. *Вибрані наукові праці*. Львів : ЛДУВС, 2010. 824 с.

209. Грищук В. К. Поняття, види, підстави, форми і стадії реалізації кримінальної відповідальності. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні* : матеріали X регіонал. наук.-практ. конф. (Львів, 5–6 лют. 2004 р.). Львів, 2004. С. 372–377.

210. Грищук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 112 с.

211. Грищук В. К. Проблеми кодифікації кримінального законодавства України. Львів : УВС Львів. обл., 1993. 168 с.

212. Грищук В. К. Вибрані наукові праці. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 823 с.

213. Грошев А. В. Функции правосознания в механизме уголовно-правового регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 1997. 366 с.

214. Грудзур О. М. Кримінально-правова політика України у 2014 році крізь призму законодавчих змін. *Правова політика в Україні: питання теорії та практики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовт. 2014 р.) : у 2 т. Київ, 2014. Т. 1. С. 105–107.

215. Гузнов А. Г., Кененов А. А., Рождественская Т. Э. Современный законодательный процесс: основные понятия и институты. Смоленск : Траст-ИМАКОМ, 1995. С. 56.

216. Гуляев А. П. Цели, задачи и принципы как фундаментальные положения уголовно-процессуального права: по закону, теории и практике. *Российский следователь*. 2012. № 15. С. 5–8.

217. Гусар Л. В. Необхідна оборона: кримінологічні та кримінально-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2009. 17 с.

218. Гусарєв С. Д., Олійник А. Ю., Слюсаренко О. Л. Тематичний словник термінів та визначень з курсу теорії держави та права : навч. посіб. Київ : Наука, 1. 1996. 47 с.

219. Гуторова Н. О. Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 398 с.

220. Дагель П. С. Взаимодействие уголовного материального и процессуального права в регулировании общественных отношений. *Правоведение*. 1972. № 2. С. 83–89.

221. Даев В. Г. Взаимосвязь уголовного права и процесса. Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та им. А. А. Жданова, 1982. 112 с.

222. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. М. : Рус. яз., 1999. Т. 3 : П–М. 555 с.
223. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. М. : Рус. яз., 1999. Т. 4 : Р–V. 688 с.
224. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. М. : Рус. яз., 1999. Т. 1 : А–З. 699 с.
225. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. М. : Русский язык, 1999. Т. 2 : И–О. 779 с.
226. Данилюк Т. М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 18 с.
227. Демидова Л. М. Кримінальне право в загальній системі наукових знань: методологічний аспект кримінально-правових досліджень. *Юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 139–143. (Серія «Повітряне і космічне право»).
228. Денисов С. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської моральності (ст. 210, 211, 211-1 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. 22 с.
229. Денисова А. В. Системность российского уголовного права: проблемы философской и юридической интерпретации : монография. Самара : Изд-во Самар. ун-та, 2014. 160 с.
230. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2010. 505 с.
231. Джужа О. М. Запобігання поширенню СНІДу: кримінологічні та кримінально-правові проблеми : автореф. дис... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1996. 47 с.
232. Дзюбенко О. Л. Юридична техніка відомчої нормотворчості в Україні : монографія. Харків : НікаНова, 2012. 282 с.
233. Діденко В. П. Історія кримінального права України : монографія. Київ : Аванпост-Прим, 2009. 164 с.

234. Дмитренко І. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням з потерпілим: деякі проблеми законодавчої регламентації. *Правова держава*. 2008. № 10. С. 118–121.

235. Дмитрук М. М. Категорія проступку у кримінально-правовій доктрині : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 20 с.

236. Документы и делопроизводство : справочное пособие / Т. В. Кузнецова, М. Т. Лихачев, А. Л. Райхцаум, А. В. Соколов ; сост. М. Т. Лихачев. М. : Экономика, 1991. 270 с.

237. Дроздов А. В. Человек и общественные отношения. Л. : Изд-во Ленингр. гос. ун-та, 1966. 124 с.

238. Дрьомов С. В. Проблемні питання правового регулювання захисту прав та інтересів особи під час реалізації положень чинного Кримінального кодексу України про звільнення від кримінальної відповідальності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 10 (84). С. 103.

239. Дудоров О. О. Про конституційність інституту звільнення від кримінальної відповідальності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2009. № 1. С. 40–48.

240. Дудоров О. О. Про поняття кримінальної відповідальності. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2007. № 4. С. 145–160.

241. Дудоров О. О. Проблеми кримінально-правової охорони системи оподаткування України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 34 с.

242. Дудоров О. О., Лоскутов Т. О. Щодо ефективності кримінально-правового регулювання давності в контексті взаємодії норм КК і КПК України. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали Міжнар. наук.–практ. конф. (Харків, 18–19 жовт. 2018 р.). Харків, 2018. С. 158–163.

243. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

244. Дутка Г. І. Закон у системі нормативно-правових актів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 18 с.

245. Дутко А. О. Загальна характеристика техніки юридичного нормотворення. *Вісник Львівського університету*. 2000. Вип. 35. С. 48–51.

246. Дуюнов В. К. Механизм уголовно-правового воздействия: теоретические основы и практика реализации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Тольятти, 2001. 512 с.

247. Дьоменко С. В. Вимагання: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 19 с.

248. Дьячков В. С. Механизм эффективного действия норм советского уголовного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Л., 1982. 196 с.

249. Дячук С. І. Виконання наказу або розпорядження у кримінальному праві: основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

250. Евграфов П. Б. Соотношение структуры советского права и структуры советского законодательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 1981. 18 с.

251. Евстегнеева Е. Ю. Механизм реализации норм уголовно-исполнительного права, регулирующих исполнение наказания в виде лишения свободы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Рязань, 2008. 26 с.

252. Ерчак В. М. Конституционные основы обеспечения неотъемлемых прав человека в Республике Беларусь : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Минск, 1998. 121 с.

253. Ефективний. *Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980)*. URL: <http://sum.in.ua/s/efektyvnyj>.

254. Ефективний. *Всесвітній словник української мови*. URL: <https://uk.worldwidedictionary.org/%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%>.

255. Ефективний. *Словник української мови.* URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.
256. Ефективність. *Економічна енциклопедія.* URL: <https://slovnyk.me/dict/sum/%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.
257. Ефективність. *Економічний словник.* URL: <https://slovnyk.me/dict/sum/%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.
258. Ефективність. *Тлумачний словник української мови.* URL: <https://eslovnyk.com/%D0%B5%D1%84%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>.
259. Євграфова Є. П. Формування системи національного законодавства (деякі питання теорії і практики) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2005. 19 с.
260. Євграфова Є. П. Формування системи національного законодавства (деякі питання теорії і практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2005. 193 с.
261. Єспур Г. В. Впровадження міжнародно-правових актів в кримінальне законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2005. 20 с.
262. Єремій Г. О. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2011. 20 с.
263. Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен. Теоретико-инструментальный анализ. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Проспект, 2009. 400 с.
264. Жалинский А. Э., Рерихт А. А. Введение в немецкое право. М. : Спарк, 2001. 767 с.
265. Жариков Ю. С. Теория и практика обеспечения и охраны законности в сфере уголовно-правового регулирования : монография. М. : Юриспруденция, 2010. 160 с.
266. Жариков Ю. С. Уголовно-правовое регулирование и механизм его реализации : монография. М. : Юриспруденция, 2009. 216 с.

267. Ждиняк Н. П. «Реалізація» та «застосування» забороняючих кримінально-правових норм: співвідношення понять. *Форум права*. 2012. № 1. С. 300–306. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012-1/12gnpnscp.pdf>.

268. Ждиняк Н. П. Механізм реалізації забороняючих кримінально-правових норм: поняття та окремі питання ефективності. URL: https://revolution.allbest.ru/law/00283183_0.html.

269. Жильцов С. В. Смертная казнь в истории России. М. : Зерцало-М, 2002. 464 с.

270. Житний О. О. Про засоби вирішення кримінально-правових конфліктів. *Вісник Запорізького національного університету*. 2005. № 2. С. 146–150.

271. Жужгов И. В. Мониторинг правового пространства Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ставрополь, 2006. 23 с.

272. Жук М. С. Методология системного анализа институтов российского уголовного права. *Общество и право*. 2012. № 1 (38). С. 132–140.

273. Жук М. С. Учение об институтах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития : монография. М. : Юрлитинформ, 2013. 304 с.

274. Завальний А. М. Юридичні факти в сфері здійснення правоохоронної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 192 с.

275. Завдання і дія кримінального закону / П. А. Воробей, М. И. Коржанський, В. М. Щупаковський. Київ : Генеза, 1997. 157 с.

276. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / [А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.

277. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / за ред. В. В. Копейчикова. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 317 с.

278. Загине́й З. А. Кримінально-правова герменевтика : монографія. Київ : АртЕк, 2015. 380 с.

279. Загородников Н. И. О пределах уголовной ответственности. *Советское государство и право*. 1967. № 7. С. 42–49.

280. Заєць А. П. Правова держава: історія, теорія і практика та її значення для судової діяльності. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar6-1.htm>.

281. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права / [В. Д. Швець, В. М. Грицак, Я. І. Василькевич та ін.]. Київ : Атіка, 2008. 244 с.

282. Законопроекткування : монографія / О. Л. Копиленко, О. В. Богачова, О. В. Зайчук, Н. В. Артикуца ; за ред. О. Л. Копиленка, О. В. Богачової. Київ : Реферат, 2010. 170 с.

283. Законотворчість в Україні : навч. посіб. Київ : Інститут законодавства ВРУ, 2015. 334 с.

284. Замудрякова О. В. Проблеми визначення кримінально-правової юрисдикції України щодо злочинів, вчинених іноземцями або особами без громадянства за її межами. *Адвокат*. 2010. № 4 (115). С. 42–48.

285. Захарченко Н. А. Правовое регулирование. М. : Политиздат, 1974. 175 с.

286. Збірник козацьких літописів. Київ : Дніпро, 2006. 976 с.

287. Зінченко І. О. Кваліфікація злочинів при їх множинності та конкуренції кримінально-правових норм : навч. посіб. Харків : Право, 2017. 114 с.

288. Злобин Г. А., Келина С. Г. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний. *Проблемы правосудия и уголовного права* / [редкол.: А. М. Ларин и др.]. М. : ИГПАН, 1978. С. 108–110.

289. Иванова Г. П. Право и закон (методологический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Л., 1983. 188 с.

290. Иванова Л. А. Определение эффективности нормативных актов в процессе правового мониторинга : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2011. 24 с.

291. Иванова Л. А. Способы выявления цели нормативного правового акта в процессе оценки его эффективности. *Новая правовая мысль*. 2011. № 2. С. 17–19.
292. Иванчин А. В. Законодательная техника в механизме уголовного правотворчества : учеб. пособие. Ярославль : ЯрГУ, 2009. 188 с.
293. Иванчин А. В. Уголовно-правовые конструкции и их роль в построении уголовного законодательства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 2003. 28 с.
294. Илалутдинов А. И. Структура нормы права : монография. Казань : Центр инновац. технологий, 2013. 248 с.
295. Иногамова-Хегай Л. В. Концептуальные основы конкуренции уголовно-правовых норм : монография. М. : Норма ; ИНФРА-М, 2015. 288 с.
296. Исаев М. А. Толковый словарь древнерусских юридических терминов: от договоров с Византией до уставных грамот Московского государства. М. : Спарк, 2001. 119 с.
297. Исаков Б. В. Юридические факты в российском праве : учеб. пособие. М. : Юстицинформ, 1998. 48 с.
298. История советского уголовного права / [А. А. Герцензон, Ш. С. Грингауз, Н. Д. Дурманов и др.]. М., 1948. 465 с.
299. Іванцов В., Горностай А. Історія розвитку поняття замаху на злочин у правових пам'ятках Х–ХХ століть. *Вісник прокуратури*. 2009. № 9. С. 122–128.
300. Історія держави і права України : навч. посіб. / [А. С. Чайковський, В. І. Батрименко, О. Л. Копиленко та ін.; за ред. А. С. Чайковського]. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 384 с.
301. Історія держави і права України : підручник: у 2 ч. / [А. Й. Рогожин та ін.; за ред. А. Й. Рогожина]. Київ : Ін Юре, 1996. Ч. 1. 368 с.
302. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / [за заг. ред. А. П. Коцура та ін.]. Київ–Чернівці : Книги–ХХІ, 2008. 1100 с.

303. Історія України : хрестоматія / упор. В. М. Литвин. Київ : Наук. думка, 2013. 1056 с.
304. Історія українського права : посібник / [І. А. Безклубий та ін.; за заг. ред. І. А. Безклубого]. Київ : Грамота, 2010. 336 с.
305. Каверина К. С. Механизм реализации норм административного права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14. Волгоград, 2015. 202 с.
306. Канарова О. В. Реалізація системного підходу в управлінні сучасним дошкільним навчальним закладом. *Молодь і ринок*. 2015. № 11 (130). С. 106–109. URL : <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/3753/1/11.pdf>.
307. Канцір В. С. Проблеми судового угляду при застосуванні кримінального законодавства України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 1998. 17 с.
308. Канцір С. В. Проблеми судового угляду при застосуванні кримінального законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 1998. 175 с.
309. Керимов Д. А. Философские основания политико-правовых исследований. М. : Мысль, 1986. 333 с.
310. Касьян В. І. Філософія : навч. посіб. 6-те вид., стер. Київ : Знання, 2010. 347 с.
311. Кауфман М. А. Пробелы в уголовном праве и способы их преодоления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2009. 54 с.
312. Кауфман М. А. Пробелы в уголовном праве: понятие, причины, способы преодоления : монография. М. : Юрлитинформ, 2007. 304 с.
313. Кауфман М. А. Уголовное право и уголовный закон (вопросы теории). *Уголовное право*. 2001. № 4. С. 33–36.
314. Квасневська Н. Д. Відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.

315. Кваша О. О. Проблеми визначення меж кримінальної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 9. С. 239–245.
316. Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія. Київ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. 559 с.
317. Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 36 с.
318. Кедров В. М. Соотношение фундаментальных и прикладных наук. *Вопросы философии*. 1972. № 2. С. 45–53.
319. Кельзен Г. Чисте Правознавство: проблеми справедливості. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
320. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами) : підручник. Київ : Кондор, 2002. 353 с.
321. Керимов Д. А. Культура и техника правотворчества. М. : Юрид. лит., 1991. С. 23.
322. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монография. 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. 560 с.
323. Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе. М. : Изд-во АН СССР, 1958. 185 с.
324. Кикоть Г. В. Юридичні факти в системі правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 198 с.
325. Кистяковский А. О. Права, по которым судится малороссийский народъ. Київ : Универ. тип. (І. І. Завадскаго), 1879. 1063 с.
326. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.) : монографія. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2011. 232 с.
327. Ковалев М. И. Советское уголовное право : курс лекций. Вып. 1 : Введение в уголовное право. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1971. 146 с.

328. Ковальський В. С. До питання про публічність кримінального права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 4 (78). С. 91–99.
329. Ковитиди О. Ф. Уголовная политика и ее реализация в законодательстве и практике Украины при освобождении от уголовной ответственности. *Держава і право*. 2003. Спецвип. С. 124–126.
330. Ковтонюк А. М. Ганс Кельзен і його чиста теорія права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 1. С. 28–32.
331. Ковтонюк А. М. Основні концепції права в інтегративній юриспруденції. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4. С. 32–37.
332. Ковтонюк А. М. Співвідношення основних типів праворозуміння. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3–4. С. 54–58.
333. Коган В. М. Социальный механизм уголовно-правового воздействия. М. : Наука, 1983. 182 с.
334. Козак О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні : монографія / ред. О. М. Бандурка. Київ : Освіта України, 2009. 204 с.
335. Козак О. С. Звільнення від кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2008. 21 с.
336. Козак О. С. Поняття ефективності механізму правового регулювання звільнення від кримінальної відповідальності. *Слідча діяльність: проблеми теорії і практики* : матеріали наук.-практ. конф. та круглого столу. Дніпропетровськ, 2008. С. 41–43.
337. Козак О. С. Реалізація принципу винності діяння при звільненні особи від кримінальної відповідальності. *Наше право*. 2008. № 2. С. 59–65.
338. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 38 с.
339. Козаченко О. В. Методологічний аспект типології кримінального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 60–63.

340. Козаченко О. В. Теоретичне визначення змісту та меж застосування кримінально-правових засобів. *Право України*. 2005. № 10. С. 41–47.
341. Козлов А. П. Единичные преступления: понятие, классификация, квалификация : учеб. пособие. Красноярск : Б. и., 2007. 280 с.
342. Козумбаєв О. С. Джерела кримінально-правового регулювання в Україні: доктринальні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2017. 305 с.
343. Кокотов А. Н. Федеральный законодательный процесс: Понятие и структура. *Правоведение*. 2001. № 1. С. 54–56.
344. Колкарева И. Н. Проблемы теории правового закона и правовой законности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ростов н/Д, 2002. 170 с.
345. Коломієць Ю. Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 17 с.
346. Коломієць Ю. Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності: правова природа та зміст : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 199 с.
347. Коломієць Ю. Ю. Функції кримінально-правової ідеології. *Кримінальне право в умовах глобалізації* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 25 трав. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 118–120.
348. Колос М. І. Джерела генезису українських кримінально-правових законів: до ідеї охорони основних прав і свобод людини. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 6. С. 56–67.
349. Колос М. І. Застосування окремих термінів у кримінальному, кримінально-процесуальному та кримінально-виконавчому законодавстві України. *Адвокат*. 2002. № 4–5. С. 38–40.
350. Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : монографія : у 2 т. Київ ; Острог : Віпол, 2011. Т. 1 : Освіта, наука, законодавство. 448 с.
351. Колос М. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Атіка, 2007. 608 с.

352. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність : монографія. Київ ; Острог : Освіта України, 2019. 833 с.

353. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2019. 39 с.

354. Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Ірпінь, 2019. 471 с.

355. Колосовский В. В. Применение норм уголовного права как деятельность специальных субъектов правоприменения. *Вестник ЧелГУ*. 2008. № 2. С. 77–80.

356. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.

357. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), ратифікована Верховною Радою України 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

358. Конвенція про кіберзлочинність від 23 листоп. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

359. Конституція України : Основний Закон від 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

360. Концепція впровадження проступку шляхом прийняття Закону (Кодексу) України про проступки (проект для обговорення) [В. Я. Тацій та ін.]. *Юридичний вісник України*. 2014, трав.-чер. № 21, 22, 23.

361. Копиленко О. Л., Богачова О. В. Законотворчий процес: стан і шляхи вдосконалення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2010. № 1. С. 5–14.

362. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. Вид. 3-тє, доповн. та переробл. Київ : Атіка, 2007. 592 с.

363. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 416 с.

364. Коржанський М. Й. Про принципи уголовного права України. *Право України*. 1995. № 11. С. 69–73.
365. Коржанський М. Й. Проблеми кримінального права : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2003. 200 с.
366. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1989. 185 с.
367. Корупційні ризики у законотворчості України: моніторинг та перспективи подолання. Київ : Ін-т законодавства ВРУ, 2015. 283 с.
368. Косович В. М. Правовий моніторинг як засіб вдосконалення нормативно-правових актів України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3. С. 31–44.
369. Костенко О. М. Злочин і відповідальність за нього у світлі соціального натуралізму (щодо соціально-натуралістичної доктрини кримінального правознавства). *Право України*. 2010. № 9. С. 31–40.
370. Костенко О. М. Що є право? Про основи «натуралістичної» юриспруденції у світлі соціального натуралізму. *Право України*. 2010. № 4. С. 83–92.
371. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.
372. Костицький М. В. Теоретичне та практичне значення рішень Конституційного Суду України для реалізації норм кримінального права. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 2. С. 80–86.
373. Костюк Н. П. Застосування норм права органами виконавчої влади в Україні: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2019. 21 с.
374. Котляр Г. О. Теоретико-правовий аналіз юридичної природи кримінальної відповідальності. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 4. С. 146–149.

375. Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2014. 264 с.

376. Кравець В. М. Типи праворозуміння як методології основних філософсько-правових дискурсів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2004. 17 с.

377. Красницька А. В., Підвисоцький В. В. Юридичне документознавство : мультимед. навч. посіб. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/legal_documentation/info/lec2.html.

378. Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2008. 232 с.

379. Красницький І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. 19 с.

380. Красницький І. В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2005. 220 с.

381. Краснов Ю. К., Надвикова В. В., Шкатулла В. И. Юридическая техника : учебник. М. : Юстицинформ, 2014. 220 с.

382. Краткий юридический словарь / М. Е. Волосов, В. Н. Додонов, В. Е. Крутских, В. П. Панов. М. : Инфра-М, 2000. 304 с.

383. Кригер Г. А., Кузнецова Н. Ф. Новое уголовное законодательство и его научно-практическое значение. *Советское государство и право*. 1984. № 1. С. 72–79.

384. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27 січ. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101.

385. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ : Атіка, 2001. 432 с.

386. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна]. 5-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2015. 525 с.

387. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін.]. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ : Атіка, 2009. 408 с.

388. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 544 с.

389. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Матишевського, А. А. Андрушка, С. Д. Шапченка. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 506 с.

390. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.

391. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / ред. М. І. Мельник, В. А. Клименко. Київ : Юрид. думка, 2004. 352 с.

392. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання, КОО. 2000. 771 с.

393. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

394. Кримінальний кодекс УРСР від 28 груд. 1960 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KD0006.html.

395. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.

396. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2003 р. № 1129-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n114>.

397. Кримінологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [О. М. Джужа та ін.] ; відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
398. Кримінологія : підручник / [О. М. Джужа, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.
399. Кропачев Н. М. Механизм уголовно-правового регулирования : дис. ... д-ра юрид. наук в форме науч. докл. : 12.00.08. СПб., 2000. 59 с.
400. Кропачев Н. М. Уголовные правоотношения : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Л., 1984. 218 с.
401. Кругликов Л. Л., Смирнова Л. Е. Унификация в уголовном праве : монография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2008. 320 с.
402. Кругликов Л. Л., Спиридонова О. Е. Юридические конструкции и символы в уголовном праве : монография. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. 344 с.
403. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Кондор, 2003. 192 с.
404. Кудін С. В. Поняття «поток і пограбування» у кримінальному праві України XI – першої половини XVII ст.: історико-правовий аналіз. *Право України*. 2003. № 6. С. 132–135.
405. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у X – першій половині XVII ст. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2001. 24 с.
406. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у X – першій половині XVII ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2001. 226 с.
407. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 2004. 304 с.
408. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. М. : Юрид. лит., 1972. 352 с.
409. Кудрявцев В. Н., Никитинский В. И., Самощенко И. С., Глазырин В. В. Эффективность правовых норм. М. : ВНИИСЗ, 1980. 176 с.

410. Кудрявцев М. А. Конституционный принцип равноправия в правовом положении личности в РФ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 2004. 258 с.

411. Кузембаєв О. С. Джерела кримінально-правового регулювання в Україні: доктринальні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2017. 20 с.

412. Кузнецов В. В. Засади запобігання та протидії корупції в Україні : навч. посіб. / [В. І. Василичук, С. С. Чернявський, О. М. Юрченко та ін.]. Київ : Кандиба Т. П., 2015. 228 с.

413. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2012. 908 с.

414. Кузнецов В. В., Бабаніна В. В., Кузнецова Л. О. Кримінальна відповідальність за хуліганство: національний та зарубіжний досвід : монографія. Київ : Інтерсервіс, 2013. 267 с.

415. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / за ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2013. 320 с.

416. Кузнецова Н. Ф. Преступление, состав преступления, диспозиция уголовно-правовой нормы. *Вестник МГУ*. 1967. № 54. С. 35–48. (Серия «Право»).

417. Кузнецова Н. Ф. Проблемы квалификации преступлений : курс лекций. М. : Городец, 2007. 336 с.

418. Кузнецова Н. Ф., Злобин Г. А. Социальная обусловленность уголовного закона и научное обеспечение нормотворчества. *Советское государство и право*. 1976. № 8. С. 76–83.

419. Кулик Л. М. Боротьба зі злочинами, що вчиняються з використанням зброї : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 19 с.

420. Кулыгин В. В. Этнокультура уголовного права : монография. М. : Юрист, 2002. 287 с.

421. Куракін О. М. Поняття механізму правового регулювання в семантичному розрізі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. Т. 1. С. 20–22.

422. Курляндский В. И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия. М. : Юрид. лит., 1965. 142 с.

423. Курс кримінально-виконавчого права України. Загальна та Особлива частини : навч. посіб. / [О. М. Джужа та ін.] ; заг. ред. О. М. Джужа. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 304 с.

424. Курс уголовного права. Общая часть. Т. 1 : Учение о преступлении : учеб. для вузов / ред. Н. Ф. Кузнецова, И. М. Тяжкова. М. : Зерцало, 2002. 624 с.

425. Курс уголовного процесса / под ред. Л. В. Головки. М. : Статут, 2016. 1278 с.

426. Куц В. М. Новий погляд на предмет та метод кримінального права. *Наукові записки Харківського економіко-правового університету*. 2004. № 1. С. 56–64.

427. Куцевич М. П. Напрями вдосконалення нормативного змісту універсального принципу чинності Кримінального кодексу України. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. № 9. С. 150–155.

428. Куцевич О. П. Проблематика визначення джерела кримінального права України (за КК України 2001 р.). *Молодь у юридичній науці* : зб. тез Міжнар. наук. конф. молодих вчених «Четверті осінні юридичні читання» : у 3 ч. 2005. Ч. 3. Підтом І. С. 222–227.

429. Кучевська С. П. Проблеми гармонізації законодавства України про кримінальну відповідальність та Статуту Міжнародного кримінального суду : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2009. 19 с.

430. Лазарев В. В. Избранные труды : в 3 т. Т. 2 : Пробелы в законодательстве: установление, преодоление, устранение. М. : Новая юстиция, 2010. 504 с.

431. Лазарев В. В. Пробелы в праве и пути их устранения. М. : Юрид. лит., 1974. 184 с.
432. Лакеев А. А. Субъекты уголовного права: признаки, система. «*Черные дыры*» в российском законодательстве. 2005. № 3. С.106–119.
433. Ласточкина К. А. Субъекты нормотворческой деятельности: понятие и виды. *Публичное право*: материалы XIX Междунар. научн. конф. молодых ученых (Минск, 14–15 апр. 2016 г.). Минск : ГИУСТ БГУ, 2016. С. 148–149.
434. Левицька Л. В. Якість кримінального закону України як показник ефективності кодифікації законодавства. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 37–43.
435. Лекторский В. А., Швырев В. С. Методологический анализ науки: типы и уровни. *Философия, методология, наука*. М. : Наука, 1972. С. 7–44.
436. Лемешко О. М. Проблеми забезпечення якості та підвищення ефективності застосування законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності. *Правові засади підвищення боротьби зі злочинністю в Україні* : матеріали наук. конф. (Харків, 15 трав. 2008 р.). Харків, 2008. С. 40–42.
437. Лившиц Р. З. Теория права : учебник М. : БЭК, 1994. 224 с.
438. Лилак Д. Д. Проблеми колізій у законодавстві України (теорія і практика) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 20 с.
439. Лисенкова О. С. Законодавство України: необхідне нормативне визначення поняття. *Право України*. 1999. № 11. С. 93–97.
440. Литвинов А. С. Механизм и формы реализации норм уголовного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2012. 28 с.
441. Литвинов О. М., Митрофанов І. І. Методологічні підходи до вирішення проблем функцій норм кримінального права. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2017. № 2 (16). С. 81–91.
442. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ 5 Особливої частини КК України) : монографія. Київ : Київ. ун-т, 2006. 573 с.

443. Лихова С. Я. Конституція України та кримінальне законодавство України (окремі питання взаємодії). *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 2. С. 92–97.

444. Лихова С. Я. Наступність кримінального законодавства України та особливості механізму кримінально-правового регулювання на сучасному етапі. *Наукові записки*. 2002. Т. 20. С. 12–21.

445. Лопашенко Н. А. Изменения уголовного законодательства: оценка летних реформ. *Уголовное право*. 2009. № 5. С. 35–41.

446. Луць Л. А. Теорія правових актів: вимога часу. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 14–21.

447. Любченко Д. І. Розвиток кримінального права Гетьманщини у другій половині XVII – XVIII ст. : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 25 с.

448. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 221 с.

449. Майстренко О. В. Теоретико-правові аспекти колізій у законодавстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2008. 20 с.

450. Малков В. П. Конкуренция уголовно-правовых норм и её преодоление. *Советское государство и право*. 1975. № 3. С. 59–66.

451. Мальцев В. В. Введение в уголовное право. Волгоград : ВА МВД России, 2001. 265 с.

452. Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 17 с.

453. Марін О. К. Конкуренція кримінально-правових норм : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 20 с.

454. Марін О. К. Конкуренція кримінально-правових норм : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2001. 235 с.
455. Марітчак Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2003. 16 с.
456. Марітчак Т. М. Помилки у кваліфікації злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2003. 237 с.
457. Марксистско-ленинская общая теория государства и права. *Социалистическое право*. М. : ЮЛ, 1973. 648 с.
458. Маркунцов С. А. Теория уголовно-правового запрета : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2015. 550 с.
459. Маркунцов С. Л. Теория уголовно-правового запрета : монография. М. : Юриспруденция, 2015. 560 с.
460. Мартянов Г. А. Теория и методика оптимизации участия законодательных (представительных) органов государственной власти субъектов Российской Федерации в федеральном законотворческом процессе : дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2010. 191 с.
461. Маслак Н. В. Підстава кримінальної відповідальності за готування до злочину. *Кримінальне право України*. 2006. № 4. С. 2–10.
462. Матат Ю. І. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання в правозастосовній діяльності : монографія. Харків : Право, 2015. 176 с.
463. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ. : Юрінком Інтер, 2000. 272 с.
464. Матузов Н. И. Коллизии в праве: причины, виды и способы разрешения. *Правоведение*. 2000. № 5. С. 225–244.
465. Махінчук В. М. Конституційні принципи кримінального права: проблема формування системи законодавчих гарантій адекватності покарання. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 4. С. 90–99.

466. Медведчук В. В. Питання ефективності чинного законодавства. *Право України*. 1998. № 6. С. 69–72.

467. Мельник М. І. Кримінально-правова норма чи соціальна аномалія? *Право України*. 2004. № 9. С. 115–119.

468. Мельников А. Ю. Понятие и особенности норм процессуального права. *Юридические гарантии применения права и режим социалистической законности в СССР*. 1975. Вып. 1. С. 30–31.

469. Мельникова Ю. Б. О понятии и сущности уголовно-правовых отношений. *Советское государство и право*. 1970. № 6. С. 90–94.

470. Мельничок В. М. Кримінально-правове обвинувачення як підстава реалізації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2009. Вип. 461. С. 91–98.

471. Меркулов В. О. Кримінальна відповідальність: окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. 224 с.

472. Меркулова В. О. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. О. Меркулової. Одеса : Букаєв В. В., 2015. 284 с.

473. Меркулова В. О., Смоков Д. С. Форми реалізації кримінальної відповідальності: окремі аспекти теорії та законодавства. *Вісник Одеського національного університету внутрішніх справ*. 2004. Вип. 1. С. 103–113.

474. Милинчук Д.С. Коллизии как одна из причин препятствий для создания единообразного применения норм права в России. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2018. № 3. С. 133–139.

475. Минькович-Слободяник О. В. Правова політика як чинник правотворчості та правозастосування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 22 с.

476. Митрофанов А. А. Основні напрямки кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 187 с.

477. Митрофанов И. И. Институт потерпевшего в уголовном праве. *Уголовное право в эволюционирующем обществе: проблемы и перспективы* : сб. науч. ст. Курск : Юго-Зап. гос. ун-т., 2011. С. 61–65.

478. Митрофанов И. И. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности : монография. Одесса : Феникс, 2014. 448 с.

479. Митрофанов І. І. Види кримінально-правових норм у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Юридична Україна*. 2011. № 3. С. 103–109.

480. Митрофанов І. І. Джерела кримінально-правових норм. *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20–21 трав. 2011 р.). Луганськ, 2011. С. 324–329.

481. Митрофанов І. І. Зв'язок норм кримінального права та кримінально-правових відносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 48. Т. 2. С. 82–85. (Серія «Право»).

482. Митрофанов І. І. Кримінальна відповідальність осіб, які вчинили злочин у співучасті : монографія. Кременчук : Щербатих О. В., 2009. 280 с.

483. Митрофанов І. І. Кримінальне, кримінальне процесуальне та кримінально-виконавче право: проблеми взаємозв'язку. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 104–118.

484. Митрофанов І. І. Кримінально-правова доктрина: від визначення поняття до з'ясування ролі у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Вісник Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського*. 2014. Вип. 3 (86). С. 168–173.

485. Митрофанов І. І. Кримінально-правова норма та пов'язані з нею веління. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 172–179.

486. Митрофанов І. І. Сучасні підходи до розв'язання проблем реалізації кримінальної відповідальності. *Юридична Україна*. 2009. № 11. С. 109–114.

487. Михайленко П. П. Нариси з історії кримінального законодавства Української РСР : у 2 ч. Ч. 1. Київ : Вид-во Акад. наук УРСР, 1959. 438 с.

488. Михайленко П. П. Новые документы о кодификации советского уголовного права в УССР. *Доповіді та повідомлення Львівського державного університету ім. Івана Франка*. 1955. Вип. VI. Ч. 1. С. 16–20.

489. Михеев Р. И. Проблемы вменяемости и невменяемости в советском уголовном праве. Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та. 1983. 300 с.

490. Мицкевич А. В. Акты высших органов советского государства. М. : Юрид. лит., 1967. 175 с.

491. Мицкевич А. В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социалистическом государстве. *Советское государство и право*. 1963. № 8. С. 24–33.

492. Мишунин П. Г. Очерки по истории советского уголовного права 1917–1918 гг. М. : Госюриздат, 1954. 232 с.

493. Міжнародне право : мультимедійний посібник / [Н. В. Камінська, Б. В. Калиновський, К. В. Тарасенко та ін.]. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/mg/authors.html>.

494. Моніторинг ефективності законодавства: мета, критерії, реальність / за ред. В. О. Зайчука. Київ : Ін-т законодавства ВРУ, 2009. 386 с.

495. Моніторинг колізій і прогалин у законодавстві України / ред. В. О. Зайчук. Київ : Ін-т законодавства ВРУ, 2016. 178 с.

496. Мордовец А. С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина : монография. Саратов : Саратов. высш. шк. МВД РФ, 1996. 278 с.

497. Москалькова Т. Н., Черников В. В. Нормотворчество : науч.-практ. пособие. М. : Проспект, 2014. 384 с.

498. Москалюк О. В. Механізм подолання змістовних і темпоральних колізій норм права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.
499. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили : монографія. Київ : Дакор, 2013. 216 с.
500. Мотовиловкер Е. Я. Теория регулятивного и охранительного права : монография. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. 136 с.
501. Музика А. А. Порівняльні кримінально-правові дослідження в Україні (сучасний стан). *Юридичний вісник України*. 2008. № 17. С. 8–9.
502. Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. 125 с.
503. Музика А. А., Лащук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. 192 с.
504. Мухаев Р. Т. Теория государства и права : учебник. М. : ПРИОР, 2002. 464 с.
505. Набиев И. Г. Принципы назначения наказания : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Казань, 2004. 171 с.
506. Навроцький В. О. Кримінальне право і кримінальне законодавство: співвідношення понять. *Право України*. 2011. № 9. С. 19–29.
507. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. Київ : Знання, КОО. 2000. 771 с.
508. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) : монографія. Київ : Атіка, 2001. 271 с.
509. Навроцький В. О. Опублікована судова практика у кримінальних справах – джерело права. *Кримінальне право України*. 2006. № 1. С. 116–126.
510. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

511. Навроцький В. О. Принцип заборони аналогії і його дія при застосуванні Кримінального кодексу України 2001 р. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.). Харків, 2002. С. 49–52.

512. Навроцький В. О. Про «термінологічну» главу Кримінального кодексу УРСР. *На шляху до правової держави*. Львів, 1991. С. 103–110.

513. Навроцький В. О. Про співвідношення понять «кримінальне право» та «кримінальне законодавство». *Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка (Луганськ, 20–21 трав. 2011 р.). Луганськ, 2011. С. 347–351.

514. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2000. 35 с.

515. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2000. 495 с.

516. Нагребельний В. П. Прогнозування у законодавчій діяльності. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 13–20.

517. Наден О. В. Застосування кримінального права в системі форм реалізації права. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2006. № 2. С. 64–67.

518. Наден О. В. Структура норм кримінального права. *Проблеми законності*. 2006. Вип. 79. С. 124–127.

519. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія. Харків : Право, 2012. 272 с.

520. Назаренко Г. В. Принудительные меры медицинского характера : учеб. пособие. М. : МПСИ, 2008. 144 с.

521. Назимко Є. С. Суспільно небезпечне діяння та інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності: актуальні питання співвідношення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2011. № 2. С. 115–120.

522. Наказ Екатерины II комиссии о составлении проекта нового Уложения. 1766–1767 гг. Российский государственный архив древних актов. Ф. 10. Кабинет Екатерины II и его продолжение. Оп. 1. Д. 15. Ч. 1. Л. 7–9. URL: <http://raritety.rusarchives.ru/dokumenty/nakaz-ekateriny-ii-komissii-o-sostavlenii-proekta-novogo-ulozheniya>.

523. Наконечный Я. Е. Место и роль мониторинга нормативных актов в механизме правового регулирования. *Вестник алтайской науки*. 2009. № 4 (7). С. 168–173.

524. Наконечный Я. Е. Мониторинг в правотворчестве (проблемы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2008. 202 с.

525. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

526. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

527. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронка. 7-ме вид., переробл. та доповн. Київ : Юрид. думка, 2010. 1288 с.

528. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доповн. Київ : Дакор, 2019. 1384 с.

529. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та доповн. / ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2006. 848 с.

530. Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм (по материалам следственной и прокурорско-судебной практики) : учеб. пособие. Волгоград, 1973. 176 с.

531. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 2 т. 3-е изд. М. : Юрид. лит., 2004. Т. 1 : Общая часть. 496 с.
532. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций : в 3 т. Т. 1. Общая часть. Изд. 4-е, ред. и доп. М. : Юрид. лит., 2007. 496 с.
533. Наумов А. В. Российское уголовное право: общая часть : курс лекций. М. : БЭК, 1996. 560 с.
534. Нгуен Куок Динь. Международное публичное право : в 2 т. Т. 1. С. 212–213.
535. Невеселов А. А. Правовой мониторинг и государственная политика: теоретико-правовые основы взаимодействия : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12 00.01. Ростов н/Д, 2009. 23 с.
536. Недбайло П. Е Советские социалистические правовые нормы / отв. ред.: В. Г. Сокуренок. Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1959. 169 с.
537. Недбайло П. Е. Система юридических гарантий применения советских правовых норм. *Правоведение*. 1971. № 3. С. 49–53.
538. Незнамова З. А. Коллизии в уголовном праве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Екатеринбург, 1995. 37 с.
539. Нерсисянц В. С. Философия права : учеб. для вузов. М. : ИНФРА-М ; НОРМА, 1997. 652 с.
540. Нижник Н. Р. Правовий моніторинг як необхідна складова законотворчого процесу. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2014. № 2 (29). С. 50–54.
541. Нікітін А. А. Кримінальна відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 218 с.
542. Ніколаєнко Т. Б. Поняття кримінальної відповідальності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 10 (108). С. 112–118.
543. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : Аконіт, 2000. Т. 2. 911 с.

544. Ной И. С. Уголовное правоотношение – одна из важных юридических гарантий конституционных прав и свобод граждан. *Личность преступника и уголовная ответственность*. Саратов : Изд-во СГУ, 1979. С. 3–28.

545. Ображиев К. В. Система формальных (юридических) источников уголовного права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2014. 587 с.

546. Обушенко О. М. Підвищення ефективності застосування норм трудового права як обов'язкова умова розбудови соціально-правової держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 2. С. 92–95.

547. Общая теория государства и права : учебник : в 2 т. / отв. ред.: В. С. Петров, Л. С. Явич. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. Т. 2 : Общая теория права. 416 с.

548. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. Т. 2 : Теория права / отв. ред. М. Н. Марченко. М. : Зерцало, 2000. 639 с.

549. Общая теория права и государства : учебник / [В. С. Афанасьев, А. П. Герасимов, В. И. Гойман и др.]; под ред. В. В. Лазарева. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юристъ, 1999. 472 с.

550. Общая теория права : курс лекций / под ред. В. К. Бабаева. Н. Новгород: Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. 544 с.

551. Общая часть уголовного права: состояние законодательства и научной мысли / под ред. Н. А. Лопашенко. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2011. 785 с.

552. Овчаренко І. М. Закони у системі джерел (форм) права та їх класифікація : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2004. 16 с.

553. Овчинникова Н. О. Пробелы в уголовно-процессуальном праве и способы их устранения и преодоления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Саратов, 2017. 31 с.

554. Огурцов Н. А. Правоотношения и ответственность в советском уголовном праве : учеб. пособие. Рязань : РВШ МВД СССР, 1976. 205 с.

555. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведевой. 16-е изд., испр. М. : Рус. яз., 1984. 798 с.

556. Онищук І. І. Техніка юридичного письма в нормативно-правових актах : монографія. 2-ге вид., стер. Харків : Право, 2019. 226 с.

557. Орловська Н. А. Актуальні проблеми кримінально-правового регулювання спеціальної конфіскації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 135–144.

558. Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2012. 40 с.

559. Основания уголовно-правового запрета (криминализация и декриминализация) / [В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, Г. А. Злобин, и др.]. М. : Наука, 1982. 304 с.

560. Основи держави і права : навч. посіб / Г. Г. Забарний, Р. А. Калюжний, В. К. Шкарупа. Київ : Паливода А. В., 2001. 236 с.

561. *Основы научных исследований* / под ред. В. И. Крутова, В. В. Папова. М. : Высш. шк., 1989. 400 с.

562. Основы права Республики Беларусь: у вопросах и ответах : практ. пособие / [С. А. Балашенко, С. С. Вабищевич, Г. А. Василевич и др.]. Минск : ПТЧУП «Молодежное», 2004. 271 с.

563. Оцяця А. С. Охоронна функція кримінального права України: концептуальні основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2014. 19 с.

564. Павлова Т. О. Класифікація суб'єктів охоронних кримінально-правових відносин. *Правова держава*. 2018. № 3. С. 167–173. DOI: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.30.132889>.

565. Павловский А. И. Административно-правовые гарантии прав и свобод в сфере охраны общественного порядка : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. М., 1998. 162 с.

566. Панасюк О. С. Пробелы в праве и способы их преодоления и устранения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Ставрополь, 2012. 28 с.

567. Панов М. І. Кримінальна відповідальність та її підстава. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2010. № 4. С. 45–52.
568. Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права : вибр. наук. пр. Харків : Право, 2018. 472 с.
569. Панов М. І. Системний підхід у кримінальному праві та проблеми удосконалення кримінального законодавства. *Право України*. 2012. № 6. С. 227–241.
570. Панов М. І., Гуторова Н. О. Методологічні засади дослідження проблем Особливої частини кримінального права. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 100. С. 291–304.
571. Панов М. І., Квасневська Н. Д. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність. *Право України*. 2010. № 10. С. 47–55.
572. Панов Н. И. Понятийные аппараты наук криминального цикла: соотношение и взаимосвязь. *Государство и право*. 2001. № 5. С. 57–60.
573. Панов Н. И., Гуторова Н. А. О методологии научного исследования проблем Особенной части Уголовного права. *Правоведение*. 2010. № 1. С. 84–95.
574. Панов Н. И., Щур Б. В. Об изучении способа совершения преступления в науках криминального цикла: междисциплинарный подход. *Криминалисть первопечатный*. 2013. № 6. С. 17–33.
575. Пащенко О. О. Соціальна обумовленість закону про кримінальну відповідальність : монографія. Харків : Юрайт, 2018. 446 с.
576. Пендюра М. М. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Ліпкан О. С., 2013. 304 с.
577. Петришин О. В., Лук'янов Д. В. Законодавство України у сфері державної безпеки: загальнотеоретичні підходи до визначення. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 2. С. 13–24.
578. Петрова Г. О. Субъекты уголовно-правового отношения. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2003. № 2. С. 366–375. (Серия «Право»).

579. Петрова Г. О. Уголовно-правовое регулирование и его средства: норма и правоотношение : автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.08. Н. Новгород, 2003. 52 с.

580. Петрова Г. О. Уголовно-правовое регулирование и его средства: норма и правоотношение : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Н. Новгород, 2003. 304 с.

581. Петрова Д. Е. Общетеоретические вопросы предмета регулирования уголовного права. *Предмет уголовного законодательства Российской Федерации* : материалы науч.-практ. конф. (Саратов, 2002 г.). Саратов, 2002. С. 74–76.

582. Пиголкин А. С., Юсупов С. Н. Пути оптимизации работы над правовой терминологией. *Советское государство и право*. 1983. № 12. С. 45–52.

583. Пикуров Н. И. Место уголовного права в системе российского права. *Энциклопедия уголовного права* : в 35 т. Т. 1. Понятие уголовного права. СПб. : Изд-во Малинина, 2005. 698 с.

584. Пинаев А. А. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник. Харьков : Харьков. юрид., 2005. 664 с.

585. Пионтковский А. А. Правоотношения в уголовном праве. *Правоведение*. 1962. № 2. С. 86–87.

586. Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування: проблеми кримінального законодавства та практики його застосування : монографія. Луганськ : Віртуальна реальність, 2011. 386 с.

587. Письменський Є. О. Кримінально-правові проблеми звільнення від відбування покарання на підставі акту про помилування. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 129–137.

588. Письменський Є. О. Співвідношення інститутів судимості та кримінальної відповідальності. *Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми* : матеріали Міжнар. наук. конф. (Донецьк, 17–18 листоп. 2006 р.). Донецьк, 2006. С. 261–264.

589. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 39 с.

590. Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. 727 с.

591. Підгородинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 19 с.

592. Платонов В. М. Законодательный процесс в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 1999. 205 с.

593. Погребняк С. П. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Загальні проблеми правової науки*. 2013. № 1 (72). С. 44–56.

594. Погребняк С. П. Колізії у законодавстві України та шляхи їх переборення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2001. 201 с.

595. Погребняк С. П. Про колізії в законодавстві. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1 (32). С. 26–33.

596. Подковенко Т. О. Становлення системи законодавства України в 1917–1920 роках (Українська Центральна Рада, гетьманат П. Скоропадського, Директорія УНР) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 21 с.

597. Подлесных С. Н. Пробелы в уголовно-процессуальном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Воронеж, 2012. 23 с.

598. Поліщук О. М. Диспозитивність та кримінально-правові відносини. *Актуальні проблеми держави та права*. 2013. № 69. С. 229–237.

599. Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2013. 20 с.

600. Полное собрание русских летописей. Т. II : Ипатьевская летопись. Изд. 2. СПб., 1908, стб. 932.

601. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : монографія. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. 239 с.

602. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. М. : Изд. МГУ, 1956. 271 с.

603. Полянський Є. Ю. Призначення покарання за кримінальним правом США : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2007. 17 с.

604. Пономаренко Г. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки держави : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 442 с.

605. Пономаренко Ю. А. Виды наказаний по уголовному праву Украины. Харьков : Финн, 2009. 344 с.

606. Пономаренко Ю. А. Зворотна дія кримінального закону в часі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2002. 20 с.

607. Пономаренко Ю. А. Поняття кримінальної відповідальності. *Проблеми законності*. 2009. № 9. С. 143–148.

608. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія. Київ : Атіка, 2005. 288 с.

609. Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис. Харків : Право, 2012. 80 с.

610. Попкова Е. А. Принудительные меры медицинского характера, применяемые к психически больным: уголовно-правовой и уголовно-исполнительный аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Красноярск, 2005. 227 с.

611. Попович В. М. Методологія формування кримінологічної характеристики злочинів у сфері обороту об'єктів нерухомості. *Наука і правоохорона*. 2018. № 3. С. 168–177.

612. Попович В. П. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 20 с.

613. Попович В. П. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 322 с.

614. Порівняльна таблиця Загальної частини Кримінального кодексу України до другого читання станом на 19 травня 2000 року : проєкт Кримінального кодексу України № 1029 від 12 трав. 1998 р. URL: http://static.rada.gov.ua/osmir/tables/05_2000/TABL10290Z02.html.

615. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / за заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків : Кроссрууд, 2008. 364 с.

616. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / за ред. проф. С. Юшкова. Київ : ВУАН, 1935. Ред. IV. С. 137–144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, № 240, Новгород. 1-й літопис XV ст.).

617. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків : Право, 2013. 1234 с.

618. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні / за заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008. 840 с.

619. Правова статистика : курс лекцій / [О. М. Джужа та ін.]; ред. О. М. Джужа. Київ : Б.в., 2000. 336 с.

620. Правовой мониторинг: актуальные проблемы теории и практики / под ред. Н. Н. Черногора. М. : Междунар. юрид. ин-т, 2010. 232 с.

621. Принцип. *Філософський енциклопедичний словник* / [В. І. Шинкарук та ін.]. Київ : Абрис, 2002. 519 с.

622. Принцип. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / [ред. кол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2003. Т. 5 : П–С. 735 с. URL: <https://cyclop.com.ua/content/view/1268/58/1/10/#23816>.

623. Присяжнюк Т. І. Передумови формування інституту потерпілого у кримінальному праві України. *Право України*. 2005. № 7. С. 64–67.

624. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції : Закон України від 21 груд. 2010 р. № 2808-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2808-17#Text>.

625. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 11 черв. 2009 р. № 1508-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-17#Text>.

626. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності : Закон України від 15 листоп. 2011 р. № 4025-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4025-17#Text>.

627. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року : Закон України від 23 лют. 2014 р. № 767-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/767-18#Text>.

628. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян : Закон України від 16 січ. 2014 р. № 721-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/721-18#Text>.

629. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15 квіт. 2008 р. № 270-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-17#Text>.

630. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1483-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1483-14/ed20000222>.

631. Про засади запобігання та протидії корупції : Закон України від 11 черв. 2009 р. № 1506-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1506-17/ed20110105>.

632. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 1 жовт. 1996 р. № 392/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

633. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листоп. 1996 р. № 9. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VS96005?an=8&ed=1996_11_01.

634. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 груд. 2014 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text>.

635. Про затвердження Регламенту Верховної Ради України : Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#n722>.

636. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

637. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лют. 2014 р. № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#n268>.

638. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>.

639. Про Положення про порядок здійснення помилювання : Указ Президента України від 21 квіт. 2015 р. № 223/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/223/2015#Text>.

640. Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності : Указ Президента України від 10 черв. 1997 р. № 503/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/503/97#Text>.

641. Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів : постанова Пленуму Верховного Суду України від 02 лип. 2004 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04#Text>.

642. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 черв. 2010 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-10#Text>.

643. Про приєднання Української Радянської Соціалістичної Республіки до Віденської конвенції про право міжнародних договорів : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квіт. 1986 р. № 2077-XI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2077-11>.

644. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції : Закон України від 18 жовт. 2006 р. № 251-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/251-16>.

645. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

646. Про ратифікацію Конвенції про кіберзлочинність : Закон України від 7 верес. 2005 р. № 2824-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2824-15>.

647. Про ратифікацію Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18 жовт. 2006 р. № 252-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-16>.

648. Про ратифікацію Протоколу № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин : Закон України від 28 листоп. 2002 р. № 318-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/318-15#Text>.

649. Про ратифікацію Протоколу № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари : Закон України від 22 лют. 2000 р. № 1484-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1484-14>.

650. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2009 р. № 10. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09#Text>.

651. Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лют. 2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03#Text>.

652. Проблеми законодавчих прогалин в конституційній юриспруденції: національна доповідь / Конституційний Суд України. 21 с. URL: https://www.confueconstco.org/reports/rep-xiv/report_Ukraine_uk.pdf.

653. Пронюк Н. В. Національне законодавство і його роль у демократичних перетвореннях в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2004. 20 с.

654. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_802.

655. Прохоров В. С. Преступление и ответственность. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. 136 с.

656. Прохоров В. С., Кропачев Н. М., Тарбагаєв А. Н. Механизм уголовно-правового регулирования: норма, правоотношение, ответственность. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. 208 с.

657. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 5-те вид., зі змінами. Київ : Атіка, 2001. 174 с.

658. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 10-те вид., зі змінами. Львів : Край, 2008. 224 с.

659. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : посіб. для студ. Вид. 3-тє, зі змінами й доповн. Київ : Рад. шк., 1994. 236 с.

660. Рабінович П. М. Праворозуміння: сутність, класифікації, нездоланність плюралізму. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 5 (67). С. 25–35.

661. Рарог А. И. Пробелы и избыточность в российском уголовном законе. *Бизнес в законе*. 2009. № 2. С. 106–109.

662. Рибікова Г. В. Правова експертиза нормативно-правових актів як правова категорія та наукова доктрина. *Юридичний вісник*. 2013. № 4 (29). С. 28–32.

663. Ривлин А. Л. Об уголовно-правовых и уголовно-процессуальных отношениях. *Известия вузов. Правоведение*. 1959. № 2. С. 105–112.

664. Римский статут Международного уголовного суда : текст Римского статута, распространенного в качестве документа A/CONF.183/9 от 17 июля 1998 г. с изменениями на основе протоколов от 10 нояб. 1998 г., 12 июля 1999 г., 30 нояб. 1999 г., 8 мая 2000 г., 17 янв. 2001 г. и 16 янв. 2002 г. Статут вступил в силу 1 июля 2002 г. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.

665. Риндюк В. І. Законодавча техніка : поняття, форми, види, реалізація в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 20 с.

666. Ришелюк А. М. Законотворчий процес в Україні : навч. посіб. Київ : Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, 2004. 220 с.

667. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28 лют. 2018 р. № 2-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#Text>.

668. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців тринадцятого, чотирнадцятого пункту 32 розділу I Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу першого підпункту 164.2.19 пункту 164.2 статті 164 Податкового кодексу України (справа про

оподаткування пенсій і щомісячного довічного грошового утримання) від 27 лют. 2018 р. № 1-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-18#Text>.

669. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Національного банку України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 58 Конституції України (справа про зворотну дію в часі законів та інших нормативно-правових актів) від 9 лют. 1999 р. № 1-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-99#n54>.

670. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 151⁻² Конституції України від 2 груд. 2019 р. № 11-р/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text>.

671. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 груд. 1999 р. № 11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99>.

672. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України «Про засади запобігання та протидії корупції», «Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) від 6 жовт. 2010 р. № 21-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10#Text>.

673. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції

України» від 8 грудня 2004 року № 2222–IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 верес. 2010 р. № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>.

674. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень частини четвертої статті 94 Конституції України від 9 жовт. 2007 р. № 7-рп/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0a7p710-07#Text>.

675. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>.

676. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лют. 2019 р. № 1-п/2019 (справа № 1-135/2018(5846/17)). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#n68>.

677. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) розпоряджень Президента України про призначення перших заступників, заступників голів обласних, Київської міської державних адміністрацій, виданих протягом липня–грудня 1996 року, січня 1997 року (справа щодо призначення заступників голів місцевих державних адміністрацій) від 24 груд. 1997 р. № 8-зп/1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-97#Text>

678. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. М. : Юрид. лит., 1984. Т. 1 : Законодательство Древней Руси. 430 с.

679. Российское законодательство: проблемы и перспективы. М. : БЭК, 1995. 478 с.

680. Российское уголовное право. Общая часть : учебник / ред. А. В. Наумов. М. : БЭК, 1994. 256 с.

681. Рощина І. О. Ефективність норм кримінального права України у запобіганні злочинам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 20 с.

682. Руднєва О. М., Ярмиш О. Н. Правова політика України: стан, проблеми концептуалізації та підвищення ефективності (аналітична доповідь). *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.). Київ : НІСД, 2013. С. 6–26.

683. Сабитов Р. А. Посткриминальное поведение. Понятие, регулирование, последствия / под ред. Р. Р. Галиакбарова. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1985. 192 с.

684. Сабитов Т. Р. Система уголовно-правовых принципов : монография / отв. ред. А. И. Чучаев. М. : Проспект, 2012. 236 с.

685. Савенок А. Л. Правоприменение при пробелах в уголовном законе. *Вестник Академии МВД Республики Беларусь*. 2014. № 1 (27). С. 90–95.

686. Савченко А. В. Конституція як джерело кримінального законодавства України та США. *Вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2001. Вип. 3. С. 12–18.

687. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2007. 594 с.

688. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 38 с.

689. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 616 с.

690. Савчук С. В. Юридична соціологія: предмет та місце в системі юридичних наук : монографія. Чернівці : Рута, 2003. 238 с.
691. Сагатовский В. Н. Основание общей теории систем. М. : Молодая гвардия, 1974. 223 с.
692. Самоквасов Д. Я. Курс истории русского права. 3-е изд., испр. и доп. М. : Тип. Император. моск. ун-та, 1908. 616 с.
693. Самощенко И. С. О понятии эффективности правовых норм. *Ученые записки ВНИИСЗ*. 1969. Вып. 18. С. 3–19.
694. Самусевич А. Г. Институт процессуального расследования правонарушения в механизме реализации юридической ответственности (теоретико-правовой аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Казань, 2012. 18 с.
695. Сандевуар П. Введение в право. М., 1994. 324 с.
696. Санталов А. И. Теоретические вопросы уголовной ответственности. Л. : Ленингр. ун-т, 1982. 96 с.
697. Сапун В. А. Теория правовых средств и механизм реализации права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород, 2002. 321 с.
698. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину у кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2006. 208 с.
699. Сенякин И. Н. Специализация и унификация российского законодательства (проблемы теории и практики) : автореф. ... дис. д-ра юрид. наук : 12.00.01. Саратов, 1993. 32 с.
700. Сердюк І. А. Акт безпосередньої реалізації норм права: поняття, особливості, види. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2016. № 2. С. 22–29.
701. Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.

702. Середа О. Г. Державно-правовий механізм захисту прав працівників в умовах інтеграції України до європейського союзу : дис. ... д-ра. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2019. 462 с.

703. Сидоренко Э. Л. Карабут М. А. Частные начала в уголовном праве. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2007. 212 с.

704. Синцова Т. А. Юридические факты в советском государственном праве. *Советское государство и право*. 1976. № 6. С. 121–126.

705. Система. *Академічний тлумачний словник української мови* (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/systema>.

706. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2004. 656 с.

707. Скакун О. Ф. Теория государства и права. Харьков : Консум, 2000. 704 с.

708. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : підручник. Харків : Еспада, 2006. 776 с.

709. Скулиш Є. Д., Митрофанов І. І. Механізм реалізації кримінальної відповідальності: окремі питання поняття та структури. *Європейські перспективи*. 2015. № 7. С. 114–120.

710. Сырых В. М. Логические основания общей теории права : в 2 т. 2-е изд., испр. и доп. М. : Юстицинформ, 2001. Т. 1 : Элементный состав. 528 с.

711. Сливка С. С. Застосування норм права як особлива форма його реалізації. *Життя і право*. 2004. № 4. С. 30–33.

712. Словарь иностранных слов / [под ред. И. В. Лехина, С. М. Локшиной и др.]. М. : Сов. энцикл., 1964. 784 с.

713. Словарь иностранных слов / ред. В. В. Пчелкина. 16-е изд., испр. М. : Рус. яз., 1988. 624 с.

714. Словник української мови / відп. ред. : П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. Київ : Наук. думка, 1971. 732 с.

715. Словник української мови : в 11 т. / голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 10. 1979. 441 с.
716. Словник української мови : в 10 т. Київ : Наук. думка, 1970. 1979. Т. 4 : І–О. 1974. 840 с.
717. Смирнов В. Г. Правоотношения в уголовном праве. *Правоведение*. 1961. № 3. С. 86–98.
718. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права. Предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования. Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1965. 188 с.
719. Смирнов В. Г. Функции советского уголовного права: предмет, задачи и способы уголовно-правового регулирования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Л., 1965. 39 с.
720. Собрание Соловецкой библиотеки № 858/968. 1493 г., Новгород, лл. 552–557, в приложении к Кормчей книге.
721. Советский энциклопедический словарь. М. : Сов. энцикл., 1980. 1600 с.
722. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 17 с.
723. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 222 с.
724. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності : монографія. Івано-Франківськ : Надвірнян. друкарня, 2009. 297 с.
725. Соловій Я. І. Теоретичні обґрунтування підстав кримінальної відповідальності. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України*. 2003. № 4. С. 74–84.
726. Сорока С. О. Контрабанда наркотичних засобів: проблеми протидії : монографія. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 227 с.
727. Сорочинський М. Г. Застосування кримінального права судом: захист прав потерпілого та попередження злочинності. *Актуальні проблеми політики*. 2002. Вип. 13–14. С. 586–591.

728. Социология права : учеб. пособие / ред. В. М. Сырых. М. : Юстицинформ, 2001. 480 с.

729. Спиридонов Л. И. Теория государства и права : учебник. М. : Гардарина, 1995. 301 с.

730. Спиридонов Л. И. Социология уголовного права. М. : Юрид. лит. 1986. 223 с.

731. Стабільність як умова ефективності законодавства України про кримінальну відповідальність / [В. Я. Тацій та ін.]. *Голос України*. 2013. № 66. С. 4–5.

732. Статут Великого княжества Литовского 1529 г. / под ред. К. И. Яблонскиса. Минск : Акад. наук БССР, 1960. 252 с.

733. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. Мінск, 2003. С. 35–263 (за виданням 1855 року).

734. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. Т III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: У 2 кн. – Кн. 2 / за ред. С. В. Ківалова, П. П. Музиченка, А. І. Панькова. Одеса, 2002–2004. 568 с.

735. Сташис В. В. Загальна характеристика нового Кримінального кодексу України. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовт. 2001 р.). Харків, 2002. С. 5–10.

736. Сташків Б. І. Юридичні факти в праві соціального забезпечення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Київ, 1997. 19 с.

737. Степанюк А. Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2004. Вип. 9. С. 60–66.

738. Стоглав 1551 года. URL: http://sidashtaras.ru/img/dejania_stoglava_1551.pdf.

739. Строгович М. С. Уголовно-процессуальное право в системе советского права. *Советское государство и право*. 1957. № 4. С. 102–109.

740. Судебник 1497 года / под ред. Б. Д. Грекова. URL: https://elf.ucoz.net/Pravo/IOGP/sudebnik_1497.pdf.

741. Судебник 1550 года. URL: https://dep_iogip.pnzgu.ru/files/dep_nzgu.ru/normativnie_akti/sudebnik_1550_goda.pdf.

742. Сулейманов Т. А., Павлухин А. Н., Эриашвили Н. Д. Механизм и формы реализации норм уголовного права : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. 288 с.

743. Сухицька Н. В. Розвиток українського і російського кримінального права у другій половині XVII – XVIII ст. : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.

744. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи : монографія / [Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін.] ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна. Київ : Ваіте, 2015. 688 с.

745. Тащилин М. Т. Назначение наказания судом с участием присяжных заседателей по уголовному праву Российской Федерации : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2003. 56 с.

746. Теория государства и права : курс лекций / [М. И. Байтин, Ф. А. Григорьев, И. М. Зайцев и др.]. М. : Юрист, 1997. 672 с.

747. Теория государства и права : учебник / [Б. Г. Баланик и др.]. М. : Юрид. лит., 1986. 352 с.

748. Теория права и государства : учеб. для юрид. вузов / [В. С. Афанасьев, А. Г. Братко, В. Н. Бутылин и др.]. М. : Право и закон, 1996. 424 с.

749. Теорія держави і права : навч. посіб. / [С. К. Бостан, С. Д. Гусарєв, Н. М. Пархоменко та ін.]. Київ : Академія, 2013. 348 с. (Серія «Альма-матер»).

750. Теорія держави і права : посіб. для підготовки до держ. іспитів / за заг. ред. О. В. Петришина. Харків : Право, 2012. 192 с.

751. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 688 с.

752. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є. В. Білозьоров, В. П. Власенко, О. Б. Горова та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.

753. Терентьєв В. І. Відповідальність спеціального суб'єкта за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2002. 20 с.

754. Терлецька І. С. Законопроекткування в Україні: теоретико-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.

755. Тертиченко Т. М. Міжнародний договір як джерело кримінального права. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2011. № 2. С. 185–188.

756. Тилле А. А., Швеков Г. В. Сравнительный метод юридических дисциплин. 2-е изд., доп. и испр. М. : Высш. шк., 1978. 192 с.

757. Тихий В. П. Вибрані праці з конституційного і кримінального права. Харків : Право, 2017. 848 с.

758. Тихий В. П. Кримінальне право України і конституційне право України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 2. С. 63–72.

759. Тихомиров О. Д. Юридична компаративістика: філософські, теоретичні та методологічні проблеми : монографія. Київ : Знання, 2005. 335 с.

760. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. М. : Норма, 1996. 324 с.

761. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия. 4-е изд. М. : Юринформцентр, 2000. 526 с.

762. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев : Ін Юре, 2004. 368 с.

763. Томин В. А. Юридическая техника : учеб. пособие. СПб. : Санкт-Петерб. юрид. институт (филиал) Акад. Генерал. прокуратуры Рос. Федерации, 2015. 84 с.

764. Томсинов В. А. Соборное уложение 1649 года как памятник русской юриспруденции. *Соборное уложение 1649 года: законодательство царя Алексея Михайловича*. М. : Зерцало, 2011. 422 с.

765. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2000. 16 с.

766. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2000. 315 с.

767. Тростюк З. А. Проблеми тлумачення окремих кримінально-правових понять у коментарях до Кримінального кодексу України. *Життя і право*. 2004. № 5. С. 60–68.

768. Угода про співробітництво між Генеральною прокуратурою України та Федеральною прокуратурою Королівства Бельгія у боротьбі з кіберзлочинністю, організованою злочинністю, корупцією і тероризмом від 15 жовт. 2015 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/departments_agreements.html.

769. Уголовне уложення від 16 квіт. 1903 р. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/ugolovnoe_ulozenie_1903_goda.pdf.

770. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, А. И. Рарога, А. И. Чучаева. М. : ИНФРА-М, Контракт, 2004. 554 с.

771. Уголовное право. Общая и Особенная части : учебник / ред. Е. Л. Стрельцов. Харьков : Одиссей, 2006. 720 с.

772. Уголовное право. Общая часть : учебник / ред. Н. И. Ветров, Ю. И. Ляпунов. М. : Новый юрист, 1997. 583 с.

773. Уголовное право: история юрид. науки / [А. А. Пионтковский, С. Г. Келина, О. Ф. Шишов и др.] ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев. М. : Наука, 1978. 309 с.

774. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем. М. : Мысль, 1978. 272 с.

775. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.

776. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1845 г. СПб.: Тип. 2 отд-ния собств. е. и. в. канцелярии, 1845. 898 с. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01002889696#?page=536>.

777. Ус О. В. Теорія та практика кримінально-правової кваліфікації : лекції. Харків : Право, 2018. 368 с.

778. Устав благочиния, или полицейский 1782 г. URL: <https://constitutions.ru/?p=11381>.

779. Фадеева А. С. Аналитическая функция правового мониторинга : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М., 2011. 25 с.

780. Фалькина Т. Ю. Формы реализации права и механизм их осуществления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород. 2007. 25 с.

781. Фаргиев И. А. Уголовно-правовое значение личности и поведения потерпевшего : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 1997. 20 с.

782. Фаргиев И. А. Учение о потерпевшем в уголовном праве России : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. М., 2005. 403 с.

783. Фаткуллин Ф. Н. Проблемы государства и права. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1987. 336 с.

784. Филимонов В. Д. Принципы уголовного права. М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. 139 с.

785. Филимонов В. Д., Филимонов О. В. Правоотношения. Уголовные правоотношения. Уголовно-исполнительные правоотношения. М. : ЮрИнфоР-Пресс, 2007. 335 с.

786. Філей Ю. В. Поняття кримінально-правової санкції. *Вісник прокуратури*. 2003. № 11 (29). С. 32–34.

787. Філософія : навч. посіб. / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада ; за заг. ред. С. П. Щерби. Київ : МАУП, 2004. 216 с.

788. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2009. 362 с.

789. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Київ. : Атіка, 2004. 488 с.
790. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 35 с.
791. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 440 с.
792. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми : монографія. Київ : Атіка, 2005. 332 с.
793. Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України : монографія. Київ : Атіка, 2005. 124 с.
794. Хавронюк М. І. До питання про словник кримінально-правових термінів у Кримінальному кодексі України. *Часопис Київського університету права*. 2002. № 3. С. 62–69.
795. Хавронюк М. І. Дещо про сутність кримінального права (інакший погляд). *Юридичний вісник України*. 2013. № 12. С. 4–6.
796. Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн : монографія. Київ : Істина, 2006. 190 с.
797. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 40 с.
798. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 557 с.
799. Хачатуров Р. Л. Уголовно-правовое содержание договоров Киевской Руси с Византией. *Советское государство и право*. 1987. № 8. С. 125–128.
800. Хилюк С. В. Методологія дисертаційних досліджень з питань Особливої частини кримінального права України. *Кримінальне право України*. 2006. № 5. 43–54.

801. Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2008. 16 с.

802. Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2007. 304 с.

803. Хім'як Ю. Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2011. 19 с.

804. Хлистова Н. Б. Заохочення суспільно корисної мотивації: кримінально-правові та кримінологічні аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.

805. Хрестоматия по Всеобщей истории государства и права : в 2 т. / [под ред. К. И. Батыра и др.]. М. : Юристъ, 1996. Т. 1. 392 с.

806. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія. Харків : Харків юрид., 2009. 840 с.

807. Цвайгерт К., Кётц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. / пер. с нем. Т. 1 : Основы. М. : Междунар. отношения, 1998. С. 8–12.

808. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Слово, 2003. 240 с.

809. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.

810. Цись Н. І. Імплементация норм міжнародного права у національне кримінальне законодавство України (Загальна частина) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1994. 23 с.

811. Цицерон М. Диалоги. О государстве. О праве. М. : Статут, 1994. 360 с.

812. Цілісний. Академічний тлумачний словник української мови (1970—1980). URL: <http://sum.in.ua/s/cilisnyj#:~:text=%D0%A2%D0%BB%D1%8>.

813. Цицерон М. Т. Про державу; Про закони; Про природу богів. Київ : Основи, 1998. 476 с.

814. Чепелюк О. В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 16 с.

815. Чепелюк О. В. Амністія та помилування в Україні (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 207 с.

816. Черданцев А. Ф. Толкование права и договора : учеб. пособие. М. : Юрид. лит., 1967. 175 с.

817. Черданцев А. Ф. Юридические конструкции, их роль в науке и практике. *Правоведение*. 1972. № 3. С. 12–19.

818. Чередниченко Е. Е. Принципы уголовного законодательства: понятие, система, проблемы законодательной регламентации (комплексное теоретическое исследование) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Саратов, 2006. 32 с.

819. Черепенникова Ю. С. Пробелы в Особенной части Уголовного кодекса Российской Федерации и способы их восполнения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2010. 26 с.

820. Черепнин Л. В. Общественно-политические отношения в Древней Руси и Русская Правда. *Древнерусское государство и его международное значение*. М. : Наука, 1965. С. 22–30.

821. Черкасов С. В. Кримінологічна концепція альтернативних мір покарання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 19 с.

822. Черней В. В. Подолання правового нігілізму – важлива умова розбудови правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 1999. 16 с.

823. Черней В. В. Подолання правового нігілізму – важлива умова розбудови правової держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 1999. 150 с.

824. Черней В. В. Сучасна кримінально-правова політика України на законодавчому рівні. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 21 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 6–9.

825. Черней В. В. Теоретичні та практичні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 36 с.

826. Чернишова Н. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 288 с.

827. Черногор Н. Н. Юридическая техника правового мониторинга. *Доктринальные основы юридической техники*. 2010. С. 334–357.

828. Чубарев В. Л. Тяжесть преступного деяния : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Киев, 1992. 33 с.

829. Чуваков О. А. Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2003. 20 с.

830. Чуваков О. А. Кримінальне право в Україні (1917–1922 рр.) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2003. 195 с.

831. Чугуников И. И. Гуманизация уголовной политики и проблемы совершенствования системы форм реализации уголовной ответственности. *Актуальні проблеми держави і права*. 2000. Вип. 7. С. 265–273.

832. Чугуников И. И. Правоотношения и формы их реализации в уголовном праве Украины : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одесса, 2001. 201 с.

833. Чугуников І. І. Правовідносини та форми їх реалізації у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2001. 23 с.

834. Чухвичев Д. В. Законодательная техника : учеб. пособие. М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2008. С. 22.

835. Чухвичев Д. В. Логика, стиль и язык закона. *Право и политика*. 2005. № 2. С. 140–151.

836. Чучаев А. И. Механизм уголовно-правового воздействия: общие проблемы понятия и содержания. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 54. С. 63–68.

837. Шаблистий В. В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

838. Шадрина Е. Г. Взаимосвязь российского уголовного, уголовно-исполнительного и уголовно-процессуального права (проблемы рассогласования и согласования) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Самара, 2003. 21 с.

839. Шаkun В. І. Модель і критерії ефективності профілактики злочинів у великих містах України та за кордоном : навч.-практ. посіб. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 32 с.

840. Шаkun В. І. Нинішні проблеми боротьби із злочинністю й урбанізація. *Право України*. 1997. № 7. С. 49–53.

841. Шаkun В. І. Суспільство і злочинність : монографія. Київ : Атіка, 2003. 784 с.

842. Шаkun В. І. Урбанізація і злочинність : монографія. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1996. 256 с.

843. Шамара О. В. Відповідальність за вчинення терористичної діяльності за кримінальним законодавством України : монографія. Київ : Арттек, 2014. 279 с.

844. Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка*. 2000. Вип. 40. С. 63–67. (Серія «Юридичні науки»).

845. Шапченко С. Д. Системне узгодження окремих положень Загальної та Особливої частини Кримінального кодексу України як один з напрямів його комплексного удосконалення. *Кримінальне право України*. 2006. № 5. С. 20–25.

846. Шаргородский М. Д. Система наказаний и их эффективность. *Советское государство и право*. 1968. № 11. С. 53–61.

847. Шевчук А. В. Стадії вчинення злочину : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 20 с.

848. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідної діяльності : підручник. 5-те вид., стер. Київ : Знання, 2006. 307 с.

849. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 3-тє вид., стер. Київ : Знання-Прес, 2003. 295 с.

850. Шидловский А. В. О предмете регулирования уголовного права. *Актуальные вопросы совершенствования правовой системы на современном этапе* : материалы Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 90-летию проф. С. Г. Дробязко (Минск, 11–12 окт. 2012 г.). Минск, 2012. С. 205–207.

851. Ширяев Ю. Е. Федеральный законотворческий процесс (конституционно-правовой анализ) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. СПб., 2006. 441 с.

852. Шишов О. Ф. Проблемы уголовной ответственности в истории советского уголовного права : учеб. пособие / под общ. ред. В. А. Владимирова. М. : ВНИИ МВД, 1982. 80 с.

853. Школа С. М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2004. 20 с.

854. Школа С. М. Кримінально-правові проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2003. 248 с.

855. Шугрина Е. С. Техника юридического письма : учеб.-практ. пособие. 3-е изд. М. : Дело, 2001. 272 с.

856. Шульгин Н. В. Теоретические вопросы понятия системы уголовно-правовых мер и их форм (видов). *Актуальні проблеми держави та права*. 1999. Вип. 6. Ч. II. С. 15–19.

857. Шутак І. Д. Від оцінки ефективності норм права до техніки правового моніторингу. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3 (36). С. 18–23.

858. Шутак І. Д. Юридична техніка і технологія: теорія і практика застосування. *Юридична техніка і технологія: теорія і практика застосування* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 24–25 лист. 2016 р.). Львів, 2016. 228 с.

859. Щапов Я. Н. Древнерусские княжеские уставы XI–XV в. М. : Наука, 1976. 240 с.

860. Щербина П. Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине. Львов : Вища шк., 1974. 184 с.

861. Элдер Д. Экспертный анализ законопроектов. *Законотворчество в Канаде* / отв. ред. С. В. Кабышев (пер. с англ.). М., 2006. С. 18–35.

862. Элькинд П. С. Содержание и особенности уголовного процесса. *Юридическая процессуальная форма: теория и практика* / под общ. ред. П. Е. Недбайло, В. М. Горшнева. М. : Юрид. лит., 1976. 280 с.

863. Энциклопедический юридический словарь / [В. Н. Додонов, А. С. Пиголкин, В. П. Панов и др.]. 2-е изд. М. : Инфра-М, 1998. 368 с.

864. Энциклопедия уголовного права : в 35 т. / [Г. Ю. Лесников, Н. А. Лопашенко, Ю. Е. Пудовочкин и др.]; отв. ред. Б. В. Малинин. 2-е изд. СПб. : Изд. проф. Малинина ; ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2005. Т. 1 : Понятие уголовного права. СПб., 2008. 736 с.

865. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки. М. : Наука, 1978. 391 с.

866. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе : монография / под ред. Л. Д. Воеводина. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. С. 40–41.

867. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол. : Ю. С. Шемшученко та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1999. Т. 2. 744 с.

868. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 5 : П–С. 2003. 736 с.
869. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1 : А–Г. 672 с.
870. Ющенко О. О. Конституційно-правові засади участі громадян у законодавчому процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Ужгород, 2016. 233 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/12158>.
871. Ющик О. І. Законодавчі акти в системі законодавства України. *Парламентська реформа: теорія та практика*. Київ, 2001. С. 151–161.
872. Ющик О. І. Юридична техніка: проблеми визначення поняття. *Парламентаризм в Україні: теорія и практика* : матеріали Междунар. научн.-практ. конф., посвящ. 10-й годовщине со дня провозглашения независимости Украины и 5-й годовщине со дня принятия Конституции Украины (Киев, 26 июня 2001 г.). Київ, 2001. С. 644–647.
873. Яворницький Д. І. Історія Запорозьких козаків : у 3 т. Київ : Наукова думка, 1990–1991. Т. 1. 592 с.
874. Язык закона / [С. А. Боголюбов, И. Ф. Казьмин, М. Д. Локшина и др.]; под ред. А. С. Пиголкина М. : Юрид. лит., 1990. 192 с.
875. Якимович Ю. К. О возможности достижения объективной истины в современном уголовном судопроизводстве. *Уголовная юстиция*. 2014. № 1 (3). С. 69–74.
876. Яковец Ю. В. История цивилизаций. 2 изд., перераб. и доп. М. : ГИЦ ВЛАДОС, 1997. 352 с.
877. Яковлів А. І. Впливи старочеського права на право українське литовської доби XV–XVI ст. Прага : Накладом Українського Університету в Празі, Державна Друкарня в Празі, 1929. 81 с.
878. Якупов Р. Х. Правоприменение в уголовном процессе России. М. : Изд-во ВМШМ МВД РФ, 1993. 195 с.

879. Ямбушев Ф. Ш. Правовое сознание в механизме правового регулирования общественных отношений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Н. Новгород, 2002. 205 с.

880. Ямкова О. О. Застосування заходів виховного характеру до неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*. 2002. Вип. 15. С. 85–90.

881. Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2004. 20 с.

882. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 19 с.

883. Яценко С. С. Конституційний принцип презумпції невинуватості та інститут кримінальної відповідальності в праві України і деяких інших європейських держав: порівняльний аспект. *Вісник Конституційного Суду України*. 2005. № 2. С. 50–56.

884. Яцик Т. П., Дробязко К. М. Кримінальне право як наука: методологічні аспекти. *Міжнародний юридичний вісник*. 2016. Вип. 1 (3). С. 161–166.

885. Aust A. Handbook of International Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 527 p.

886. Babanina V. Conceptual basis of mechanism of criminal legislation creation and its realization. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 13–21.

887. Babanina V. Definition and Elements of the Criminal Legislation System of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 1. P. 57–62.

888. Babanina V. Definition and types of the subjects of realization of the criminal legislation. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 2. P. 59–64.

889. Babanina V. Definition of criminal legislation and its correlation with criminal law. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 133–145.

890. Babanina V. International Agreements as Sources of Criminal Legislation of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2017. № 3. P. 74–80.

891. Babanina V. Significance of some legal principles at the stage of creation of criminal legislation. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 163–171.

892. Babanina V. Structure of mechanism of implementation of criminal legislation. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 81–86.

893. Babanina V. The concept of criminal law in the doctrine of criminal law. *Application of English Language in the Teaching of Criminal Legal Disciplines* : матеріали міжвуз. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 5 черв. 2019 р.). Київ, 2019. С. 10–14.

894. Babanina V. The norm of criminal legislative of Ukraine as basis of realization. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 3. P. 63–67.

895. Babanina V. The procedure of ratification of international treaties as a component of the mechanism of creation of criminal legislation of Ukraine. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. P. 10–15.

896. Babanina V. The Role of the Laws of Ukraine on Criminal Responsibility in the System of Criminal Legislation. *European Reforms Bulletin*. 2017. № 4. P. 80–85.

897. Cheng B. General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals. Cambridge : Cambridge University Press, 1994. 490 p.

898. The Random House Dictionary of the English Language. College ed. New York: Random House., 1968. 1568 p.

899. Tridimas T. The General Principles of EU Law. 2nd ed. Oxford : Oxford University Press, 2007. 712 p.

900. Webster's Third New International Dictionary. Camb. (Mass.), 1966. 1134 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені дані анкетування працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, прокуратури, суддів, адвокатів стосовно механізму створення та реалізації кримінального законодавства України

Питання анкети		Кількість	%
1. Відомості щодо опитаних			
Загалом опитано працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, прокуратури, суддів, адвокатів		480	100,0
<i>1.1. З них перебувають на посаді:</i>			
	слідчого	209	43,5
	старшого слідчого	71	14,8
	заступника начальника слідчого відділу (відділення)	52	10,8
	начальника слідчого відділу (відділення)	46	9,6
	прокурора місцевої прокуратури	30	6,2
	прокурора обласної прокуратури	19	4
	судді	15	3,1
	адвоката	38	8
<i>1.2. Опитані мають стаж роботи в правоохоронній діяльності, правосудді чи правозахисній діяльності</i>			
	до 1 року	139	29
	від 1 до 5 років	126	26,2
	від 5 до 10 років	108	22,5
	понад 10 років	107	22,3
2. Що, на Вашу думку, належать до елементів кримінального законодавства?			
1) принципи, джерела та елементи структури кримінального законодавства		389	81,0
2) принципи та джерела кримінального законодавства		11	2,3
3) Загальна та Особлива частини, розділи, статті, прикінцеві та перехідні положення		63	13,2
4) власний варіант		17	3,5

3. Який із запропонованих переліків принципів кримінального законодавства України, на Вашу думку, є найдоцільнішим?		
1) принципи законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності; заборони подвійного інкримінування; відповідності призначеного покарання суспільній небезпеці фактично вчиненого діяння; невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру	422	88,0
2) принципи законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності	7	1,4
3) принципи законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності; невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру	39	8,1
4) власний варіант	12	2,5
4. Що, на Вашу думку, є джерелами кримінального законодавства України?		
1) Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України	436	90,8
2) Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність	21	4,
3) КК України	23	4,8
4) власний варіант	0	0
5. Чи наявні, на Вашу думку, суперечності між нормами національного законодавства та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України?		
1) так, суперечності є, але міжнародні повинні переважати	369	76,8
2) так, суперечності існують, але національні повинні переважати	99	20,5
3) власний варіант	12	2,7
6. Чи поділяєте Ви ідею, що визначення злочинності та караності діяння може встановлюватися не тільки Кримінальний кодекс України, а й міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України?		
1) так, стосовно будь-яких злочинів	287	59,8
2) так, але стосовно злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	102	21,2
3) ні, злочинність діяння може визначати лише КК України	84	17,5
4) власний варіант	7	1,5
7. Чи поділяєте Ви ідею щодо заборони поширення зворотної дії закону в часі у випадку, якщо національне законодавство хоча й пом'якшує становище обвинуваченого (засудженого), проте міжнародні договори згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, таке пом'якшення не передбачають?		
1) ні	389	81,0

2) так	37	7,7
3) власний варіант	54	11,3
8. Які, на Ваш погляд, норми слід застосовувати у випадках конкуренції між нормами міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і нормами національного кримінального законодавства?		
1) у випадку конкуренції охоронюваних норм – національному законодавству; у випадку конкуренції регулятивних – міжнародному	357	74,4
2) у випадку конкуренції охоронюваних і регулятивних норм – національному законодавству	69	14,4
3) у випадку конкуренції охоронюваних та регулятивних норм – міжнародному законодавству	50	10,4
4) власний варіант	4	0,8
9. Що, на Вашу думку, є найдієвішим впливом міжнародного права на національні кримінально-правові системи?		
1) уніфікування кримінального законодавства України з міжнародним під час ратифікації міжнародних договорів	238	49,6
2) вирішення колізій на користь норм міжнародного права	98	20,4
3) ратифікація міжнародних договорів	142	29,6
4) власний варіант	2	0,4
10. Чи схвалюєте Ви позицію авторки щодо виокремлення такого кола суб'єктів створення кримінального законодавства України: 1) Верховна Рада України; 2) Президент України; 3) Конституційний Суд України; 4) Кабінет Міністрів України; 5) інші органи влади та місцевого самоврядування; 6) громадяни України?		
1) так	458	95,4
2) ні	19	4,0
3) власний варіант	3	0,6
11. Чи поділяєте Ви позицію авторки, що народ України впливає на формування кримінального законодавства України шляхом прийняття закону України про кримінальну відповідальність через референдум?		
1) так	463	96,5
2) ні	3	0,6
3) власний варіант	14	2,9
12. Чи впливає, на Вашу думку, Конституційний Суд України на формування кримінального законодавства України? Якщо так, то як саме?		
1) так, шляхом визнання деяких положень КК України чи інших законів України такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними)	396	82,5
2) так, шляхом тлумачення кримінально-правових норм	58	12,1

3) ні	1	0,2
4) власний варіант	25	5,2
13. Чи поділяєте Ви позицію авторки, що інструментарій юридичної техніки охоплює змістовні правила, правила логіки, структурні правила, мовні правила, формальні (реквізитні) вимоги та процедурні правила?		
1) так	279	58,1
2) ні	103	21,5
3) власний варіант	98	20,4
14. Чи схвалюєте Ви позицію про законодавче закріплення в КК України правил кваліфікації злочинів та інших суспільно небезпечних діянь?		
1) так	433	90,2
2) ні	40	8,3
3) власний варіант	7	1,5
15. Чи поділяєте Ви позицію про законодавче закріплення в КК України принципів кримінального законодавства України?		
1) так	399	83,2
2) ні	17	3,5
3) власний варіант	64	13,3
16. Чи поділяєте Ви позицію про законодавче закріплення в КК України наскрізних термінів (понять)?		
1) так	423	88,1
2) ні	40	8,3
3) власний варіант	17	3,6
17. Чи поділяєте Ви позицію щодо необхідності зменшення кількості (мінімізації) оціночних понять у КК України?		
1) так	378	78,8
2) ні	14	2,9
3) власний варіант	88	18,3
18. До суб'єктів реалізації кримінального законодавства, на Вашу думку, належать:		
1) правоохоронні органи, суд, Президент України – у разі помилування певної особи, Верховна Рада України – у разі прийняття закону про амністію	145	30,2
2) особа, яка не вчиняє злочин (у межах позитивної кримінальної відповідальності); суб'єкт злочину; особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та визнана такою, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, або неосудною	132	27,5
3) особа, яка вчинила позитивне діяння: особа, яка діяла в межах обставин, що виключають злочинність діяння; особа, у діях якої наявна позитивна постзлочинна поведінка	137	28,5
4) власний варіант	66	13,8

19. Чи поділяєте Ви позицію щодо існування чотирьох форм реалізації кримінального законодавства (дотримання, виконання, використання, застосування)?		
1) так	458	95,4
2) ні	19	4,0
3) власний варіант	3	0,6
20. Чи поділяєте Ви позицію щодо поділу гарантій реалізації кримінального законодавства на організаційні та правові?		
1) так	433	90,2
2) ні	40	8,3
3) власний варіант	7	1,5
21. Які елементи, на Вашу думку, належать до структури механізму реалізації кримінального законодавства?		
1) кримінально-правові відносини, юридичні факти, що їх породжують, кримінально-правові норми, акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм	415	86,5
2) кримінально-правові відносини, юридичні факти, що їх породжують, кримінально-правові норми	4	0,8
3) кримінально-правові відносини і кримінально-правові норми	3	0,7
4) власний варіант	58	12,0
22. З якими галузями законодавства України, на Вашу думку, взаємодіє кримінальне законодавство під час його реалізації?		
1) кримінальним процесуальним, цивільним, адміністративним, конституційним, кримінально-виконавчим	378	78,8
2) лише з кримінальним процесуальним та кримінально-виконавчим	14	2,9
3) власний варіант	88	18,3
23. Чи поділяєте Ви позицію, що механізм реалізації кримінального законодавства України – це сукупність процесів (система або метод чи спосіб) утілення в життя закріплених у кримінально-правових нормах прав й обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у формі дотримання, виконання, використання та застосування?		
1) так	427	88,9
2) ні	8	1,7
3) власний варіант	45	9,4
24. Що, на Вашу думку, слід вважати основною метою механізму реалізації кримінального законодавства України?		
1) ефективного здійснення (утілення в життя) суб'єктами кримінально-правових відносин їхніх прав й обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність	438	91,2
2) розширення правової активності суб'єктів кримінально-	38	8,0

правових відносин щодо втілення в життя їхніх прав та обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність, підвищення рівня їхньої правової культури та правової культури суспільства		
3) власний варіант	4	0,8
25. Чи є, на Вашу думку, акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм одним з елементів механізму кримінального законодавства України?		
1) так	423	88,1
2) ні	40	8,3
3) власний варіант	17	3,6
26. Чи вважаєте Ви за доцільне поділяти суб'єктів реалізації кримінального законодавства України на такі групи: 1) держава в особі відповідних органів державної влади; 2) особа, яка вчинила протиправне діяння; 3) особа, яка вчинила позитивне діяння?		
1) так	407	84,8
2) ні	25	5,2
3) власний варіант	48	10,0
27. Чи схвалюєте Ви трьохелементну структуру кримінально-правової норми?		
1) так	358	74,6
2) ні	34	7,1
3) власний варіант	88	18,3
28. Чи доцільно класифікувати кримінально-правові норми за функціональним призначенням на такі види: заборонні, зобов'язувальні, роз'яснювальні та заохочувальні?		
1) так	338	70,4
2) ні	40	8,3
3) власний варіант	102	21,3
29. Чи доцільно, на Вашу думку, в КК України передбачити визначення кримінально-правового поняття «потерпілий від злочину»?		
1) так	438	91,3
2) ні	27	5,6
3) власний варіант	15	3,1
30. Чи поділяєте Ви позицію, що юридичні факти породжують виникнення кримінально-правових відносин і є початковим етапом реалізації кримінального законодавства?		
1) так	393	81,9
2) ні	36	7,5
3) власний варіант	51	10,6

Аналітична довідка
щодо результатів анкетування працівників слідчих підрозділів
Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро
України, Державного бюро розслідувань, прокурорів, суддів, адвокатів
стосовно механізму створення та реалізації кримінального законодавства
України

Анкетування було проведено в період з 4 квітня 2016 року до 5 квітня 2019 року на базі Національної академії внутрішніх справ і підрозділів Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, обласних прокуратур, судів, адвокатських об'єднань стосовно механізму створення та реалізації кримінального законодавства України. Загалом було опитано 480 респондентів – працівників Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, прокурорів, суддів, адвокатів, які на час анкетування: а) проходили службу в практичних підрозділах; б) висловили бажання взяти участь (особисту) у проведенні анкетування. Підставами для проведення анкетування була наявність у респондентів досвіду практичної роботи на відповідних посадах і власного бачення щодо механізму створення та реалізації кримінального законодавства України.

Респондентам було запропоновано відповісти на тридцять запитань, розподілених на дві групи. Перша група охоплювала загальні питання (займана посада, досвід роботи на відповідній посаді), друга – стосувалася практичних питань щодо механізму створення та реалізації кримінального законодавства України. Усі запитання було спрямовано на те, щоб отримати максимально точні, обґрунтовані та раціональні відповіді респондентів. Під час аналізу відповідей, наданих на перший блок питань, встановлено, що 43,5 % респондентів працюють на посаді слідчого, 14,8 % – старшого слідчого, 10,8 % – заступника начальника відділу (відділення), 9,6 % – начальника відділу (відділення), 6,2 % – прокурора місцевої прокуратури, 4 % – прокурора обласної прокуратури, 3,1 % – судді, 8 % – адвоката. З-поміж них 22,3 % мають досвід роботи в правоохоронній діяльності, правосудді чи правозахисній діяльності понад 10 років, 22,5 % – від 5 до 10 років, 26,2 % – від 1 до 5 років, 29 % – до 1 року. На підставі аналізу відповідей на запитання другого блоку (запитання 2–30) можна дійти такого висновку: більшість опитаних (389 із 480, або 81,0 %) стверджують, що принципи, джерела й елементи структури кримінального законодавства слід віднести до елементів кримінального законодавства України; 11 опитаних (2,3 %) запевняють, що елементами кримінального законодавства України є лише принципи та джерела кримінального законодавства; 63 опитаних (13,2 %) – Загальна та Особлива частини, розділи, статті, прикінцеві та перехідні положення; 17 опитаних (3,5 %) надали власний варіант відповіді.

Принципами кримінального законодавства України є принципи законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності;

заборони подвійного інкримінування, відповідності призначеного покарання суспільній небезпеці фактично вчиненого діяння; невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру. Таку позицію підтримала переважна більшість опитаних – 422 (88,0 %). Натомість 7 опитаних (1,4 %) зазначають, що такими є принципи законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності; 39 опитаних (8,1 %) до таких принципів відносять принципи законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності; невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру; 12 опитаних (2,5 %) зазначили власний варіант.

Водночас 436 опитаних працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, прокурорів, суддів, адвокатів (90,8 %) зазначають, що джерелами кримінального законодавства України є Конституція України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність та міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 21 опитаний (4,4 %) переконаний, що до таких джерел слід віднести Конституцію України, КК України, закони України про кримінальну відповідальність; 23 опитаних (4,8 %) зауважили, що КК України є єдиним джерелом кримінального законодавства.

3-поміж опитаних 369 осіб (76,8 %) вважають, що наявні суперечності між нормами національного законодавства та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, причому останні мають переважати; 99 респондентів (20,5 %) переконані, що такі суперечності є, але національне законодавство повинно мати перевагу; натомість власний варіант відповіді на це запитання запропонували 12 респондентів (2,7 %). Поділяють позицію, що визначення злочинності та караності діяння може встановлюватися не тільки Кримінальним кодексом України, а й міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, стосовно будь-яких злочинів 287 опитаних (59,8 %). Однак 102 опитаних (21,2 %) поділяють таку позицію, але стосовно злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Натомість 84 опитаних (17,5 %) не поділяють позицію автора й стверджують, що злочинність діяння може визначати лише КК України, а 7 опитаних (1,5 %) надали власний варіант відповіді.

389 респондентів (81,0 %) переконані стосовно доцільності заборони поширення зворотної дії закону в часі у випадку, якщо національне законодавство хоча й пом'якшує становище обвинуваченого (засудженого), проте міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, таке пом'якшення не передбачають. Натомість 37 респондентів (7,7 %) не схвалюють таку позицію, а 54 респонденти (11,3 %) зазначили власний варіант. 357 опитаних (74,4 %) підтримують позицію, що у випадку конкуренції між охоронюваними нормами міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і кримінального законодавства України слід

застосовувати норми національного законодавства, а у випадку конкуренції регулятивних норм – міжнародне законодавство. 69 опитаних (14,4 %) стверджують, що у випадку конкуренції охоронюваних і регулятивних норм слід застосовувати національне законодавство; 50 опитаних (10,4 %) віддають перевагу нормам міжнародних договорів. Власний варіант відповіді запропонували 4 опитаних (0,8 %).

Уніфікування кримінального законодавства України з міжнародним під час ратифікації міжнародних договорів, на думку більшості респондентів (49,6 %), є найдієвішим впливом міжнародного права на національні кримінально-правові системи. 98 респондентів (20,4 %) вважають, що це вирішення колізій на користь норм міжнародного права; а 142 респонденти (29,6 %) – ратифікація міжнародних договорів. Власний варіант відповіді зазначили 2 опитані (0,4 %). Переважна більшість опитаних працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, прокурорів, суддів, адвокатів (458 із 480, або 95,4 %) поділяють позицію авторки щодо виокремлення такого кола суб'єктів створення кримінального законодавства України: 1) Верховна Рада України; 2) Президент України; 3) Конституційний Суд України; 4) Кабінет Міністрів України; 5) інші органи влади та місцевого самоврядування; 6) громадяни України. 3-поміж опитаних 463 особи (96,5 %) поділяють позицію авторки, що народ України впливає на формування кримінального законодавства України шляхом прийняття закону України про кримінальну відповідальність через референдум.

На думку респондентів, Конституційний Суд України впливає на формування кримінального законодавства України шляхом визнання деяких положень КК України чи інших законів України такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними). Зазначену позицію поділяють 396 із 480 опитаних працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, прокуратури, суддів, адвокатів (82,5 %). Натомість 58 опитаних (12,1 %) вважають, що Конституційний Суд України впливає на формування кримінального законодавства України шляхом тлумачення кримінально-правових норм; 1 опитаний (0,2 %) зовсім не поділяє зазначених тверджень; 25 респондентів (5,2 %) надали власний варіант відповіді. 279 респондентів (58,1%) поділяють позицію авторки, що інструментарій юридичної техніки охоплює змістовні правила, правила логіки, структурні правила, мовні правила, формальні (реквізитні) вимоги та процедурні правила; 103 опитаних (21,5 %) не схвалюють таку позицію, а 98 (20,4 %) – зазначили власний варіант.

Доцільність законодавчого закріплення в КК України правил кваліфікації злочинів та інших суспільно небезпечних діянь засвідчили 433 респонденти (90,2 %), 40 респондентів (8,3 %) не визнали такої необхідності, 7 респондентів (1,5 %) зазначили власний варіант. Крім того, доцільність законодавчого закріплення в КК України принципів кримінального законодавства України засвідчили 399 респондентів (983,2 %), 17 респондентів (3,5 %) не визнали такої необхідності,

64 респонденти (13,3 %) зазначили власний варіант. Обстоюють доцільність законодавчого закріплення в КК України наскрізних термінів (понять) 423 опитаних (88,1 %). Проте 40 опитаних (8,3 %) не поділяють таку позицію, а 17 опитаних (3,6 %) надали власний варіант відповіді. 378 респондентів (78,8 %) переконані в необхідності зменшення кількості (мінімізації) оціночних понять у КК України. Натомість 14 респондентів (2,9 %) не схвалюють таку позицію, а 88 респондентів (18,3 %) зазначили власний варіант.

Переважає більшість опитаних (427 із 480, або 88,29 %) поділяють позицію, згідно з якою механізм реалізації кримінального законодавства України – це сукупність процесів (система або метод чи спосіб) утілення в життя закріплених у кримінально-правових нормах прав й обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у формі дотримання, виконання, використання та застосування. Водночас 433 опитані працівники слідчих підрозділів Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, прокурорів, суддів, адвокатів (90,2 %) схвалюють думку автора стосовно поділу гарантій реалізації кримінального законодавства на організаційні та правові. З-поміж опитаних 438 осіб (91,2 %) вважають, що основною метою механізму реалізації кримінального законодавства України є ефективне здійснення (утілення в життя) суб'єктами кримінально-правових відносин їхніх прав й обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність; 38 респондентів (8,0 %) переконані, що нею є розширення правової активності суб'єктів кримінально-правових відносин щодо втілення в життя їхніх прав та обов'язків, передбачених законом про кримінальну відповідальність, підвищення рівня їхньої правової культури та правової культури суспільства; натомість власний варіант відповіді на це запитання запропонували 4 респонденти (0,8 %). 423 респонденти (88,1%) вважають, що акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм є одним з елементів механізму реалізації кримінального законодавства України; 40 опитаних (8,3 %) не поділяють таку позицію, а 17 (3,6 %) – зазначили власний варіант.

На думку респондентів, кримінально-правові відносини, юридичні факти, що їх породжують, кримінально-правові норми, акти реалізації (застосування) кримінально-правових норм слід віднести до структури механізму реалізації кримінального законодавства. Зазначену позицію поділяють 415 із 480 опитаних працівників слідчих підрозділів Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, прокуратури, суддів, адвокатів (86,5 %). Натомість 4 опитаних (0,8 %) вважають за доцільне віднести до структури механізму реалізації кримінального законодавства кримінально-правові відносини, юридичні факти, що їх породжують, кримінально-правові норми; 3 опитаних (0,7 %) – лише кримінально-правові відносини та кримінально-правові норми; 58 респондентів (12,0 %) надали власний варіант відповіді. Доцільність поділяти суб'єктів реалізації кримінального законодавства України на такі групи: 1) держава в особі відповідних органів державної влади; 2) особа, яка вчинила протиправне діяння; 3) особа, яка вчинила позитивне діяння, і

потерпілий – засвідчили 423 респонденти (84,8 %), 25 респондентів (5,2 %) не визнали такої необхідності, 48 респондентів (10,0 %) зазначили власний варіант.

З приводу суб'єктів реалізації кримінального законодавства України думки респондентів приблизно порівну розподілилися між варіантами: 1) правоохоронні органи, суд, Президент України – у разі помилювання певної особи, Верховна Рада України – у разі прийняття закону про амністію (30,2 %); 2) особа, яка не вчиняє злочин (у межах позитивної кримінальної відповідальності); суб'єкт злочину; особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та визнана такою, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, або неосудною (27,5 %); 3) особа, яка вчинила позитивне діяння: особа, яка діяла в межах обставин, що виключають злочинність діяння; особа, у діях якої наявна позитивна постзлочинна поведінка (28,5 %). Натомість зазначили власний варіант 13,8 % опитаних.

Обстоюють доцільність класифікувати кримінально-правові норми за функціональним призначенням на такі види: заборонні, зобов'язувальні, роз'яснювальні та заохочувальні – 338 опитаних (70,4 %). Однак 40 опитаних (8,3 %) не поділяють таку позицію, а 102 опитані (21,3 %) надали власний варіант відповіді. Трьохелементну структуру кримінально-правової норми схвалюють 358 респондентів (74,6 %), 34 респонденти (7,1 %) не поділяють таку позицію, а 88 опитаних (18,3 %) запропонували власний варіант. 393 респонденти (81,9 %) переконані в тому, що юридичні факти породжують виникнення кримінально-правових відносин та є початковим етапом реалізації кримінального законодавства. Натомість 36 респондентів (7,5 %) не схвалюють таку позицію, а 51 респондент (10,6 %) зазначив власний варіант.

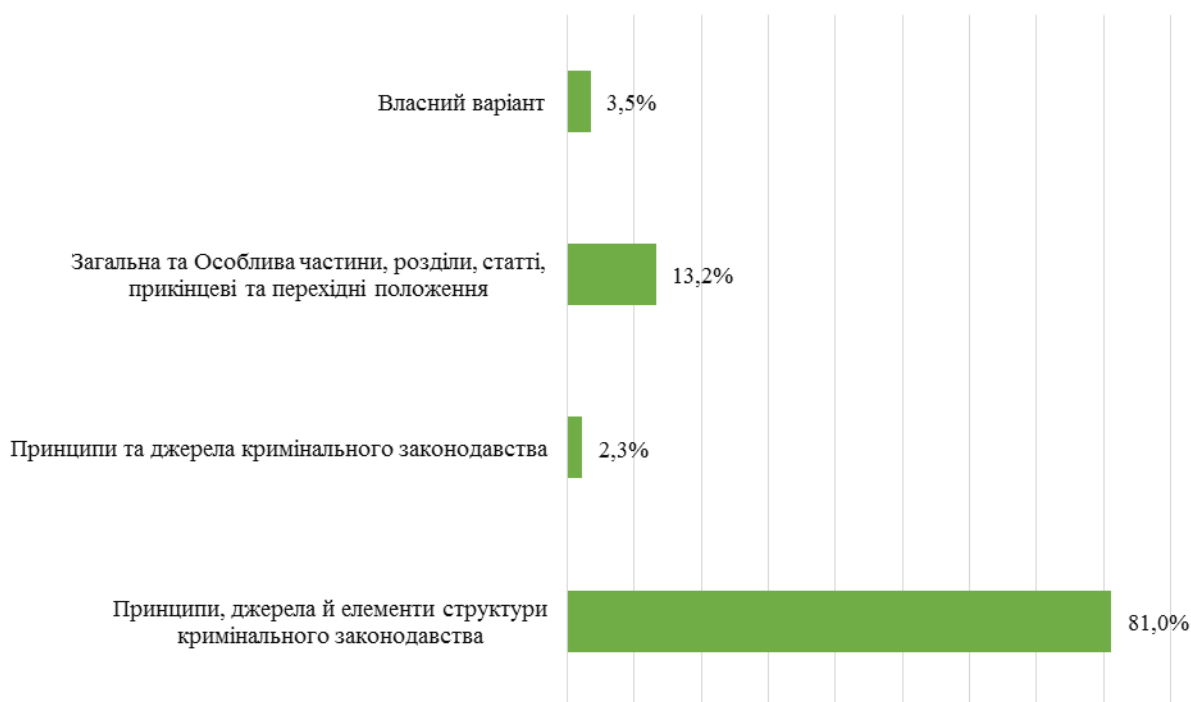
Кримінальне законодавство України під час його реалізації взаємодіє з кримінальним процесуальним, цивільним, адміністративним, конституційним, кримінально-виконавчим законодавством та іншими галузями, що засвідчили 378 опитаних (78,8 %). 14 опитаних (2,9 %) переконані, що кримінальне законодавство України взаємодіє лише з кримінальним процесуальним і кримінально-виконавчим законодавством, а 88 опитаних (18,3 %) мають власний варіант відповіді. Крім того, 458 із 480 (95,4 %) опитаних поділяють позицію щодо існування чотирьох форм реалізації кримінального законодавства (дотримання, виконання, використання, застосування). Натомість 19 (4,0 %) респондентів не поділяють таку позицію, а 3 (0,6 %) – запропонували власний варіант. Доцільність визначити кримінально-правове поняття «потерпілий від злочину» в КК України обстоюють 438 опитаних (91,3 %). Однак 27 опитаних (5,6 %) не поділяють таку позицію, а 15 опитаних (3,1 %) надали власний варіант відповіді.

На підставі аналізу проведеного анкетування можна стверджувати, що елементи новизни дисертаційного дослідження оцінено з високим рівнем вірогідності (практичні пропозиції мають цінність і є важливими в сучасній правозастосовній діяльності), їх позитивно сприйняли працівники слідчих підрозділів Національної поліції України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, прокурори, судді, адвокати.

**Узагальнені результати
анкетування працівників слідчих підрозділів Національної поліції
України, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро
розслідувань, прокурорів, суддів, адвокатів стосовно механізму створення та
реалізації кримінального законодавства України**

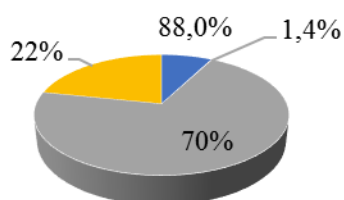

Елементи кримінального законодавства

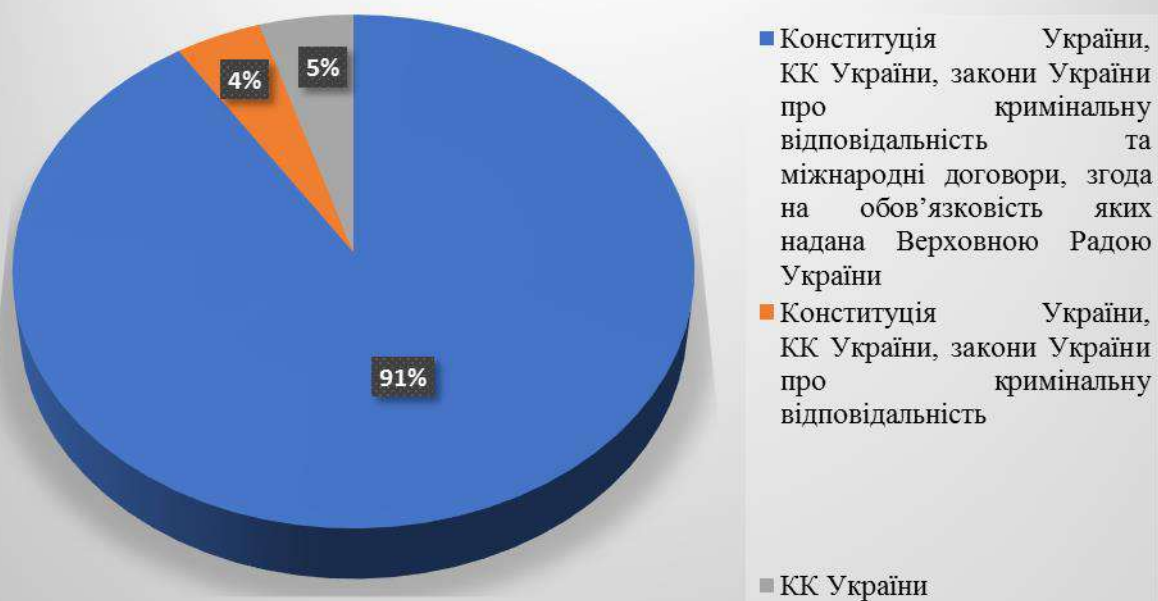

Принципи кримінального законодавства України

- Законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності; заборони подвійного інкримінування; відповідності призначеного покарання суспільній небезпеці фактично вчиненого діяння; невідворотності крим. відповідальності
- Законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності
- Законності; рівності всіх перед законом; справедливості; гуманізму; винної відповідальності; невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру
- Власний варіант

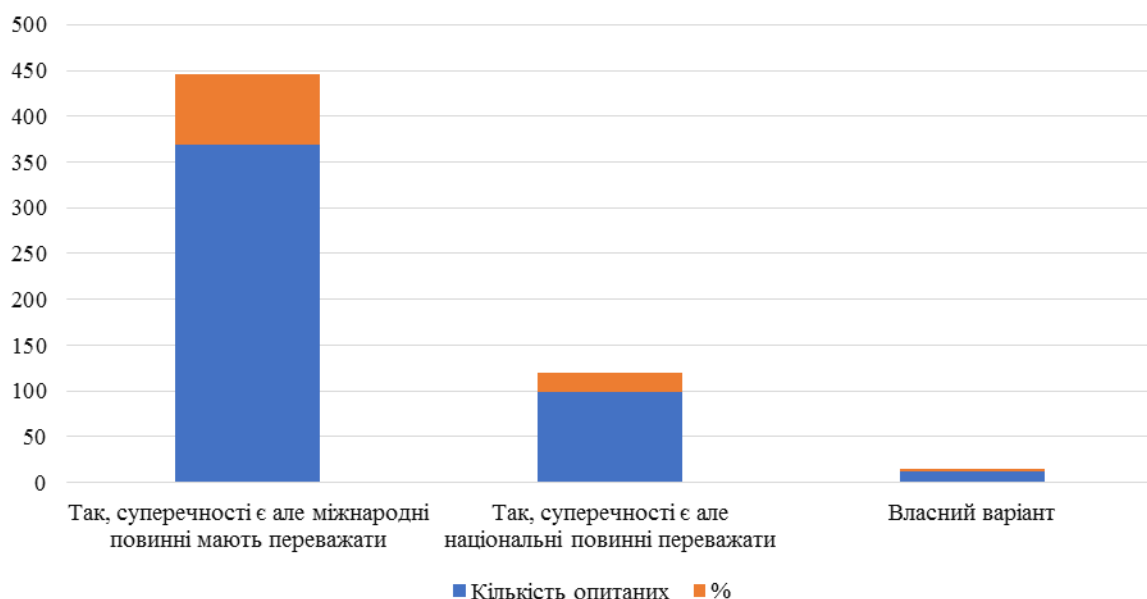
Джерела кримінального законодавства України

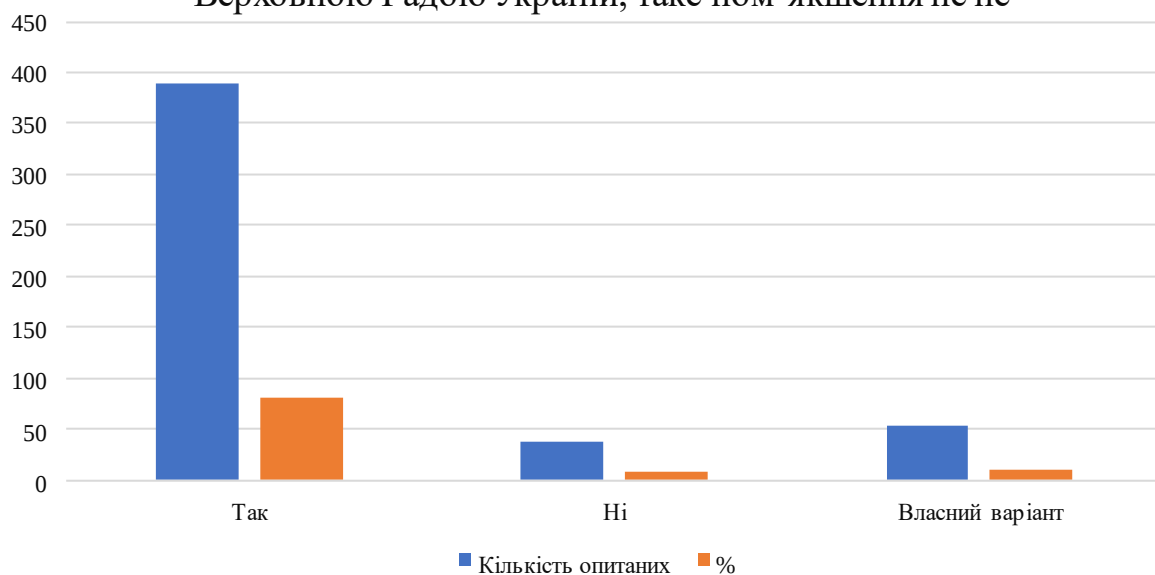
Визначення злочинності та караності діяння може встановлюватися не тільки Кримінальний кодекс України, а й міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України

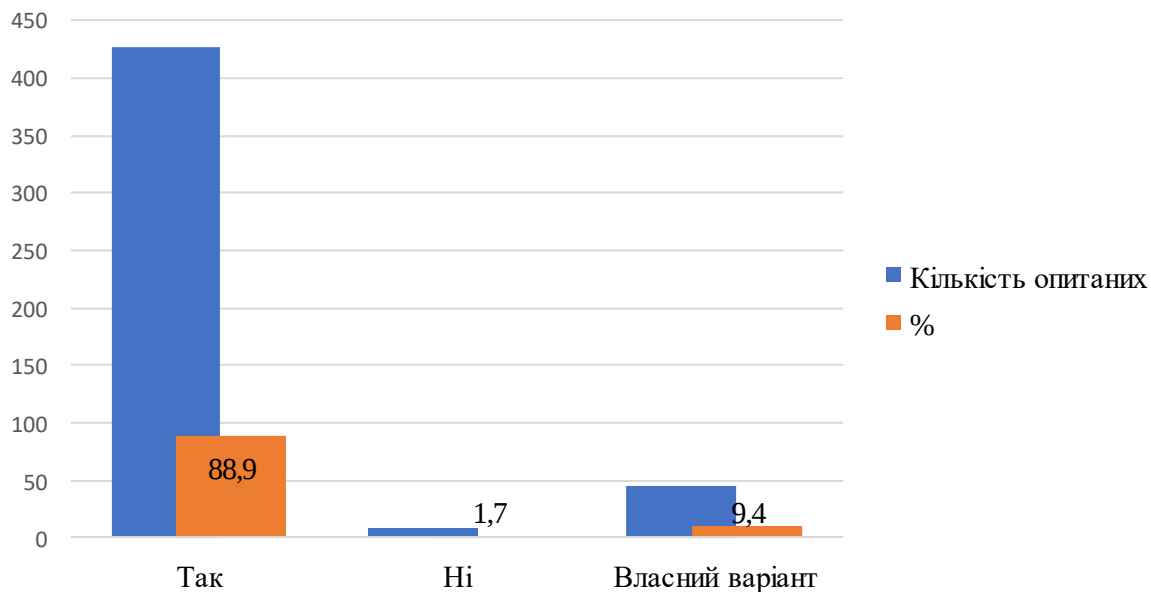
Суперечності між нормами національного законодавства та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України

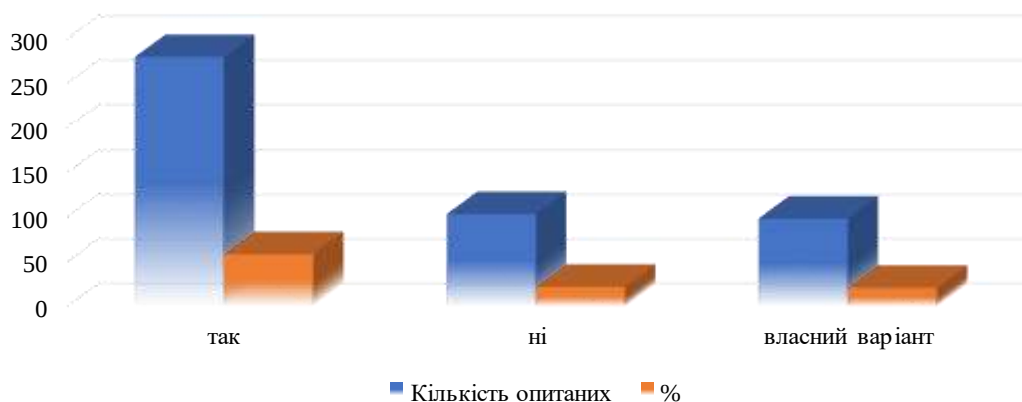
Заборона поширення зворотної дії закону в часі у випадку якщо національне законодавство хоча й пом'якшує становище обвинуваченого (засудженого), проте міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, таке пом'якшення не пе

Механізм реалізації кримінального законодавства України – це сукупність процесів (система або метод чи спосіб) утілення в життя закріплених у кримінально-правових нормах прав й обов'язків суб'єктів кримінально-правових відносин у формі дотримання, виконан

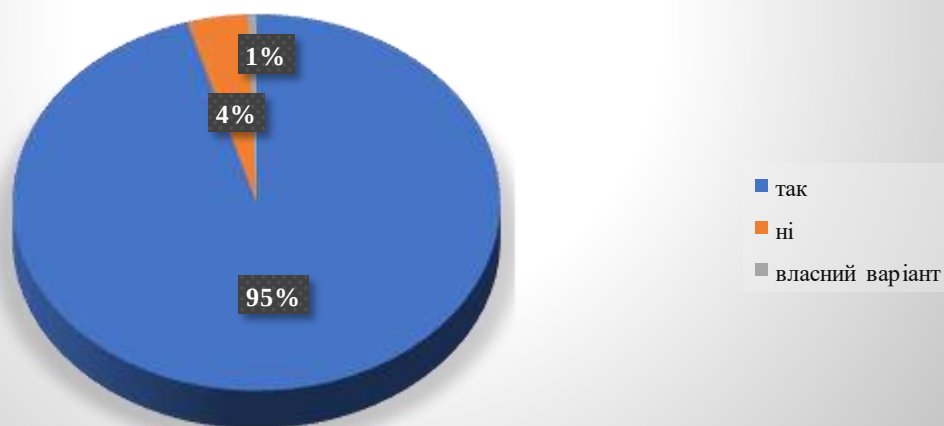
ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЮРИДИЧНОЇ ТЕХНІКИ ОХОПЛЮЄ ЗМІСТОВНІ ПРАВИЛА, ПРАВИЛА ЛОГІКИ, СТРУКТУРНІ ПРАВИЛА, МОВНІ ПРАВИЛА, ФОРМАЛЬНІ (РЕКВІЗИТНІ) ВИМОГИ ТА ПРОЦЕДУРНІ ПРАВИЛА

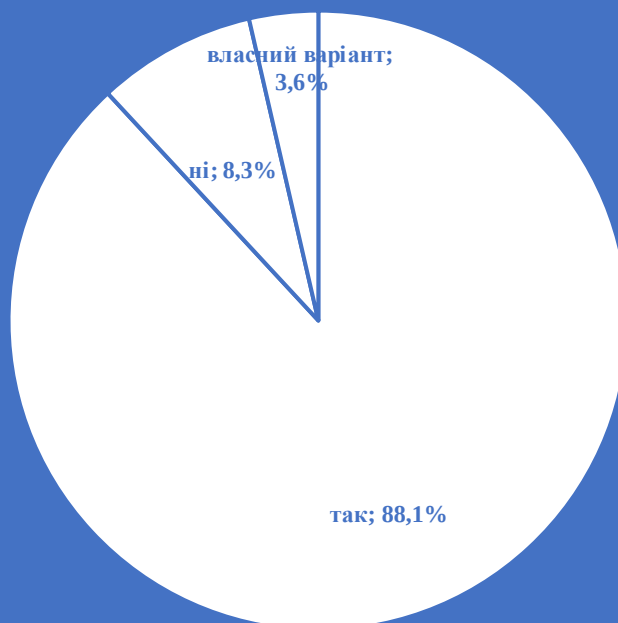
КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ ВПЛИВАЄ НА ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

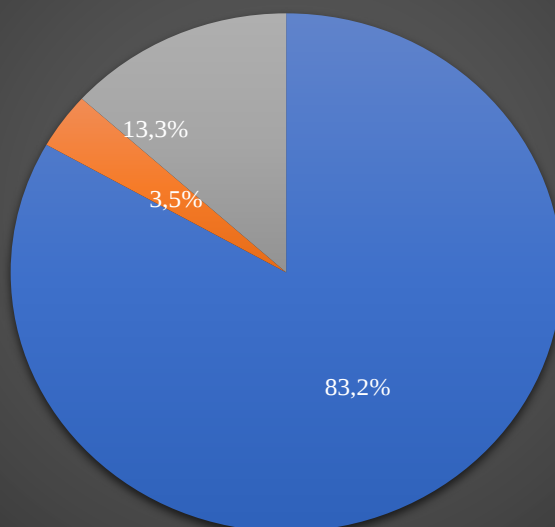
Суб'єкти створення кримінального законодавства України: 1) Верховна Рада України; 2) Президент України; 3) Конституційний Суд України; 4) Кабінет Міністрів України; 5) інші органи влади та місцевого самоврядування; 6) громадяни України

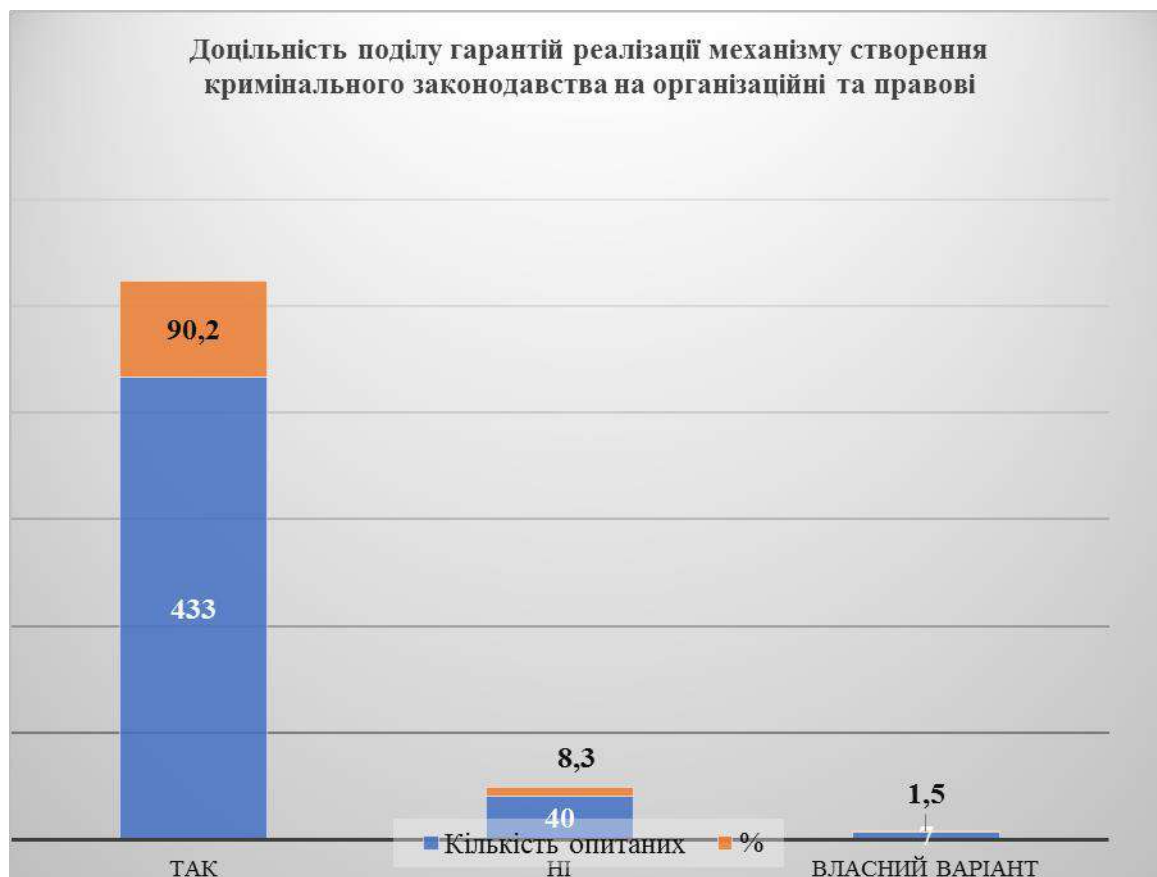
НЕОБХІДНІСТЬ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ В КК УКРАЇНИ НАСКРІЗНИХ ТЕРМІНІВ (ПОНЯТЬ)

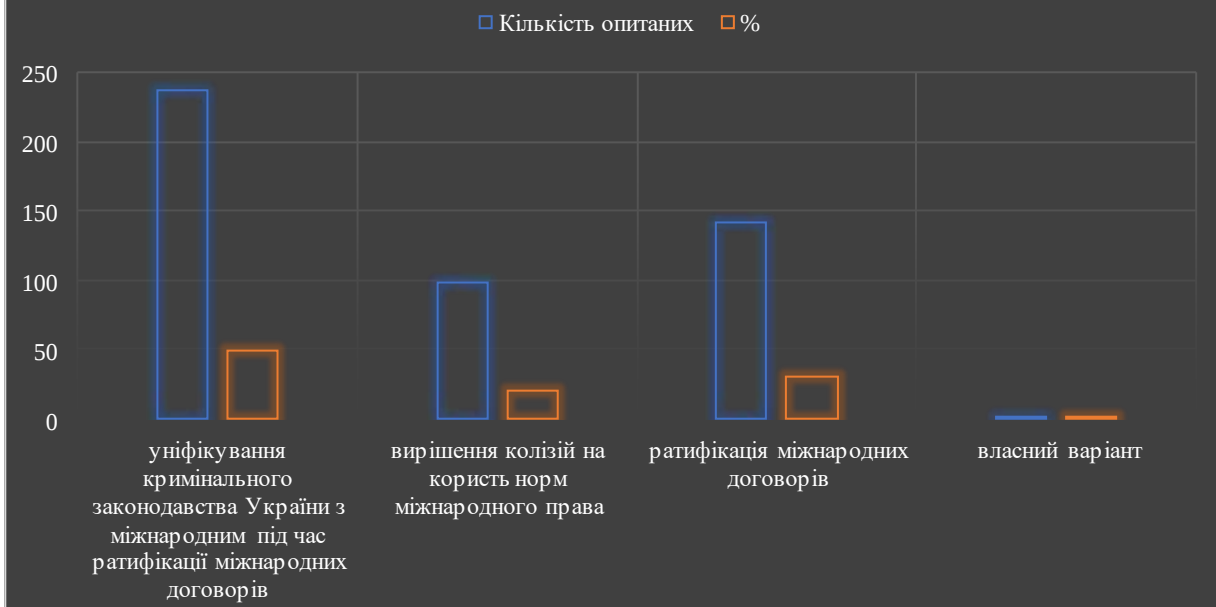
Необхідність законодавчого закріплення в КК України принципів кримінального законодавства України

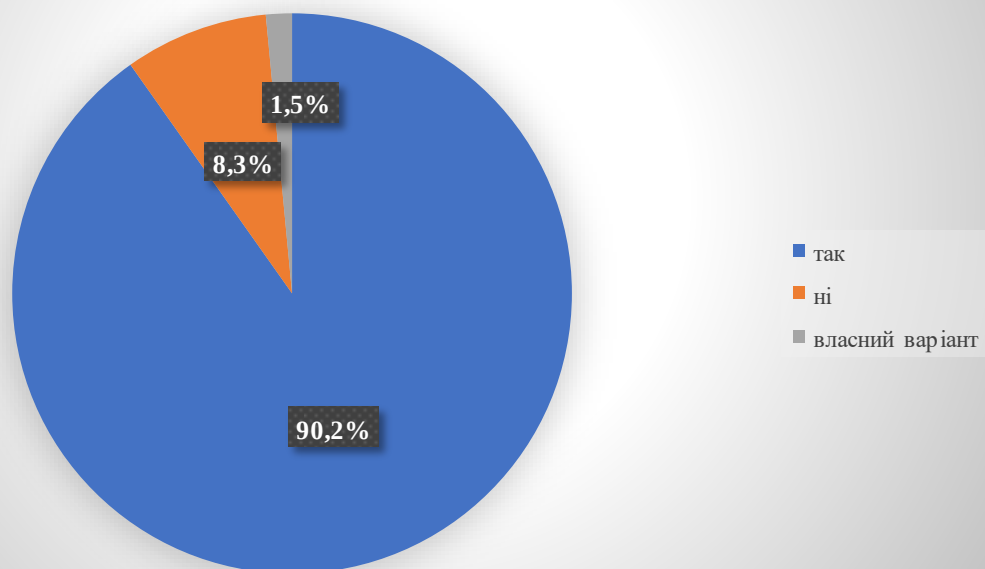
■ так ■ ні ■ власний варіант

Найдієвіший вплив міжнародного права на національні кримінально-правові системи

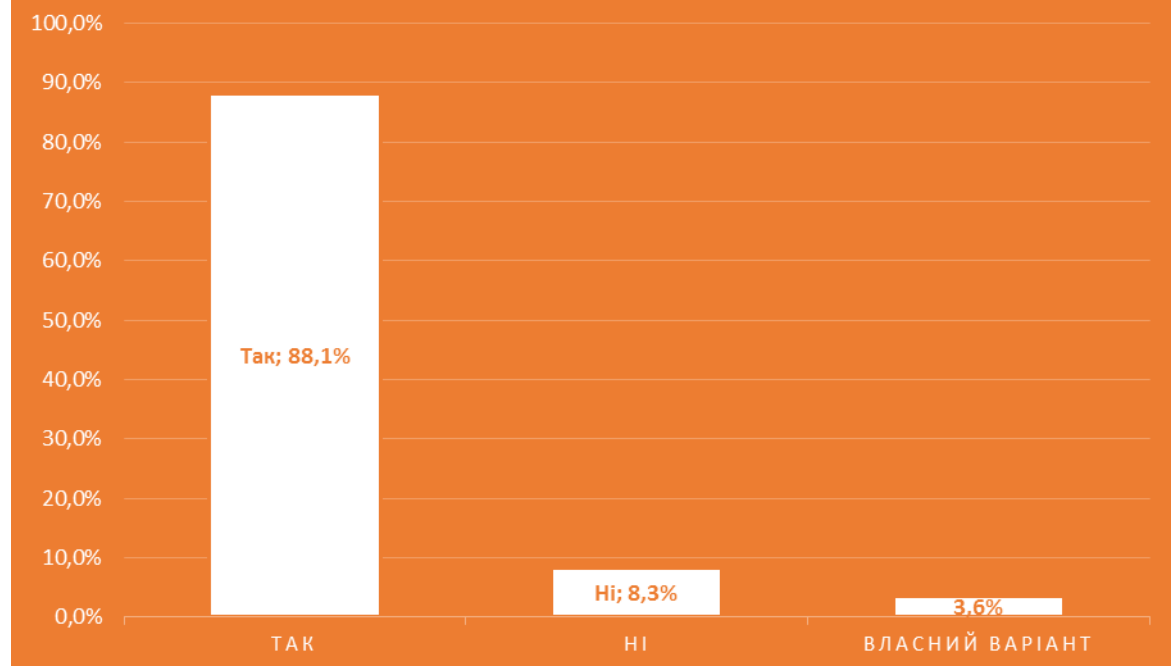
Необхідність законодавчого закріплення в КК України правил кваліфікації злочинів та інших суспільно небезпечних діянь

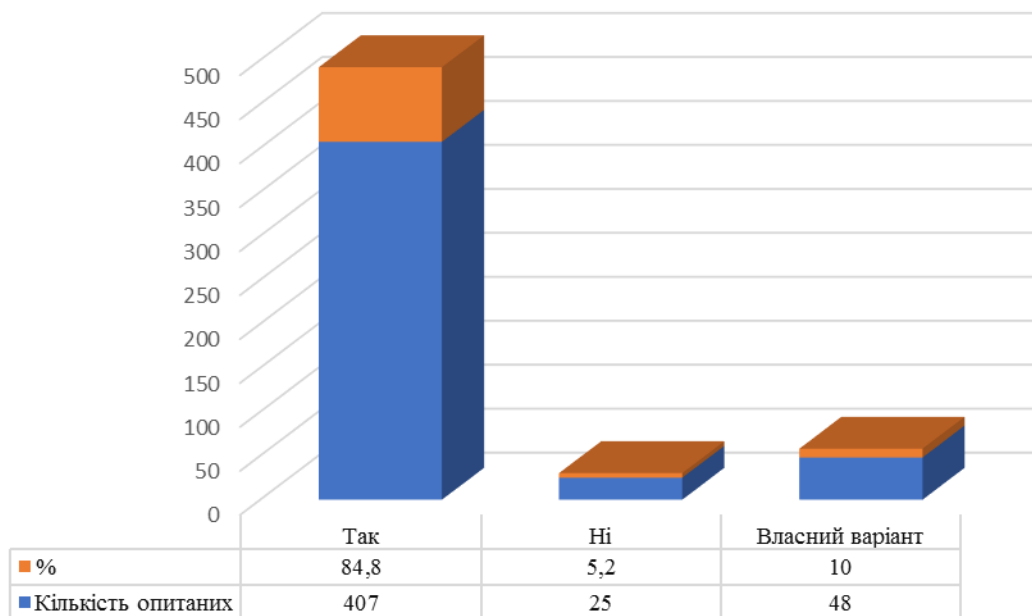
Основна мета механізму реалізації кримінального законодавства України

АКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ (ЗАСТОСУВАННЯ) КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ Є ОДНИМ З ЕЛЕМЕНТІВ МЕХАНІЗМУ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Доцільність поділяти суб'єктів реалізації кримінального законодавства України на такі групи: 1) держава в особі відповідних органів державної влади; 2) особа, яка вчинила противоправне діяння; 3) особа, яка вчинила позитивне діяння

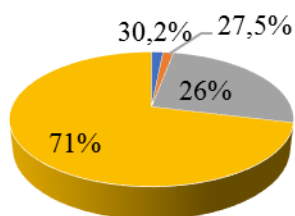

Елементи, які належать до структури механізму реалізації кримінального законодавства

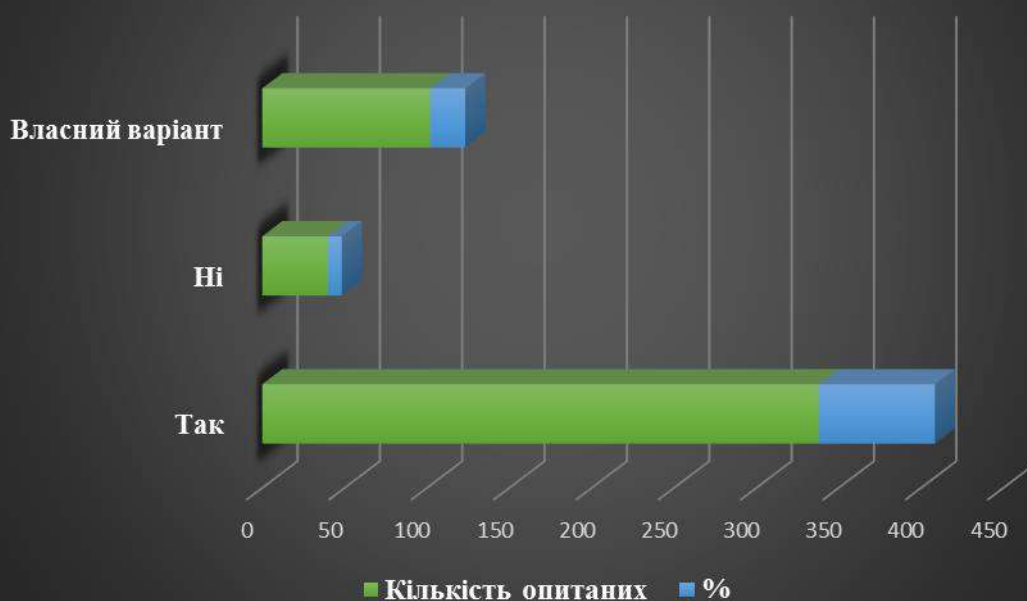

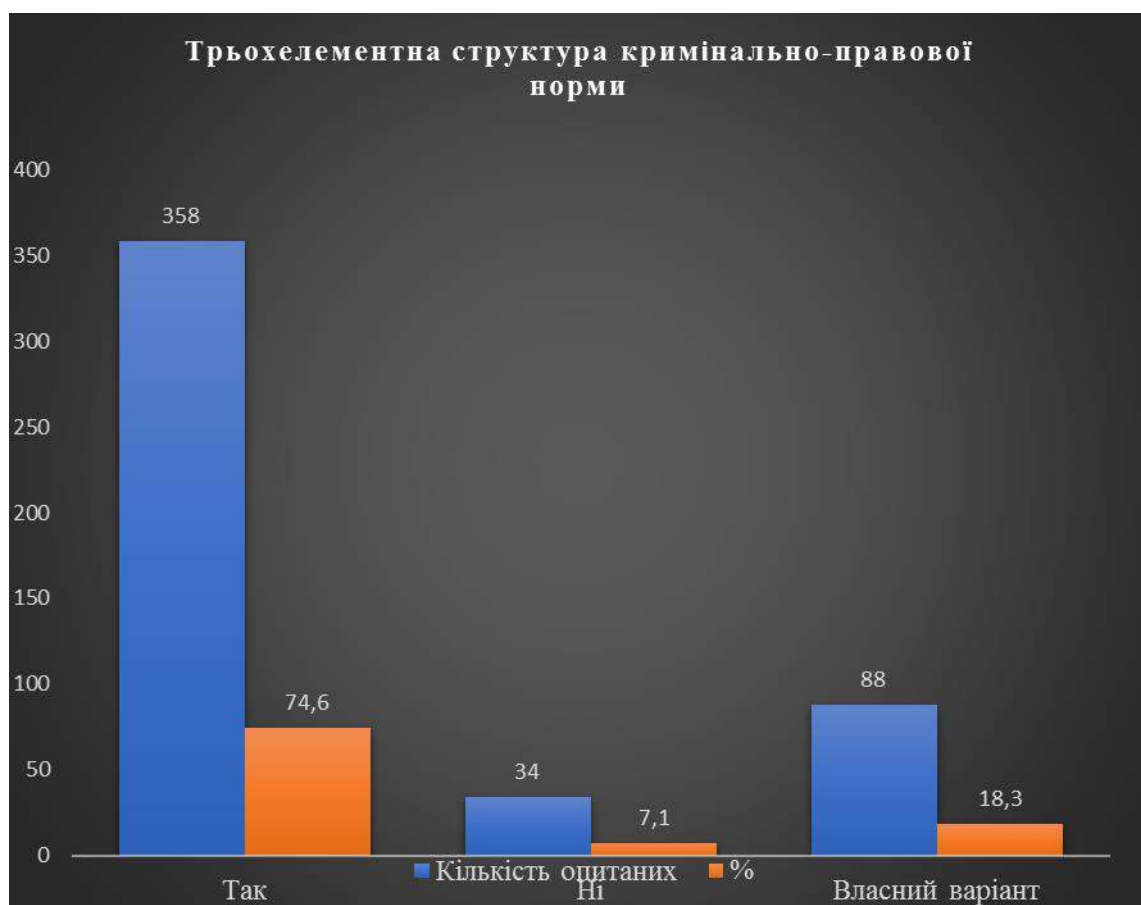
Суб'єкти реалізації кримінального законодавства України

- Правоохоронні органи, суд, Президент України – у разі помилювання певної особи, Верховна Рада України – у разі прийняття закону про амністію
- Особа, яка не вчиняє злочин (у межах позитивної кримінальної відповідальності); суб'єкт злочину; особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та визнана такою, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, або неосудною
- Особа, яка вчинила позитивне діяння: особа, яка діяла в межах обставин, що виключають злочинність діяння; особа, у діях якої наявна позитивна постзлочинна поведінка

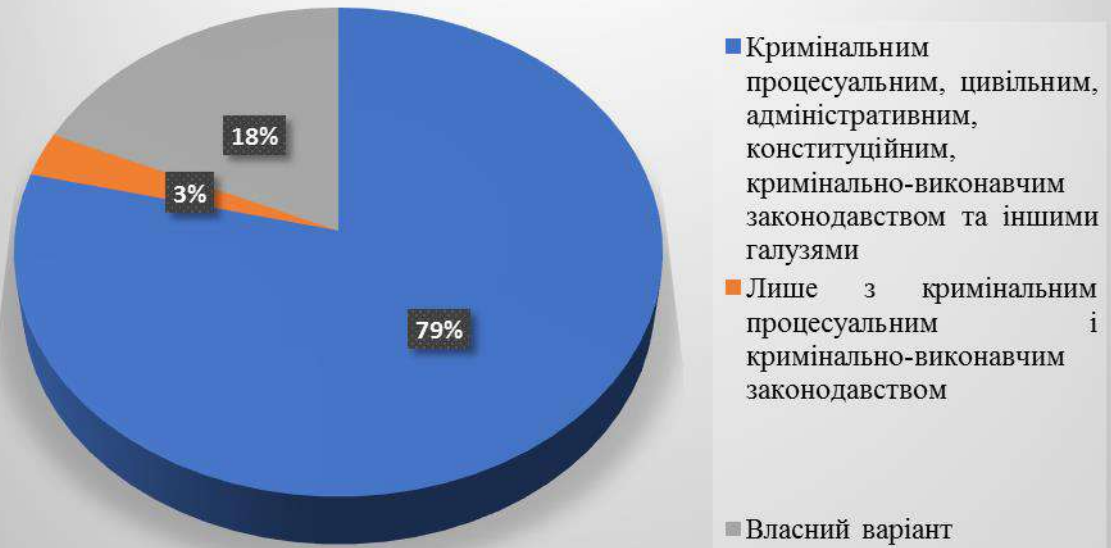

Доцільність класифікувати кримінально-правові норми за функціональним призначенням на такі види: заборонні, зобов'язувальні, роз'яснювальні та заохочувальні

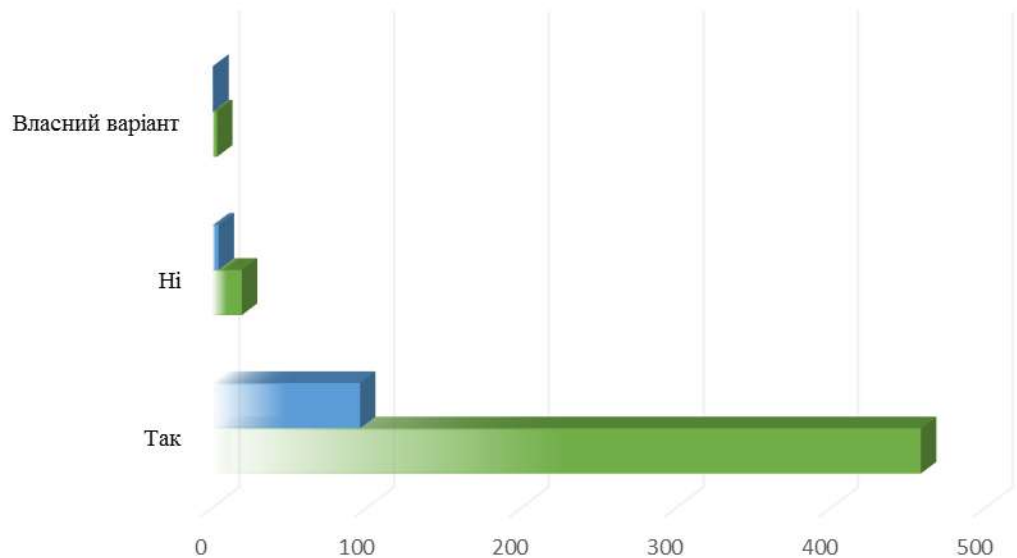

Взаємодія кримінального законодавства України під час його реалізації з іншими галузями законодавства

НАЯВНІСТЬ ЧОТИРЬОХ ФОРМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА (ДОТРИМАННЯ, ВИКОНАННЯ, ВИКОРИСТАННЯ, ЗАСТОСУВАННЯ)

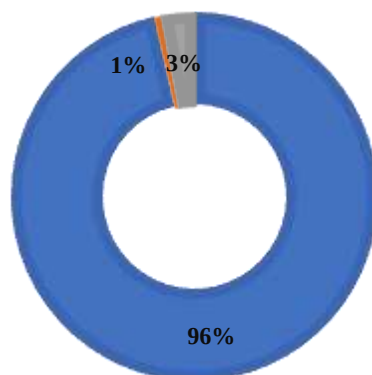

	Так	Ні	Власний варіант
■ %	95,4	4	0,6
■ Кількість опитаних	458	19	3

**НАРОД УКРАЇНИ ВПЛИВАЄ НА
ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ШЛЯХОМ
ПРИЙНЯТТЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ ПРО
КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЧЕРЕЗ
РЕФЕРЕНДУМ**

■ так ■ ні ■ власний варіант

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ**в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*****монографії***

Бабаніна В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 512 с.

Рецензії:

Костенко О. М. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України. *Наше право*. 2020. № 2. С. 200–202.

Кузнецов В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України : рецензія на монографію В. В. Бабаніної. *Наше право*. 2019. № 4. С. 208–210.

статті в наукових фахових виданнях України

1. Бабаніна В. В. Історичні аспекти становлення та розвитку кримінального законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Спец. вип. С. 88–91.

2. Бабаніна В. В. Дослідження механізму створення закону про кримінальну відповідальність через призму підготовки до прийняття проекту Кримінального кодексу України 2001 року. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 1. С. 189–194. (Серія «Право»).

3. Бабаніна В. В. Розвиток кримінального законодавства в період роздробленості Київської Русі (XII–XIII ст.). *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4. Т. 2. С. 242–248. (Серія «Юридичні науки»).

4. Бабаніна В. В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі Закону України «Про внесення змін до КК України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 року. № 194-VIII). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 309–318.

5. Бабаніна В. В. Концепції проектів кримінальних кодексів України: історико-правове дослідження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1 (5). С. 1–7.

6. Бабаніна В. В. Огляд концепцій праворозуміння у контексті механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 19–24.

7. Бабаніна В. В. Суб'єкти реалізації кримінального законодавства України: поняття, види. *Європейські перспективи*. 2017. № 2. С. 216–223.

8. Бабаніна В. В. Співвідношення кримінального права та кримінального закону. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 160–165.

9. Бабаніна В. В. Закони України про кримінальну відповідальність як складова системи кримінального законодавства. *Право UA*. 2017. № 3. С. 222–228.

10. Бабаніна В. В. Системи кримінального законодавства України: поняття та елементи. *Європейські перспективи*. 2017. № 4. С. 62–67.

11. Бабаніна В. В. Щодо розуміння права у контексті наукового дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Наше право*. 2018. № 2. С. 117–122.

12. Babanina V. Significance of some legal principles at the stage of creation of criminal legislation. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 163–171.

13. Babanina V. Definition of criminal legislation and its correlation with criminal law. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 133–145.

14. Babanina V. Conceptual Basis of Mechanism of Criminal Legislation Creation and its Realization. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 13–21.

15. Babanina V. Structure of mechanism of implementation of Criminal legislation. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 81–86.

16. Бабаніна В. В. Значення міжнародних договорів у системі кримінального законодавства України. *Право UA*. 2019. № 2. С. 215–228.

17. Бабаніна В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства в механізмі кримінально-правового регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 2. С. 37–43.

18. Бабаніна В. В. Конституція України як основа системи кримінального законодавства. *Наше право*. 2019. № 3. С. 195–201.

19. Бабаніна В. В. Елементи механізму реалізації кримінального законодавства. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 202–206.

статті в наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз

1. Бабаніна В. В. Норма кримінального законодавства України як основа його реалізації. *Верховенство права*. 2016. № 3. С. 220–228.

2. Babanina V. International Agreements as Sources of Criminal Legislation of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2017. № 3. P. 80–74.

3. Babanina V. The Role of the Laws of Ukraine on Criminal Responsibility in the System of Criminal Legislation. *European Reforms Bulletin*. 2017. № 4. P. 80–85.

4. Бабаніна В. В. Концептуальні засади механізму реалізації кримінального законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 1. P. 160–164.

5. Бабаніна В. В. Реалізація кримінального законодавства: поняття, ознаки та механізм. *Верховенство права*. 2019. № 1. С. 118–123.

6. Babanina V. Definition and Elements of the Criminal Legislation System of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 1. P. 57–62.

7. Babanina V. Definition and types of the subjects of realization of the criminal legislation. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 2. P. 59–64.

8. Бабанина В. В. Понятия «уголовный закон», «уголовное законодательство», «уголовное право» и их соотношение. *Закон и жизнь*. 2019. № 2/2. С. 12–17.

9. Babanina V. The norm of criminal legislative of Ukraine as basis of realization. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 3. P. 63–67.

10. Babanina V. The procedure of ratification of international treaties as a component of the mechanism of creation of criminal legislation of Ukraine. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. P. 10–15.

11. Бабаніна В. В. Соотношение понятий «механизм уголовно-правового воздействия», «механизм уголовно-правового регулирования», «механизм реализации уголовного законодательства», «механизм реализации уголовно-правовой нормы» и «механизм реализации уголовной ответственности». *Закон и жизнь*. 2019. № 4/2. С. 8–13.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Бабаніна В. В. Церковні устави як складова частина кримінального законодавства Київської Русі. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 20 берез. 2014 р.). Київ, 2014. С. 210–213.

2. Бабаніна В. В. Руська правда як історичне джерело кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми юридичної психології*: матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ, 2013. С. 13–17.

3. Бабаніна В. В. Особливості регулювання суспільних відносин під час зародження кримінального законодавства України. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів*: матеріали круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 187–189.

4. Бабаніна В. В. Принципи стабільності та динамізму як передумови створення кримінального законодавства. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 197–201.

5. Бабаніна В. В. Необхідність наукового дослідження механізму прийняття законодавства про кримінальну відповідальність у контексті гармонійного

поєднання принципів стабільності та динамізму. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали V міжвуз. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 153–156.

6. Бабаніна В. В. Поняття джерела кримінального права та кримінального законодавства. *Українська мова в юриспруденції* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 153–155.

7. Бабаніна В. В. Початковий етап розвитку кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми розслідування злочинів* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 223–225.

8. Бабаніна В. В. Порівняльний аналіз системи покарань за проєктами Кримінального кодексу України 2001 року. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 274–276.

9. Бабаніна В. В. Вимоги щодо створення закону про кримінальну відповідальність як фундаментальна основа дослідження питань механізму його створення та реалізації. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 106–108.

10. Бабаніна В. В. Праворозуміння як основоположна категорія дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 250–255.

11. Бабаніна В. В. Філософсько-правовий аспект розуміння поняття «закон». *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 10 черв. 2016 р.). Кривий Ріг, 2016. С. 47–50.

12. Бабаніна В. В. До співвідношення понять «кримінальний закон», «закон про кримінальну відповідальність» та «карний закон». *Актуальні проблеми*

юридичної науки : матеріали Міжнар. наук. конф. «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21–22 жовт. 2016 р.). Хмельницький, 2016. С. 69–70.

13. Бабаніна В. В. Розуміння поняття «закон» як базисної категорії для дослідження специфіки співвідношення кримінального права та законодавства. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 118–121.

14. Бабаніна В. В. До питання про коректність формулювання назви «кримінальний закон». *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку* : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті О. Ф. Граніна). Київ, 2017. С. 11–13.

15. Бабаніна В. В. Щодо визначення основних критеріїв розвитку періодизації кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 80–82.

16. Бабаніна В. В. Поняття та межі принципу справедливості в кримінальному законодавстві України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали IX Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ, 2018. С. 26–30.

17. Бабаніна В. В. Співвідношення понять: «механізм реалізації кримінального законодавства», «механізм кримінально-правового впливу» та «механізм кримінально-правового регулювання». *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький, 2019. С. 83–87.

18. Бабаніна В. В. Реалізація кримінального законодавства: поняття та виміри існування. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ, 2019. С. 188–192.

19. Babanina V. The concept of criminal law in the doctrine of criminal law. *Application of English Language in the Teaching of Criminal Legal Disciplines* : матеріали міжвуз. наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 5 черв. 2019 р.). Київ, 2019. С. 10–14.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

№ 04-18/12-1182"08" липня 201 9 р.**Ректору Національної академії
внутрішніх справ****Чернєю В.В.****Шановний Володимире Васильовичу!**

Повідомляємо, що пропозиції підготовлені докторантом Бабаніною В.В.
Комітетом отримані та доведені до відома народних депутатів України – членів
Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності.

З повагою**Голова Комітету****А. Кожем'якін**

АКТ

впровадження у практичну діяльність Департаменту юридичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України матеріалів дисертаційного дослідження Бабаніної Вікторії Вікторівни на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації»

Комісія у складі: Директора Департаменту юридичного забезпечення МВС України, кандидата юридичних наук Горбася Д.В., першого заступника директора Департаменту юридичного забезпечення Губаревої О.М., начальника відділу Департаменту юридичного забезпечення МВС України, кандидата юридичних наук Клевцова А.О., склала цей акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Бабаніної Вікторії Вікторівни на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації».

Комісія вважає, що результати проведеного дисертаційного дослідження та внесені дисертантом пропозиції мають достатній теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є науково обґрунтованими і впроваджені у практичну діяльність Департаменту юридичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України. Матеріали дослідження будуть використані при розробці (опрацюванні) законопроектів про внесення змін та доповнень до чинного Кримінального кодексу України, а також при підготовці висновків до проектів підзаконних нормативно-правових актів.

Директор Департаменту
юридичного забезпечення
МВС України,
кандидат юридичних наук

[Handwritten signature of D. Horbas]

Д.Горбась

Перший заступник Директора
Департаменту юридичного забезпечення
МВС України

[Handwritten signature of O. Gubareva]

О.Губарева

Начальник відділу Департаменту
юридичного забезпечення,
кандидат юридичних наук

[Handwritten signature of A. Klevcov]

А. Клевцов

22.05.2018

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук
заслужений юрист України

М.С. Цуцкірідзе
2019 р.

АКТ

**впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування
матеріалів дисертаційного дослідження докторанта докторантури та
ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ Бабаніної Вікторії
Вікторівни на тему: «Кримінальне законодавство України: механізм
створення та реалізації»**

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України кандидата юридичних наук, доцента Мірковця Д.М., заступника начальника відділу ГСУ НП України кандидата юридичних наук, доцента Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України кандидата юридичних наук Мельниченка А.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження докторанта докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ Бабаніної Вікторії Вікторівни на тему: «Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук, доцент

Д.М. Мірковець

Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук, доцент

А.В. Шевчишен

Старший слідчий в особливо важливих справах
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук

А.В. Мельниченко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної
академії внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор

С.С. Чернявський

А К Т

**про впровадження результатів дисертації докторантки докторантури та
ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ
Бабаніної Вікторії Вікторівни у науково-дослідну роботу
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 доктора юридичних наук, доцента Вознюка Андрія Андрійовича (голова комісії); завідувача відділу докторантури та ад'юнктури доктора юридичних наук, доцента Дрозда Олексія Юрійовича; заступника начальника відділу – завідувача відділення організації наукової діяльності перемінного складу відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності кандидата юридичних наук Калиновського Олександра Валерійовича, склала цей акт про те, що результати дисертації докторантки докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ Бабаніної Вікторії Вікторівни на тему: «Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість. У матеріалах дисертації сформульовано низку положень, спрямованих на розв'язання такої важливої науково-прикладної проблеми, як оптимізація та підвищення ефективності створення та реалізації кримінального законодавства. Результати дослідження Бабаніної В.В. використовуються в якості методологічних основ під час підготовки науково-методичних рекомендацій, аналітичних оглядів, пропозицій щодо внесення змін до законів та нормативно-правових актів:

Бабаніна В. В. Історичні аспекти становлення та розвитку кримінального законодавства. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Спец. вип. С. 88–91.

Бабаніна В. В. Дослідження механізму створення закону про кримінальну відповідальність через призму підготовки до прийняття проекту Кримінального кодексу України 2001 року. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 1. С. 189–194. (Серія «Право»).

Бабаніна В. В. Розвиток кримінального законодавства в період роздробленості Київської Русі (XII–XIII ст.). *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4. Т. 2. С. 242–248. (Серія «Юридичні науки»).

Бабаніна В. В. Церковні устави як складова частина кримінального законодавства Київської Русі. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 20 берез. 2014 р.). Київ, 2014. С. 210–213.

Бабаніна В. В. Руська правда як історичне джерело кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми юридичної психології* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ, 2013. С. 13–17.

Бабаніна В. В. Особливості регулювання суспільних відносин під час зародження кримінального законодавства України. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів* : матеріали круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 187–189.

Бабаніна В. В. Принципи стабільності та динамізму як передумови створення кримінального законодавства. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 197–201.

Бабаніна В. В. Необхідність наукового дослідження механізму прийняття законодавства про кримінальну відповідальність у контексті гармонійного поєднання принципів стабільності та динамізму. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали V міжвуз. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 153–156.

Бабаніна В. В. Поняття джерела кримінального права та кримінального законодавства. *Українська мова в юриспруденції* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 153–155.

Бабаніна В. В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі Закону України «Про внесення змін до КК України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 року. № 194-VIII). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 309–318.

Бабаніна В. В. Концепції проектів кримінальних кодексів України: історико-правове дослідження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1 (5). С. 1–7.

Бабаніна В. В. Огляд концепцій праворозуміння у контексті механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 19–24.

Бабаніна В. В. Початковий етап розвитку кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми розслідування злочинів* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 223–225.

Бабаніна В. В. Порівняльний аналіз системи покарань за проектами Кримінального кодексу України 2001 року. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 274–276.

Бабаніна В. В. Вимоги щодо створення закону про кримінальну відповідальність як фундаментальна основа дослідження питань механізму його створення та реалізації. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 106–108.

Бабаніна В. В. Праворозуміння як основоположна категорія дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 250–255.

Бабаніна В. В. Норма кримінального законодавства України як основа його реалізації. *Верховенство права*. 2016. № 3. С. 220–228.

Бабаніна В. В. Філософсько-правовий аспект розуміння поняття «закон». *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 10 черв. 2016 р.). Кривий Ріг, 2016. С. 47–50.

Бабаніна В. В. До співвідношення понять «кримінальний закон», «закон про кримінальну відповідальність» та «карний закон». *Актуальні проблеми юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук. конф. «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21–22 жовт. 2016 р.). Хмельницький, 2016. С. 69–70.

Бабаніна В. В. Розуміння поняття «закон» як базисної категорії для дослідження специфіки співвідношення кримінального права та законодавства. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 118–121.

Бабаніна В. В. Суб'єкти реалізації кримінального законодавства України: поняття, види. *Європейські перспективи*. 2017. № 2. С. 216–223.

Бабаніна В. В. Співвідношення кримінального права та кримінального закону. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 160–165.

Бабаніна В. В. Закони України про кримінальну відповідальність як складова системи кримінального законодавства. *Право UA*. 2017. № 3. С. 222–228.

Бабаніна В. В. Системи кримінального законодавства України: поняття та елементи. *Європейські перспективи*. 2017. № 4. С. 62–67.

Babanina V. International Agreements as Sources of Criminal Legislation of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2017. № 3. P. 80–74.

Babanina V. The Role of the Laws of Ukraine on Criminal Responsibility in the System of Criminal Legislation. *European Reforms Bulletin*. 2017. № 4. P. 80–85.

Бабаніна В. В. До питання про коректність формулювання назви «кримінальний закон». *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку* : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті О. Ф. Граніна). Київ, 2017. С. 11–13.

Бабаніна В. В. Щодо визначення основних критеріїв розвитку періодизації кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 80–82.

Бабаніна В. В. Щодо розуміння права у контексті наукового дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Наше право*. 2018. № 2. С. 117–122.

Babanina V. Significance of some legal principles at the stage of creation of criminal legislation. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 163–171.

Babanina V. Definition of criminal legislation and its correlation with criminal law. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 133–145.

Бабаніна В. В. Поняття та межі принципу справедливості в кримінальному законодавстві України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали IX Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ, 2018. С. 26–30.

Babanina V. Conceptual Basis of Mechanism of Criminal Legislation Creation and its Realization. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 13–21.

Babanina V. Structure of mechanism of implementation of Criminal legislation. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 81–86.

Бабаніна В. В. Значення міжнародних договорів у системі кримінального законодавства України. *Право UA*. 2019. № 2. С. 215–228.

Бабаніна В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства в механізмі кримінально-правового регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 2. С. 37–43.

Бабаніна В. В. Конституція України як основа системи кримінального законодавства. *Наше право*. 2019. № 3. С. 195–201.

Бабаніна В. В. Елементи механізму реалізації кримінального законодавства. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 202–206.

Бабаніна В. В. Концептуальні засади механізму реалізації кримінального законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 1. P. 160–164.

Бабаніна В. В. Реалізація кримінального законодавства: поняття, ознаки та механізм. *Верховенство права*. 2019. № 1. С. 118–123.

Babanina V. Definition and Elements of the Criminal Legislation System of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 1. P. 57–62.

Babanina V. Definition and types of the subjects of realization of the criminal legislation. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 2. P. 59–64.

Бабанина В. В. Понятия «уголовный закон», «уголовное законодательство», «уголовное право» и их соотношение. *Закон и жизнь*. 2019. № 2/2. С. 12–17.

Babanina V. The norm of criminal legislative of Ukraine as basis of realization. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 3. P. 63–67.

Babanina V. The procedure of ratification of international treaties as a component of the mechanism of creation of criminal legislation of Ukraine. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. P. 10–15.

Бабанина В. В. Соотношение понятий «механизм уголовно-правового воздействия», «механизм уголовно-правового регулирования», «механизм реализации уголовного законодательства», «механизм реализации уголовно-правовой нормы» и «механизм реализации уголовной ответственности». *Закон и жизнь*. 2019. № 4/2. С. 8–13.

Бабаніна В. В. Співвідношення понять: «механізм реалізації кримінального законодавства», «механізм кримінально-правового впливу» та «механізм кримінально-правового регулювання». *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький, 2019. С. 83–87.

Бабаніна В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 512 с.

Бабаніна В. В. Реалізація кримінального законодавства: поняття та виміри існування. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та*

шляхи їх вирішення: матеріали міжвузівського науково-практичного круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ, 2019. С. 188–192.

Бабаніна В. В. Основні аспекти механізму реалізації кримінального законодавства. *Вдосконалення правового механізму захисту прав та свобод людини і громадянина в умовах євроінтеграції*: матеріали всеукр. конф. (Львів, 29 берез. 2019 р.). Львів, 2019. С. 20–23.

Babanina V. Concepts and types of authorities as victims of threats or violence against an official or a citizen who performs public duty. *Application of English Language in the Teaching of Criminal Legal Disciplines: materials of Interuniversity Scientific and Practical Internet Conference*. (Kyiv, June 05, 2019). Kyiv, 2019. P. 10–14.

Результати дисертаційного дослідження Бабаніної Вікторії Вікторівни на тему: «Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації» вважати впровадженими в науково-дослідну діяльність Національної академії внутрішніх справ.

Голова комісії:

А.А. Вознюк

Члени комісії:

О.Ю. Дрозд

О.В. Каліновський

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ,
доктор юридичних наук,
професор

С. Д. Гусарєв

А К Т

**про впровадження результатів дисертації докторантки докторантури та
ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ
Бабаніної Вікторії Вікторівни в освітній процес
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: начальника відділу організації та координації освітнього процесу кандидата юридичних наук Дубівки Ірини Володимирівни (голова комісії); завідувача кафедри кримінального права доктора юридичних наук, професора Савченка Андрія Володимировича; завідувача наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ №1 доктора юридичних наук, доцента Вознюка Андрія Андрійовича, склала цей акт про те, що результати дисертації докторантки докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ Бабаніної Вікторії Вікторівни на тему: «Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації» впроваджені в освітній процес академії, зокрема:

1. Матеріали дисертації Бабаніної Вікторії Вікторівни застосовуються у освітньому процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами та слухачами з навчальних дисциплін «Кримінальне право. Загальна частина», «Кримінальне право. Особлива частина», «Теорія кваліфікації злочинів», «Кваліфікація окремих видів злочинів», «Актуальні проблеми кримінального права», «Правозастосовча практика», «Правозастосування», «Сучасні аспекти кримінального права та процесу», «Кваліфікація злочинів, підслідних органам досудового розслідування Національної поліції України».

2. Результати дисертації Бабаніної Вікторії Вікторівни відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах Національної академії внутрішніх справ, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

Бабаніна В. В. Дослідження механізму створення закону про кримінальну відповідальність через призму підготовки до прийняття проекту Кримінального кодексу України 2001 року. *Науковий вісник Академії муніципального управління*. 2014. Вип. 1. С. 189–194. (Серія «Право»).

Бабаніна В. В. Розвиток кримінального законодавства в період роздробленості Київської Русі (XII–XIII ст.). *Вісник Запорізького національного університету*. 2014. № 4. Т. 2. С. 242–248. (Серія «Юридичні науки»).

Бабаніна В. В. Церковні устави як складова частина кримінального законодавства Київської Русі. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 20 берез. 2014 р.). Київ, 2014. С. 210–213.

Бабаніна В. В. Руська правда як історичне джерело кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми юридичної психології* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 квіт. 2014 р.). Київ, 2013. С. 13–17.

Бабаніна В. В. Особливості регулювання суспільних відносин під час зародження кримінального законодавства України. *Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів* : матеріали круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.). Київ, 2014. С. 187–189.

Бабаніна В. В. Принципи стабільності та динамізму як передумови створення кримінального законодавства. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.). Харків, 2014. С. 197–201.

Бабаніна В. В. Необхідність наукового дослідження механізму прийняття законодавства про кримінальну відповідальність у контексті гармонійного поєднання принципів стабільності та динамізму. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали V міжвуз. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 153–156.

Бабаніна В. В. Поняття джерела кримінального права та кримінального законодавства. *Українська мова в юриспруденції* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2014 р.). Київ, 2014. С. 153–155.

Бабаніна В. В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі Закону України «Про внесення змін до КК України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 року. № 194-VIII). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1 (4). С. 309–318.

Бабаніна В. В. Концепції проектів кримінальних кодексів України: історико-правове дослідження. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 1 (5). С. 1–7.

Бабаніна В. В. Огляд концепцій праворозуміння у контексті механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 19–24.

Бабаніна В. В. Початковий етап розвитку кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми розслідування злочинів* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 223–225.

Бабаніна В. В. Порівняльний аналіз системи покарань за проєктами Кримінального кодексу України 2001 року. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 1 лип. 2015 р.). Київ, 2015. С. 274–276.

Бабаніна В. В. Вимоги щодо створення закону про кримінальну відповідальність як фундаментальна основа дослідження питань механізму його створення та реалізації. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. Дню юриста України (Київ, 29 жовт. 2015 р.). Київ, 2015. С. 106–108.

Бабаніна В. В. Праворозуміння як основоположна категорія дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XI Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ, 2015. С. 250–255.

Бабаніна В. В. Норма кримінального законодавства України як основа його реалізації. *Верховенство права*. 2016. № 3. С. 220–228.

Бабаніна В. В. Філософсько-правовий аспект розуміння поняття «закон». *Актуальні проблеми кримінального права та процесу* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 10 черв. 2016 р.). Кривий Ріг, 2016. С. 47–50.

Бабаніна В. В. До співвідношення понять «кримінальний закон», «закон про кримінальну відповідальність» та «карний закон». *Актуальні проблеми юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук. конф. «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (Хмельницький, 21–22 жовт. 2016 р.). Хмельницький, 2016. С. 69–70.

Бабаніна В. В. Розуміння поняття «закон» як базисної категорії для дослідження специфіки співвідношення кримінального права та законодавства. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 118–121.

Бабаніна В. В. Суб'єкти реалізації кримінального законодавства України: поняття, види. *Європейські перспективи*. 2017. № 2. С. 216–223.

Бабаніна В. В. Співвідношення кримінального права та кримінального закону. *Право і суспільство*. 2017. № 3. Ч. 2. С. 160–165.

Бабаніна В. В. Закони України про кримінальну відповідальність як складова системи кримінального законодавства. *Право UA*. 2017. № 3. С. 222–228.

Бабаніна В. В. Системи кримінального законодавства України: поняття та елементи. *Європейські перспективи*. 2017. № 4. С. 62–67.

Babanina V. International Agreements as Sources of Criminal Legislation of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2017. № 3. P. 80–74.

Babanina V. The Role of the Laws of Ukraine on Criminal Responsibility in the System of Criminal Legislation. *European Reforms Bulletin*. 2017. № 4. P. 80–85.

Бабаніна В. В. До питання про коректність формулювання назви «кримінальний закон». *Правоохоронна діяльність: історія, сучасний стан, перспективи розвитку* : матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті О. Ф. Граніна). Київ, 2017. С. 11–13.

Бабаніна В. В. Щодо визначення основних критеріїв розвитку періодизації кримінального законодавства України. *Актуальні проблеми кримінального права*

та процесу : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 16 черв. 2017 р.). Кривий Ріг, 2017. С. 80–82.

Бабаніна В. В. Щодо розуміння права у контексті наукового дослідження механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Наше право*. 2018. № 2. С. 117–122.

Babanina V. Significance of some legal principles at the stage of creation of criminal legislation. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2 (16). С. 163–171.

Babanina V. Definition of criminal legislation and its correlation with criminal law. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 133–145.

Бабаніна В. В. Поняття та межі принципу справедливості в кримінальному законодавстві України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали IX Всеукр. наук.-теорет. конф., присвяч. пам'яті проф. П. П. Михайленка (Київ, 21 листоп. 2018 р.). Київ, 2018. С. 26–30.

Babanina V. Conceptual Basis of Mechanism of Criminal Legislation Creation and its Realization. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 13–21.

Babanina V. Structure of mechanism of implementation of Criminal legislation. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 81–86.

Бабаніна В. В. Значення міжнародних договорів у системі кримінального законодавства України. *Право UA*. 2019. № 2. С. 215–228.

Бабаніна В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства в механізмі кримінально-правового регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2019. № 2. С. 37–43.

Бабаніна В. В. Конституція України як основа системи кримінального законодавства. *Наше право*. 2019. № 3. С. 195–201.

Бабаніна В. В. Елементи механізму реалізації кримінального законодавства. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 4. С. 202–206.

Бабаніна В. В. Концептуальні засади механізму реалізації кримінального законодавства. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2019. № 1. Р. 160–164.

Бабаніна В. В. Реалізація кримінального законодавства: поняття, ознаки та механізм. *Верховенство права*. 2019. № 1. С. 118–123.

Babanina V. Definition and Elements of the Criminal Legislation System of Ukraine. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 1. P. 57–62.

Babanina V. Definition and types of the subjects of realization of the criminal legislation. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 2. P. 59–64.

Бабаніна В. В. Поняття «уголовный закон», «уголовное законодательство», «уголовное право» и их соотношение. *Закон и жизнь*. 2019. № 2/2. С. 12–17.

Babanina V. The norm of criminal legislative of Ukraine as basis of realization. *European Reforms Bulletin*. 2019. № 3. P. 63–67.

Babanina V. The procedure of ratification of international treaties as a component of the mechanism of creation of criminal legislation of Ukraine. *Recht der Osteuropäischen Staaten*. 2019. № 4. P. 10–15.

Бабаніна В. В. Соотношение понятий «механизм уголовно-правового воздействия», «механизм уголовно-правового регулирования», «механизм реализации уголовного законодательства», «механизм реализации уголовно-правовой нормы» и «механизм реализации уголовной ответственности». *Закон и жизнь*. 2019. № 4/2. С. 8–13.

Бабаніна В. В. Співвідношення понять: «механізм реалізації кримінального законодавства», «механізм кримінально-правового впливу» та «механізм кримінально-правового регулювання». *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2019 р.). Хмельницький, 2019. С. 83–87.

Бабаніна В. В. Реалізація кримінального законодавства: поняття та виміри існування. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ, 2019. С. 188–192.

Бабаніна В. В. Механізм створення та реалізації кримінального законодавства України : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2019. 512 с.

Babanina V. Concepts and types of authorities as victims of threats or violence against an official or a citizen who performs public duty. *Application of English Language in the Teaching of Criminal Legal Disciplines: materials of Interuniversity Scientific and Practical Internet Conference*. (Kyiv, June 05, 2019). Kyiv, 2019. P. 10–14.

3. Зазначені праці підтвердили високий теоретичний і навчально-методичний рівень, практичну доступність і доцільність за результатами використання під час підготовки та проведення усіх видів занять.

Голова комісії:

І.В. Дубівка

Члени комісії:

А.В. Савченко

А.А. Вознюк

Порівняльна таблиця
щодо проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу
України» з метою його вдосконалення в частині ефективності реалізації та
узгодженості з міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких
надана Верховною Радою України

Чинна редакція	Запропонована редакція
Кримінальний кодекс України	
Відсутня	Стаття 2¹. Потерпілий від злочину Потерпілий – це фізична особа, якій злочином завдано фізичної, чи/або моральної, чи/або майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, а також юридична особа, якій злочином завдано майнової шкоди, або створено загрозу спричинення такої шкоди, або державу (державні органи), якій (яким) завдано майнової шкоди, знижено рівень обороноздатності або спричинено чи створено загрозу спричинення іншої істотної шкоди.
Відсутня	Стаття 2². Принципи кримінального законодавства України Реалізація кримінального законодавства України ґрунтується на принципах законності, гуманізму, справедливості, рівності всіх перед законом, винної відповідальності, заборони подвійного інкримінування, відповідності призначеного покарання суспільній небезпечності фактично вчиненого діяння, невідворотності кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру.
Стаття 3. Законодавство України про кримінальну відповідальність 1. Законодавство України про кримінальну	Стаття 3. Законодавство України про кримінальну відповідальність 1. Законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який

відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. 2. Закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності. 3. Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. 4. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. 5. Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.	ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, та чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. 2. Закони України про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності цим Кодексом, включаються до нього після набрання ними чинності. 3. Злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються цим Кодексом, якщо інше не передбачено чинним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. 4. Заборонено реалізовувати положення закону про кримінальну відповідальність за аналогією, тобто притягувати особу до кримінальної відповідальності за діяння, яке не передбачено цим Кодексом як злочин, якщо інше не передбачено чинним міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України. 5. Виключити
Стаття 5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі 1. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які	Стаття 5. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі 1. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. 2. Закон про кримінальну

відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. 2. Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі. 3. Закон про кримінальну відповідальність, що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотну дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. 4. Якщо після вчинення особою діяння, передбаченого цим Кодексом, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. 5. Відсутня	відповідальність, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі. 3. Закон про кримінальну відповідальність, що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотну дію в часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. 4. Якщо після вчинення особою діяння, передбаченого цим Кодексом, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. 5. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, не має зворотної дії в часі, у разі вчинення особою злочину проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які передбачені міжнародним кримінальним законодавством.
Стаття 74. Звільнення від покарання та його відбування 1. Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення	Стаття 74. Звільнення від покарання та його відбування 1. Звільнення засудженого від покарання або подальшого його відбування, заміна більш м'яким, а також пом'якшення призначеного покарання, крім звільнення від покарання або пом'якшення покарання на підставі закону України про амністію чи

покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених цим Кодексом.

2. Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання.

3. Призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. У разі якщо така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбуте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими частиною першою статті 72 цього Кодексу.

4. Особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

5. Особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставах, передбачених статтею 4 цього Кодексу.

акта про помилування, може застосовуватися тільки судом у випадках, передбачених цим Кодексом.

2. Особа, засуджена за діяння, караність якого законом усунена, підлягає негайному звільненню від призначеного судом покарання, крім випадків засудження особи Міжнародним кримінальним судом за вчинення злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які передбачені міжнародним кримінальним законодавством.

3. Призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону. У разі якщо така межа передбачає більш м'який вид покарання, відбуте засудженим покарання зараховується з перерахуванням за правилами, встановленими частиною першою статті 72 цього Кодексу.

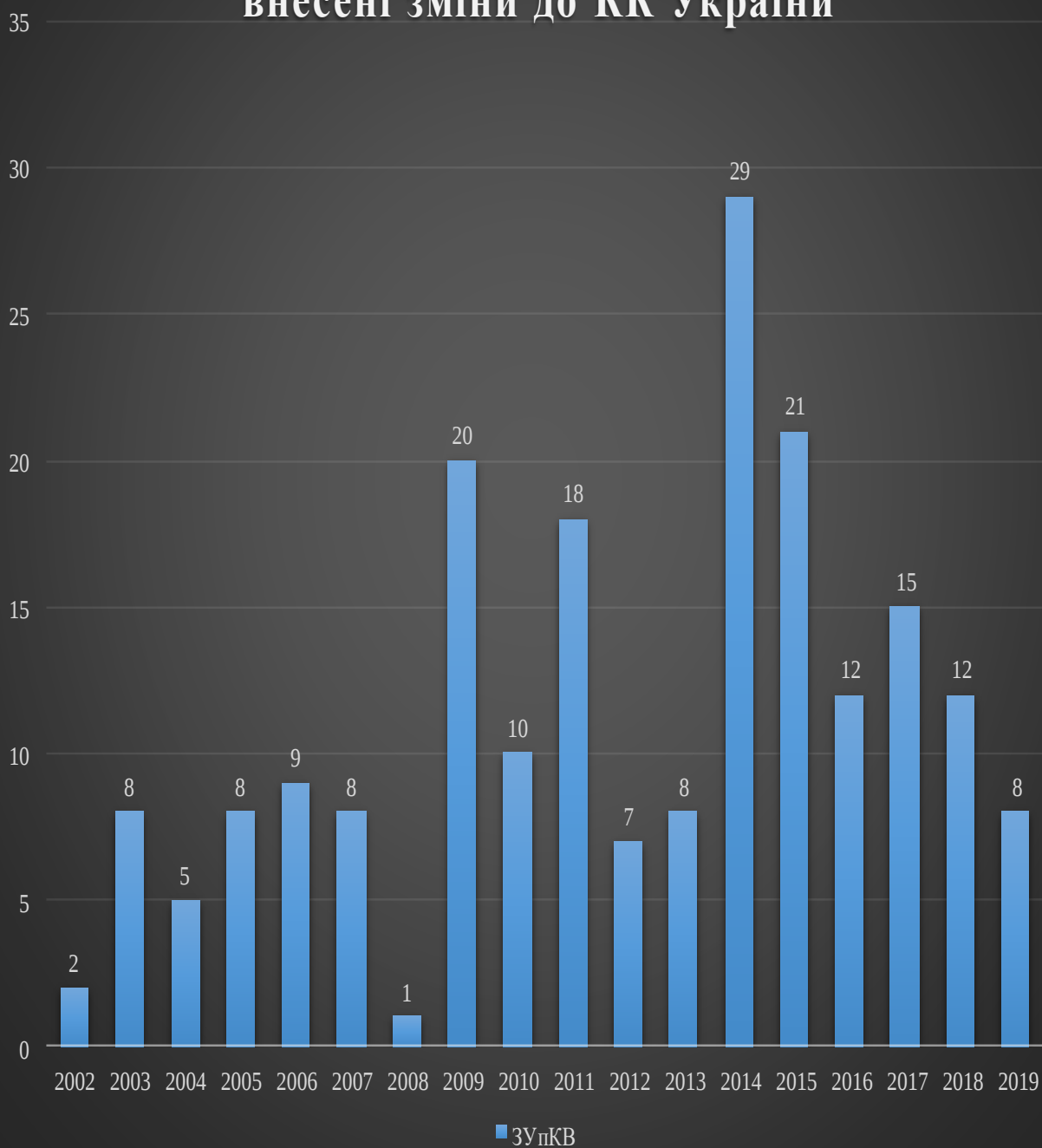
4. Особа, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

5. Особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання на підставах, передбачених статтею 4 цього Кодексу.

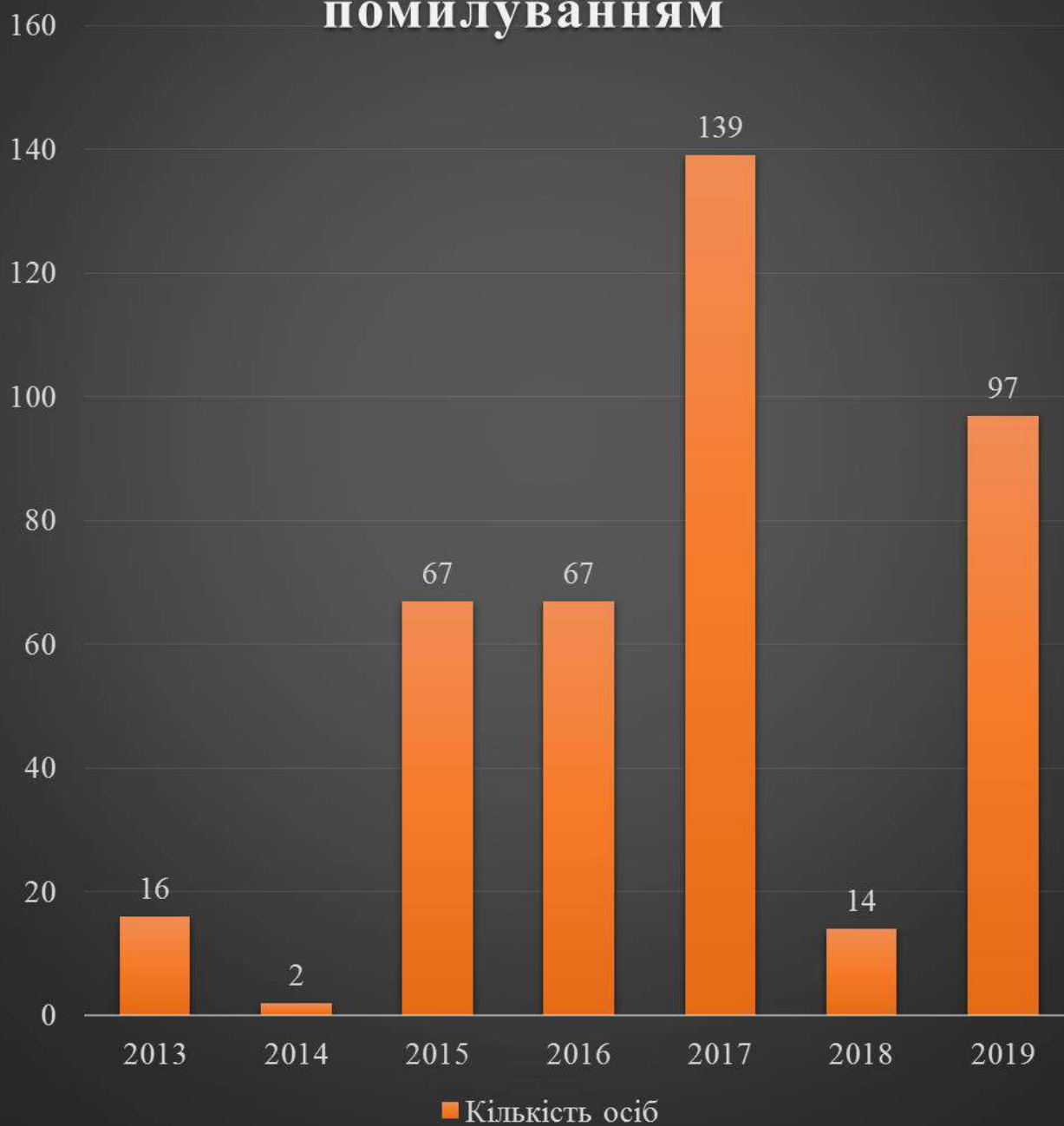
Порівняльна таблиця
щодо проєкту Закону України «Про внесення змін до Конституції України» з
метою її вдосконалення в частині узгодження з міжнародними договорами,
згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України

Чинна редакція	Запропонована редакція
Конституція України	
Стаття 58. Закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Відсутня Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.	Стаття 58. Закони та інші нормативно-правові акти мають зворотну дію в часі, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Закони та інші нормативно-правові акти, що скасовують чи пом'якшують відповідальність, не мають зворотної дії в часі, у разі вчинення особою правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, які передбачені міжнародним кримінальним законодавством. Ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не визнавалися законом як правопорушення.

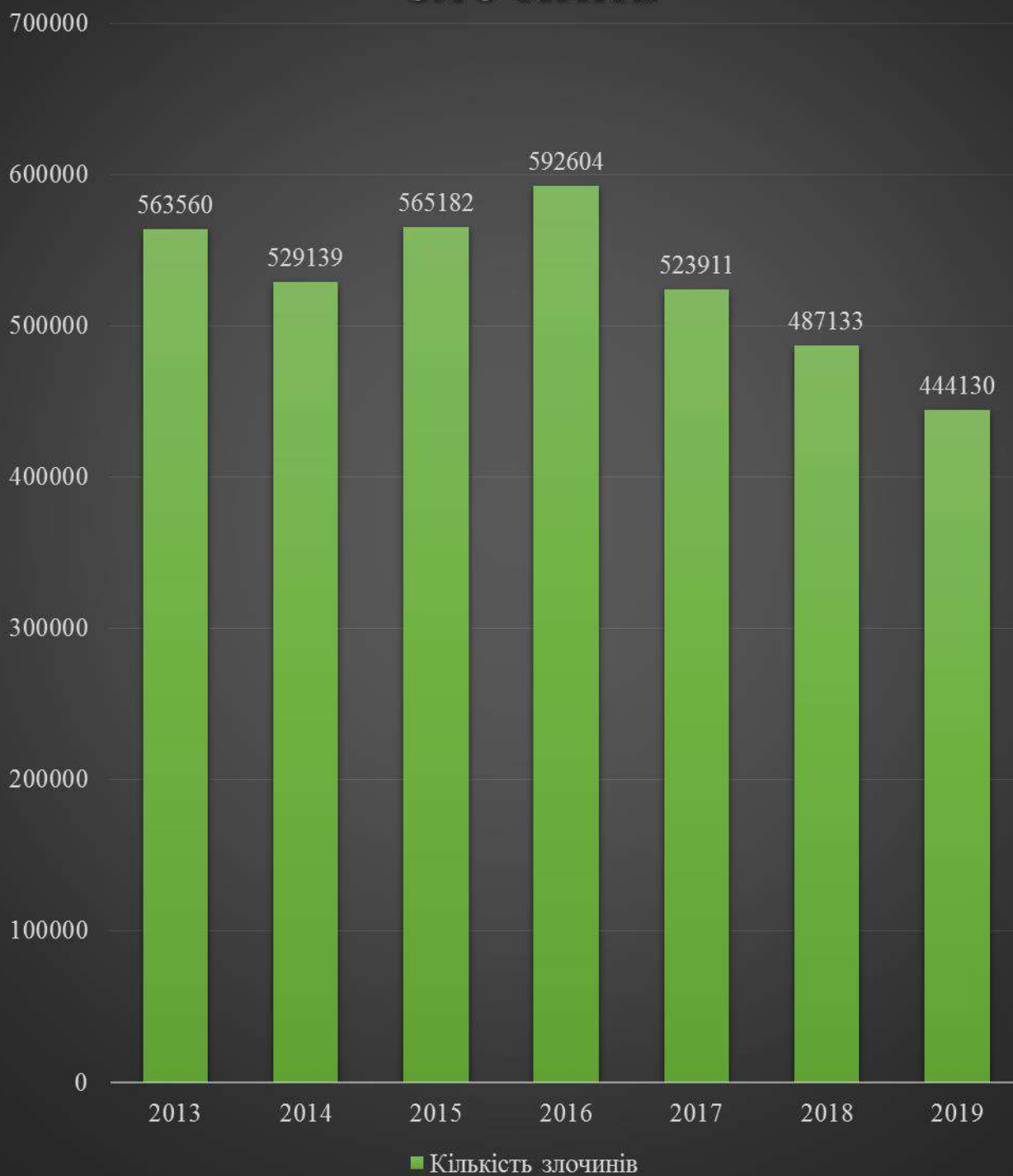
Кількість законів України про кримінальну відповідальність, якими внесені зміни до КК України

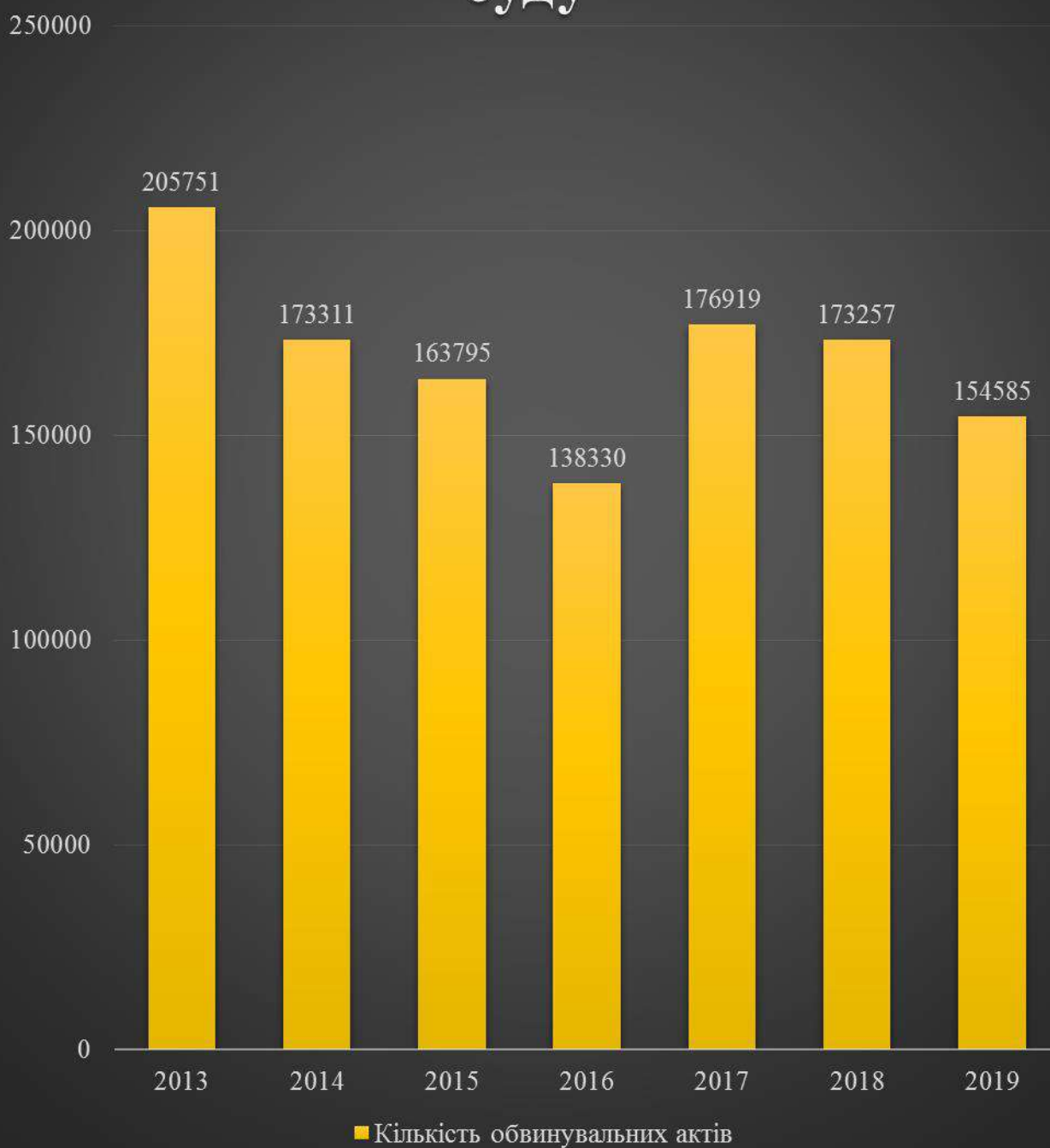
Кількість осіб, яких було звільнено від покарання чи його відбування у зв'язку з помилюванням

Кількість зареєстрованих злочинів

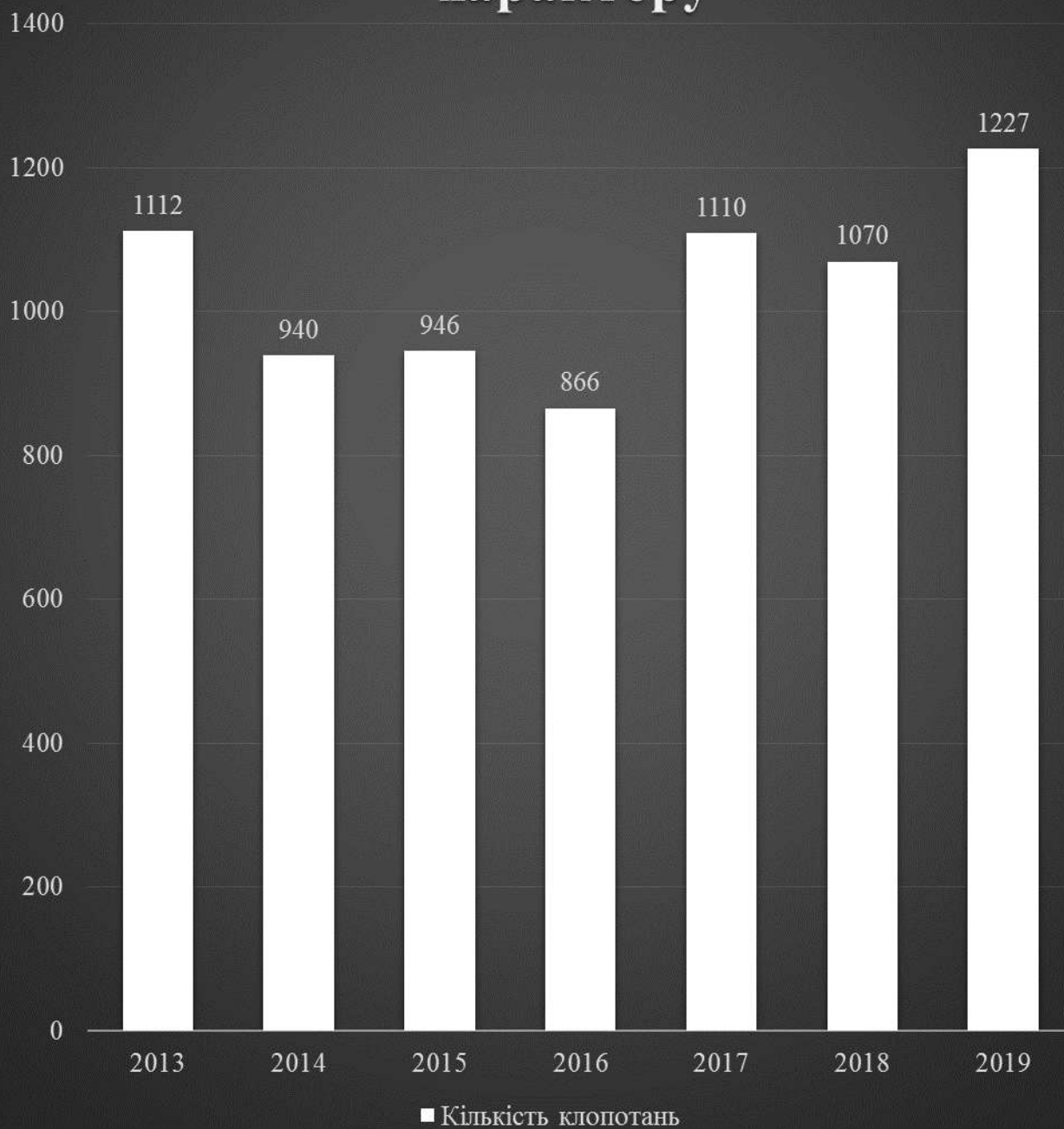

Кількість направлених обвинувальних актів до суду

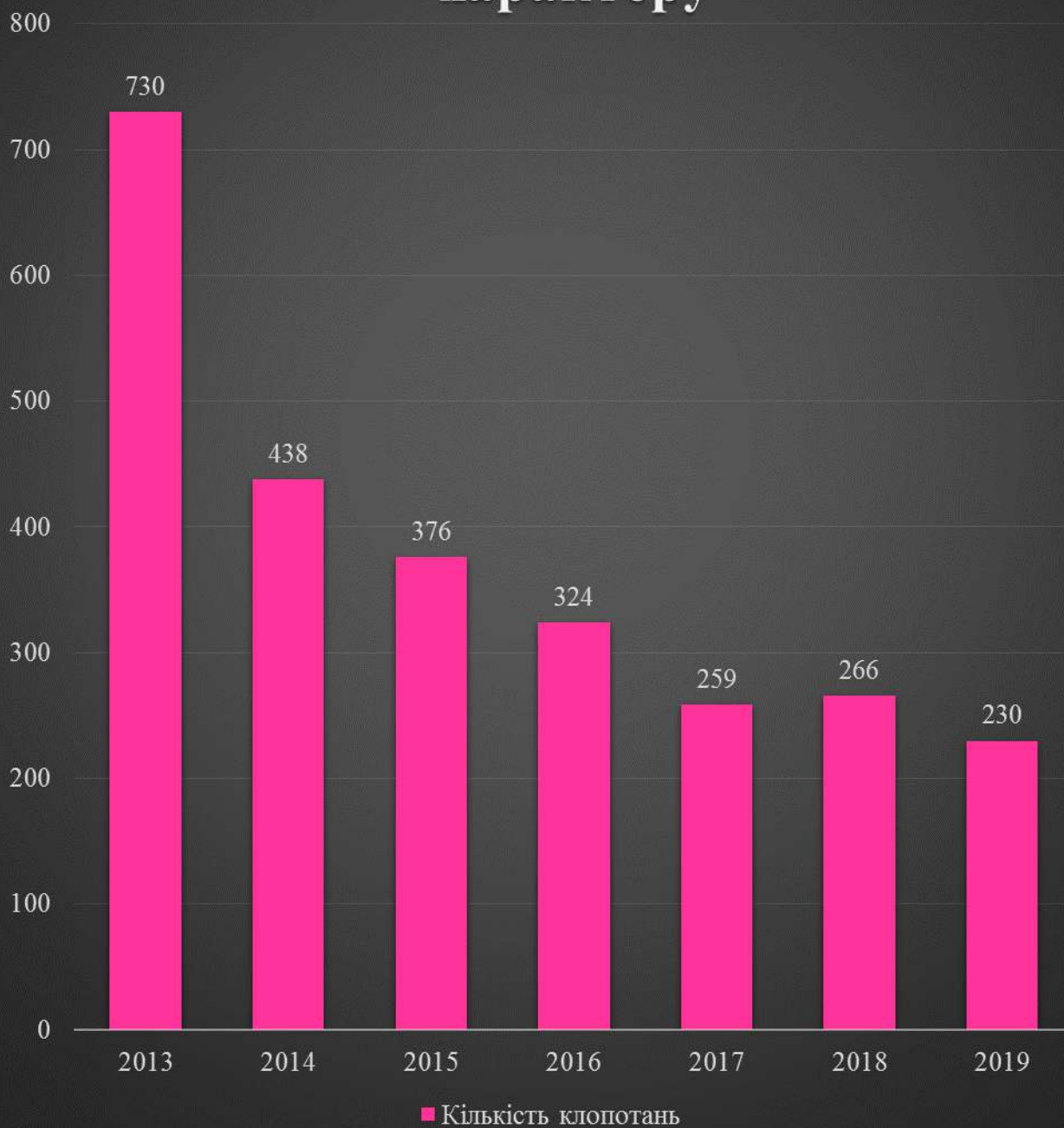

Кількість направлених до суду клопотань про застосування примусових заходів медичного характеру

Кількість направлених до суду клопотань про застосування примусових заходів виховного характеру

Кримінальне право

Кримінальний закон

Співвідносяться як відповідне правило поведінки та одна із форм вираження (існування) такого правила поведінки

Кримінальний закон

Кримінальне
законодавство

Співвідносяться як система форм існування кримінального права, виражених у нормативно-правових актах, та окремої форми існування кримінального права, що виражена в нормативно-правовому акті, який видає вищий законодавчий орган за відповідною процедурою

Кримінальне право

Кримінальне
законодавство

Співвідносяться як формально
(нормативно) виражені правила поведінки,
які є загальнообов'язковими, видаються
державою та забезпечуються її примусом, і
система форм існування права, які
виражаються у виді нормативно-правових
актів вищої юридичної сили

Періоди розвитку кримінального законодавства України

СИСТЕМА КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Елементи структури
кримінального
законодавства
України

Джерела
кримінального
законодавства
України

Принципи
кримінального
законодавства України

Загальна та Особлива
частини, розділи, статті,
Прикінцеві та перехідні
положення

Конституція України,
КК України, закони
України про кримінальну
відповідальність і
міжнародні договори,
згода на обов'язковість
яких надана Верховною
Радою України

ПРИНЦИПИ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

МЕХАНІЗМ СТВОРЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

ЕТАПИ ЗАКОНОТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ СТВОРЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

**ЧИННИКИ, ЯКІ
ВПЛИВАЮТЬ
НА ПРОЦЕС СТВОРЕННЯ
КРИМІНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА**

**Відсутність офіційної
кримінально-правової
політики в Україні**

**Відсутність налагодженого
механізму внесення змін до
КК України у зв'язку з
прийняттям Конституційним
Судом України рішень про
визнання неконституційними
окремих його положень**

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Юридичні факти

Кримінально-правові норми

Суб'єкти реалізації кримінального
законодавства

Кримінально-правові відносини

Акти реалізації (застосування)
кримінально-правових норм

РІВНІ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

АСПЕКТИ МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Нормативна – охоплює положення закону про кримінальну відповідальність, які визначають поведінку суб'єктів реалізації кримінального законодавства

Інструментальна – становить сукупність кримінально-правових засобів, методів і способів, за допомогою яких відбувається реалізація кримінального законодавства

**Складові механізму
реалізації кримінального
законодавства України**

Суб'єктна – суб'єкти, що беруть участь у різних формах реалізації кримінально-правових норм

Функціональна – відображає динамічний взаємозв'язок і взаємодію структурних елементів механізму реалізації кримінального законодавства

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Механізм реалізації кримінальної відповідальності

Механізми реалізації обмежувальних заходів

Механізм реалізації примусових заходів
виховного характеру

Механізм реалізації примусових заходів
медичного характеру

Механізм реалізації звільнення від кримінальної
відповідальності

Механізм реалізації заходів кримінально-правового
характеру щодо юридичних осіб

Механізм реалізації звільнення від покарання
та його відбuvання

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Дотримання

- Правомірна пасивна поведінка суб'єктів щодо непорушення кримінальних заборон

Виконання

- Правомірна активна поведінка суб'єктів щодо обов'язкового виконання законодавчих приписів

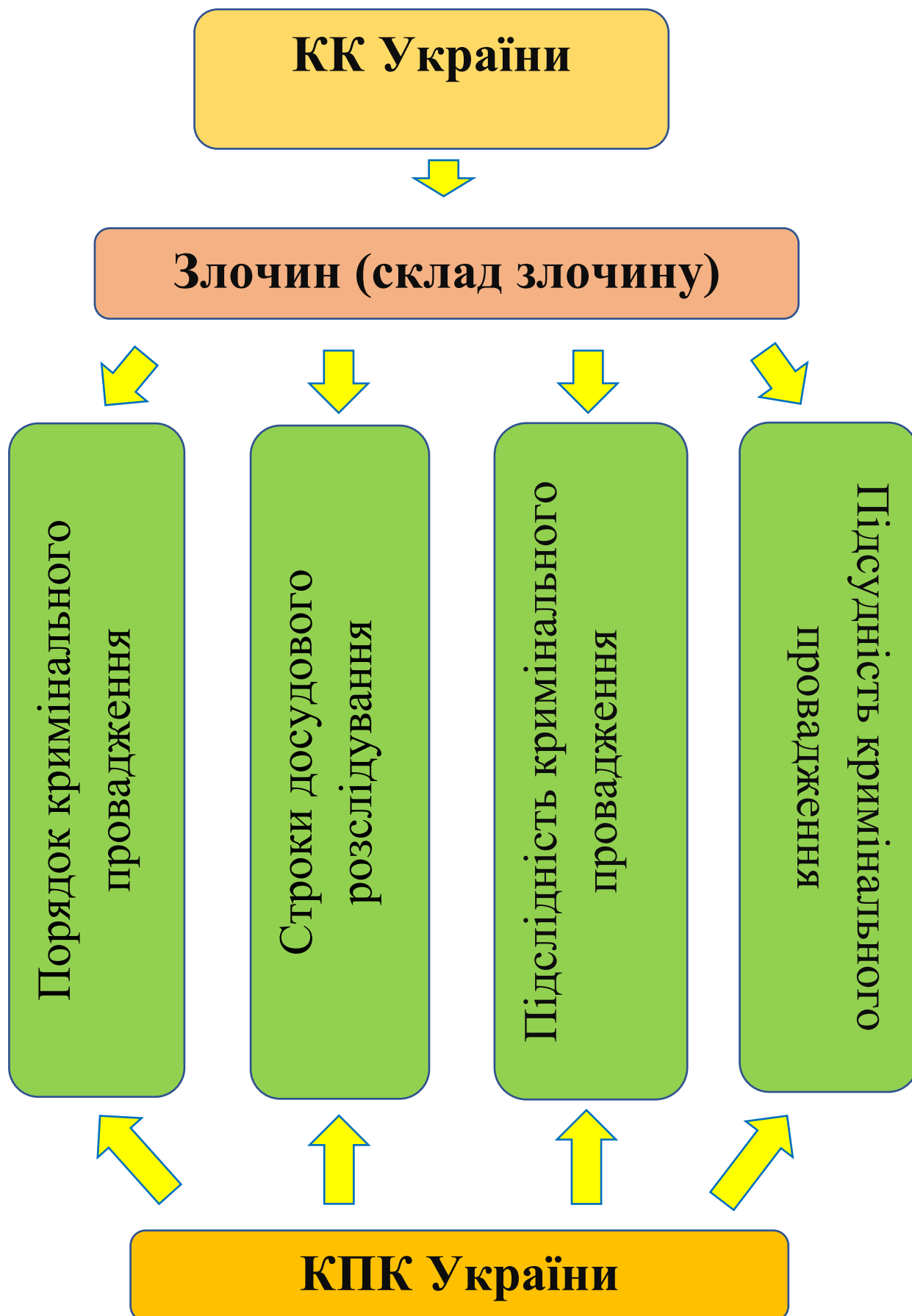
Використання

- Активна поведінка суб'єктів кримінально-правових відносин, яка реалізується шляхом здійснення їхніх суб'єктивних прав та обов'язків

Застосування

- Фактичне втілення приписів кримінально-правових норм у суспільні відносини, що здійснює владний суб'єкт кримінальних правовідносин (держава) шляхом правомірної поведінки уповноважених нею органів щодо кваліфікації вчиненого діяння та визначення правових наслідків для особи, яка його вчинила

Усунення прогалин у кримінальному законодавстві України

Подолання темпоральної колізії

Подолання ієрархічної колізії

Подолання міжнародно-правової колізії

Правила подолання конкуренції кримінально-правових норм

№	Вид конкуренції	Правило подолання
1.	Конкуренція загальної та спеціальної норм кримінального закону	Суспільно небезпечне діяння слід кваліфікувати за спеціальною нормою
2.	Конкуренція цілого та частини	Суспільно небезпечне діяння слід кваліфікувати за тією нормою, яка повніше охоплює всі ознаки вчиненого діяння
3.	Конкуренція кваліфікуючих ознак складу злочину	Застосуванню підлягає норма, яка передбачає особливо кваліфікований склад злочину або тяжчу санкцію
4.	Конкуренція кваліфікуючих і привілейованих складів злочинів	Застосуванню підлягає норма кримінального закону, яка передбачає менше покарання
5.	Конкуренція привілейованих складів злочину	Застосуванню підлягає та норма, яка передбачає більш м'яке покарання

